

Karácsony Sándor
Oláh Mátyás László rajza

KARÁCSONY SÁNDOR

A magyar demokrácia

A magyar béke

Harmadik kiadás

Budapest

REJTETT KULTURÁLIS FORRÁSAINK
XIV.
A kötet megjelenését
a Csökmei Kör
támogatása tette lehetővé.

*

A magyar demokrácia első kiadása (Bp. 1945. Exodus)
A NEVELÉSTUDOMÁNY TÁRSASLÉLEKTANI ALAPJAI
sorozatcímmel jelent meg, azon belül mint
IV.
A TÁRSASLÉLEK ALSÓ HATÁRA ÉS A JOGI NEVELÉS
ELSŐ KÖTET:
A MAGYAR DEMOKRÁCIA
FÜGGETLENSÉGRE (AUTONÓMIÁRA) NEVELÉS
*
A magyar béke első kiadása (Bp. 1947. Exodus)
ugyancsak e sorozat IV. részét folytatta, mint
MÁSODIK KÖTET:
A MAGYAR BÉKE
HÁBORÚBÓL BÉKÉRE (REFORMRA) NEVELÉS
*

Szerkesztette és utószóval ellátta:
Heltai Miklós
A sorozatszerkesztő utóhangja:
Kövendi Dénes

A MAGYAR DEMOKRÁCIA

Veres Péternek

Előszó

Mindennek megvan a maga rendelt ideje. Neveléstudományi alapvetésünk foglalkozott eddig a művészi (társasérzelmi), nyelvi (társasértelmi, tudományos) és társadalmi (társasakarati) neveléssel, vizsgálta a társaslélek felső határát (világnézeti nevelés), a transzcendenst, mely túlesik a társaslélek határán (vallásos nevelés). Most, hogy a háború következményei folytán egész egzisztenciánk megrendült s a kérdés úgyszólván napi problémává érlelődött, eljutott a társaslélek alsó határának, a jogi viszonyulásnak s egyben a jogi nevelés lehetőségének a vizsgálatáig, amely ilyenformán kettősen is időszerűvé vált. A pedagógus és a kortárs egyformán kíváncsi rá: mi az egészséges viszonyulás emberek között, és hogy nevelhető az utánunk következő generáció erre az egészséges jogi viszonyulásra.

Már eddigi kutatásaink azt sejtették, hogy a jogviszony akkor egészséges, ha az emberi lélekben társaslelki szempontból jó közérzetet kelt. Mint egyén akkor érzi az ember jól magát, akkor jó a közérzete, ha sem nem éhes, sem nem álmos, sem nem beteg. Mint egyik ember, vagyis mint az emberi közösség tagja, akkor, ha viszonya a másik emberhez rendezve van, hozzá képest független, autonómiája kétségtelen.

Ettől azonban még ókonzervatív, jobboldali, diktatórikus gondolkozású, reakciós elem is lehetne az ember, hiszen azok is valamennyien autonómiájuk kétségtelen voltára törnek. A demokrácia ott kezdődik és abban áll, hogy az egyik ember autonómiáját csak abban az esetben vagyunk hajlandók kétségtelenül biztosítottnak elismerni, ha az egyik ember előbb a másik ember autonómiáját magához képest kétségtelenül biztosította. Az én autonómiám záloga hozzád képest a te énáltalam biztosított autonómiád hozzám képest. Nem ehetem meg nyugodtan a magam darab kenyerét addig, míg nem biztosítottalak, hogy nyugodtan megehesd a magad darab kenyerét. (Legyen egy olyan darab kenyér, vitathatatlanul a tied legyen, és el is fogyaszthasd.) Ha másforma közöttünk a jogi viszony, nem egészséges az, és egymás társaságában társaslelki közérzetünk sem lehet zavartalanul jó.

Talán felesleges is folytatnom: addig pedig, míg a normális társaslelki életközösség életfeltételeként nincs adva a jó társaslelki közérzetben az egészséges jogi viszonyulás, sem művészetről, sem tudományról, sem társadalmi életről komolyan szó nem lehet. (Az éhes, álmos vagy beteg ember érzelmi, értelmi és akarati világát is befolyásolja rossz egyéni közérzete.)

Demokrácia, etimológiája szerint annyi, mint népuralom. Ez az eddigi okoskodás meg mintha az individualizmus felé nyitogatná újra az egyszer már – úgy-ahogy – becsukott kapukat. Hogy osztozzunk meg ketten az egy fogalmon? Úgy, hogy nincs közöttünk a vélt eltérés valóságosan is. Az individuum menthetetlenül feladta önmagának splendid isolation-jét, mikor a maga autonómiáját a más autonómiáján munkálja meg. Mihelyt a más autonómiáján munkálok, már nem az egyén az úr bennem, mihelyt a más autonómiája diktál, már a nép uralkodik, nem az egyén.

Eltérés csak a nép fogalmi körének szűkebben vagy tágabban mért vonalában lehet. A görögök demokráciájában a rabszolgák nem foglaltattak benne. Az út a polgári demokrácián, a munkásság demokráciáján keresztül vezet minden ember demokráciájáig. Még ez sem utolsó állomás, a múlt világháborútól a mostaniig felvetette az emberiség a pörös kérdést: vajon nincsenek-e nem teljes értékű emberek, akiknek nem jár autonómia. A fasizmus voltaképpen nem volt más, mint a „felsőbbrendű" emberek és népek diktatúrája az „alsóbbrendűeken", s jelenleg úgy áll a helyzet, hogy csak emberek és népek vannak, tehát a minden ember autonómiája szórul szóra jelenti azt, hogy minden emberé. Felfogásunk szerint ez a mostani háború a nem teljes értékű embereket szabadította fel, térben a másodrendű népeket, a gyarmatlakókat, időben a még fejletlen népet, az ifjúságot. Jelen pillanatban csak háromfajta ember nem szabadítható fel: az ön- és közveszélyes őrültek, a bűnözők és a betegek.

Azt jelenti ez, hogy ma már minden embernek szabad a másik ember autonómiájában munkálni a saját autonómiáját, csak az ön- és közveszélyes őrülteknek, a bűnözőknek és betegeknek nem szabad, hanem muszáj. Ezek sajnos, ma még sokkal többen vannak, mint az egyéb természetű, az egyéni lelki, tehát nem társadalmi őrültek, betegek és abnormisak (bűnözők). Mint ahogy az egyéni betegeknek, őrülteknek és bűnözőknek muszáj embert nem-ölniök (ágyba fektetik, elzárják és lefegyverzik őket, kiveszik a szabad emberek életközösségéből), úgy muszáj a társaslelki őrülteknek, bűnözőknek és betegeknek tisztelniök minden ember autonómiáját. Minden embernek szabad tisztelnie minden ember autonómiáját, nem igaz tehát, hogy valakit is kényszeríteni lehet erre. De megért az időrá, aki tehát nem cselekszi ezt, az őrült vagy bűnöző vagy beteg, s nem autonómiájának a megsértése és nem is diktatúra, hanem egyszerű orvosi és rendőri eljárás (amely minden időben jogosult és szükséges volt, ma is az), ha karanténba kerül. Ezt azért kell nagyon erősen hangsúlyoznunk, mert még a demokrata jogi viszonyulásúak körében is vitatni szokták a diktatúra jogosultságát és lehetőségét. Demokráciában nincs diktatúra, de van rend. Az, amit diktatúrának szoktak emlegetni, szabad emberek közt szükségtelen is, lehetetlen is. Az őrültek, bűnözők és betegek ártalmatlanná tétele pedig nem diktatúra. A demokráciában nincs diktatúra, nem is lehet, mert a demokrácia szabaddá tesz minden felszabadítható embert. A demokráciában szabad az, ami máskor és másutt muszáj. Csak az őrülteknek, a bűnözőknek és betegeknek muszáj minden, mert őket nem lehet felszabadítani. De az ő karanténjuk is csak a legkirívóbb esetekben internálótábor vagy magánzárka, az esetek nagyobb percentjében szellemi természetű a karantén: a mások autonómiájának tiszteletben tartására „kárhoztatottaknak" rossz a társaslelki közérzetük, diktatúrában érzik magukat, nem szabad nekik, amit akarnak, muszáj nekik, amit nem akarnak.

A második világháború utáni demokrácia azonban nemcsak minden emberre kiterjesztett autonómiát biztosító, hanem nagyon radikális is. Rádöbbent, hogy egészséges jogi viszonyuláshoz nem lehet eljutni enyém-tied alapon. A földkerekség nem az enyém, ó, én egyik ember, nem is a tied, ó, te másik ember, hanem a mienk. A határtalan önzésnek felőlem és a teljes anarchiának felőled csak az iménti meghatározás érvénye vethet határt. Az én autonómiám önzésének határa a te autonómiád, a te autonómiád anarchiájának viszont az enyém, a birtoklásban tehát nem lehet jó az én társaslelki közérzetem, míg a tied nem jó, s a tied sem lehet jó az enyim nélkül. (Meddőn és zápon ez a bizonytalan közérzet dereng két udvariaskodó ember lelkében, miközben egymást tessékelik befelé az ajtón: kérem, kérem, csak ön után...)

Idáig már az első világháború után eljutott radikalizmusában az orosz forradalom. A tekintélyt, a fegyelmet és a rendet azonban ezen az alapon még csak nehezen és sok vérontás árán tudta helyreállítani. A második világháború radikalizmusa – úgy látszik – még nagyobb, mert békésebben próbálja meg helyreállítani a megbillent egyensúlyt a „mienk" birtoklási elvének látszólagos anarchiájában. Érdekes „kísérlet" ez, amelyről sokan azt gondolják, hogy a magántulajdon, a tőke és a társadalmi osztály elvével azonos. Mennyi az „enyim" és mennyi a „tied" a „mienkből" – kérdezi, s pontos feleletet ád erre a kérdésre. Amekkora kinek-kinek az illetékessége. Az illetékesség ád egyik ember alá autót, a másik alá nem, biztosít egyik embernek több gramm élelmiszert, mint a másiknak (ezt szokták összetéveszteni a magántulajdonnal), az illetékesség diszponáltat velem hatalmas összegek vagy fontos kimenetelű ügyletek felett, másokkal meg nem diszponáltat (s messziről úgy látszik ez, mintha hatalmas tőke állana a rendelkezésemre), az illetékességem miatt nagyobb tekintélynek vagy tiszteletnek örvendek, szigorúbb fegyelmet tartok másoknál (s ez hasonlít egy másik rendszerben a magasabb társadalmi osztálybelieknek kijáró megkülönböztetett bánásmódhoz).

A demokrácia szabadságában egymás mellé vannak rendelve a szabad emberek, nincs alá- és fölérendeltség, ezért féltik sokan a demokráciát az anarchiától, s ezért tartják benne szükségesnek a diktatúrát. Alá- és fölérendeltségben azonban nincs szabadság, tehát nincs demokrácia sem. Ellenben az illetékességben megvan az alá- és fölérendeltség minden előnye, annak rabtartó, börtönszagú és rabszolgatermelésű hátrányai nélkül. Az illetékesség elve alapján szabad nekem parancsolnom és szabad neked engedelmeskedned, vagy megfordítva: kinek-kinek ilyen vagy olyan illetékessége szerint. Ki féltette már a múltban is anarchiától az orvosnak és betegének viszonyulását? Az orvos illetékes megtiltani a betegeknek a dohányzást, a szeszesitalt vagy a húsételt, a beteg illetékessége a feltétlen engedelmesség, és normális esetekben nincs is ez egyébképpen. Lehet-e nagyobb fegyelem, mint aminőt a jó tréner, a jó úszómester és a jó havasi vezető tart, mindenütt és mindig szabad társulás és illetékesség alapján. Őrültek, bűnözők és betegek az illetékesség szempontjából is karanténba valók, s oda is kerülnek, természetesen.

Az illetékesség elve nem akaszthat tengelyt, persze, a szabadság elvével. Az elmúlt rendszerek éppen ezt a két elvet nem tudták összebékíteni egymással, az volt a gyöngéjük. A múltból még ide-idehangzó „teheti, mert vasúti" daloknak bealkonyult. A vasúti csak egyet tehet: a lehető leggyorsabban, legkényelmesebben és leg-

kisebb porlási százalékkal, hozzáteszem még: a lehető legudvariasabban és legolcsóbban elfuvarozhat engem meg a portékámat egyik helyről a másik helyre. Ez az egy szabad neki, s csak erre az egyre illetékes. Onnan tudom, hogy szabad neki, mert nagy energiával és jókedvűen megteszi, ami a dolga, s onnan tudom, hogy illetékes rá, mert én is jókedvű vagyok az egész eset alatt és után, s nem fáraszt ki a dolog. A demokráciában az a nagyszerű vonás, hogy nem megy a verkli másképpen, csak ha a legvasutasabb vasutasokat sikerül összeverbuválnom, s közülük valóban a legállomásfőnöknekvalóbbat bízom meg az állomásfőnök illetékességével. De ha megteszem, az ilyennek aztán van is tekintélye. Van szervező ereje és képessége. És van sikere. Az utas és a csomag meg: simán, mintha minden meg volna olajozva, az egyik boldogan, a másik törés és hiány nélkül engednek a parancsnak, és – ami fő – célhoz érnek. A demokráciában csak azok félnek a rend felborulásától és a fegyelem felbomlásától, akik illetékességüket vagy még a régi rendszertől kapták, vagy valódi és belső illetékesség nélkül csak úgy uzurpálták, s nincs elég potenciájuk azt a valóságban érvényesíteni is. Vagy azok, akiknek nem szabad a demokráciában illetékesség szerint birtokolniok, hanem muszáj, tehát nincs hozzá elég kedvük, s a szükséges humorérzék híján hamar elcsüggednek. (A bújtatott vagy bujkáló fasisztát száz demokrata közül meg lehet ismerni arról, hogy komor az arca, vészjóslóak a gesztusai, ellentmondást nem tűrő a magatartása, „nem ismeri a tréfát".)

E sorok íróját már demokrata körökből is felokosította valaki, hogy nagy tévedés ám és feltétlen anarchiára visz, ha a diák nincs alárendelve a tanárnak, a mellérendelés az iskolában (éppúgy, mint egyebütt) helytelen elv ám, lássam be végtére. Hát nem látom be, míg tények be nem láttatják velem. A demokráciáról temérdek álhírt hordoz világgá a suttogó propaganda, az iskolai demokráciáról is hogyne terjengenének az álhírek. Hatásukra ilyen torzképek születnek: hogyne, majd a tanítók fejére engedjük ülni a gyerekeket. „Tanítóbácsi, mars a sarokba" – ilyen autonómiát akarunk biztosítani a diáknak?

Nem, nem ez a diákautonómia. A diák nem illetékes sarokba küldeni a tanítóbácsit. A diáknak ez nem szabad. A demokráciában az autonóm diáknak szabad franciául vagy kémiát tanulni. A másik rendszerben a nem-autonóm diáknak muszáj volt ezt cselekednie. Ez a különbség, nem más. Franciául vagy kémiát nem-tanulni egy diáknak sem szabad. De tudjuk, hogy a robotmunka-teljesítmény nagyon drága és nagyon silány. Éppen azért kötelessége a demokráciának gondoskodni arról, hogy a diákmunka muszáj munkából szabad munkává nemesedjék az autonómia biztosítása folytán.

Itt a bökkenő. Ezt a munkát a legdiákabb diák és a legtanárabb tanár illetékességének a szabad társulása viheti véghez csak. A régi rendszerben a tanár azáltal vált az iskolai munkára illetékessé, hogy odatették a katedrára franciatanárnak, a diák azáltal, hogy beiratkozott a középiskolába, lefizette a tandíjat. A demokráciában a tanárt a gallicitása avatja illetékessé, meg a belőle áradó pedagógiai erosz, a diákot meg a tehetsége és a belőle követelődző kultúrigény. (Jaj volna a demokráciának, ha nem így történnék.) Nekik szabad tanítani és tanulni, nem muszáj,

s ők valóban illetékesek tanítani is, tanulni is. A fegyelem a két egymás mellé rendelt illetékességből természetszerűen következik és áll be, nem az alá- és fölérendeltségből muszájból és mesterségesen.

Az eddigi rendszerek nagyon összekavarták a dolgok rendjét, de azért mégis megbocsájthatatlan vétek azt mondani, hogy jaj, kérem, aki így beszél, az nem ismeri a valóságot. A valóság az, hogy minden kornak megvan minden szükséges embere, csak meg kell keresni őket. Meg kell keresni őket, és hinni kell bennük. Fenti példánknál maradva, meg vagyok győződve róla, hogy sokkal kevesebb az őrült és a bűnöző, mint gondolnók, és sokkal több a jó tanító, jó tanár és jó diák, mint remélni mernők. Csak nem szabad a régi rabság mesterséges meghosszabbításával a demokrácia mielőbbi megerősödését megakadályoznunk, esetleg – Uram bocsá' – illuzóriussá tennünk.

Ennek a könyvnek kettős feladata volna. Szeretné a demokráciát jobban önmagára döbbenteni, mint eddig látta önmagát, ez az egyik. Szeretné rábírni a demokráciát, hogy erősebben higgyen önmaga igazában, mint eddig tette, ez a másik. A harmadik az előző kettőből önként következik: szeretné leszoktatni a demokráciát arról a rossz szokásáról, melyre a nem helyes önismeret és a gyöngeség érzete vitte rá, hogy nem elveiből folyó módszerekkel és eszközökkel építse önmagát. Ilyenre rászorulva nincs, de ilyenképpen időálló eredményt nem is érhet el.

Magának a könyvnek a beosztásáról röviden csak ennyit. Az első fejezetben arról kellett szólanom, hogy a magyar demokrácia előfeltétele: szakítani a múlttal, és arccal a jövő felé fordulni. Ennek a tartalma négy cikk. Az első: szakítás a nyugati germán orientációval. A második: saját gyökereink keresése, mert úgynevezett magaskultúránk nem gyökeres magyar kultúra, csak nyugati germán „Überbau". A harmadik: öntudatos csatlakozás Kelet-Európához, amelynek eddig is voltaképpeni tagja voltunk. A negyedik: értelmiségünk e három ágból egybefolyó új tudatosulási lehetősége. A második fejezetben a pedagógiai társlelki jó közérzet előfeltételeit iparkodtam megkeresni és meghatározni, hiszen a föntebb igényelt új értelmiséget csak helyes nevelés útján nyerhetjük meg. A harmadik fejezetben a nevelés legmagasabb fokát, az egyetemi nevelést vizsgálom, s annak megbillent társaslelki közérzetét próbálom a lehetőséghez képest gyógyítani. A negyedik fejezetben, a társaslélek alsó határáról, a jogról lévén szó, kötelességem a nevelés jogát a társaslélek felső határáig, a vallásig, tehát áhítatos fokig felszítanom, és ebben az állapotában vizsgálat tárgyává tennem, tekintettel arra, hogy maga a nevelés a társaslelki funkciók legmagasabb még nem transzcendens, tehát az emberi létnek és a társasléleknek még keretei közé számítható foka, úgy is mint világnézeti, úgy is mint legmagasabb fokú világnézeti funkció. Kötelességem volt ezt a vizsgálatot levezetnem, mert szerintem a szakemberek nem valók nevelőknek, csak a szofokrácia, a Platón-féle gerontesz vagy szophoi. Ilyenek pedig csak a társaslelki funkciók áhítatos fokán találhatók, a társaslélek határvonalán. Ez az eredményem az oka egyébként ama meggyőződésem megszilárdulásának is, hogy minden leendő nevelőnek – több-kevesebb ideig, persze, de – egyetemen a helye.

A könyvet hálából ajánlom Veres Péternek. Egy kijelentését szeretném utólag megköszönni vele. Azt mondta ugyanis egy társaságban, mely a tisztesség határain belül, de mégis ócsárolni tartotta jónak szerény személyemet: várjátok meg, akkor hogy beszél Sándor bátyánk, ha már nem kell hangfogót használnia. Hát így beszélek. Lényegesen kevesebbet veszem fel hiába a nagy Isten és Krisztus Urunk nevét, most már nemcsak a szószéken, de egyebütt is lehetséges az őszinte szó. Meg azonban nem tagadom őket, mert radikális demokráciámat a társaslélek alsó határán, a jogban Platónnak, Kantnak, Hegelnek és Marxnak, a társaslélek felső határán, az áhítat fokán a bibliának köszönhetem. Ez az egyik változás. A másik változás az, hogy a „magyar" jelzőt kevesebbet alkalmazom. A régi világban azt kellett mondanom a szubjektívre és komplikáltra az objektív és primitív mellett, hogy nyugat-európai, indogermán, német féleség, emezek is kelet-európai, ázsiai, magyar féleségek. Most már megmondhatom, hogy a rögtér, percidő és okozati viszony a határtalanság, időtlenség és megfoghatatlanság tér-idő-reláció-kategóriái mellett nem féleség, hanem marhaság. Elavult butaságok, eljárt felettük az idő, korunk új filozófiát igényel. Kelet és Nyugat, Európa és Ázsia szintézisét kifejező filozófiát. A „magyar" nem magyar immár a gondolkozásomban a nyilvánosság számára sem, hanem egyetemes emberi. Az igazságnak tartozom azzal, hogy megvalljam őszintén: fokról fokra jutottam idáig, sokáig magam is „magyar"-nak véltem azt, ami „humánum". De nem is lehetett ez másképpen úgy, hogy egyúttal becsületesen is végiggondoltam legyen. Európai egyetemek dajkáltak, Kelet-Európában soha meg sem fordultam. Hogy merészelt volna egy szerény magyar fiatalember mindjárt arra gondolni, hogy ami szellemi táplálékkal jóltartják, az nem a legmagasabb tápértékű. De meg mikor az első kételyek jelentkeztek, vajon szabad lett volna-e azokat másféleképpen megfogalmazni, mint így: a tietek bizonyosan helyes és jó, de, lássátok, ez a mienk mégsem egészen olyan, mégiscsak más; úgy látszik, van egy külön magyarféleség is. Még később is, mikor a magyarféleségek kelet-európai, sőt ázsiai jellege megképzett, még mindig illett feltételeznem, hogy van külön Európa és külön Ázsia. Azután meg, mikor első ízben felrémlett szegény agyamnak, hogy igen, de ha van is, csak volt, mert akár egy volt, akár kettő, ma már csak ez a mienkfajta érvényes, ez a „modern", ennek jegyében dübörög tovább az egyetemes emberi lét, akkor már életveszélyes lett volna ezzel a heurékával kiugrani a vízből. Rémítő és vidító kétségek is gyötörtek afelől, hogy ez valóban így volna lehetséges, hiszen saját feljegyzéseimen kívül egyebütt könyvben nem olvastam, habár tudakoztam, s olyan kicsi darab föld Magyarország, olyan kicsi nép rajta a magyar, olyan szerény tagja vagyok én, hogy volna hát lehetséges, hogy egyetemesen is igaz lehessen az, ami magyar keretek között legalábbis valószínűnek tetszett.

Még egyszer nagyon szépen köszönöm Veres Péternek az előlegezett bizodalmat. Szeretném, ha könyvem elolvasása után most már végképpen és teljesen felmentene nem egy vád alól (mert ilyet soha senki nem emelt ellenem), de egy átfutó gyanúnak még az árnyéka alól is, mintha valaha is közöm lett volna még átmenetileg is valamihez, ami reakciós, bigott és sovén.

I.
DEMOKRÁCIA ÉS KULTÚRA

Nem ballag a vén diák

– *Nyugat problémája* –

Néhány évvel ezelőtt arról a témáról írtam már, ballagjanak-é a lányok, s arra az eredményre jutottam, hogy bizony ne, mert ballagni inkább Toldimiklósos, de semmiképpen nem lányos dolog. Még ha véletlenül valamelyik lánynál úgy is történnék, annak is inkább tagadnia illenék, mint hivalkodnia vele, hogy miközben hazafelé ballag, „vaskos lábnyomától messze reng a pallag".

Az idén úgy adódott, hogy tanítójelöltek, tehát fiúk kérdezték meg tőlem, vajon ballagjanak-e hát a fiúk tovább? Ezúttal a ballagás érdemi részére vonatkozólag kellett válaszolnom, de bizony most is csak az jött ki végeredményül, hogy a fiúk se tennék jól, ha tovább ballagnának.

Pedig csak egyetlen érvem volt a ballagás ellen. Az, hogy a „Ballag már a vén diák" is német nóta, a ballagás is német diákszokás. Ahogy ezt az egy érvet megértették a diákok, rögtön leszavazták a ballagást. És éreztem, hogy nem hirtelen érzelmi hullám öntötte el őket, s nem annak hamar illanó hatására cselekedtek, hanem még sokkal mélyebbről és ösztönösebben. Valahogy Arany János szegte szavakba, ami velök történt: a nemzet él, a nemzet összeretten, átfut szívén a nemlét iszonya. Összerettentek, megirtóztak attól, ami az imént még élvezetszámba ment nekik romlás létére. Érdemes lenne apróra megfigyelnünk, mi történt velük tulajdonképpen.

Előtte való nap délután ankéton vettünk részt ők is, én is. Azon az ankéton ők roppant illedelmesen viselkedtek, fiatal tanítójelölt létökre némán figyeltek arra, amiről nálok okosabb és tapasztaltabb tanítók, tanárok között folyt a szó. Némán megültek ott, de nem siketen. Meghallották, hogy mai napig német szellemi gyarmat vagyunk, s visszhangot vert szívökben a szó, hogy egzisztenciálisan fontos élet-halál kérdése számukra, hogyan: milyen gyorsan és mekkora mértékben tudunk kibontakozni a gyarmatosító népkolosszus halálos öleléséből. Meghallot-

ták s megértették azt is, hogy egy ilyen kibontakozás rendkívül bonyolult s csöppet sem könnyű vállalkozás, mert nemcsak körülfont bennünket az ölelés, mint az óriáskígyó martalékát, hogy összeroppantsa, hanem számtalan helyen összeszövődött velünk, szorosan ránk tapadt, apró gyökereivel belénk nőtt, mint a folyondár, hogy kiszívja belőlünk az életadó nedvet, s így tenyésszen tovább a mi rovásunkra, harsogó haragos zöldjével életet hazudjon halálos sápadt sárgaságunk helyett és fölébe.

Érdekes volt követni gesztusaikat is, ahogy megpróbáltak kibontakozni. Jó, hát nem énekeljük ballagáskor a „Bemooster Bursche, zieh' ich aus"-t, a „Ballag már a vén diák"-ot. Valami szép régi magyar nótát éneklünk, ha lehet, háromezer esztendőset, cseremisz dalhoz hasonlót, pentatont. Ez volt az első tervük. De azért ballagunk, hogyne. Az olyan szép és olyan megható: búcsút venni az öreg Alma Matertől.

Hanem aztán nem lehetett félúton megállniuk, persze. Valamelyikőjükbe belevillant: hiszen maga a ballagás a német. Selmeci professzorok hozták be az országba, Mária Terézia derék osztrákjai, azoktól eltanulták a selmeci, eleinte jórészt szintén német diákok, tőlük a felvidéki cipszer diákok, majd a többiek is, igaz, hogy csak némely helyen. Mindenütt már csak kommandóra vált „szokássá", a legutóbbi évek intézményes németesítése közben és hatására.

Hát – akkor nem kell, nem ballagunk.

Minden harag nélkül mondják. Nem haragusznak ők, azt mondják, világért sem. Csak szabadulni akarnak, csak függetlenek szeretnének lenni mennél hamarább. Úgyis olyan nehezen megy, olyan rejtett és mély helyekre behatolt már a lelkökbe az idegen elem, hogy gyakran éppen azt tartják jónak és igaznak, ami kivetni való onnan. Legalább attól szabaduljanak meg, ami nyilvánvaló import.

Az is baj, hogy sok minden úgyszólván második természetükké vált immáron. Megszokták, megszerették, rájár a szájuk, ráhibáz a hangulatuk, ha megfeledkeznek magukról, ha nem tudatosan vagy programosan viselkednek, ha csak egy kicsit is elengedik magukat, már megint a régit dúdolják, a beidegzettet cselekszik. Váltig haragusznak aztán magukra érte. Pedig, higgyük el, igazán, se testük, se lelkük nem kívánja már, de olyan nehéz máról holnapra új életet kezdeni.

Itt van ez a ballagás is. Tudván tudják, hogy szentimentális és hazug romantika. Elvont okoskodásból kínjában született szituáció. Porciózza a megoszthatatlan időtlen időt. Mégis, valahogy olyan meghitt, olyan ismerős, olyan kedves. Nem lesz az idén, világért sem lesz, de valljuk meg őszintén, hiányozni fog, s belésajog majd a lelkünk. Sajnáljuk, miért nem voltunk gyengébb jelleműek, miért nem rendeztük meg mégis saját intenciónk ellenére.

De nem, de nem. Elnézem a fiúk profilját. Keménnyé és elszánttá válik, mintha acélból kalapálta volna ki az öreg sánta Hephaistos. Belé van kalapálva az életre-halálra szóló szigorú fogadalom: soha többé. Nem leszünk tovább német gyarmat még saját lírai ellágyulásunk ellenében sem. Érezni a perc nagyszerűségén, hogy valami különös, újabb ezer esztendőre szóló csudadolog történt.

MADISZ népi est

– A gyökér problémája –

Aki az itt nemsokára sorra kerülő népmeséket, népballadákat, népi jeleneteket, népi nótákat és népi táncokat begyreszedi, és úgy viszi el magával kedves emlékül, jól fog ugyan mulatni, tanulságosan töltötte el az idejét is, egyszóval nem bánja meg, hogy hívó szónkra hajtott, és eljött közibénk. Azt az egyetlen, drága nagy ajándékot azonban, amit aranytálcán kínálunk mindenkinek, nem kapja meg mégsem. Azt a kincset csak azok mondhatják magukénak majd az előadás végeztével, akik ezt az egész népi estet mint egy szimbólumot fogadják, s engedelmesen eltűrik, hogy ez a szimbólum a maga csendes, de alapos munkáját lelkükben elvégezze.

Azért is küldtek ki engem ide, a függöny elé azok, akik a függöny mögött nem kis izgalommal várják, hogy rájuk kerüljön a sor. Azt szeretném, hogy tanagrás ember legyek a produkcióik számára, képmutogató, ahogy Arany János nevezi, akinek nézni kell a pálcája végit, ha az ember meg akarja valójában is érteni a látnivalókat, nemcsak úgy feléből-harmadából. Aki nézi a képmutogató pálcája végit, az az egésznek az értelmét kapja prezentbe, tehát a szimbólumot, aki nem cselekszi ezt, több-kevesebb képet markol fel és visz magával. Tudom, mi a dolgom, azt is, hogy a jelentőségem mekkora, elkezdem tehát.

Az első nagy kérésem az volna, ne tessék a produkciót műkedvelő-előadásszámba venni, és úgy könyvelni el. Azért ne tessék, mert nem az. Ezek a fiúk és leányok, nagyobb percentjükben iparosfiúk és gyárimunkás leányok, nem akarnak itt a mélyen tisztelt közönség füle hallatára sem szavalni, sem szerepekben ágálni. Kórust énekelni sem akarnak, össztáncot alakítani sem, élőképben domborítani még kevésbé. Van egy nagy örömük, számukra egészen friss felfedezés és nagyon nagy élmény, azt akarják másoknak elörvendezni, és sokakkal megosztani. Majd ha

nemsokára arra késztik a jelenlévőket, hogy énekeljenek velök együtt, nem lesz abban semmi mórikázás, semmi tettetés, amit onnan is látni lehet majd, hogy ebben a teremben mindenkit elönt majd az ő boldogságuk melege és magával ragad a sodra, vagy akarják, vagy se.

Ez a nagy öröm, ez a megosztódni óhajtó közös nagy élmény pedig az, hogy amit a felnőttek társadalma csak szeretne, egyre jobban akar, de nem tud megvalósítani, azt az ifjúság igenis, már meg is csinálta. Az ifjúság komolyan, igazán egységes. Mégpedig úgy egységes, hogy egységére őszintén rá kell mondanunk: igazi ez, mert időállóan szolid a fundámentuma. Szolid úgy is, hogy a közlélekben legalsó réteg, szolid úgy is, hogy az egyéni lélekben alulról épül a magasba fölfelé. Ez az egységet az összeborulástól óvón őrző biztos fundámentom az egyéni lélek számára az öröm, a közösségi lélek számára a népi öröm.

Értsük meg tehát a dolgot jól. Ez az ifjúság nem néprajzi érdeklődésből fordult a falu felé. Nem is úgy érte tetten a falu örömét, mint cinikussá fásult városi elem, mely az egzotikumtól holmi felfrissülést vár, mint az újkori Báthori Erzsébet, aki fiatal lányok vérében fürödve szépíti magát. De még csak nem is gyógykúra gyanánt szedi a szemenszedett népiességet, mint elvénhedt és sírbahajló kultúra, mely meg akar újulni a természeti szép jóféle füvétől. Nem, és háromszor is újra meg újra nem.

Ez az ifjúság saját magának is, a falunak is egy-értelmét keresi a faluban. Úgy megy a faluhoz, mint hiteles helyre, lévén a falu a minden örömök kútfejének, a formáknak az őre. Nincs közösség életképes, amelynek a magos művészete formáiban más, mint a falusi ősművészet formái. Beethoven nagy zeneművei nem mások, mint a német népdal kiteljesedései. Bartók és Kodály zsenijének azért hódol az egész világ, mert érzi, hogy a pentaton, kvintelő, izometrikus magyar parasztdalból feslettek műveik nagy muzsika pompás virágaivá.

Ez az ifjúság megérezte, hogy frázis minden és álegység az ifjúsági törekvésekben is mindaddig, míg az igazi egység előfeltételei hiányoznak. Az ifjúság életében az igazi egység három főtörvénye pedig: az egységes népi formák, a tanult emberek egységes érvényrendszere és az ifjúság egységes akarása az áldozat szíves és teljes vállalásában. Mindennek egységes alapja pedig az a formavilág, amely ennek az estének a programjában feltárulni és tudatosulni próbál. A népmesék, a fonókák, a táncok és a balladák formavilága. Az, ami ezen a napon meg szeretett volna születni, a magyarság igazi felszabadítása.

Ez a szabadulni vágyás azért is mérhetetlen jelentőségű, mert általa és benne megszületett az igazi népi kultúra kibontakozásának lehetősége. Ez az este is annak legyen szimbóluma, hogy nincs külön paraszt, munkás és értelmiségi ifjúság, hanem az egységes népi magyar kultúrában

eggyé forrott magyar ifjúság van, amely a tudatosuló értelmiség érvényrendszerében azért álmodja meg a népőrizte formákban a múltat, hogy az ebből fakadt öröm tüzével legmagasabb hőfokra szíthassa áldozatát, amellyel a közeljövőt építi majd.

Magyar–Szovjet Művelődési Társaság

– Kelet problémája –

I.

Magyar–szovjet művelődési társaságra azért is szükség van, mert tudatosítanunk kell e tekintetben valamit, amit nem nem-tudunk (ez még a jobbik eset volna), hanem rosszul tudunk. Ez a valami Magyarországnak és a szovjetnek a relációja, nem úgy, ahogy a köztudatban él, hanem úgy, ahogy a valóságban van.

A valóságot a propaganda tudatos ferdítése és a tudatlanság önfeledt mellébeszélése egymással versengve tagadták le, hazudták el és hamisították meg előttünk. A valóság ezért aztán körülbelül az ellenkezője annak, amit annak tartunk. A valóság nevezetesen az, hogy a szovjet a magyarságot a 24. órában szabadította ki a németség halálos öleléséből. Engedjék el nekem most azt, hogy ezt az állításomat a napi politika szokásos szólamaival indokoljam. Hadd beszélhessek valami egészen másról.

Finnországról szeretnék egyet-mást mondani, mégpedig szoros kapcsolatban velünk. Ha úgy tetszik, a finn és magyar sors közös és mégis annyira eltérő vonásairól.

1. Európa egyikünket sem ért igazán, de Finnországot méltányolja. (Tacitus még mindkettőnket rosszul ismert és leszólt.) Náluk svéd-, nálunk svábkérdés van. De náluk valahogy pozitív formát öltött ez a probléma: szeretik és tisztelik a svédeket. Érdekes, hogy éppen azért lassabban, de szervesebben nő, épül és terebélyesedik a finn szellem.

2. A svédkérdés nyelvi kérdés is: akárcsak nálunk az ún. nyugati kultúra problémája. De ők liberálisan kezelik ezt a kérdést, közben finnesednek; mi magyarosítottunk, s köznyelvünk és tudományos nyelvünk egyre idegenebbé torzult, egyre németesedett.

3. Az ő szerepük is a hídé: svédek és oroszok között. De mi a török hódoltság alatt elmaradtunk, német fennhatóság alatt elgermánosodtunk. Ők a svédek alatt haladtak, az oroszok alatt pedig önállósultak.

4. Sok-sok múlti háborújokban ők mindig nyertek valamit, egyre függetlenebbekké lettek, s egyre kevesebbet törődött a nagyvilág velük. Mi mindig veszítettünk, egyre inkább rabokká lettünk, s egyre többen tútorkodtak felettünk. Ők szabad koldusok és tollasodnak, mi földhözragadt gazdagok volnánk, s napról napra koldusabbak leszünk. Ők mindig vállalták a mártírsorsot (a cárok idejében Szibériát), mi hűtőztünk tőle (Rákóczi Rodostóba, Kossuth Turinba menekült).

5. Mindkettőnk hazája átjáró. Övék harctér, miénk országút. Az a senki földje, ez a mindenkié. Az ő irányuk Turku-Helsinki, a miénk Pozsonyból is, Debrecen felől is Budapest.

6. A legalább részleges önállóság ott 1809-ben, itt 1849-ben szűnik meg. Ott elébb jó dolguk van, amely később romlik el, nálunk elébb van passzív rezisztencia, az szelídül később lojalitássá. Ott sok a merénylet és a sztrájk, itt ilyen aktivitás nincs.

7. Ott a falu- és tanyarendszer a finn individualizmus győzelme, az parancsol alulról felfele. Földreformot és szövetkezeti rendszert épített ki magának. Itt ugyanazt a rendszert az individualizmus dacos menekülése, száműzetése, izoláló kedve teremtette meg. Ott a természet, a nép, a folklór: gyökér; nálunk: fenyegető, lebirkózandó ellenfél. Ott: buzogányháború, nagy gyűlölség, Lapua-mozgalom; itt: Dózsa, Nagyatádi, Veres Péter, őstehetségek, népi írók mellett analfabétizmus a nép körében, álműveltség a középosztályban.

8. Ott: főiskolás osakunta; itt: székelyprobléma, falukutatás

9. Ott: ortodox Karjala és evangélikus Suomi; itt: felekezeti torzsalkodások.

10. Ott: megvívták az osztályharcot, a munkásság kormányképes, a szociáldemokrata párt úgyszólván polgári párttá lett. Itt: most lesz, ami lesz.

11. Finnország nagy terület, és még mindig külterjes a gazdálkodás benne. De szegény, és meg kell dolgoznia a kenyérért. Nálunk kicsi az ország, intenzív, belterjes gazdálkodásra lenne szükség, de mindidáig csak vegetáltunk.

12. Ott: svédül megírt fennofil írások és himnusz, itt: Herczeg Ferenc.

13. Ott: bicska, itt: irigység. Ott: szauna-tüdővész, itt: por-tüdővész. Ott: paráznaság, itt: venereás betegségek. Ott: rövid megszakításokkal szeszmegszigorítás, itt: a regále kocsmákat felváltják a „Hangya"-kocsmák.

14. Ott: szabadiskola, sport, énekkultúra, szövetkezet, nagy munkaközösségek (Finnugor Társaság szótári és folklórgyűjtése), telefon magánvállalkozás kezében, itt: etatizmus minden vonalon.

15. Ott: Kalevala, itt: Ady, Ott: Kivi, itt: Jókai, Mikszáth, Móricz. Ott: nincs filozófia; itt: sincs, csak Bőhm Károly magyar nyelvű német filozófiája. (Mégis: Vörösmarty, Madách.) Ott: Gallén-Kallela, itt: Zichy Mihály. Mindkettő főleg illusztrátor. (Mégis: Szinyei-Merse.) Ott: Sibelius, itt: Bartók, Kodály. Ott: „Hajótöröttek", itt: Anonymus. (Mégis: Izsó, Medgyessy.)

II.

A rokonság és kétféleség egyformán szembeötlő. Mármost az itt meredező talányt ki-ki gusztusa szerint fejthetiformán meg. Lehet ilyen gondolatsort termelni töprengés közben: Parasztjai műveltebbek a mi parasztjainknál. Tanyarendszerük kiépítettebb, persze az emberfeletti nagy távolságok emberfeletti küzdelemre kényszerítették és serkentették őket. Ugyanígy a kemény küzdelem a földdel. Innen az alagcsövezés és a gazdasági „tudomány". A nyáréji fagyok nagy küzdelmet involváltak az időjárással. Az erdőművelés kényszere is kultúrára szorította őket. Az ember kedvetlenül rázza a fejét: nem kielégítő, nem megnyugtató magyarázat ez.

A másikfajta okoskodás még elcsüggesztőbb, mert nem több meddő felsorolásnál. Demokratikusabb társadalmi berendezkedésük. Régebben végbement náluk a földreform. Nagy áldás a vallási egység és az egészséges egyházszervezet. (Az ortodox Karjala nem Finnországhoz tartozik.) Tökéletes és szerves szövetkezeti hálózat. Egységes és egészséges kultúrát teremtett a népi gyökér (minden művészet a Kalevalára van hangolva). Mindez igaz, és mindez nem elég a jelenségek pontos és kimerítő magyarázatául.

Amit én meg szeretnék magyarázni a jelenségekből, az úgysem egészen az, amit általában magyarázni próbálnak. Én csak azt óhajtanám, ha ki-ki kiolvasná a tényekből a tények háta mögött meghúzódó s azok magyarázatául kínálkozó egyetlenegy nagy tényt. Azt, hogy helytelen együtt emlegetni 1809-et és 1849-et. 1849-ben valójában a magyar nép újabb rabsága kezdődött, 1809-ben a haminai békével azonban nem meghalt, hanem megszületett a finn önállóság.

III.

I. Sándor cár a haminai békével leszakította Finnországot a kultúraadó Svédországról. Ezzel voltaképpen megmentette a finneket a végleges elsvédesedéstől. Azóta van autonóm finn élet és hamisítatlan finn kultúra. Azóta hatottak Ruotsalainen Pál a „felébredtek" vallásos mozgalmával, Lönnrot Illés a Kalevalával, Snellmann János, a finnek apostola, Koskinen György, a historikus, a józansági egyesületek, a Lotta Svård egyesületek elődei a nők között a század második felében, a Pellervo Társaság a parasztgazdák összefogására, az iskolaügyi rendelet, amelynek eredményeképpen a század végén 0,9%-ra csökken a 15 éven felüli analfabéták száma (de ebbe a gyógyíthatatlan hülyék is bele vannak számolva), Hei-

kel Viktor, a nagy sportszervező, Hietanen János az ifjúsági egyesületeivel, a népfőiskolák, munkásfőiskolák és tanulmányi társaskörök, mind, mind azóta vannak.

Az idén nálunk ismétlődött az 1809-i egzisztenciálisan komoly nagy fordulat egy nép mezsgyéjén lét és nemlét között. Hatásában hasonló lesz ez is, reméljük és higgyük. A magyarság kiszabadul a németség gyarmatosító törekvéseinek elnyomása alól, és önálló életet kezdhet.

Újabb rabságtól még annyira sem tartok, mint ahogy tarthattak a finnek a XIX. század közepén a cári Oroszországban. Van birtokomban egy 72 lapos kis könyvecske. „Oultan skola many's Arifmetika hanystanut" a címe. A vogul elemi iskolák másodosztályú gyermekeinek készült számtani példatár ez. Még cirill betűs írást sem erőltetnek rájuk, a szöveg is vogul nyelven adja a példákat. Pedig a vogulok parányi nép, jó, ha öt-hatezren vannak. A műveltség kezdeti fokán állván, maguk erején bizony aligha tudnának ilyen könyvet elemista gyermekeik kezébe adni. A könyvecske 1935-ben jelent meg, Moszkvában és Leningrádban adták ki. Soha tőlünk nyugatra nem adtak ki magyar nyelven könyvet, amely azt célozta volna, hogy magyarságunkban és emberségünkben egyszerre gyarapodjunk tőle.

Ez az igazság. És az az igazság, hogy a finnek azért vannak előbbre nálunk, mert ővelük mindez már a XIX. század első felében megtörtént. És van egy harmadik idevonatkozó igazság is. Az, hogy mi magunk is kelet-európai, pontosabban ázsiai szabású nép vagyunk. Életritmusunk, észjárásunk keleti, egész habitusunk elüt a nyugati népek testi-lelki alkatától egyaránt. Számunkra mérhetetlen jelentőségű, hogy 1944 őszén a kelet-európai kultúrzónába kerültünk. Felfrissülhetünk, megerősödhetünk, valósággal újjászülethetünk következtében. Épülj fel, izmosodj meg, gondolat!

Új magyar szellemi front

– A tér- és időproblémák szintézise –

I.

Kállai Gyula, Darvas József, Illyés Gyula, Gábor Andor, Szekfű Gyula, Zilahy Lajos és mások írásai összegyűjtve egy füzetben s piacra dobva a könyvnapon higgadt és tárgyilagos hangon tárgyalják a mostani magyar értelmiség értetlenségét, hibáit, sőt bűneit. Nem feladatom, nem is célom,

hogy fejtegetéseiket felsoroljam vagy ismertessem. Egyetlen mondatban szeretném összegezni mindazt, amit, idevágót, a füzet tartalmaz. Úgy látszik – s ebben föltétlenül igazat adok nekik – egyetlen nagy bűne volt értelmiségünknek, de az halálos vétek volt: koncepciónélkülisége. Minden közösség értelmiségének a segítségével válhatik ösztönösen cselekvőből tudatosan cselekvővé, ezért nevezem a koncepció nélkül valóságot értelmiségünk *halálos* vétkének.

Megmutatkozott ez a koncepciónélküliség a szellemi és gazdasági élet egész vonalán, de bennünket jelen pillanatban csak a politikai vonalvezetés érdekel. E tekintetben az mutatja a koncepció teljes hiányát, hogy negyvennyolc is, hatvanhét is malomalji politika volt, aminek európai viszonylatban semmi értelme nincs, nem is lehet, hiszen nem világnézeti megfogalmazású egyik sem. „Negyvennyolc"-ban még vannak időálló, értékes elemek. Egyik, s ezt Európa, sőt Amerika is tudomásul vette, nyilvántartja mai napig, ebben az egy névben: Kossuth. Világnézeti nyelven azt jelenti ez a név: folklorisztikus közjog, s ez a – még pregnánsabbul kifejezve – közjogi gyökér Kossuth megfogalmazásában klasszikus formát öltött, mind a világ végezetéig nemzetközi érték marad. A másik értékálló fogalmi jegye negyvennyolcnak a magyar paraszt ösztönös politikája, amely ebben a megfogalmazásban öltött formát: Kossuth atyánk. A mai nemzeti parasztpárt gyökerei Dózsától kezdve Kossuth atyánkon keresztül nyúlnak Veres Péterig, tagadhatatlanul. Az a tény azonban megint csak tagadhatatlan, hogy a hatvanhetes-negyvennyolcas közjogi harcok gravaminális része, tehát a magyar értelmiség negyvennyolcaskodása sem Kossuthtal magával valami sok szellemi közösséget nem vállalt, sem aktív és hatékony programot saját magából ki nem fejlesztett. Legjobban mutatta ezt az a négy évig tartó szomorú korszak, mikor negyvennyolc a koalícióban kormányképességet kapott, intézkedési lehetőséget nyert, és nem tudta, mitévő legyen vele. Az első és második világháború közötti és a második világháború alatti értelmiségi politika pedig már nem is erőlködött rajta, hogy akár csak a jelszavaival vagy a pártok elnevezéseiben világnézeti mázt adjon kendőzetlenül önző, szűk látókörű, személyi vagy klikkérdekből eredő és azt szolgáló politikájának. A hatvanhetesek legalább azt mondták a maguk akaródzásaira, hogy az „liberalizmus". Az „egységes" párt és társai, valamint utódai már a látszatot sem tartották szükségesnek vagy érdemesnek őrizgetni.

A tömegek közben ösztönösen s talán éppen azért helyesen tapogatóztak abba az irányba, amely felé az előrehaladó huszadik század éppen tartott. A parasztok Kossuth folklorisztikus közjoga szerint viselkedtek, noha tudni nemigen tudtak róla. De egész viselkedésükben benne volt a kossuthi tanítás hármassága: mindenek előtt való a függetlenség, a jólétet az hozza, nem megfordítva; ebből lett a mai demokrácia. „Szennyes az én

ingem, szennyes a gatyám is, majd hoz Kossuth tisztát, Türr Pista meg puskát." Ebből lett a mai földosztás, és a kívülről jött, de mégis végbement felszabadítás. Dunai konföderációs gondolat. Ebből lett a sovinizmus és irredentizmus felszámolása, amely két bűnben parasztságunk sohasem is leledzett. Az ipari munkásság a szociáldemokrata szakszervezetekben megint csak számottevő értelmiség tudatosító munkáját nélkülözve, tehát voltaképpen botorkázva, de ösztönös józansággal mégiscsak megvívta a maga osztályharcát, ahogy ez a XIX. század második felében és a XX. század elején egyetemes európai politikai feladat lett volna. Mindezt úgy, hogy politikai életünkből mindvégig hiányzott a vetülete. Ha volt valaha struccpolitika, ez igazán az volt. Értelmiségünk (politizáló értelmiségünket értem alatta itt most) homokba dugta a fejét, s letagadhatatlan jelenségekről és tüneményekről csökönyös hideglelősséggel azt állította, hogy nincsenek. A kommunisták, föld alá kényszerítve, de csíraképes sejtjeikben szintén tartották az összeköttetést Oroszországgal. Mondanom sem kell, hogy az ő dacos élniakarásuk és élnitudásuk is megszenvedte a „vakondokságot", amelyre értelmiségünk magatartása miatt kényszeredtek.

II.

Új magyar értelmiségre van szükségünk. Az eddigiek alapján azt jelenti ez, hogy horizonttalan értelmiség helyett széles látókörű, koncepciótlan értelmiség helyett pedig öntudatos: múltat folytató, jövőt látó, programos értelmiségnek kell támadnia. Honnan? Nem Utópiából, nem is Fellegkakukkvárából, hanem meglévő értelmiségünk őszinte töredelméből és jövendő értelmiségünk időszerű neveléséből. Őszinte töredelmen sem valami érzelmi hullám mesterséges mozgatását értjük, hanem a múlt becsületes és végleges felszámolását, a jelen csődjének kendőzetlen beismerését és a jövő felépítésének reális tervét a változatlan múlt ravasz becsempészése, a jelen miatt érzett kétségbeeső tehetetlenség csucsujgatása és jövőt szabotáló félreállás vagy szellemi „géprombolás" helyett.

Mit jelenthet egy ilyen szó, mint horizont, a politika reális talaján, vagy ez a másik szó, hogy koncepció? A teret és az időt jelenti, a filozófia, a világnézeti alap a priori-jait, márpedig világnézeti alap nélkül sem becsületes, sem lehetséges politika nincs. Horizont azt jelenti, hogy kontinensekben, koncepció azt, hogy évszázadokban kell látni, gondolkozni és – cselekedni, ha azt akarjuk, hogy politikánk világviszonylatban is érvényes és eredményes lehessen.

Kontinensekben látni és évszázadokban gondolkozni, ez a horizontos és koncepciós politika. Az ilyen politika tudatosítása az új magyar értelmiség feladata. Próbáljunk meg mi itt most kontinensekben látni.

Soha jobbkor. Most ért véget a második világháború, annak bonyolult, óriási arányaiban vakondokszínvonalon eligazodnunk sehogy sem lehet.

Nemhogy a malom alól, de még a toronyablakból sem tudjuk belátni, mi miért és hogyan ment végbe benne. Határtalan horizont körén belül történt, ami történt, belátásához határtalan horizont kell: kontinensek kellenek hozzá. Az egész földkereksége kell hozzá, úgy, ahogy a nap körül kering, s közben a rajta mászó hangyát is ragadja magával. Mi történt a kontinenseken?

Jómagam már a második világháborút értem meg, s az elsőnek a végén vetettem fel a fenti kérdést először. Mi történt a kontinenseken? Akkor úgy láttam, hogy nagy dolog történt, de mert ezt a nagy dolgot már akkor felfedeztem, sokáig nem értettem, bevallom, ezt az újabbik kavarodást. 1918-19-ben úgy láttam ugyanis, hogy 1789 felszabadította a városi polgárságot, megadta az autonómiát a citoyennek, 1848 felszabadította az összes társadalmi osztályokat, megadta az autonómiát a munkásosztálynak, az elvtársaknak, 1918-19 pedig felszabadított minden embert, megadta az autonómiát a „másik ember"-nek, az egyik ember diktatúrája alól vonván ki őt. A dolgok rendje és a világtörténelem folyása szerint egyaránt ez a szabadságharc volt a legegyetemesebb, akkori látásaim szerint nem is maradt már felszabadítatlan ember a föld hátán. Szinte érthetetlen volt előttem, miért tör ki a második világháború. Sokáig úgy is hittem, hogy ez nem a mi háborúnk, nekünk nem is kell részt kérnünk és részt vennünk benne.

1938-ban, nem mondom, meghökkentett valami, de aztán megfeledkeztem az egészről. Nemzetközi konferencián vettem részt, amelyen nagy sajnálatunkra a főtitkárunk minden igyekezete és fáradozásai ellenére sem jelenhetett meg. Stockholmban gyűltünk össze, kínai volt a főtitkár úr, éppen Amerikában tartózkodott, s nem akadt hajó, amely felvette volna utasai listájára, nagyon egyszerű okból nem, pedig. Nem akadt olyan fehér ember, aki hajlandó lett volna egy kajütben utazni egy kínaival. Beletelt jókora idő, míg ez a jelenet ismét felmerült emlékezetemben, és most már maradék nélkül megmagyarázta nekem, miért tört ki a második világháború. Az első csak látszólag szabadított fel minden embert. A demokrácia a világtörténelem minden állomásán mindig, minden embert felszabadított, de mindig csak annyit, amennyi abban a korban emberszámba ment. Volt görög demokrácia, hogyne lett volna, de a rabszolgákat nem szabadította fel, mert a rabszolgák az ő értékskáláján még nem voltak emberek. Ugyanilyen értékelés alapján az 1918-as világháború is felszabadított minden embert, de a gyarmati népeket nem, mert azok még akkor nem mentek teljes emberszámba.

Ha kontinensekben látunk, könnyű meglátnunk azt is, hogy ezúttal ez ment végbe: a gyarmati népek felszabadítása. Vegyük észre például, milyen rövidlátó politika volna így okoskodni: akkor hát ez csakugyan nem a mi háborúnk volt, hiszen Magyarországnak nincsenek gyarmatai. Nin-

csenek bizony, de a háború mégis a mi háborúnk volt, mert Magyarország egész mostanáig maga volt gyarmat, előbb Ausztriának, majd Németországnak a gyarmata. A második világháború a mi háborúnk volt és a mi győzelmünkkel végződött, mert bár a gyarmatosító német nép igen erős bennszülött csapatokkal próbálta megerősíteni saját csapatait, s a bennszülöttek közhangulatát is igyekezett maga mellé hangolni, úgyhogy avatatlan szemek és fülek ítélete szerint az a látszat, mintha szegény gyarmathazánk a gyarmatosító nép oldalán harcolt volna, mindazonáltal az a helyzet, hogy jelenleg le van verve a gyarmatosító nép, s országunk belsejében egyetlen tagja sem tartózkodik.

Kontinensekben gondolkozni azt jelentené ezek után, hogy értelmiségünk belehelyezkedne ebbe a ténybe: a földkerekségén a gyarmati népek felszabadítása, respektíve felszabadulása folyik, Magyarországon sem tölthetjük az időt mással. Sokkal kisebb darabja a földnek Magyarország, és sokkal inkább maga is gyarmat, semhogy más, extra divatot kezdhetne. Mert igaz, hogy történelmének ezúttal jutott el legelőször olyan pontjára, ahol esetleg felszabadul gyarmati sorából. Ez azonban még nem jelenti azt, hogy valóban fel is szabadul, csak annyit jelent, hogy felszabadulhat.

III.

Mit jelent most már évszázadokban gondolkodni? Hogy adnak aztán az évszázadok és milyen koncepciót az új magyar értelmiségnek?

A koncepciónélküli magyar értelmiséget kezdettől fogva azzal „főzték", hogy Magyarország a művelt Nyugat-Európa szerves tagja, és az a feladata, hogy a nyugati műveltség védőbástyája legyen a barbár Kelet támadásai és pusztító hatalma ellen. Ezt a tételt történelmi fejlődésünkben semmi sem igazolja. Ha ugyanis azt a földrajzi helyet, ahol elhelyezkedünk, nem a térben, statikus formájában tekintjük, mint az eurázsiai kontinens egy bizonyos darabját, hanem időben, dinamikus formájában, mint az eurázsiai históriai fejlődéstörténet mindenkori színhelyét, azt látjuk, hogy Magyarország a valóságban Kelet-Európa. Még pontosabban: Kelet- és Nyugat-Európa szellemi vízválasztó vonala.

Hazánknak ezt a peres föld, hadszíntér, senki vagy mindenki földje voltát ezzel a fogalommal fejezték ki s egyben kendőzték gyarmatosítóink: Közép-Európa. Közép-Európa nincs, helyette a Német-Római Szent Birodalom van a valóságban. Ha tehát elfogadtuk azt a tételt, hogy Magyarország Közép-Európa része, voltaképpen azt állítottuk, hogy a történelem folyamán Magyarország mindenkor a Német-Római Szent Birodalom integráns, szerves tagja volt. Ez utóbbi állítás természetesen éppolyan történelmi hazugság, mintha Közép-Európát emlegetnénk. Magyarország ezeresztendős történelme egész folyamán az ellen rugódozott, hogy szerves tagjává váljon a Német-Római Szent Birodalomnak. A kendőzetlen igazság ez: Magyarország Kelet-Európa legnyugatibb pontja, Nyugat-Európa történelmi életének kezdete óta a magáénak tekintette, Magyarország ennek ellene állt, ezért gyöngülésének történelmi pillanata óta (a mohácsi vész után) megkezdte gyarmatosítását.

A gyarmatosító törekvés elleni harc neve az, hogy Kelet-Európa. Jellemző, hogy mióta Törökország kiszorult Európából, azóta a mi nevünk is Balkán, Közép-Európa helyett. Az az új magyar értelmiség, amely évszázadokban gondolkozik, végig kell, hogy gondolja ezt a történelmi folyamatot is. A gyarmatosítás mindig akkora területen folyt, amekkorát a Habsburgok a kezükben tartottak, és ott, ahol pillanatnyilag a török volt az úr, vagy meg sem kezdődött, vagy szünetelt. Ez magyarázza meg Erdély fejlődéstörténetének sajátos, Magyarország fejlődéstörténetétől eltérő színeit s a Tiszántúl „kuruc", később negyvennyolcas, mindig ellenzéki beállítottságát. Északnyugat-Magyarországon, ahol a Habsburg-uralom folytonos volt, úgyszólván teljesen kipusztult a magyarság, Tiszántúl és Erdélyben, tehát ott, ahol a „pogány" török sarcolta, pusztította, ahol a jóságos császár nem óvhatta, ott nagy, összefüggő tömegekben megmaradt. Mindenütt percentuáliter is olyan mértékben őrizte meg mivoltát és sajátosságait jobban-jobban, amilyen mértékben későbben került Habsburg-jogar alá.

Az évszázadokban gondolkozó magyar értelmiség éppolyan komolyan fel kell, hogy vesse a második világháború értelmének a kérdését, mint ahogy ezt a kérdést a kontinensekben látónak is fel kellett vetnie. Miért véreztünk a második világháborúban? Mi értelmes okból omlott a vérünk? Ebből a szempontból egyetlen felelet hangozhat értelmesen: ez a háború a magasabbrendű és alacsonyabbrendű népek feltételezésének gyilkos és gonosz szándékai ellen indult és harcolt mindvégig. Megint csak a mi győzelmünkkel végződött, hiszen a magasabbrendű nép le van győzve, s a jelenben csak népek lakják a földet, sem magasabbrendű, sem alacsonyabbrendű népek nincsenek sehol.

Az alacsonyabbrendű népek a mindenkori gyarmati nép, a magasabbrendű népek a mindenkori gyarmatosítók. Az évszázadokban gondolkozó új magyar értelmiség a mi helyzetünket szintén tisztábban és a valóságnak megfelelőbben kell, hogy lássa, mint eddigi értelmiségünk látta. Gyökeres magyar kultúránk, tehát olyan magyar kultúra, mely a népből sarjadt, csak addig a történeti időpontig fejlődött, mióta a német gyarmatosítás hatékonyan meg nem kezdődött. Ami azóta van, csak felépítmény, gyarmati (nem is kultúra, csak) civilizáció, gyökértelen álképlet. A tények ridegen és megfellebbezhetetlen érvénnyel egymást tökéletesen fedőnek mutatják a két dátumot: a gyökeres magyar kultúra megszűnésének és a német gyarmatosítás hatékonnyá válásának ideje egyformán a XVII. század második és harmadik negyede.

A gyarmati civilizációt mindenütt az a kettősség jellemzi, ami nálunk azóta nagyon jól megfigyelhető. Gyarmati nagyvárosokban mindenütt van egy európai fertály és egy bennszülöttnegyed. Az európai fertályban minden van, de csak a gyarmatosító nép számára. A gyarmati népnek csak azok az egyedei részesülnek a gyarmatosító nép civilizációjának áldásaiban, akik ellenkezés nélkül megadták magukat neki, és szolgálatába állottak. A maharadzsa fia Etonban, Cambridge-ben, Oxfordban nevelkedik, de az ültetvényeseknek is szükségük van bennszülött munkafelügyelőkre. Hatalmas bennszülöttgárdát verbuválnak össze a gyarmatosítók, ezek mind elszánt és meggyőződéses hívei a rendszernek, noha a gyarmati nép soraiból valók.

A XVII. század második negyede óta Kelet-Európa történetéből Magyarország kiiktatódott, Nyugat-Európa története pedig csak papírforma szerint ment végbe benne. Harctérré vált, megállt felette az idő. Úgy kell tehát a századokban gondolkozóknak a nálunk mégiscsak nyilvántartott kultúrát venni, mint amely van ugyan, de még sincs. Például. Minden európai nagyvárosban van zeneakadémia, Budapesten is van, de csak a gyarmatosító nép kiszolgálására, magyar vonatkozásban ilyen nincs, mert hiszen van ugyan a benszülöttnegyednek zenéje, de az európai fertály zeneakadémiáján nem a magyar zene törvényszerűségei alapján, hanem a gyarmatosító nép zenéjének alapismeretei, összhangzattana, zenei formatana, hangszereléstana, ellenponttana, zeneesztétikája és zenetörténete szerint történik a legmagasabb fokú zeneoktatás. Minden nemzetnek van nemzeti színháza. Aki a Comédie Française-be megy, megtudhatja, hogy hangzik klasszikus fokán a francia nyelv, aki a bécsi Burgtheaterben meghallgat egy Goethe-darabot, sejtelme támad afelől, milyen a hangzása a legmagasabb értelemben vett német dikciónak, milyen is az a dialektusoktól mentes „Bühnendeutsch". A budapesti Nemzeti Színházban a gyarmatosító nép német kiejtési és hangsúlyozási szabályai szerint beszélik a magyar nyelvet, amelynek hangzása úgy aránylik egy a valóságban nem is létező valódi magyar nyelvhez, mint a kikötők matrózkocsmáinak zavaros levantei, idegennyelvűektől elgyötört s agyonhamisított úgynevezett angol nyelve a vidéki lordok szalonjainak választékos angol nyelvéhez. Minden népnek van tudományos akadémiája, tudományegyeteme. A negyven zöldfrakkos halhatatlan kissé konzervatív körében vagy a Sorbonne padjaiban meglehet az az illúziónk, hogy kóstolót vagy bepillantást kaptunk a legmagasabb rendű francia szellemiségből, vagy szellemiségbe. Magyar Tudományos Akadémia, magyar tudományegyetem helyett német nem is kultúrjelenségek, hanem civilizatórikus jellegű szekunder képletek merednek ránk szánalmas látszatélet, helyesebben tengődés idegrángásai közepette.

Nem azt akarjuk ezzel, persze, mondani, mintha e civilizatórikus tengődés jelenségeiből a bennszülött gyarmati nép teljességgel ki volna semmizve. Világért sem, sőt igen élénk, s valljuk meg, elég sikeres átképző tanfolyamok folynak mindenütt. Nemcsak tiszti, altiszti képzés is folyik itt. A közelmúltban nemcsak a tiszti rangú nadrágos emberek, hanem az altiszti rangot viselő, simléderes sapkájú emberek is lelkes hívei voltak a gyarmatosító német népnek, hiszen – káprázatuk szerint – étit-bérit valamennyiőjük emezektől várta, sőt kapta is. Nem is lehetett másképpen: a vezető állásokban németek vagy német maszlagot-ettek ültek, kik imperativusaikat nem hazulról, hanem a gyarmatosító anyaországtól kapták, s ezek a vezetők a szolgálatukba szegődött bennszülöttek átképzését nagyon alaposan és módszeresen hajtották végre. Hiába járnak a debreceni bennszülöttek gyermekei helybeli iskolákba. Ezekben az iskolákban nem bennszülöttkultúrát tanítanak, mert olyan voltaképpen nincs is (XVII. századbeli állapotban megkövült folklór van helyette), hanem gyökértelen, civilizációvá züllött, gyarmatosító, német álkultúrát. Még ha bennszülöttek is a tanárok, olyan egyetemről kerültek ki, ahol magyar szavakból összeenyvezett német nyelvű álkultúrát és ennek megfelelő, az anyaországban divatból már régen kiment módszereket tanítottak nekik anyaországbeli német, vagy itteni születésű német, vagy a német gyarmatosítóknak behódolt bennszülött magyar professzorok, s ők ezzel a módszerrel, ezen a nyelven terjesztik tovább ezt az álkultúrát.

IV.

A kontinensekben látó horizontos és a századokban gondolkozó koncepciós új magyar értelmiség mindezt látja, így látja, s ezzel a tudatossággal indul neki a nehéz feladatnak, hogy úgy magát, mint népét, különösképpen pedig ifjúságát, a jövő évtizedek várományosait, a holnap zálogát kiszabadítsa a gyarmati sorból. Tiszta látását és tudatosságát elsősorban az a szkepszis kell, hogy jellemezze, amellyel saját tegnapjának kincseskamráját felszámolja. Valószínű, hogy önmaga is fertőz, bacilushordozó, hiszen önmaga is gyarmati termék. Valószínű, hogy tegnapról fémjelzett értékei a ma mértékhitelesítőjéből már kikerült mérlegen vagy finomságjelző készüléken mérve erősen lecsökkentett értéket képviselnek, hiszen azok is mind gyarmati termékek. Még önmaga demokráciája is gyanús neki, hiszen megszokta már eddig, hogy gyarmatosítókat szolgált ki rabszolgagyanúsan görnyedő engedelmességével, hátha most sem szabad még, csak azt hiszi, változtak az urak, új gyarmatosító nép érkezett, ezeknél emezek az elvek és módszerek szokásosak.

Egy ilyen őszinte, részletekbe menő penitenciatartás megtisztíthat és felemelhet minden magyart, jelesül minden értelmiségit. De azokkal, akik demokráciájukat, felszabadulásukat antedatálják, szerény értékei-

ket le szeretnék bélyegeztetni, egész egzisztenciájukat át szeretnék menteni a tegnapból egyenesen a holnapba, roppant bajos boldogulni. Nem én leplezem le őket, horizonttalanságuk és koncepciónélküliségük válnak árulóikká. Nem kontinensekben látnak, nem évszázadokban gondolkoznak, megtérésük nem őszinte, demokráciájuk nem valódi. Az új rendszer, amely kezdetben szükségből kapva kapott rajtuk, egyre súlyosabb tehertétel gyanánt cipeli őket magával, egyre zihálóbban, egyre türelmetlenebbül vállalja őket magáénak, egyre brutálisabban és egyre sürgetőbben iparkodik túladni rajtuk.

Az új magyar értelmiség a gyerekeknek, betegeknek, gyengéknek, öregeknek és ütődötteknek kidukáló szelídséggel hárítja el őket útjából. Tudja, mi a szemét, tudja azt is, mi a nagytakarítás, de azt is tudja, mi mindennek vagyunk végérvényesen utána, hát telik az idejéből, az erejéből, meg a nagylelkűségéből is.

II. DEMOKRÁCIA ÉS PEDAGÓGIA

Nevelés és demokrácia

A francia forradalom felszabadította a polgárt a rendiség autokráciája alól, a 48-as forradalom az ipari munkásságot a tőke osztályuralma alól, az első világháború a „másik" embert az „egyik" nyűge alól. Ez a mostani világháború az egzotikus, az ún. „másodrendű" embert szabadította fel az „elsőrendű" ember, a „felsőbbrendű" ember rémuralma alól. A térben egzotikus embert, a gyarmati népet, és az időben egzotikus népet, az ifjúságot.

Demokrácia nincs tehát a nevelésben, csak lesz. De arrafelé tartunk. Egyelőre az a helyzet, hogy a „másik" ember autonómiájával komoly bajok vannak az iskolában. Nagyon nehezen akarják elhinni a nevelők, hogy nem bomlik fel a fegyelem és nem marad abba a tanulás, ha a növendékek autonómiát kapnak. Sőt ellenkezőleg, akkor kezdődik igazán a tanulás is, áll helyre a rend is Pallás ódon templomában.

Most sem merek in medias res bocsátkozni. Tisztáznunk kell előbb az alapfogalmakat. Mi a demokrácia? Mi a nevelés? Mi a szabadság? Mi a diktatúra? Mi a fegyelem?

Minden idők minden demokráciája abban különbözött a diktatúrától, hogy felszabadította a népet. Az egyes demokráciák pedig abban különböznek egymástól, hogy milyen tágan értelmezték a nép fogalmát. Egy római előkelő nő meztelenül mert mutatkozni rabszolgája jelenlétében, mert nem vette azt emberszámba. A nép körébe minden demokrácia beleszámított minden embert, akit embernek tartott. A görögök és a rómaiak azért nem adtak szabadságot a rabszolgáknak, mert nem tartották embereknek őket.

A demokrácia szabadságot ad a népnek, vagyis minden embernek biztosítja az autonómiáját. Szabad neki, azt jelenti, nem muszáj neki, hanem szabad. A szabad embernek nem az szabad, amit akar, hanem szabad neki, nem pedig muszáj az... ami szabad. A „jó" szabad neki, nem amit akar. A demokráciában a nép akarata teljesedik. Ez igaz, de nem azt jelenti, hogy a nép kénye-kedve. Azt jelenti, hogy a demokráciában a nép *akarja* a jót, nem pedig kénytelen vele. Az én autonómiám nem azt jelenti te-

hát, hogy az egyéniség, az individuum kénye-kedve, vagy előkelő és elszigetelő elefántcsonttornya, hanem azt jelenti, hogy én akarom a jót, akarom, ami szabad, szabad nekem, ami szabad, nem pedig szorítanak, hajtanak, kényszerítenek már vagy a jóra, vagy egy másik ember kénye-kedve szerint.

Mi a nevelés? Két emberi lélek közös funkciója: a nevelőé és a növendéké. A nevelő növeli a növendéket, a növendék nő. Nevelés akkor történik, ha a növendék a nevelő funkciója következtében nő, és ha a növendék valóban növekedik a nevelő funkciója következtében.

Mikor demokratikus a nevelés? Az eddigiek alapján tudjuk már: ha nem diktatórikus. Ha a növendéknek szabad növekednie, nem pedig kénytelen vele. Ha nevelés közben felszabadult a növendék is, a nevelő is. Ha mindkettőnek autonómiája biztosítva van.

A nevelés történetében volt olyan időszak, mikor a nevelő volt a diktátor. Ura és parancsolója volt a növendéknek. Rendelkezett vele, fenyíthette kedve szerint. Volt olyan időszak is, mikor gyermek őfelsége volt a felelőtlen diktátor. Éppen századunk volt ez az idő, igazán nem ok nélkül kapta ezt a nevet: a gyermekek százada. Az iskolában az történt, amit a gyermek akart, úgy történt, ahogy parancsolni méltóztatott. Mint minden diktatúra, ez is megbukott, de akik most félnek a nevelő és növendék egyforma „autonómiájától", egész bizonyosan a gyermekek századának szomorú tanulságai miatt félnek. Pedig láttuk már föntebb, hogy ilyen félelemre semmiféle ok nincsen. Nem diktatúráról, hanem demokráciáról van szó.

Ez a demokrácia azonban, ismétlem, nincs még meg a mai demokráciában. Nem mintha az nem volna százszázalékosan és őszintén demokrata. De az egzotikus embereket még csak ezentúl fogja emberszámba venni. Az ifjúságot is. Ma az ifjúságot mint tökéletlen felnőttet kezeli. Nem lehet neki szabadságot adni, hirdeti róla, hiszen nem tud vele élni. Kárt tesz magának, és másoknak is. Ilyeneket kénytelen mondani (csak a diktatúra legsötétebb napjaiban lehetett ilyesmit hallani): A tanár és a diák között igenis alárendeltségi viszony van: a diák alája van rendelve tanárjának. Elgondolni is nevetséges: hat esztendős gyermeknek autonómia. Jól néznénk ki!

Hát persze, hogy nevetséges volna, ha az apja vagy a tanítója autonómiáját akasztanák a nyakába. Úgy állana neki, mint az apja keménykalapja, szemüvege és kalucsnija, amit tréfából szintén magára próbál hébe-korba. De nem szabad ilyen rosszhiszeműen emlegetni vagy érteni ezt az autonómiát. Annyi az is, mint más egyéb autonómia. És olyan borzasztó, gyerekrontó, gyilkos törekvés azon munkálkodni, hogy már a hat éves gyereknek se legyen muszáj a jó, hadd legyen szabad neki? Legyen szabad neki jó hatéves gyereknek lenni, és ne kényszerítsük semmi más muszájra.

A nevelés akkor lesz demokratikus, ha minden rendű és rangú növendéknek szabad lesz az, ami eddig muszáj volt neki. Ez a boldog állapot pedig nem állhat be hamarább, csak akkor, ha a növendéket teljes értékű embernek tartjuk, és ennek megfelelőleg kezeljük. Nem velünk egyen*rangú* fél a gyermek, hanem velünk egyen*jogú* fél. Nem tökéletlen és fejletlen felnőtt, hanem fejlett, tehát tökéletes kisgyerek, növő gyerek, serdülő és adoleszcens. Teljes joga és tökéletes autonómiája van a kisgyerek, növő gyerek, serdülő és adoleszcens életre. Egyetlen felnőttnek sincs joga többé diktatórikusan ráoktrojálni a maga felnőtt életét.

Demokrácia és iskolai fegyelmezés

I.

A demokráciától sok nevelő és sok szülő is az iskolai fegyelmet félti. Azt hiszik, ha a gyerekeknek is joguk lesz az iskolában, felborul a rend, beáll az anarchia. Közfelfogás ez, hiszen a közelmúltban vastag betűs címfelirat kiabálta világgá egyik kultuszállamtitkárunk kijelentését: nem szabad megengednünk, hogy szabadság örve alatt a diákok a tanárok fejére ülhessenek.

Az a gyanításom, hogy a tanárok fejére ülni készülő diákok, az anarchiától rettegő tanárok és szülők, valamint a szabadságról elmélkedő államtitkár és az egész bizonytalankodó közvélemény alapos fogalomzavarban szenvednek, s a probléma egész felállítása körül mélységesen tévednek. A demokrácia éppen az anarchiának az ellenmérge; egymás fejére ülni a demokráciában a képtelenséggel egyenlő, a szabadság fogalmi jegyei szigorúan adottak, a fegyelem pedig velejárója a demokráciának, nem lehet tehát egyiküket a másiktól féltenünk. Haladjunk hátulról visszafelé a fogalmak rendjén.

Ad vocem fegyelem, megkérdezném a pedagógusoktól: miért van egyáltalán szükség iskolában a fegyelmezésre? Talán csak nem az lesz a válasz, hogy a gyermek mint olyan igényli a fegyelmezést? Ennek a kijelentésnek ugyanis ellene mondanak a tények. Nincs a világnak jámborabb, békésebb, fegyelmezésre nem szoruló lénye a játékba felejtkezett gyereknél. Ezt, azt hiszem, senki sem tagadja. Márpedig ha nem maga a gyerek mint gyerek szorul fegyelmezésre, akkor a megoldás, a végleges és kibékítő megoldás nem az, hogy fegyelmezzük a gyereket, hanem az, hogy adjunk neki alkalmat a játékba vagy munkába, általában önmagába feledkezésre.

Még egyszer felvetem tehát a kérdést: miért kell az iskolában fegyelmezni? Valószínűleg azért, mert az iskola olyan hely, ahol a gyerekeket nem engedjük önmagukba feledkezni. Ha ezt a tételt letté hagyjuk és nagyon komolyan fogalmazzuk meg, akkor az iskola ellensége az egzisztenciának, a lét öntörvényei érvényében folyásának. Brutálisan kilódítja a benne levőket életük nyugodt, békés és gyümölcsöt hozó folytatásából, és ezzel kelt zavart. Az iskolai anarchia tehát nem szűnhet meg előbb, csak akkor, ha életessé tesszük az iskolát, egzisztenciális komolyságú munkát folytatunk benne.

Igazságtalanok volnánk persze, ha feltételeznők, hogy az iskola csak úgy passzióból, vagy hányavetin véve a dolgát, siklott ki rendes menetéből. Kérdezzük meg tőle, hogy borult fel benne a rend? Mi tette komolytalanná a benne folyó munkát? Emlékezzünk csak vissza az imént látott képre, mely voltaképpen eligazított bennünket az anarchia útvesztőjében. A játékába felejtkezett gyermek képe volt ez, a gyermeké, aki játékát halálosan, egzisztenciálisan komolyan veszi, s azért felejtkezett el önmagáról is, az őt körülvevő, egyébként oly érdekes világ percenkint újat mutogató kísértéseiről is. Könnyű belátnunk, hogy az iskola valami egyéb, mint ennek a most éppen szimbolikussá jelentékenyedett gyermeknek a játéka, úgy lesz hát valahogy, hogy az iskola nem érdekli a gyermekeket, legalábbis kevésbé érdekli őket, mint a játék, unalmukban rendetlenkednek. Itt talán már fogalmazhatnánk úgy, hogy ez az unalomból kelt fegyelmetlenség valami kicsit maga a gyermek is (felnőtt alaposabban és tartósabban tudná hasonló helyzetben fegyelmezni magát). De azért én még most sem merném azt a tanácsot adni, hogy fegyelmezzünk, mert lehet, hogy a fegyelmezés ezúttal szülne holmi munkalehetőség-félét, de az eredmény semmiképpen nem lenne elég szolid. Inkább azt tanácsolnám: annyiba kerül, amennyibe kerül, de megéri, próbáljuk meg érdekessé tenni az iskolát. Megható, hogy az elmúlt évtizedekben mennyi szellemi értéket herdáltunk el ennek a célnak a szolgálatában, mondhatnám, semmihasznára.

Ez a legutóbb leírt mondat annyit talán megérdemel tőlünk, hogy világánál megkérdezzük az iskolától: vajon mi annak az oka, hogy nem tudtuk az iskolát érdekessé tenni, jóllehet őszintén és önfeláldozón akartuk volt?

II.

Íme, megérkeztünk. Egyszerre érkeztünk meg az iskolai fegyelmezetlenség kiváltó ősokához, és a demokráciához is. Azt értem ez alatt, hogy a bajok okát csak a demokrácia szüntetheti meg. Körülbelül tisztában lehetünk ugyanis a következőkkel:

a) Fegyelmezés az iskolában nem kellene, ha ott egzisztenciális komolyságú munka folyhatna, mert az egyetlen igazi fegyelem a munka fegyelme.

b) Gyerekek közt komolyan csak az a munka folyhat, amely leköti a gyerekeket, mert érdekli őket.

c) Itt a legnagyobb baj, mert vannak gyerekek, nagy számmal vannak, akiket nem lehet lekötni, mert zabolátlanok, fékezhetetlenek, nem a többi gyerekek közé valók.

Szelekció kérdése ez, mégpedig olyan szelekcióé, amelynek csak nagyon kicsi része a tehetség- vagy képességvizsgálat. A demokrácia a nevelőket nehéz helyzetbe hozza, hiszen a kívülről jövő, nem a munka fegyelmező erejéből fakadó fegyelmezési módokat és eszközöket határozottan – s tegyük hozzá, helyesen és jogosan – tiltja. Ugyanakkor azonban nem gondoskodhatott egyelőre még arról, hogy az iskolai növendékek közül eltávolítsa s nekik megfelelőbb helyekre összegyűjtve nevelje tovább a nehezen nevelhető gyerekeket, hiszen azok nem valók a rendes mindennapi iskolába.

Nem valók normális iskolába az abnormis gyerekek. Tudom én, hogy ezeket eddig is gyógypedagógiai intézetben nevelték. Nem is ez a baj, hanem az, hogy ilyen gyerek jóval több van, mint amennyit a helyzet diktálta opportunitással nyilvántartunk. Szaporítanunk kell a gyógypedagógiai intézeteket, és a fővárosi iskolákhoz hasonlóan egyebütt is fel kell állítanunk a „kis létszámú" osztályokat a nehezen nevelhető gyermekek számára.

Nehezen nevelhetők az ideges gyerekek is. Növelni kellene a szülői tanácsadók, nevelési tanácsadók, iskolai idegorvosok, az erdei iskolák és iskolai szanatóriumok számát is. Tessék elhinni, hogy sokszor azért nehéz egy egész osztályt fegyelmezni, mert egy-két ilyen szemre-főre rakoncátlan, valójában hipomániás felhangoltságú vagy egyébképpen ideges, beteg gyermek is ott tanul a többi, normális iskolatársa között. Sokszor még tehetségesebb is egy-egy ilyen gyermek, mint egészséges társai, mégsem való közéjük, mert megzavarja, sokszor egyenesen lehetetlenné teszi a munkafegyelmet. Nemcsak a tüdőbaj fertőz, az idegbaj is fertőző hatású. És ahogy egyéb nyavalyákban elképzelhetők a bacilushordozók, itt is akárhányszor megesik, hogy az eredeti rendbontó ideges, de tehetséges gyerek nem fizet rá saját nyugtalankodására, zsenialitása erején mégiscsak részt vesz a munkában, kevésbé tehetséges társai azonban esetleg az egész nevelési alkalmat elvesztegették, súlyos lelki kárt szenvedtek miatta.

Külön gondot kellene fordítanunk a pubertálókra és adoleszkálókra is. Ott, ahol a párhuzamos osztályok az ilyet megengedik, az egyszerre pubertálókat egy osztályba kellene gyűjteni, s úgy kezelni őket, mint akik átmenetileg nem egészen egészségesek vagy normálisak. Eredményeiket külön elbírálás alá kellene vennünk. Hányszor előfordul, hogy valaki gyerek- és átmeneti gyerekkorában kitűnő előmenetelű, adolesz-

cens korában megint előretör, hetedikben felejeles felejó, osztályvizsgán egy jóval jeles, érettségin megint kitűnő, pubertáló korában azonban sajnosan hanyatlott, esetleg érthetetlen módon lezüllött. Miért nem lehet az ilyet egyszerűen így tartani nyilván: éppen-pubertál.

De nehezen kezelhető, munkafegyelem alá alig vonható a népes, sőt zsúfolt osztály magában véve is. Elhiszem, hogy katonai vezényszavakkal mint zárt osztag kommandírozható, sőt fegyelmezhető is egy-egy ilyen mammutosztály, de komoly nevelőmunkát vele végezni, igazi munkafegyelmet benne meghonosítani nem lehet. Még most is fülembe cseng egyik stockholmi kollegámnak naiv, megmosolyogtató kérdése, amellyel engem 1938-ban meginterpellált: Ugyebár, önöknél az lehetetlen volna, hogy egy-egy osztályban harmincnál is több tanuló ül. Tetszik látni, nálunk még elő-előfordul. Nem, nálunk nincs harmincas létszám – dadogtam, de tovább nem részleteztem a dolgot.

Ellenben ismétlem és hangsúlyozni szeretném: eddigi iskolafenntartóink megmagyarázható okokból nem törődtek a komoly szelekcióval. Egyes-egyedül a demokrácia törődhetik saját lényegéből kifolyólag nagyon komolyan ezzel a problémával. Egyes-egyedül a demokrácia van tisztában azzal, hogy léte és nemléte dől el a nevelésen. Igaza van, ha az álfegyelmet nem tűri, és az egész vonalon a munkafegyelmet iktatja a helyébe. Igaza van, de szerezzen is érvényt az igazának azzal, hogy a munkafegyelmet tegye is lehetségessé, kiiktatván az iskolából az oda nem való fegyelmezhetetlen, ütődött, ideges, csak hordaként kezelhető elemeket.

III.

A játékába felejtkezett gyermeket nem kell külön fegyelmezni. Ez igaz, mondhatná valaki, de az iskola nem játék. Vagy jobbik esetben is: nem csak játék. Ez igaz, mondom erre most már én is, de elég baj az. Az iskola, igenis, legyen játék. Azaz mégsem egészen így van. Legyen játék a gyerekkorban, munka a növőgyerekkorban, cserkészetféle a serdülőkorban és a közelgő élet szertartástana az adoleszcencia korában. Ezt a litániát az a föntebbi megjegyzés mondatta velem, amely szerint az iskoláshadat csak az köti le, ami érdekes. Nos, vegyük tudomásul, a különböző korú gyerekeknek és ifjaknak nem ugyanaz az érdekes, de mindig valami az. A kisgyereknek például mindig csak a játék az. Játékra mindig szer, egyébre ritkán (míg rá nem jön, hogy nem-játék), vagy soha. Hagyjuk el a „vagy"-ot. Soha, ez az igazság.

Legtöbbször azért „rossz" a gyerek, mert játszani akar és nem engedjük, vagy éppen játszik és megzavarjuk. Egy ízben egy egész gyerekcsapatot mentettem meg a csoportos megveréstől, csak azért, mert már régideje rendíthetetlen érvénnyel él bennem a fenti törvény. Ebédelni kellett

volna jönniük szegénykéknek, de hiába kérlelték és fenyegették őket, mert sürgős dolguk volt játék közben: házat építettek. Megfordítottam a tányéromat, kezembe vettem a villámat dobverőnek, úgy hirdettem ki, mintha kisbíró lennék: „Községi bíró úr hirdetteti: Amék pallér mától kezdve nem ad a kőműveseknek ebédszünetet, szigorúan büntettessék." Másfél percen belül asztal mellett ült a banda, és jó étvággyal kanalazta a levest. Értsük meg jól őket. Nem ebédeltek a mi rendszerünkben, hanem ebédszünetet tartottak a saját maguk rendszere szerint a játék keretében. Azt sem fogom elfelejteni soha, s igen nagy bóknak tartom mai napig, mikor egy elsőosztályos tanítványom azt kérdezte tőlem: Mikor *játszunk* már egyszer megint nyelvtant, tanár úr, kérem szépen?

Ugyanilyen egyetlen érdekes, a tanulást egyedül előrelökni képes motor a növő gyermek számára a munka. Szeretem hinni, hogy nem véletlen, bár nem is tudatos, de talán a valóságot maga előtt látó megfigyelés következménye, hogy éppen a tizenkét esztendős gyereknek milyen sok a tanulnivalója. Szerencsésen van ez így megállapítva. A második gimnazistának először is temérdek, méghozzá jó hosszú magyar verset kell könyv nélkül megtanulnia. Aztán a latin igeragozás perfectumi töveit s általában az *a verbo*-kat. Az öt földrész jórészt soha nem hallott hegység-, folyó-, tó-, állam-, város-, tenger- és tengeröböl-elnevezéseit, mellé állandó széljárási és különféle etnográfiai tudnivalókat. Tisztességes mennyiségű nevet a természetrajz köréből. Axonometriai és sztereometriai terminus technikusokat, a számtanból jó csomó rövidített eljárást, finomsági fokozatokat, idegen mértékrendszereket. A gyűjtési szenvedély is ilyenkorra szokott kiütni a gyereken, begyreszed tehát magánszorgalomból egész lexikonra menő adatot. Akinek megadatott ezidőtt munkára fogni őket, nagyszerű eredményekben gyönyörködhetik majd. Sportversenyekben is etájt tevékenykednek legszíves-örömestebb.

A serdülő viszont igen lelkes cserkész. Azt a korát éli, amelyet az európai kultúrközösség a középkorban élt át. Szerzetbe és lovagrendbe tömörül, totemállata az ősi állat, aki idegen a tabut érinti, halálfia. Fogadalmuk kötött szövege tartja rabságában, ilyenkor készíti „remek"-ét, akárcsak a középkori céhekbe kívánkozó nemrég még vándor iparoslegény, az áhítat fokán csak két megnyilatkozási formát ismer: enunciálja saját elveit, és exkommunikál minden azzal ellenkezőt.

Az adoleszcens a kétely és kritika korát éli. Mindig vitatkozik. Élete merő formaság, liturgikus a művészete, dogmatikus a tudománya, szertartásos a szociális élete. Eleme a harc.

Amint látjuk, legalább négyféleképpen kell annak a nevelőnek viszonyulnia, aki azt akarja, hogy növendékeit érdekelje az iskola, aki tehát a szükséges munkafegyelemnek meg szeretné teremteni legalább az előfeltételeit. Az ilyennek bizony nehéz a dolga. A kisgyerek játszópajtást

keres, a növő gyerek vezetőt, a serdülő ideált, az adoleszcens partnert. Sikeres nevelő csak az lehet, akiből mind a négyféle telik. Itt megint félreértéstől félünk. Az igazi nevelő nem gügyög, nem leguggol a gyerekekhez, hanem kivel-kivel a maga szűkebb anyanyelvén érintkezik. Kisgyerek-, növőgyerek-, serdülő- és adoleszcensnyelven. És rend van az iskolájában, nem kell külön fegyelmeznie.

IV.

Máris rend van, már sem szükséges külön fegyelmezés. Pedig még nem szóltunk külön az egzisztenciális komolyságról, az iskola életességéről. De csak látszólag nem szólottunk. Valójában a négyszeres bűvészmutatványra nem képes másfajta nevelő, csupán olyan, akinél vérre megy a játék, nem babra, akinél a nevelés nem életpálya vagy foglalkozás, hanem maga az élet; a létezés egyetlen lehetséges formája. Az ilyenek lehetnek aztán egy személyben játszótársak, munkavezetők, ideálok, partnerek.

Az életes iskolának is négy orcája van. Egyik gyerekesebb, másik emberesebb, de valamennyi véresen komoly. Kisgyerekek közt keveset forogtam, gimnáziumi tanár koromból hadd mutatok be három képet.

1. Második osztály. Növő gyerekek. „Both bajnok özvegyét" szavalgatnák, de nem megy. Hirtelen félbeszakítom az órát.

– No hát ebből elég. Arany János úgy forog a sírjában a kíntól, mint a villamosmotor. Ez az osztály nem értette meg, hogy verset mondani nem robotmunka, hanem kiváltságos megtiszteltetés. Ez az osztály nem érett még meg rá, tehát nem méltó, hogy verset mondhasson. Mától kezdve nem tanulunk és nem szavalunk verseket.

Vegyes érzelmek. De a következetesség és az idő múlása győz. Néhány hónap múlva már ilyen kérések hallatszanak:

– Szavaljunk már egyszer, tanár úr. Olyan borzasztó, hogy sohasem szavalunk.

– Borzasztónak borzasztó, de nem lehet. Megsértettétek a világrendet, bűnhődnötök kell.

– Örökké most már ezentúl?

– Nem örökké, csak míg kiengesztelitek az erinniszeket.

Egyszer nagyon jól viselik magukat, s utána jutalmul kérik, hogy szavalhassanak.

– Ez az ügy nem ilyen egyszerű. Legközelebbi szombat délután kivonulunk a Zugligetbe, leülünk azon a bizonyos Tojásvár nevezetű szép helyen, és szépen, ünnepélyesen belesóhajtunk inkább, mint mondunk egynehány verset az erdő titokszerűségébe.

Úgy is történt. A vége felé valaki megkockáztatja:

– A Both bajnok özvegyét, tanár úr.

Már mondja is a kar. Fátyolos, elfogódott hangon. Nem sikerül végigmondanunk. Zokogásba fullad a szó. De aztán felengednek, és sok-sok verset mondanak egymásután. Az egyik eldicsekszik vele:

– Most nem volt muszáj két strófát minden órára, hát tudok minden verset a könyvből kívülről.

De nem ő a matador. A még nekivadultabbak az apjok könyvei közül kihalászott Petőfi-, Arany-, Ady-könyvekből tanultak verseket rakásra, válogatás nélkül. Ötvenet, százat, százötvenet. A rekorder kétszáznégyet, de ezek közt Rudnyánszky Gyula-versek is vannak. Hogy bukkant rájuk, már nem is emlékszik.

A verstilalom a verstudás egzisztenciális komolyságát döbbentette eléjük. Ez a csuda magyarázata. A csuda formája a növő gyerekeké: a munka, és gyümölcse: a teljesítmény.

2. Ötödik osztály. Serdülők. Most kezdünk franciául tanulni.

– Nézzétek, fiúk, mondom, én csak azokat tudom megtanítani franciául, akik meg akarnak franciául tanulni. Tudom én, hogy olyan nem sok van. Nem baj. De akik nem akarnak tanulni, engedjék előbbre az akarókat. Üljenek hátra, majd kapnak elégségest.

– Senki sem bukik meg?

– De igen. Akik már kettőből elbuktak, és franciául se tudnak, azok szekundát kapnak majd, mert az nem lehet, hogy senki sem bukik. De hát azoknak már se nem használ, se nem árt. Még csak egyet kérek a hátulülőktől. Fogjanak legyet, ha kedvük tartja, de ne zavarják azokat, akik tanulni szeretnének. (Ez megtörténik, nagyon becsületesen és jó szándék szerint.)

Megkezdődik a munka. Iparkodom úgy irányítani a szókincset, hogy hamarosan még nevetni is lehessen apró anekdotákon. Magyar szó egy sem esik. A tanulnivágyó csoportból titkos társaságot verbuválok, egymás között erős kötést teszünk, hogy titkainkat a sírig megőrizzük. (Pl. azt, hogy melyik órán min nevettünk akkorát. Hadd eméssze a többieket a sárga irigység.) A fogadalmat ünnepélyes keretek között megújítjuk és megerősítjük: Gellért-hegyen, koponyára tett kézzel (egyik gyerek apja orvos, onnan kapjuk a koponyát), az aktus alatt kék borszeszlángot égetve mondjuk el a kemény szöveget.

Tíz-tizenkét nap múlva mutatkozik a hatás. Először bent a titkos társaságban:

– Azzal, hogy senki sem bukik, nagyon lezüllött az „elégséges" jegy. Tisztességes embernek legalább „ jó"-ja kéne, hogy legyen.

– Igen, de azt nem adom ingyen. Elégséges – ám legyen, Isten nevében, de jó?

– Hát akkor nincs más hátra, tanulni kell. Az elégséges nem jegy itt az idén.

Kintről ilyen tapogatózások érkeznek:

– Megtérő bűnösöket nem ismer a tanár úr „rendszere"?

– Hm. Erre még nem gondoltam. Lehet róla beszélni.

– Mit csináljon, aki ilyen megtérő bűnös?

– Szervezze meg a többit, és jelentkezzenek csoportosan. Előre is figyelmeztetek mindenkit, hogy ez az egyetlen és nem ismétlődő alkalom.

A megtérő bűnösök közt három-négy fiú kivételével ott az egész hátraülő társaság. Pro forma kapnak néhány különórát, azontúl együtt tanulnak a többivel. Az eredmény jóval különb, mint más esztendőkben. Az első csoport ugyanis a tömeges jelentkezés ellenére is fenntartja, hogy az elégséges az idén „nem egy jegy", s a később érkezettek csatlakoznak a mozgalomhoz. A négy rebellis közül az egyik félévi osztályozás után (megkapván a megígért elégségest) késő este jelentkezik a lakásomon.

– Tessék engem kikérdezni. Azért is tudok mindent. Titokban tanulok, és orvul odafigyelek mindig. Csak restelltem megtérő bűnösnek jelentkezni a „nyájjal".

Ideiktatom még egy beszélgetésünket, amely arról szólt, mi „szabad" és mi „muszáj". Az osztálynak az volt a véleménye, hogy nálunk „szabad" franciául tanulni, az á-ban meg „muszáj". Gimnáziumba kétféle diák jár, egyiknek szabad, másiknak muszáj tanulni. Franciául nem-tanulni nem szabad. Általában véve nem-tanulni nem szabad a gimnáziumban. Ilyen „szabad" nincs. Legtöbb félreértés abból származik, hogy a szabadság ott kezdődik, mikor az ember vagy tanul, vagy nem-tanul, ahogy éppen kedve tartja. Pedig nagyon sok hely van a világon, ahol szabad franciául nem-tanulni, de a gimnázium nem ilyen hely. Szabad gimnáziumba járni, és ott szabad tanulni. (Egyebet is szabad csinálni, de nem gimnáziumban.) Aki a gimnáziumban nem tanul, olyanforma helyzetbe jut, mint aki embert ölt, de egyelőre még bujkál. Látszólag ő a harmadikféle ember, mert eredetileg kétféle van: egyiknek (a szabadlábon élőnek) szabad, másiknak (a rabnak) muszáj embert-nem-ölni. Embert ölni és nem tanulni egy embernek, illetve gimnazistának sem szabad. A bujkálót befogják, a nem-tanuló megbukik: muszáj lesz az egyiknek embert-nem-ölni, másiknak a javítóra tanulni.

Ez a kis beszélgetés kétfelé is tanulságos. Egyrészt azt mutatja: mekkora a demokráciában a munkafegyelem, másrészt azt, milyen egzisztenciális komolysággal ment a tanulás ebben a kis közösségben, ahol a „nem-tanulni" szimiléje ez: „embert ölni". Igazán kár anarchiától tartani ilyen légkörben.

3. Hetedik osztály. Adoleszcensek. Az egyik jeles tanuló szólásra jelentkezik.

– Már választottam pályát. Vegyészmérnök leszek.

– Örvendek. Nagyon szép, komoly, neked való pálya.

– Nem azért mondtam. De vegyésznek nincs szüksége irodalomra, tehát abbahagyom irodalmi tanulmányaimat. Lemondok a jelesről, megelégszem elégségessel.

– Egyelőre még nem bizonyítottad be a tételedet, hogy vegyésznek nem kell irodalom.

A vita meg sem indult. Hősünk attól kezdve negligálja a magyarórát. Félévkor jelest kap magyarból. Jelentkezik, magyarázatot kér.

– Édes fiam, én a te kedvedért nem hazudhatok.

– De hiszen így tetszett nem az igazat mondani. Én nem vagyok jeles magyarból.

– A te képességed bizony jeles, ha nem ezt mondom, nem mondok igazat.

– Mi lesz, ha szakfelügyelő jön? Mi lesz érettségin?

– Blamáljuk magunkat. Majd tartom a hátamat, úgyis elég széles.

– De én ezt hogy viseljem el?

– Sajnálom, arra már nem adhatok jó tanácsot. Igyekezz elviselni.

Az utolsó szó két vagy három hét múlva hangzik el, egy tényleg bekövetkezett szakfelügyelői látogatás után.

– Ezt nem lehet kibírni. Kénytelen vagyok tanulni magyarból megint.

Egészen más egzisztenciális komolyság az, amely ebből a történetből megcsap bennünket, mint a franciául tanuló serdülőké vagy az Arany Jánost szavaló növő gyerekeké volt. A verseny, a totem és tabu jogviszonya helyébe itt a harc jogviszonya lép. De az egzisztenciális komolyság vérre menő alapja azonos.

V.

A szelekció még a jövő zenéje, a négyféle dialektust is kevesen beszélik eddigelé magyar iskolaszerte, fegyelmezni ellenben holnap is kell megint. A munkafegyelem mellett egyéb fegyelmezési lehetőségek is szükségesek. Mellőzzük a másodrendű fontosságú kérdéseket. Gyerünk in medias res: szabad-e pofozkodni? Kezébe adja-e kollega úr a tanítónak a nádpálcát a demokráciában, tekintettel arra, hogy a reakció kiparancsolta a kezéből?

Aki a demokráciával, a szabadsággal, a nevelés fogalmával tisztában van, bizonyára nem csodálkozik, ha ez a válaszom: igen, kezébe adom a nevelőnek a nádpálcát. Visszaadom a kezébe, ahonnan kicsavarta egy álhumanizmus.

Az iskolát az tette sok minden egyéb közt tönkre, hogy a nevelőből tisztviselőt fabrikáltak, holott eredeti viszonyulása szerint atya (vagy anya) volt a testi szülők helyett. Természetellenes, meddő helyzet keletkezett ezáltal, s ez apródonként az iskola teljes halálát jelentette. A demokráciának vissza kell varázsolnia az eredeti, természetes helyzetet: a

nevelő atyja (vagy anyja) tanítványainak. Az atyát pedig természetszerűleg megilleti a vessző.

Ott kell, hogy legyen a nevelő kezében. Nem azért nincs hóhérolás az iskolában, mert tilos a vessző. Az igazi nevelőnél ott a vesző, üthetne vele. Csak nem üt. Az igazi nevelő nem azért nem üt, mert tilos neki, vagy nincs mivel ütnie. Nem üt, *szabad neki* nem ütnie.

Az ifjúság szerepe a demokráciában

I.

A XVIII. századvégi francia forradalom felszabadította a citoyent, a polgárt, a XIX. századközépi márciusi forradalmak nálunk a jobbágyságot, egyebütt Európaszerte az ipari munkásságot, ha nem is olyan egyszerűen és röviden, ahogy a dátumszerűségből következtethetné valaki. A huszadik századeleji orosz forradalom általában véve felszabadította a másik embert az egyik ember diktatúrája alól. Érdekes paradoxon éppen ezzel a felszabadítással szemben proletárdiktatúráról beszélni, mintha bizony diktatúrát jelentene az ön- és közveszélyes emberek elkülönítése akár bolondokházába, akár börtönbe. Márpedig az úgynevezett proletárdiktatúrában hasonló eset történik, tehát szerény véleményem szerint szó sincs diktatúráról. A rendes embernek szabad nem-ölni, a bolondnak meg a gyilkosnak muszáj nem-ölni (elvették tőlük az ölés alkalmait és eszközeit, kényszerítik őket rendes életre). A proletárdiktatúrában a rendes embernek szabad a másik embert magával egyenjogúnak tekinteni, nagy csomó más szabású embernek meg (bolondnak és gyilkosnak nevezzem őket?) muszáj. A dolog természetéből folyik, hogy a második csoport mindaddig rosszul érzi magát és diktatúrának tartja a dolgok magától értetődő, természetes kényszerét, míg ... el nem kezdi magát jól érezni, maga körül a dolgok menetét annak rendje-módja szerint valónak tartani. Ettől kezdve szabad emberré lett, megszűnt személyére nézve a proletárdiktatúra.

Az első világháborúvégi orosz forradalom felszabadította tehát úgyszólván az egész földkerekség minden „másik" emberét. Kétfajta „másik" embert azonban nem tudott felszabadítani mégsem. Tegyük hozzá mindjárt, hogy saját hibáján kívül nem tudta felszabadítani őket. Egészen egyszerűen nem fért hozzájuk, nem talált feléjük vezető utat, nem bírt velük érintkezni. Térbeli és időbeli gátlások miatt történt ez így. Térben a gyarmati népektől maradt elszigetelten, nemcsak a távolságok miatt, hanem

azért is, mert ezek a népek el is voltak előle zárva, különböző hatalmi és politikai okok következtében. Időben az ifjúság maradt felszabadítatlan, ennek oka az emberiség fejlődéstörténetében keresendő és lelhető is fel. A két világháború közt ért meg az emberiség odáig, hogy ezt a helyzetet legalább már felmérheti talán. Saját korát nem szemlélhetvén az ember történeti távlatból, azt bizony nehéz volna megállapítani akárkinek, hogy a felmérésen túl a probléma megoldására is elegendő mértékben érett-é.

Egy bizonyos, egy másik valami pedig valószínű. Bizonyos az, hogy a gyarmati népek és az ifjúság mindmái napig felszabadítatlanok, és valószínű, hogy ez a második, mostani világháború ezeknek a felszabadítatlan „másik" embereknek a felszabadulásában leli majd meg egyedül lehetséges értelmes magyarázatát. Bennünket ezúttal csak az ifjúság problémái foglalkoztatnak.

II.

Felszabadulni annyit jelent: függetlennek, autonómnak lenni. Függetlennek lenni meg azt jelenti, hogy életérzésem nemcsak azért zavartalan, mert sem éhes, sem elcsigázott, sem beteg nem vagyok, hanem a másik embertől is zavartalan, tehát sem megkötözött, sem kiuzsorázott, sem leigázott, sem megsebesített, sem meggyalázott nem vagyok. Nem függök a másik embertől.

A demokrácia azért nem szabadította fel az ifjúságot idáig, mert nem tartotta teljes értékű, tehát teljes jogú embernek. Tökéletlen emberkének tartott minden „kiskorút", akit éppen fejletlensége miatt nem lehet még felszabadítani, mert kárt tesz másoknak, magának, sőt magában is.

Valljuk meg, elég nagy is a tények kísértő ereje, hogy valahogy így lássuk a kérdést, mikor ott rúgkapál előttünk egy valószínűtlen rózsaszínű kis gomolyag, vagy még inkább, mikor ott rakoncátlankodik egy valamivel nagyobbacska valaki, aki nem akar a jó szóra hajtani. Milyen könnyű „elbánni" vele, fél kézzel a levegőbe emeli az ember, bedugja a sötét fürdőszobába, rázárja az ajtót, és megvárja, míg a rémült-dühös bőgés csöndes pityergéssé szelídül, s felhangzik a kulcslyukon keresztül a bocsánatkérő esedezés. Mennyivel egyszerűbb ez, mint holmi autonómiaosztogatás, és milyen célravezető. Sajnos, a kezdetben alig húszkilós batyu évek folytán egyre súlyosbodik, már nem megy olyan könnyen az elintézés, fél kéz helyett csak két kézzel, majd kézzel-lábbal sikeredik nagynehezen, még később már úgy sem. Legkésőbb annyira megromolhat a helyzet, hogy nincs az a Szülei Tanácsadó, aki a csávából kiszabadíthatná a benne evickélőket. Már ez magában elég volna, hogy gondolkodóba essünk tőle.

Az emberiség érési folyamatát ezen a ponton azokkal a tanulságokkal mérhetjük, melyeket a fejlődéslélektan szolgáltat számunkra. A fejlődés-

lélektan ugyanis egészen pontos válaszokkal felel az ifjúság felszabadítását illetőleg a mértékre nézve. Igaza van az emberiség gyakorlati pedagógiájának arra való nézvést, hogy az ifjú ember nem kész, hanem fejlődő, kifele bontakozó ember. Ebben igaza van, egyebekben téved. Ott téved, hogy autonómiát csak nagykorúság esetére biztosít. Ameddig az ifjú már kifejlődött, addig a fokig autonómia illeti meg. Mégpedig minden másik ember részéről akkora fokú autonómia, amekkorával az a másik ember rendelkezik. Ez az utóbbi kitétel azt jelenti, hogy hiába selypít például az egyik ember (a kisgyermek), ha én rendesen tudok beszélni, nincs jogom selypíteni a kedvéért, beszéljek csak rendesen vele.

A kisgyermek társaslelki vonatkozásai általában véve fejletlenek, de jogi kategóriája a fejlődéslélektan idevágó megállapításai szerint igenis, már kifejlődött. A gyermek jogi viszonyulása a másik emberhez játék közben megy végbe. A gyermeket tehát játékaiban autonómia illeti meg. A növő gyermeknek már az érzelmi kategóriája is kifejlődött, neki tehát nemcsak a játék helyére lépő verseny, hanem a munka terén is autonómia dukál. Ugyanígy autonómia illeti meg a serdülőt az értelmi síkban, az adoleszcenst pedig társadalmi kategóriájában, szertartásos viszonyulásai közben a másik emberhez. A fejlődés e különböző fokain tehát a felnőttek akkor tartják tiszteletben az ifjúság autonómiáját, s akkor szabadítják fel az ifjúságot, helyesebben akkor engedik őket felszabadulni, ha a gyermekeknek játszótársai (apja, anyja), a növő gyermekeknek vezetői (testvérei), a serdülőknek ideáljai, az adoleszcenseknek pedig partnerei tudnak lenni, miközben viszonyulnak hozzájuk. Addig, amíg az emberiség hozzá nem nőtt e feladatkörhöz, azt a hibát követtük el, hogy mint tökéletes felnőttek egyformán viszonyultunk a tökéletlen-felnőtt gyermekekhez és ifjakhoz, s ezáltal elnyomtuk, rabszolgáinkká tettük őket.

III.

Futólag már említettük, hogy a felnőtt egyének azt a tévedést is el szokták követni, hogy gügyögnek a gyerekekhez, s ezáltal próbálnak játszótársakká lenni, a játékban felszabadítani őket. Ezt a természetellenes magatartást a gyermekek sohasem fogadják el, a fáradozás tehát mindenkor haszontalan ilyetén formájában. De haszontalan a mű-serdülés és ál-adoleszkálás is. A tévedést az okozza, hogy az ifjúság voltaképpen nem jogi, művészi, tudományos és társadalmi síkban mozog gyermek, növő gyermek, serdülő és adoleszcens fokon, hanem egész lelkével viszonyul, csak társaslelki kategóriái többé-kevésbé fejlett volta szerint. A kisgyermeknek is megvan valamennyi társaslelki kategóriája, de csak a jogi kifejlett, ami esetében azt jelenti, hogy egész társaslelki élete játékra van hangolva, tehát játékosak az érzelmi viszonyulásai (játékosan dalol, rajzol, táncol stb.), játékos a nyelve (utánzás és technikai begyakorlás formájában), játékos a társadalma (ad hoc társadalma, ma örök barátságot ígér, holnap meg sem ismer), játékos a vallása is (a mesevilága).

Az az igazság, hogy az ifjúság, az egész, osztatlan, egységes ifjúság a felnőttek világához képest akarati síkban helyezkedik el, nem pedig, mint gondolnók, négyfélében is (gyermek a jogban, növő gyermek a művészetben, serdülő a tudományban, adoleszcens a társadalomban). A közösségi életben a népnek a formái, az értelmiségnek az érvényei az értékesek, az ifjúságnak meg az akaratmegnyilvánulásai, az áldozatok. A társadalom életét az áldozatok viszik a tettrendszerben előre. A nép a tettrendszerben azt teszi mindig, ami szokás. Az értelmiség minden lehetőt megtesz, ha a szükség úgy parancsolja, az ő viselkedése ilyenkor mindig színvonalas. De a lehetetlent is letetni, tehát áldozni csak az ifjúság képes. Ezzel a ténnyel szemben az a legaljasabb merénylet, ha az ifjúság nevelését az értelmiségre bízzuk. Az érvények világa alsóbb fokú lelki feszültséget igényel, mint az áldozatoké. Az ismert fokozat, tudjuk, ez: érzelem-értelem-akarat. Ez a fokozat a közösségek felépítésében így következik: nép-értelmiség-ifjúság; a társaslelki funkciók szerint: forma-érvény-áldozat; társaslelki kategóriák szerint: művészet-tudomány-társadalom. Az ifjúságot sem nevelni, sem felszabadítani nem tudja az értelmiség; erre a közösségnek csak azok a tagjai képesek, akik magasabb feszültségi fokon állanak, mint az ifjúság maga.

Kik ezek? Vannak egyáltalán ilyenek? Igen, vannak. A pogány görögök azt mondják rájuk, az öregek vagy a bölcsek (gerontes, szophoi), a középkoriak papoknak, a protestánsok mestereknek, a belmissziósok evangelizátoroknak nevezik őket. Nem fontos az elnevezés, az a fontos, hogy már a bontakozó emberi elme nyilvántartja őket, s azóta is nyilvántartja mindenfajta eszmélés és okoskodás. Mi szofokráciának nevezzük az ilyen emberféleség közösségét. A szofokrácia minden kategóriájában az áhítat fokán működik a funkció. A szofokrácia jogi megnyilvánulása bölcs, a művészi szép, a tudományos igaz, a társadalmi jó, a vallásos szent. Az ifjúság a maga tettrendszerében a jogot mint igényt emeli, a művészetet ajándékként éli, a tudományt szolgálatnak fogja fel, a társadalomnak felajánlja áldozatát, vallásában az áhítatos tett mint szeretet manifesztálódik.

Jogi magatartásában tehát az ifjúság merő igény. Autonómiája, felszabadulása azon áll vagy bukik, hogyan viszonyul ehhez az igényhez a másik ember, a felnőtt jogi magatartása. Az értelmiség mint kormányzat viszonyul az igényhez, nincs rá eset, hogy egészséges reláció keletkezhessék ebből. A kormányzat maga is igényli az ifjúságot, ha másképp nem, mint reménybeli szukkreszcenciát, nem viszonyulhat tehát az igényhez egészséges társaslelki közérzetet keltőn. A szofokrácia azonban bölcs, s a bölcsesség velejében nem más, mint kifogyhatatlan bőségszaru az igényhez

képest. A bölcs jogi magatartása ez: nem én, hanem mi, nem az enyém, hanem a mienk, az én függetlenségem záloga, ha te független vagy hozzám képest.

Az értelmiség esztétikai alaptétele a siker. Szép az, ami sikerült. E szerint a tétel szerint az ajándékot nem a másik ember kapja a művésztől, hanem a művész a másik embertől, a közönségétől – abban az esetben, ha az ifjúság éppen közönség. De ilyenkor az ifjúság nem kaphat ajándékot. Fordított esetben, ha az ifjúság művész, nem adhat ajándékot, mert a sikerért meg kell dolgoznia a rátarti (felnőtt) közönség akart és szándékolt ellenállásával szemben. Az ajándék ajándékjellegét csak a szofokrácia művészi alapviszonyulása őrizheti meg: a szép. Szép az élet örök aktuális emberi formája – hangzik a szofokrácia esztétikai tétele, s ehhez a formához képest az ifjúság érzelemvilágában sértetlenül és potensen él az ajándék „érdeknélküli tetszése", kanti értelemben.

Az értelmiség tudományos tétele az érvény. Hozzá képest az ifjúság értelmi tette, a szolgálat, merő képtelenségnek látszik. Az érvény – érvényes, tehát magától funkcionál. A szolgálat pedig: tett, amely mint tett nem lehet autonóm, ha az érvénynek alá van rendelve, ha az érvény elnyomja. A szofokrácia az igazat szegíti a szolgálat ellenébe, s ezzel fel is szabadítja a szolgálatot, mert annak megint van értelme, hogy a szolgálat mint értelmes tett mindenkor az igazhoz viszonyuljon.

A tettrendszer áhítatos foka, a szeretet sem viszonyulhat az értelmiség áhítatos tudományához, a világrendhez. A világrendben ott van ugyan a szeretet mint egyik áhítatos tétel, de ereje nincsen, s a tettrendszer nem is viszonyulhat hozzá, mert azon a helyen a szeretet elmélet csak, nem hús és vér valóság. A világrend nem hathat felszabadítólag a szeretetre, mert nincs mivel felszabadítania a szeretetet a sóvárgásból a valóságba. Annál felszabadítóbban hat a szofokrácia szentsége a szeretetre. Szent az, ami az Istené. Szent vagy, mert az Istené vagy, Isten kijelentette az igényét reád. Ehhez az igényhez képest a szeretet vágyakozóvá, szárnyalóvá, szabaddá válik.

IV.

Az ifjúság felszabadulása úgy megy tehát végbe, hogy az ifjúság a szofokráciában játszótársat, munkavezetőt, ideált és partnert kap, s miután ketten-ketten más-más síkban mozognak (a szofokrácia a vallás áhítatában, az ifjúság a tettrendszerében), feszültség támad köztük egymáshoz képest, s ez a feszültség létrehoz egy olyan társaslelki funkciót, mely minden fokán autonómiát szül az ifjúság alapmagatartásában, s annak társaslelki jó közérzete támad ennek következtében.

Bölcs, szép, igaz, jó, szent társaslelki funkciókon és tényeken túli dolgok voltaképpen, a lélek határvonalán túlra esvén nem jelenthetnek valóságokat. Az ifjúság számára sugárzások egytől egyig, mérhetetlen távolságból sugároznak az ifjúság felé, az ifjúság erosza, vágya pedig mérhetetlen távolságra sugárzik feléjök. A bölcsesség, szépség, igazság, jóság és szentség úgy gerálják magukat, mint az igény, ajándék, szolgálat, áldozat és szeretet betöltői, ezek pedig örök nosztalgiában irántuk és feléjük próbálnak, de maradék nélkül nem bírnak amazok százszázalékos volta szerint megvalósulni.

A bölcsesség sugárzik az igény felé, az igény sóvárog a bölcsesség felé, a jogi pozitívum, ami valahol a félúton ebből tényként megvalósul: a politika. Ugyanígy a többi is mind ilyen tettrendszer-formát ölt: művészi forradalom, tudományos probléma, társadalmi reform jellemzi az ifjúság alkotásait, áhítatos fokon, vallásos komolyságú igény formájában pedig a nevelés igénye jelentkezik.

A felszabadult ifjúság tehát mereven szembehelyezkedik addigi rabtartóival. A kormányzatba való jogi beilleszkedés helyett politizál. A művészet sikeres formáit unja, és megizeni nekik a forradalmat. Az éppen funkcionáló érvényrendszer kételyt ébreszt benne, a quod erat demonstrandum diadalmas kétszeraláhúzásait abbahagyja, s egyszer csak problematikussá válik számára az egész eddigvaló tudomány. A társadalmi szokásrendszer színvonalát nem érzi többé megfelelőnek, reformvágya támad. A világrend tartóoszlopai megrendülnek, egész építménye eresztékeiben lazul meg énjében, új nevelésre vágyik.

Politikától a nevelésig feszül és nyugtalankodik az új magyar ifjúság szabadulási törekvése. A magyar élet eddigi formáival szemben forradalmi a magatartása. Ebből magyarázható művészetpolitikája, amely Ady Endre, József Attila költészetét, Bartók és Kodály zenéjét, Móricz Zsigmond regényeit szegzi a beiskolázott eddigi költészet, zene és regény ellenébe. De a többi művészetek területén is forradalmi a hangulata, azért fordult Kelet felé az érdeklődése. A magyar élet érvényei problematikusak szemében: új nyelvtől új filozófiáig cikáznak kételyének mennydörgő és vakító villámkígyói. Társadalmi szokások reformjai egy egész, múltból adósságképpen rámaradt osztályharc megvívásáig ígérnek egyszerre jogosultságot és elkötelezettséget.

Az a kisszámú ifjúság, amely Magyarországon már ma ott villózik az élet legszebb fényjeleiben, zálog arra, hogy a felszabadulás vágya ténylegesen jelentkező, eleven erő, nemcsak néhány utópistának a hiú reménykedése. A felszabadulás tehát valóban is teljesedésbe megy maholnap. A demokrácia ennélfogva teljesebb lesz, mint az első világháború végén volt. Úgy érezzük, feleletet tudunk immár arra a kérdésre adni, mi a szerepe ennek az imént aposztrofált ifjúságnak a demokráciában. Hármas szerepe van.

Először is segítségére kell, hogy siessen a ma még közönyös és érzéketlen ifjúsági tömegeknek, hogy azokban is felébredjen és mihama-

rabb jelt adjon az igény mindaddig, míg politikává nem nyugtalankodik és izgul.

Másodszor: forradalmi érzelmeken, problémalátáson, reformvágyon túljutva el kell, hogy öntse az ifjúság egészét a nevelés igénye.

Harmadszor: meg kell keresnie és meg is kell találnia az egységes magyar ifjúságnak természetes és illetékes vezetőit, a magyar szofokráciát. Ez a szofokrácia nem szükségképpen azonos a magyar értelmiséggel, bár természetszerűleg annak számos tagja tartozik bele.

Ha aztán az igényes magyar ifjúság a magyar szofokráciától nyeri nevelését, elmondhatjuk, hogy felismerte, elvállalta és betölti szerepét a demokráciában nemcsak a magyar munkásság tömege, hanem a magyar ifjúság is.

Nevelésügyünk időszerű problémái

I.

Az egész ország nevelésügyi reformra készül, természetes, ha minden városban ezen törik a fejüket a pedagógusok. Maga a tanulmány címe figyelmeztet a hármas nehézségre. Problémákról legyen szó, időszerűek legyenek a problémák, és pedagógiai természetűek legyenek. Roppant józan tanácsok ezek, de éppen azért olyan könnyű vétenünk ellenük, vagy megkerülnünk őket.

Hadd tanácsoljak ellenszerül valamit. Irodalomtörténeti tanulmányaink közben minden fejezetet azzal kezdtek tankönyv, tanár, mindenki, milyenek voltak a kérdéses irodalmi korszakban a közállapotok. Én ugyan hetedikes koromban nagyon tiszteltem a közállapotokat, nyolcadikos koromra azonban lelepleztem őket, megállapítván, hogy róluk beszélni nem okvetlen jelent irodalmat. Ez a negatív példa nevelt rá, hogy ha irodalomról akarok beszélni, ne beszéljek egyébről. Azt szeretném most is tanácsolni, hogy ha nevelésügyről beszélünk, hagyjunk ki a beszédtémából mindent, ami nem szorosan, vagy éppenséggel csak áttételesen pedagógia. Nevelésről, nevelőről, növendékről, iskoláról és ifjúságról beszéljünk, másról ne. Az ifjúság adja meg számunkra a pedagógiai értelemben vett időszerűséget, az iskola a reformot, a nevelőre és növendékre redukált nevelés a problematikát.

Egészen bizonyosan problematikus a helyzet, különben nem lehetne róla mit beszélni. A probléma pedig csak egy helyen rejtőzködhetik, a pedagógiai alapviszony mélyén, mert amíg ott nincs baj, múló bajokról es-

hetnék szó legfeljebb. A pedagógiai alapviszonynak is egyetlen hibája lehet csak, ha nem funkcionál. Ha nem úgy funkcionál, ahogy lehetne, vagy kellene. Most már csak meg kell fogalmaznunk a tételt, s máris él a probléma. Az iránt érdeklődjünk tehát: nem csappant-e meg iskoláinkban diákrészről a kíváncsiság, tanári részről pedig a közlékenység?

II.

Akárhogy kendőzzük a dolgot, az alaphiba mégis itt rejtőzik. Élettelen az iskola, látszatmunka folyik benne, a diákok nem kíváncsiak arra, amit tanítanak nekik, a tanárok meg az idegenvezetők egykedvűségével darálják le százszor gépiesen ismételt mondanivalóikat, voltaképpen tehát nem közlékenyek.

Lassanként hírhedtté válok a megjegyzésemmel, hogy ha egy utas megkérdezi a vasúti portástól a legközelebbi vonat indulási idejét, az történik, aminek a dolog rendje szerint történnie kell, aki nem tud valamit, kérdez, aki tudja, felel a kérdésre, ellenben az iskolában természetellenes a reláció: a tanár, aki tudja a dolgokat, kérdez, a diák, aki nem tudja, felel. Persze, hogy nem ilyen egyszerűen fordított értékek szerepelnek itt, bölcsen tudom, de a rossznyelvűsködésnek van azért némi komoly alapja mégis. A diákság nem az a csupa elevenkérdőjel-társaság ma már, mint lehetett a bolognai egyetem hajdani ős-törzsközönsége, amely maga fogadta, fizette és bizonyára alaposan ki is kérdezgette a pénzéért tanárait. Manapság, tréfán kívül, keveset és még kevesebb lényegeset kérdez a diákság tanáraitól. Ez az oka aztán, ha a tanáraik is könnyebbik végén fogják a dolgukat. Magam diákkorából emlékszem egy érdekes esetre. Hatodikban új osztályfőnököt kaptunk, megelőzte a híre, milyen messze vidéken ismeretes erőskezű ember. Előítélettel fogadtuk, hiszen addigi, igaz, hogy elöregedett s csöppet sem erélyes osztályfőnökünket magas műveltsége és kedves modora miatt igen megszerettük, s furcsa logikával nem a magunk kritikán aluli viselkedését okoltuk, hanem az új osztályfőnököt tettük felelőssé a változásért. Meg kell, hogy valljam őszintén azt is, hogy az új tanár úr nem tartozott a jobb készültségű tanárok sorába. Kínos versenyfutás kezdődött meg közte és az osztály jeles rendű diákjai között. Minden órán magas volt a tét: ki marad alul, a diák-e, vagy a tanár. A verseny kedvéért még németül is megtanultunk, csak hogy tudományos, jegyzetes kiadásokból preparálhassuk Vergiliust, s kifosztottuk az akkor úgyszólván egyetlen debreceni antikváriust, az öreg Harmathy bácsit, mert olvastunk derűre-borúra, hátha a tanár úr „bennmarad" a csávában, ezt se ismeri, azt se. Még ma is pirulnom kell (s bizony csak 50%-ban a magam nevében), valahányszor egyik hőstettem eszembe jut: Shakespeare első számú darabjának a tartalmaképpen meséltem el második számú darabjának tár-

gyát, mégpedig egy harmadik számú darabjának a szereplőivel: a tanár úr átolvasta, piros tintával néhány helyen írásjelekkel tarkázta, a végén helybenhagyta a kivonatot, adván rája betűvel írt jeles-t. Második félévben észrevette már a hajszát, dologhoz látott, de bizony az elménk fiatalabb volt, hát jobban fogott. A példa fáj, de igazat mutat: egy sereg (már azért, amiért, de) kíváncsi diák alaposan kiforgat egy (már olyan, amilyen, de) botcsinálta közlékeny tanárt.

III.

Maga a tény tagadhatatlan: a kíváncsiság is, a közlékenység is csappant a magyar iskolákban, de nem szabad megállanunk a puszta megállapításnál, kérdezzük csak tovább, vajon miért van ez így?

Diákrészről azt kell kérdeznünk: igazán azt tanítják-e az iskolában, ami a diákokat érdekli, és csakugyan úgy tanítják-e őket, hogy a nyújtott anyag kielégítheti érdeklődésüket?

Ha komolyan, a megoldás vágyával foglalkoztat bennünket a probléma, nem szabad olcsó megoldásokat sem keresni, sem elfogadni. Egészen elején kezdve és egészen mélyről kérdezzük meg: mi érdekli a diákokat? Mi érdekel minden embert? Felelhetünk erre a kérdésre így, felelhetünk amúgy, egy bizonyos, akármilyen felelet nem elégít ki egyikünket sem. Hogy lehetne kielégítő választ adni? Azt hiszem, csak egyféleképpen. Minden embert az az egy valami érdekli, hogy: vagyunk. Élünk és meghalunk. Hogy ez hogy lehet, és hogy van. A létezés problémája érdekel bennünket, és semmi más egyéb nem. Engem is az érdekel, téged is, a diákokat is. Mindent vállalunk, mindent lázas érdeklődéssel veszünk tudomásul, ami erre az egy valamire vonatkozik, és szórakozott érdektelenséggel siklunk el mindenen, ami nem erre az egyetlen kérdésünkre felel: mi az élet, hogy is van, mint is van, hogy lehet az, hogy élünk és vagyunk, és meddig tart az egész, mi végre van, mi értelme van.

Az iskolának alapvető hibája ez, hogy sok mindenről beszél, de sohasem erről beszél. Nem úgy beszél a jelenségekről és tüneményekről, mintha a létezés problémáját feszegetné, sőt ellenkezőleg, úgy kezeli a dolgokat, mintha el akarná terelni a diákok figyelmét a központi kérdésről: ni, kismadár, nézzétek csak, milyen érdekes! A diákok odanéznek egy pillanatra, de aztán unottan fordítják el tekintetüket a beajánlott és agyonreklámozott akármiről: mindegy, micsoda, nem arra az egyre felel, amit kérdeztünk vagy kérdeznénk tőle.

A másik nagy baj, hogy nemcsak arra nem felel, amire az égvilágon egyes-egyedül volnának kíváncsiak a diákok, hanem méghozzá nem is úgy felel, hogy érdekes lehetne. Újabb kérdés: hogy kell felelni égetően, sürgetően, fenyegetően komoly kérdésekre? Élet, létezés ezerféle formában van ugyan, de csak egyetlenegy van. Ha az ember ezt az egyetlen

létet kérdezi, kérdésére is ezerféleképpen lehet válaszolni, de mindig csak egyet. Egységes, egyetlen a létezés, egységes, egyetlen a képe is, ha hű ez a kép, nem pedig valami hamisítvány. Az iskolának többek között az is szörnyűséges nagy nyavalyája, hogy mozaikdarabocskákból akarja ezt az egységes, egyetlen képet összerakosgatni, és hát bizony ez a jó szándéka minduntalan félresikeredik. A sok részlet összedűl-borul, sohasem áll össze egyetlen egéssző. Így aztán legjobb esetben lexikális, rosszabbik formája szerint csak keresztrejtvény-kultúra nem mosolyodik, hanem torzul elénk az érettségin, a középiskolai munka koszorúünnepén. Mikor én nyolcadikos voltam, még magyar protestáns egyháztörténetet tanultunk apologetika helyett, egyik ilyen vallásóra után hangzott el egyik osztálytársam ajkán a nagyon jellemző kérdés: mongyad mán, ez a Geleji Katona István az a Geleji Katona István, akit tavaly irodalomtörténetből tanultunk, harmadéve meg énekből? Tetszenek látni a keresztrejtvény kontúrjait? Ez itt egy ravaszabb figura, háromszorosan ugyanaz a betűsor: vízszintesen, függőlegesen és – ferdén.

IV.

Tanári részről is kutatni illik az okait: miért csappant meg az iskolában a nevelői közlékenység? Itt megint két alkérdésre adandó válaszok igazíthatnak majd el. Az első alkérdés így hangzik: vajon igazi diákok járnak az iskolákba, akik kicsalják a szót, még ha nehezen bugyogna is kútfejéből?

Igen ám, mert az ember beszél, míg lelkes és fiatal, de aztán észreveszi, hogy senki se hallgat rá, és akkor, előbb pirulva, mint akit bántás ért, aztán rezignáltan, mint akit már nem érhetnek meglepetések, ki elébb, ki később, diszkréten, fájó mosollyal az ajkán, elnémul. A közlékenység is, mint minden fajtája az emberi érintkezésnek, kettőn áll, a közlőn, és aki a közleményt elfogadja.

Súlyos probléma ez, de mélyire kell néznünk annál inkább. A magyar diákság szukkreszcenciája nem egészséges szelekció útján verődik egybe. Más helyütt részletesebben beszéltünk már erről a témáról, itt most csak egy egészen orcátlan jelenséget hadd tűzzek gombostűhegyre, idekívánkozót. Budapesten divatban vannak az úgynevezett mammutgimnáziumok, *abcd* szakaszos első, *abc* szakaszos második-harmadik-negyedik és *ab* szakaszos felső osztályokkal. Felállítok egy tételt, érdekes dolgokat látni meg a világánál. Ezek a gimnáziumok futószalagon gyártják a tehetségtelen álértelmiséget, s csak természetes, hogy tele vannak áldiákokkal.

Azt kérdezem, ugyanis: valószínű-e, hogy ezekből a felső osztályokból kipusztulhatnak az oda nem való diákok? Nemcsak hogy nem valószínű, de úgyszólván lehetetlen. Miért és hogyan? Azért és úgy, mert ha har-

mincon alulra csökken valamelyik osztályban a beírt tanulók száma, azonnal össze kell csapni az á és b szakaszt. Ebből pedig két baj is származik. Az egyik – a kisebbik – az, hogy 58-59 tanulóval érettségire menni keserves favágás inkább, mint értelmes és eredményes munka. A másik – és nagyobbik – hiba, hogy mihelyt egy osztállyal kevesebb nyílik valamelyik gimnáziumban, azonnal feleslegessé válik két tanerő, s azokat esetleg el lehet ugyan helyezni a főváros valamelyik másik középiskolájában, de még valószínűbb, hogy vidékre röpítik. Az pedig, akármelyik vidéki városról van szó, olyan a budapesti Ovidiusnak, mint az ókorinak Tomi volt. Summa summárum: megkezdődik a fővárosi iskolákban a tehetségtelen és korhely diákok csucsujgatása elébb, majd mesterséges tenyésztése, már csak saját jól felfogott érdekünkben is. Kicsiben egyébként mindenütt hasonló a helyzet, s hasonló is marad mindaddig, míg az utánpótlás nehéz kérdését a demokrácia valahogyan meg nem oldja. Vidéken, ahol csak egy osztály van, s az is mindegy, hányan járnak bele, az elnéptelenedés mutatja, milyen beteg a helyzet, a megmaradtak csucsujgatása, az úgynevezett „családi" jegyek ebben a formában sem ismeretlenek. Azt mindenesetre meg kell állapítanunk, hogy az így összeverődött diákság bizony nem nagyon erőlteti tanárait közlékenységre.

A másik alkérdésem ennek megfelelően valahogy így hangozhatnék: hát maguk a tanárok igazán azok-e, akiknek egy egészséges magyar iskolában tanítaniok kellene és lehetne?

Erre a kérdésre van egy egészen olcsó felelet is, de ne éljünk vele, akarom mondani, ne elégedjünk meg vele. Ez a felelet azt veszi szerbe-számba, kik lépnek nálunk tanári és tanítói pályára, milyen a nevelői rend fizetése, és mekkora a társadalmi megbecsülésük. Ha elég éles a szeme annak, aki ezt az egész problémát figyeli és nyilvántartja, még olyanokat is észrevehet, hogy görög szakos tanárjelölt a debreceni egyetemen példának okáért egyetlenegy sincs, a régi latin szakos tanárok jobban tudtak latinul a mostaniaknál, a régi német, francia szakosok talán gyöngébben társalogtak idegen nyelveken, viszont összehasonlíthatatlanul szolidabb volt az irodalmi műveltségük, s ez mind igaz, sőt figyelemreméltó, de valami egyébről volna szó.

Ez a valami egyéb pedig nem több és nem más, mint az az elcsüggesztő igazság, hogy a tanítók és tanárok, tehát a magyar nevelők apródonként bevallottan és akartan is szakemberekké (így kell mondanom, hogy:) züllenek. Ma már a képezdék és az egyetemekkel kapcsolatos tanárképző intézetek sem akarnak velük valami egyebet, szakképzettségükre ügyelnek szinte kizárólagosan, s ebből igen rövid időn belül nagyon nagy veszedelem származik.

A nevelés ügye ugyanis, Platón is észrevette már ezt, nem a szakemberek dolga, hanem az öregek, a bölcsek feladata. Ezeket a bölcseket lehet más néven is nevezni, a középkor papoknak nevezte őket, az újkor mestereknek. Mi XX. századbeliek szofokráciának nevezzük s a társadalom krémjének tartjuk Platón bölcseit. Elég az hozzá, hogy a nevelés már csak azért sem lehet a szakemberek sorából rekrutálódott értelmiség feladata, mert azok egyébkénti feladata értelmi természetű, az ifjúság pedig, amelynek neveléséről volna szó, a társadalom akarati tevékenységét képviseli, tehát fokban magasabban áll, mint a szakemberek. A szofokrácia tagjai ellenben még az akarati tevékenységnél is magasabb fokú szellemi munka letéteményesei és funkcionárusai, ők az egész szellemi frontot áhítatos fokon tartják megszállva, és ugyanolyan fokon munkálják is.

A magyar iskola súlyos betegsége onnan is észrevehető, hogy tanítói és tanári karában megszaporodtak a szellemi élet kézművesei, a szakemberek, és megfogyatkoztak a bölcsek, papok, mesterek, modern nyelven szofokraták, és azért is némultak el a „múzsák berkeiben" a hajdani közlékenység beszédes ajkai.

V.

Láttuk eddig, hogy a kíváncsiság is, a közlékenység is azért csökkent a magyar iskolában, mert nem azok tanítják benne nem azokat, akiknek kellene s akiket kellene, s nem is azt és nem is úgy, amit kellene és ahogy kellene. Ez így van, de meg illik kérdezni azt is: hogy történhetik az meg, hogy mindez így van. Ok nélkül ilyen szörnyűség, csak úgy magától, nem állhatott elő.

Nem adhatjuk ennek a jelenségnek könnyű magyarázatát, mert ahhoz egy csomó rosszindulatú ember kellene, akik már huzamos idő óta mindig csak gonoszat akartak tudva cselekedni a magyar iskola körül, ezt pedig tudjuk, hogy nem így történt. Ha pedig nem így történt, akkor az a másik dolog kellett, hogy történjék, hogy Magyarországon az iskolaügy már régen nem eleven, hanem halott képlet, s már régen nem fejlődik, csak hagyományozódik nagyapáról apára, apáról fiúra. Éppen ezért fel kell vetnünk azt a kérdést is, vajon nem azért üli meg halálos unalom az iskolát, mert valahogy a tegnapelőttnek tanulunk benne, nem a mának? Még kevésbé a holnapnak, holott – nevelésről lévén szó – az lenne a dolgok rendje.

A ma és a holnap szempontja aztán megadja rögtön a dolgok ilyetén való állapotának a helyes és megnyugtató magyarázatát is. A ma és a holnap szempontjából annak a világháborúnak a végén vagyunk, amely a gyarmati népek felszabadulásáért indult és vérezett. Mi magyarok gyarmati nép vagyunk, a kultúránk tehát gyarmati, nem is kultúra, hanem civilizáció. Gyökértelen, álkultúra. Most már értjük, miért olyan tegnapelőttről keltezett, és értjük azt is, miért olyan halott és mozdulatlan. Értjük azt is, tételei miért nem érvényesek.

„Hazánk mindenkor a nyugati kultúra védbástyája volt a barbár Kelet ellen." A ma és holnap szempontjából ez azért értelmetlen és egyben hatástalan tétel, mert ha mi komolyan a Nyugathoz tartozók volnánk, akkor ez a hovatartozandóságunk nem lett volna ezer év óta mindig vitás, sem erőszakkal érvényesített, s akkor nem kellett volna bennünket leigázva tartani sem, gyarmatosítani sem, sőt mi vállaltunk volna kelet felé misszionáló szerepet.

Azonkívül jószerint azt se tudjuk, merre van nyugat és merre kelet. Úgy jártunk, mint Hunor és Magyar a csodaszarvas regéjében. „Szóla Magyar: hej! ki tudja Merre van a hazánk útja? Kerek az ég mindenfelé – ... Haj, vitézek! Haj, leventék! Micsoda föld ez a vidék, Hogy itt a nap száll *keletre?* Nem, mint máshol, naplementre. Szólt egy bajnok: én úgy nézem, Hogy lement az déli részen. Szól egy másik: nem gondolnám: Ott vöröslik éjszak ormán." Vannak történelmi pillanatok, s a mostani is olyan, mikor vitássá válnak az egykor olyan biztos fix pontok az égen. A kultúra tengelyének két fókusza egyre nyugatnak tart. Fönícia és Görögország, Görögország és Itália, Itália és Alexandria, az Atlanti-óceán két partja. Még nem látni tisztán, de ebben a háborúban könnyen megtörténhetett, hogy átcsúszott a Csendes-óceán két partjára. Még nem ment végbe az elszámolás, még Greenwichen megy át a 0°-ú délkör, de megtörténhetik, hogy a jövőben másutt fog keresztülmenni. Olyan relatív dolgok ezek, de azért megkérdezem: vajon merre lesz akkor kelet és merre nyugat? Bízvást kérdezhetném így is: merre lesz a barbár Kelet és a művelt Nyugat? (Vagy mi akkor is a művelt Nyugatot fogjuk védeni a barbár Kelet ellen? Csak fordított előjellel?)

Egy másik ilyen tétel: a klasszikus ókor műveltségünk mindenkori alapja. Ez nagyon szép, de ha a mi kultúránk, a mi igazi kultúránk kelet-európai, sőt ázsiai eredetű, melyik a mi klasszikus ókorunk? El tudom képzelni, hogy mint a múltban volt egy ideig görögpótló, esetleg a ma és holnap jegyében más indoklással és más következmények mellett fakultatívvá válik ismét a klasszika-filológia. Lesznek, akik változatlanul tovább azt tanulják. De lesznek, akik esetleg a finnugor, sőt Ural-táji őskort tekintik műveltségünk alapjának, és azt fogják tanulmányozni. Aztán lehetnek olyanok, akiknek az érdeklődése régi ázsiai nagy kultúrák felé fordul (hindu-szanszkrit vagy kínai), mert ezt tekintik műveltségük alapjának.

VI.

Utolsó kérdés: hogy a mának és a holnapnak szóló modern műveltséget tanulhassuk és taníthassuk iskoláinkban, merőben újat kell-e adnunk, vagy reformról lévén szó – re-formáljunk-e? (Re = vissza.)

Nézzünk a szeme közé valaminek, ami letagadhatatlanul reform. Ilyen a modern magyar zene, a Bartók-, Kodály-féle. A pentaton hangsor, a kvintelő szerkezet, az izometrikus sorok nem új dolgok. Nagyon is régiek, cseremisz, kínai zene a rokonaik.

A magyar iskolarendszer maga elég régóta csak tengő életet él. Ha reformjára gondolunk, mégsem megyünk egész az őskorig, csak a XVII. század második negyedéig. A partikuláris iskolarendszert kell feltámasztanunk, ha meg akarunk újulni.

A reform nem akar újat. *Reformare* akar. Visszamenni a helyes alapokra, s onnan kezdeni elölről, de most már jól.

Demokrácia és cserkészet

Mikor Buda ostromának a vége felé kijöttünk a pincéből, meglátogatott egy cserkészfiú. Nem mint cserkész jött hozzám, civilminőségben került Pestről Budára, testvérnénjét látogatni. Engem azelőtt nem is ismert, közös ismerőseink üzentek vele nekem, rég nem látott bátyjuknak. Cserkészetről nem esett szó köztünk, öltözete juttatta eszembe cserkészvoltát. Azt is csak egy röpke pillanatra, ahogy utánanéztem, mikor elbúcsúzott, elment, és betette maga után az ajtót.

Az alatt az egy röpke perc alatt megsajnáltam a cserkészetet. Vajon megél-e majd az új világban – cikázott végig agyvelőmön a hirtelen kipattant gondolatkígyó –, vajon nem ment-e ki végképp a divatból? A nagyok, a felnőttek ugyancsak menették volna kifelé, Szövetségből Mozgalmat fabrikálván belőle.

De aztán felnéztem az égre: tél volt, téli nap, mindazonáltal feljött hűségesen, és világított. Házunk előtt búsongott egy épen maradt fa, téli volt a fa is, lombtalan, virágtalan, de sejtette, hogy él, majd ha eljön az ideje, kihajt, kivirágzik és gyümölcsöt terem. Miért éppen csak a cserkészet hagyná abba? Hát persze, miért éppen csak a cserkészet?

Jogosan csóvál egyet a fején az, aki engem most nem az én pártomon olvas, hanem valahonnan egyébről, valamilyen ellenzéki oldalról vagy zugból. Hogy azt mondja, a nap süt mióta a világ világ, az almafa almát terem sok százezer esztendő óta már, a cserkészet meg még egy félszázada se múlt egészen, hogy divatba jött. Hogy lehet ezt a három jelenséget egy kalap alá venni és összehasonlítani?

Először is helyesbítsünk. A nap nem azóta süt, mióta a világ világ, csak azóta, mióta a naprendszer naprendszer. Az almafa sem sok százezer esztendeje terem almát, igaz, hogy nem is pontosan azóta, mióta a föld föld a naprendszerben, hanem legjobb esetben a kainozóos időben, a ter-

ciér időszakban, a neogén korban, a miocén korszak vége felé, hogy egy kicsit pontosabbak legyünk. Azt akarom ezzel mondani, hogy napsütés, almatermés és cserkészet az idő múlásának rendjén nagy egymásutánban, de mégis egyformán elemi jelenségekként törtek be a világba, tehát egyik sem egykönnyen tudható ki onnan. Felnéztem, mondom, az égre, ránéztem a fára, és megnyugodtam. Megmarad a cserkészet a világégés után, hiszen megmarad az egyetemes lét, a cserkészet pedig az egyetemes lét sokféle formája közül az egyik igen jellegzetes és – tegyük hozzá – igen szívós, igen életes forma: a serdülő fiúk életrendeződésének társaslélektanilag törvényszerű lefolyása. Csak éppen hogy, megint a dolgok rendje szerint, nemrég fedeztük fel, hogy milyen nagyon és milyen igazán törvényszerű.

A második félelmem még régebbi keletű. Már a háború előtt törtem rajta a fejemet, vajon visszaadják-e valaha, mikor és milyen állapotban adják vissza a felnőttek a gyerekeknek játékaikat, amelyeket elirigyeltek tőlük, amelyek pedig Isten és ember előtt jog szerint mégis csak az övéké? A cserkészettel is az történt ugyanis, ami a karácsonyra vett kisvasúttal és egyéb játékszerekkel történni szokott. „Vigyázz, el ne rontsd, majd én felhúzom!" kiáltással a felnőttek melléjük kuporodtak a gyerekeiknek, s elébb együtt játszottak velük, majd elzavarták a kicsiket, és maguk mulatták magukat, gyermekkorukban el nem játszott játékaik fejében, de nagy keserűséget okozva szegény kisebbeknek. Ám aztán megnyugodtam e tekintetben is. Igaz, hogy a felnőttek nagyon játékosak, és kipusztíthatatlan fajta közülük az örök önképzőköri titkár s a szűnni nem akaró önkéntes-tűzoltó-főparancsnok is. Márpedig ezek közül az egyik nem mond le a tábortűzrendezésről, a másik az egyenruha-viselésről soha, míg meleg. Ez igaz, sőt annál több: kikerülhetetlen. A cserkészetnek ezeket a kereszteket cipelnie kell, míg a világ, meg még két nap. Ám ezek a spéciesek, hálistennek, nincsenek olyan nagyon sokan. Fődolog az, hogy az egész társadalom nem mindig egyfélét játszik. Mindig játékos, de nem kitartó. A serdülő fiúk meg kitartóan mindig cserkészkednek, mert esetükben a cserkészet nem játék, hanem életforma. A játékos felnőtt társadalom viszont, minden jel arra mutat, abbahagyta a cserkészkedést, s jelenleg más formákat keresgél magának.

Azt mondtam az imént: a cserkészet életforma. Ez a mondásom eszembe juttat egy új kérdést, amit az új világ a cserkészethez intézett. Az egyetemes lét gesztusa vagy, jól van, elhiszem, de mondd meg pontosan, hogy mi vagy. Gesztus – gesztus, egy induló világ saját mielőbbi megvalósulása érdekében még természetes gesztusokat is leköthet egy időre. Azt bizonyítsd be, hogy hasznos és így nélkülözhetetlen gesztus vagy.

Igen, már mondjuk is a régi megszokott litániát engedelmesen. Járni úgy tanultunk meg, hogy jártunk is, és jártattak is bennünket. Beszélni

úgy tanultunk meg, hogy beszéltünk is, beszéltettek is bennünket. Rajzolni úgy tanultunk meg, hogy rajzoltunk is, rajzoltattak is bennünket. Írni úgy tanultunk meg, hogy írtunk is, írattak is bennünket. Olvasni úgy tanultunk meg, hogy olvastunk is, olvastattak is bennünket. Hogy tanulunk meg életet élni? A kinti, a nagy, a komoly életet élni hol, hogy és mikor tanuljuk meg? A cserkészet ezt feleli erre: ott, úgy és akkor, ahol, ahogy, és ha éltek is, és életnek is veletek életet. És ez a cserkészélet: életése a kinti, a komoly, a nagy, az egyetlen, a szent, a soha nem ismétlődő alkalomnak, a nagy kezdőbetűvel írott Életnek.

Miért hangsúlyoztam olyan nagyon, hogy az élet soha nem ismétlődő alkalom? Azért, mert iskola és műhely, sőt az otthon is a jövőre készítik elő a gyermekeket. Egyes-egyedül az élet gyakorlati élése az, amely ezt a célkitűzést nem ismeri, nem tűrheti, tehát nem is uzoválja. A cserkészet a jelen életet életi, s mert a cserkészfiú cserkészkorban éppen serdül, úgy a cserkészet abban különbözik minden valami egyébtől, hogy *serdülő életforma.*

A serdülő fiú abban a korban él, amelyben a serdülő emberiség élt annak idején, a serdülő társadalmak ismételten és a serdülő közösségek esetről esetre élnek. Jogi viszonyulásai az őrsben, rajban és csapatban a totem és a tabu jegyében történnek. A bagoly vagy a farkaskutya, az őrsi állat voltaképpen totemállat, és az őrsi élettel kapcsolatos dolgok idegenek számára tabu. Az őrsi munka művészi jellegű, érzelmi alapszíneződésű ugyan, de már nem munkakedv a motiváló ereje, hanem a „remek". A cserkészfiú teljesítménye éppolyan „remek", mint annak idején a céhbe felvételét kérő ifjúé kellett, hogy legyen. Mert céh, lovagrend vagy szerzet a cserkészfiú társadalma is. Az őrs, raj és csapat keretén belül uralkodó „érvény" kötött szöveg, fogadalom, még abban az esetben is, ha a cserkészirodalom termékei egész kis könyvtárt tesznek ki, a parancsnok úr meg óráshosszú előadást tartott is. Abból idéznek szórul szóra, és ami a könyvben áll, vagy amit a parancsnok mondott, az szentírás. A cserkészfiú „vallásos" magatartása is ennek megfelelő: ő az eskü és átok vallásában hisz. Áhítatos fokú gesztiói során enunciálja a saját felfogását, és exkommunikálja a vele ellenkezőét. Tipikus serdülővilág az ő társasvilága, de úgy van az rendjén, úgy élheti az életet százszázalékosan és kedvére.

Harmadik kérdése az lehet az új világnak a cserkészethez: vajon elég időszerű kerete-e a cserkészélet a demokráciának? Eléggé demokrata-e a cserkészet? Erre a kérdésre csak egyetlen választ adhatunk. A cserkészet alapja a tíz cserkésztörvény. Azt kérdezzék meg, eléggé demokrata-e?

Első törvény: a cserkész egyenes lelkű, és feltétlenül igazat mond. Az őszinteség törvénye ez. Valljuk meg becsületesen: a másik emberrel való együttélhetés előfeltétele is. Hogy éljen egyik ember a másik ember társa-

ságában, ha azt se tudja, hányadán van vele? Az én autonómiám mindaddig vitás egy másik emberhez képest és az övé is az enyimhez képest, míg nyugodt lélekkel el nem tudunk egymás társaságában aludni.

Második törvény: a cserkész híven teljesíti kötelességét. A kötelességteljesítés a potencia előfeltétele. Nem lehetek demokrata, ha nincs miből. A szájdemokratákból a köznek semmi haszna. Ha négyen ülünk egy csónakban, nem közömbös, én, a negyedik, jó úszó vagyok-e, vagy nem tudok úszni. Ha jó úszó vagyok, már csak még egy jó úszó kell a csónakba, s ha a vihar felborítja a csónakot, egyikünk se vész oda. De ha én sem tudok úszni, s az egyetlen jó úszó az én mentésemmel bajmódik, másik két útitársunk vízbe fullad.

Harmadik törvény: a cserkész, ahol tud, segít. Ahol tud. Láttuk már, hogy a demokrácia a demokratikus világnézetű ifjaknak a potenciáján múlik. De múlik aztán egyeben is, igaz, hogy már csak ezen a potencián túl. Ha eléggé *képes* vagyok a magam terhén túl mások terhét is elvállalni, még mindig nem bizonyos, hogy elég *kész* vagyok-e rá. A második törvény *képessé* tette a cserkészt segítésre, a harmadik *késszé* teszi, mondván: nézz körül, van-e és hol van alkalom a szolgálatra.

Negyedik törvény: a cserkész minden cserkészt testvérének tekint. Még mindig kérdéses, hogy a potens és nyitott szemű embernek van-e *kedve* a segítésre. Jóemberének szívesen megteszi, idegen bajára közömbösen vállat von. A demokráciának olyan emberekre van szüksége, akiknek a másik ember nem idegen, hanem testvér. Csakhogy ilyen ember nincs is olyan irdatlan sok. A testvériségre is nevelni kell az ifjakat, mint sok minden egyébre. A barátság törvénye éppen a serdülők életében válik érvénnyé. Hadd tekintsen a barátságot most tanuló cserkész testvérének elöljáróban legalább minden cserkészt, hogy életének későbbi szakaszán minden másik embert testvérének tekinthessen.

Ötödik törvény: a cserkész magával szemben szigorú, másokkal szemben gyöngéd. Képessége, készsége, kedve volna már a cserkésznek a szolgálatra. Egy a baja csak, a másik ember, akinek szolgálni kellene, szolgálatra. Egy a baja csak, a másik ember, akinek szolgálni kellene, messzebb van hozzá saját magánál. Saját maga van önmagához legközelebb. A demokráciának áldozatos emberekre van szüksége, akik hajlandók a másik ember, a többi ember érdekében önmegtagadásra. Ez kétoldalú művészet. Befelé: feladom az Én-t, édes egymagamat, kifelé: vállalom a Nem-ént, vállallak Téged, te másik ember, s te ezt csak az én gyöngédségemen veheted észre.

Hatodik törvény: a cserkész szereti a természetet. Szereti betű szerint is: jó az állatokhoz, és kíméli a növényeket. Az ember a másik emberen is túl *emberi* önzéséből bontakozik ki ezáltal, s még az emberiségnél is nagyobb egységbe szakad bele ennek folytán. De szereti a cserkész a természetet egy még nagyobb és magasztosabb megokolás, helyesebben: megérzés alapján is. Szellemi tőkéje és egyéni beállítottsága szerint demokrata már, a valóságos közösségi élettől még mindig egész hazugságtenger választja el. A társadalom hazudott neki eddig, a családja, csak a természet gyógyíthatja ki. Azt hazudták neki az emberek, hogy lakás, benne ágy és reggel a reggeli: vannak. Ezt mondták, ezt tanulta születése óta, pedig nem igaz, hogy ezek: vannak. Ezek mind: lettek. Kimegy tehát a cserkész a természetbe, ahol ezek nincsenek, csak lesznek. Lakás: nincs, csak lesz, ha sátrat verünk, mégpedig jól felverjük a sátrat (mert ha nem, viharos zápor eső segítségével megtanít rá a természet, hogy a lakás csak: volt). Ágy: sincs, legfeljebb lesz, ha szalmazsákunkat megtömjük szalmával. (Mégpedig jól megtömjük, mert különben legurulunk róla éjjel, s az ágyról is kiderül, hogy csak: volt.) Reggeli is csak lesz, ha. Ha estére jól kisúroljuk a kannákat (különben összemegy a tej). Ha éjjel virrasztanak az őrök, s jó hajnalon felverik a soros cserkészeket, hogy menjenek tejért a hatodik tanyára. Ha míg azok odajárnak, mások rőzsét szednek tüzet rakni, mikor meg megérkeznek, ismét mások szakácskodnak, kuktálkodnak a konyha körül. Íme a hazugságok rendre helyet adván az igazságoknak, leomlottak a gátak, s a jövő demokratája kellős közepében leli végleg feladott önmagát a közösségi életnek és a szolgálati lehetőségeknek.

Hetedik törvény: a cserkész feljebbvalójának vidáman és készséggel engedelmeskedik. És ez áldott szerencse, mert a demokráciát mindig az anarchiától féltik azok, akik nem szeretik, s a helyes fegyelem- és tekintélytartásra késztik azok, akik szeretik. Pedig felesleges az aggodalom. A cserkészetben *szabad* engedelmeskedni, ezt jelenti az a két fogalom: vidáman és jó szívvel. Az, ami másutt muszáj, itt szabad. A cserkészfiú gyakorlatból tudja, ki és mi az a tréner. A trénert azok fogadják, akiket később korlátoz, szid, macerál, hajt, kifejezetten abból a célból fogadják, hogy korlátozza, szidja, macerálja, hajtsa őket – a győzelemig. Szabad szót fogadnunk a trénernek, hogy mienk legyen a döntő gól, vagy egyéb jó pontok. Az ember vidáman és jó szívvel szorítja össze vagy esetleg csikorgatja a fogát, ha a tréner kiállhatatlansága már túlnőtt az emberi mértéken, káromkodik egy nagyot, ha ágyba kergette: a holnaputáni kupa reményében. Ó, a cserkészt később könnyű lesz rohammunkára vinni.

Nyolcadik törvény: a cserkész vidám és meggondolt. Ez is kedv, mint a negyedik törvény szerinti, de közösségre hangolt, arra vonatkozó kedv. Olyan a vidámság a közösségi életben, mint az olaj, de ereszt, sőt folyik a tartály, ha a vidámság meggondoltság nélkül való. Angliában voltam egy nyáron egy londoni ifjúsági egyesület üdülőhelyén. Feltűnő helyen az volt felírva benne nagy táblára, plakátbetűkkel: *itt minden szabad neked!* Alatta lényegesen kisebb betűkkel: *de a másiknak is.* A telep vezetője minden újonnan érkezett csoportnak megmagyarázta, miről van szó. Ha ön éjfél után jön haza, ifjú barátom, s széles jókedvében az ajtókat csapkodja

a sétapálcájával, rendben van. Az önnek szabad. Ha aztán valamelyik ajtó hirtelen felnyílik, kinyúlik mögüle egy hatalmas ököl, s az önt knockoutolja, az is rendben van. Az meg az ököl tulajdonosának szabad. Nos, a cserkészet a maga közösségi alkalmaival ilyesvalami telep. Egyszerre tanítja meg az ifjúságot a demokrácia korrelatív nagy törvényére: a vidámságra és meggondoltságra.

Kilencedik törvény: a cserkész takarékos. Takarékos, hogyne, a pénzével is. De nem ez a legfontosabb formája a takarékosságnak. Mindenével takarékos: idejével, erejével, alkalomnyújtásával, alkalomkihasználásával. Egész életével spórol. Ökonomikus lény. Nem tőkét halmoz közben, hiszen már megtanulta odaadni önmagát a köz érdekében, de nem fecsérli önmagát. A cserkész olyan odaadó lény, akinek minimális a porlási százaléka. Ez pedig azt jelenti a demokrácia nyelvén, hogy a cserkészet a tőke és a munka harcában még a variábilis tőkerészt is azonnal hasznosítja.

Tizedik törvény: a cserkész testben, lélekben tiszta. Tiszta, azaz nem piszkos. Mi a piszok? Azt kérdeztem egyszer egy gyerektől: piszok-e a csokoládé, hiszen fekete. Persze, nevetve rázta a fejét. Levettem a fületövéről egy kis délről ráragadt csokoládédarabot. Ez se piszok? – kérdeztem. Igen, ez már piszok volt, mert minden szemét és minden piszok, ami nincs a helyén. A cserkész derékig is mosdik, lelkiismeretvizsgálatot is tart naponkint, mégsem azért tiszta testben-lélekben – végső megfogalmazás szerint. Hanem azért, mert a cserkészet maga életrendezés, amely a cserkészetben is mindent helyre rak apródonkint, s magát a cserkészt is helyére rakja. Hiszem és remélem, hogy ugyanezért maga a cserkészet is helyrerakódik a demokráciában hamarosan, ha ugyan máris helyére nem zökkent.

Így lesz valahogy, mert – ismétlem:

A cserkészet az egyetemes létezés egyik szerves gesztusa, olyasféle, mint hogy süt a nap, s az almafa almát terem.

A cserkészet életforma, a serdülővel praktice életi a serdülő fiúk életét. A cserkészet életrendezés: a tíz törvény nem más, mint a demokrácia törvényeinek gyűjteménye – a serdülő fiúk nyelvén. Minden reményem megvan rá, hogy az új világ is „Jó munkát” kíván neki.

III. DEMOKRÁCIA ÉS EGYETEM

Az iskolánkivüli népművelés

I.

Az iskolánkivüli népművelés problémáját két kardinális pontja teszi problematikussá, ezt a két pontot pedig a rákérdező két névmás határozza meg pontosan: mit? és hogyan? Mit értsünk alatta, és hogyan valósítsuk meg?

Maga a népművelés ténye annyiban problematikus, amennyiben a mindenkori mindenfajta nevelés az: minduntalan fel kell vetnie az örök kérdést önmaga megvalósulása közben is, hogy nevelünk-e hát voltaképpen, vagy pedig tanítunk. A helyzetet ebben a sajátságos vonatkozásban még csak bonyolítja, hogy iskolában, tehát gyermeknevelés közben a választás legfeljebb tevékenységünk formai elemeit módosítja, népnevelés esetén ellenben két újabb, a lényeget is érintő kísértést szabadít fel így is, amúgy is. Ha nevelés a népnevelés, könnyen válhatik belőle egyszerűen világnézeti propaganda, ha tanítás, kendőzetlen estitanfolyam-féle, amely a végén pecsétes írást, kenyeret, akadályelhárítást ígér, tehát valami olyanná torzul, amit a görögök banauziának* neveztek, és mélységesen megvetettek. Mi az ügy érdekében azt szeretnők, ha jó lélekkel megállapíthatnók már most, eszmeváltásunk elején, hogy a népnevelés valami egészen más, nem propaganda, és nem a múltban elmulasztott iskolásdipótlék.

Nem a helyes és pontos meghatározást kísértjük meg meggazdálkodni, nem is a kínálkozó kép megkapó azonossága igéz bennünket, inkább csak valami titkos intuíció nyugtalanító hatása alól szeretnénk szabadulni, mikor ideírjuk: a népművelés a demokrácia második lényeges gesztusa, a valóságos földosztás után szellemi földosztás. Annak a nyilvánvaló evidenciának az elismerése, hogy a kultúra éppúgy közkincs, mint a levegő vagy a

* *banauzia*: tulajdonképpen a kályha melletti munka, különösen azonban a kézi eszközökkel való foglalkozás, ellentétben a tudományokkal és művészetekkel való foglalkozással; pejoratív értelemben „kézműves", „iparszerű" munka, betanult műveletek, fogások mechanikus ismételgetése - *a szerk.*

víz, és a kultúra éppúgy azoké, akik megmunkálják, mint a föld. A népművelés tehát annak az elvnek a gyakorlati megvalósulása, hogy egyrészt *mindenkinek*, másrészt *minduntalan* módot és alkalmat kell nyújtanunk arra, hogy kultúrában részesedhessék és a kultúrának alkotó tagjaként hathasson tovább. A népművelés nem tanítás, mert a közösségi életnek nem tudományos, és nem nevelés, mert ugyancsak a közösségi életnek nem is világnézeti funkciója, hanem alapvetőbb funkció, mint akár az egyik, akár a másik lehetőség volna, kendőzetlenül és brutálisan *jogi* funkció. Az iskolánkivüli népművelésre azért van a demokratikus életformában múlhatatlanul szükség, mert kultúrához minden embernek egyformán joga van, s minden embert be kell installálni nyilvánvaló jogának érvényesítésébe. Nem elég kiterjesztenünk a kultúrához való jogot minden emberre, gondoskodnunk kell arról is, hogy valóban élhessen e jogával minden ember, önhibáján kívül se meg ne fosztassék, se ne gátoltassék senki attól, ami jár neki pusztán azáltal, hogy embernek született. A tanító esti tanfolyamnak karitászjellege van, a nevelő világnézeti átképzésben elkerülhetetlen bizonyos atyáskodó magatartás azok részéről, akik adják, azokkal szemben, akik kapják a juttatásokat. Mindkét eljárás helytelen és igazságtalan: elsősorban és legfőképpen sok ezer embernek eddig visszatartott és ki nem szolgáltatott jussáról van szó. Az aztán már kinek-kinek megint a maga dolga, hogy azt, ami az övé, milyen formában fogja magáévá tenni és felhasználni, úgy-e, mint tudományt, vagy úgy, mint világnézetet, vagy vegyítve, vagy Isten tudja, hogy és hányféleképpen.

II.

Tisztában lévén azzal a problémával, hogy jogszolgáltatásról van szó az iskolánkivüli népművelés esetében, nyomban a megvalósítás problémájára kell gondolnunk: hogyan történjék ez a jogszolgáltatás. Csupa olyan ember jön tekintetbe, akik eddig kevésiskolájúak voltak a dolog természete szerint. Vajon mi a teendőnk most, mikor végre jogaikhoz juttatjuk őket? A szaktudásukat kell-e a lehető legmagasabbra emelni, vagy a továbbképzésüket olyan mértékben biztosítani, hogy egy bizonyos idő múltán magasabb képesítésük révén magasabb színvonalú feladatkör ellátására is képesekké és alkalmasakká válhassanak? Röviden szólva: okszerűbb földművelésre képesítse-e a népművelés a parasztot, vagy népegyetemen esetleg községi jegyzőnek, vagy akár körorvosnak is kiképezhesse? Az élet már eddig is kitermelte a közigazgatásban az egyetemi képzettséghez nem kötött, inkább politikai jelentőségű vezető állások jogi fogalmát: a jövőben az ilyenekre készítene elő talán ez a típusú népművelés?

Ha nyomban nem sikerül elfogadható választ adnunk ezekre a kérdésekre, a legképtelenebb, s tegyük hozzá: a legféktelenebb zavarnak, továbbmegyek: a teljes anarchiának segítettünk tágas kaput tárni. Azért sietek is a feleletemmel, hozzáfűzve azt eszmeváltásunk eddigi pozitív eredményéhez: minden embernek joga van a kultúrára, de áldott szerencsénkre, a kultúra egységes valami. Nincs rá szükségünk, hogy darabokra törjük, használhatatlanok volnának a cserepei amúgy is. Az iskolánkivüli népművelésnek éppúgy a teljes, egységes kultúrát kell adni, mint mindenféle köznevelésnek. Nem is jól fejezem ki magam, ha csak ennyit mondok. A teljes, egységes kultúrában élő partnerré kell tennünk a másik felet, aki eddig önhibáján kívül ugyan, de mégsem ebben a teljes, egységes kultúrában élt.

Teljes, egységes kultúra – olyan szépen és olyan reménytelenül hangzik. Szakasztott olyan, mint a többi frázisok, a megvalósíthatatlan volta miatt hangoztatják annyit, s már egész elkopott. A szaktudományok beláthatatlan részletóceánjának a kellős közepéből elsikoltva nem tudni, komikus volta vagy tökéletes tragikuma-e a magávalragadóbb, tekintettel mégis arra, hogy örök utópiának látszik, mely után az emberiség sohasem szűnik meg sóvárogni.

Ne érzelegjünk, mert szempontunkból a teljes, egységes kultúra conditio sine qua non. Egzisztenciális fontosságú meghatároznunk, mi az a megfogható és így meg is valósítható teljes, egységes kultúra. Nem ártana körültapogatni kissé, mielőtt szigorú módszerességgel leírhatnók és definiálhatnók.

Hadd emlegessek el egy közismert anekdotát, amely onnét való, ennek a fogalomnak a közvetlen közeléből. Azt mesélik, ha egy görög orvos és egy görög filozófus egyszerre támadnának fel, egyik lépten-nyomon ámuldozna, a másik nemigen hallhatna semmi lényeges újat, s a kettő közül a filozófus volna az, aki megállapíthatná, hogy a világ alig haladt előre az ő halála óta. Ha kicsire nem nézünk, igazat kell adnunk az anekdotának. Úgy van, ahogy tréfásan mondja. De miért van úgy, és hogyan lehet úgy? Azért van és azért lehet úgy, mert a bölcsesség nem hajazata, hanem feneke az emberi tudás asztagának, s az európai tudás asztagának éppen a görög filozófia kerített nem kicsi, nem nagy, hanem megfelelő feneket. Az európai tudás asztagát az európai tudósok a görög filozófiára rakták, ezért egységes az európai kultúra.

III.

Minden hasonlat sántít, ez a bizonyos asztag is sántítana, ha hasonlatként használnók, nem szimbólum volna. Szimbólumszerűségében azonban kifejezi azt az egyet, melyet is tanulságaiért szeretnénk hangsúlyozni.

Azt, hogy az egységes kultúrát mindig elölről, vagy még helyesebben alulról kell kezdetben adagolnunk, ha komolyan részeltetni akarjuk benne azt, aki eddig nem volt részes benne. Akármilyen szokatlanul hangoz-

zék tehát, ki kell mondanunk mégis: az igazán eredményes iskolánkivüli népművelés nem a szakképzést, nem is a továbbképzést tűzi ki célul, hanem a filozófiára nevelést. Méltán szörnyed el, aki ezt először olvassa, ha arra a filozófiára gondol, amivel életének eddigi szakaszán erre mifelénk valaha is találkozhatott. Hát ne gondoljon arra. Gondoljon inkább és hamarabb arra, ami a közmondásokból árad mint közkeletű megállapítás szerint is bölcsesség. Vagy amit ez a „vicces" mondás mondatlan is mond: jusson majd eszébe, hogy ezt egy öreg zsidó jósolta meg magának. Vagy ez a másik: Szegény nagyatyám, nyugodjék, élete végén valóságos bölcs volt. Vajon miben áll ez a Platón szerint is gerontesz, öregek bölcsessége, meg a népé? Mi lehet ez az együgyű bölcsesség, melyet a közfelfogás a halottak rejtelmes mosolyában és az egészen kis gyermekek komolyságában is felfedezni vél?

Gyerek, öreg, halott ... ebből a puszta felsorolásból is láthatni annyit, hogy a bölcsesség végigkíséri az emberi életet. Ott van az indulásnál, és a megérkezésnél is. Vajon igazán csak kíséri az életet, vagy talán még igazabban azonegy vele? A gyerek még bölcs, a halott megint az már, az öreg pedig lehet az, ha úgy éli az életet, ahogy kell. Valaminek a kiteljesedése tehát a bölcsesség, amely a gyermekben tagolatlanul, de egységben és teljesen megvan, amely a halottban teljes egészében és tagoltan értelmet nyert, s amelynek az értelme mértékül is legfeljebb csak az öregben lehet hitelesen adott. A halott megbékélt már Istennel, világgal, emberrel, önmagával is, a gyermeknek nem volt érkezése még összeveszni mindezekkel. Ebben rejlik kettejük bölcsessége: a társaslelki jó közérzésben. Az öreg (már az, aki) igazi bölcs, akinek társaslelki jó közérzését az okozza, hogy Istennel, világgal, emberrel és önmagával lehetséges összes relációi rendezettek, pozitívek és potensek. Bölcs az, aki megtalálta és betölti a maga helyét a világban és az emberek között. A bölcsesség a legmagasabb rendű, szeretném így kifejezni magam, a legáhítatosabb *jogi* viszonyulás. Azért fenék és nem hajazat a bölcsesség, mert rajta épül a többi magasrendű és áhítatos viszonyulás: a szép, az igaz, a jó és a szent. A legmagasabb rendű és legáhítatosabb praktikus relációk is a bölcsességen alapulnak: a való, az illő, a kellő és az üdvös is. Az a való például, mely nem a bölcsességre épült vagy nem abból sarjadt, hanem a bölcsesség negatív formájából, a tébolyból, kivétel nélkül mindig szertefoszlik, megsemmisül egy bizonyos idő elteltével, szappanbuboréknak vagy álomnak bizonyul, tehát nem igazán praktikus.

A bölcsesség magja vagy gyökere a kultúrának, és mindenkor sarjadhat belőle a legmagasabb sudarú fa. Ez a tétel fordítva is igaz. Csak az valódi kultúra, amit filozófia hat át minden részletében és köt össze egységbe szervesen. A feltámadt görög orvos elképedésén éppen az mérhető le tanulságosan, mennyire nem szerves a csak szakember tudása, nem-

csak szimultán a többi tudásanyaghoz képest, hanem szukcesszíve a történeti fejlődésre vonatkoztatva sem. Ezért nem tudja az orvostudomány mai fejlett formáját a magáéból származtatni. Akármennyire csak képzelt alak az orvos, mégis elrettent bennünket a maga példájával mindennemű sarlatánkodástól. Márpedig aligha védekezhetnénk a sarlatánizmus vádja ellen, ha olyan népművelésbe kezdenénk, amely kifejezetten szakképzésre vagy továbbképzésre tör, s a kevésiskolájúakat „fejtágító" kurzusokon hajtaná keresztül ilyen vagy amolyan természetű bizonyítvány, diploma, pecsétes írás, kvalifikáció felé. Hiszen még mindennapi iskoláink is valahogy erre tendálnak, s csak tökéletlen eredményt érhetnek el. Holott helyes célkitűzéssel és ennek megfelelő megalapozással – melléktermékként – azt a praktikus eredményt is elérhetnék, amelyről emígy még maguk sem merik azt állítani, hogy csak meg is közelítették.

Írásbeli érettségi

Az írásbeli dolgozatokat a több szem többet lát elve alapján átnézettem, majd magam is átnéztem. Megállapítottam, hogy a tanulóknak a tételekről előzetesen tudomásuk nem volt, nem is lehetett, az írásbeli napján is csak módjával kaptak a nemcsak megengedett, de elő is írt mértékben útbaigazítást. Önállóan kellett tehát dolgozniuk, s derekas munkát végeztek, mindenesetre megtették a magukét. A kevésbé önállóak iskolás merevséggel ragaszkodtak ugyan az év közben tanult anyaghoz, kisebb mértékben az irodalmi tételt választók, görcsösebben már a történelmi tétellel bajmódó három növendék, s a sztereotip ismétlődő nevek, adatok és idézetek kissé komikus hatása letagadhatatlan, de ennek a rendszer az oka, nem a tanár, nem is a diák.

Az írásbeli dolgozatok eredménye egyébként a körülményeknek megfelelő. Mint a magyar dolgozatokat bíráló szaktanár úr igen helyesen meg is jegyzi, ítélkezéseink közben sohasem szabad megfeledkeznünk arról, hogy maturandusaink három csonka tanév, különösen pedig az idei esztendő zűrzavarai után ültek le témájuk mellé, maga a szaktanár úr pedig április végétől június elejéig tanította mindössze őket. Csak helyeselhetjük tehát, hogy olyan jellegű összefoglaló tételt választott számukra, amely mindnyájuknak alkalmat adjon – kinek-kinek tehetségéhez és felkészültségéhez képest – irodalmi ismereteinek és fogalmazásbeli készségének bebizonyítására és önálló gondolkozásának megmutatására. Kár, hogy a tételt nem mindegyik tanuló értette meg. *Íróink és*

költőink küzdelme népünk szabadságáért. Áttekintés. Csak a mai, politikailag túlfűtött levegőben eshetett meg, hogy a tanulók egy része „nép" alatt nemzetet, egy másik része meg parasztságot, proletariátust, általában alsó néposztálybelit értett. Egyetlen tanuló akadt mégis, aki – szintén kettős jelentésűnek érezvén a fogalmat – külön problémaként kezelte dolgozata egész folyamán az osztályharcot az alsó és felső néposztály között s a nemzet függetlenségi törekvéseit a Habsburgokkal és a németekkel szemben. Olyan diák is van, aki a megnemértés egy még közelebbi határvonalán „költő" elnevezésen lírikust, „írón" nem szépirodalmi írót ért, s a széppprózai írókat egyszerűen figyelmen kívül hagyja.

Ami mármost a téma feldolgozási módját illeti, megint csak a politikailag túlfűtött napok hatását látom a történeti érzék és látásmód teljes hiányában. A legtöbb értekező a jelenből imputál múlti embereknek olyan szempontokat, amilyenekkel azok nem rendelkezhettek: Zrínyi a nép barátja, Szkhárosi Horváth a nagybirtokrendszer ostorozója, Bacsányi az első munkásköltő, Csokonai, akit a lágy németes rokokó megrontott és szinte népellenessé tett. Mihelyt politikai szempontok szerint igazodnak a fiúk, azonnal eltorzul maga a téma. Nem lehet a középkori és reformáció korabeli biblicitást tudatos népvédelemnek elkönyvelni. Toldi sem „parasztfiú", nem is feltörekvő lángész, még kevésbé szimbólum, akiben egy egész osztály foggal-körömmel verekszik az életéért. Jókai nem anekdotázó öregember, és Mikszáth nem tudatos hamisító. Az Elmegyek meghalni ... nem az osztályharc terméke stb. stb. Az irodalomtörténet tanulmányozása éppen az ahisztorikus látásmódot segítené az időben plasztikusabbá mélyíteni és igazítani.

A téma kidolgozása egyénenként más-más. Kiforrott stílusa alig egy-kettőnek van még. Műgonddal csak egy diák dolgozott, logikusan csak egy másik, egyénien is csak egy harmadik. Az elsőnek különösen átmenetei szellemesek, a másodiknak a téma kettős irányának mindvégig való tartása finom, a harmadiknak a 67 utáni korszak rövid, frappáns jellemzése karakterisztikus.

Fogalmazásuk rendkívül gyarló, de azt hiszem, csak részben tehetnek róla ők maguk. Köznyelvünk egyre kétségbeejtőbb pongyolasága az igazi oka, ha napról napra nehezebb a tollal élő magyar értelmiség dolga szellemi munka közben. Csak néhány példát hadd sorolok fel, olyanokat, amelyek meg sincsenek pirostintázva, jeléül annak, hogy a szaktanár úr legjobb tudása szerint is megengedhetőek: karddal a kézben, tollal a kézben (nem kezében vagy kezükben); mártíros lelkesedés; egyetlenek; teljesen mentesek mindenféle szelídségtől; a népünk szabadsága; Ludas Matyi paraszti furfangja; gyújtópontja a Nemzeti Dal a szabadságharcnak; naiv tisztaság és jóhiszeműség, nem a politika (értsd: a politika nem tiszta és nem jóhiszemű) ; könnyű romantika; alakjai mindenféle, csak idillikus nem; kültelki züllött, félállat emberek; regényalakjai hasonlítanak Jókaiéra; a nép gyűlölte egymást; ami az ellentétet kiélezi, az a szakadékot megtartja; (a költő) megvizsgálja egy-egy munkáscsalád életét; a reformáció első eset hazánkban, mikor... Mikor... (s utána egy hosszú mellékmondat főmondatként); Ludas Matyi főszereplője (szereplői helyett); a regényírónk; boncolgatás alá veszi; tartják szem előtt; az eddigi műveiben; az ellenségünk, a török; népimádata nem ismert határt; a nép mindig póruljárt; új szakasz kezdődik így: a XVIII. századnak pedig Bessenyei volt hasonló alakja; lemosni a gyalázatot – gondolta –; Tompa Mihály végzett nagyobb munkát; Ady példátlan kitörései; küzdeni kell (ehelyett: küzdenie kell); míg... addig (nem-egyidejűség esetén; ez a hiba különben elég általános); előnyökhöz juttatták (a főmondat állítmánya hiányzik); hagyták volna itt az országot (latinos coniunctivus verbum dicendi után); a mezőgazdaságunk jövedelmezőségét; a népdalai; visszaélések a „való" és „levő" participiumokkal, valamint a -va, -ve és -ván, -vén adverbiális igenévi képzőkkel, henye és jogosulatlan határozószókkal (pl. ebben a korban *mindössze* két klasszikusunk támadt); otromba és paraszti (a két jelző nem kongruens). A példák számát kár volna szaporítani, nyilvánvaló az eddigiekből is, hogy itt csak köznyelvünk teljes megújhodása hozhat megoldást.

A fiúk helyesírása kétségbeejtő. De ennek sem ők az okai, nem is az iskola, hanem maga a magyar helyesírás. Három szempontból is. Voltaképpen háromféle helyesírás rontja a gyermekek iskolás ügyességét, s teszi őket gyakorlatban esztendőről esztendőre bizonytalanabbakká és határozatlanabbakká. *Az iskola* az akadémiai helyesírást tanítja, *a hírlapok, folyóiratok és könyvek* a nyomdászipar szentesítette Balassa-féle helyesírást, *a felnőttek,* beleértve a magyar tanár kivételével a tanárokat is, azt a felemás modort, amely ún. iskolai helyesírásból, a nyomtatványok emlékképeiből és az akadémiai helyesírás elsajátítási vágyából igen vegyes koktél gyanánt kiben-kiben összeverődött apródonkint. Ha hozzáveszem ehhez negyediknek magát a magyar nyelvet, melynek belső törvényszerűségei minduntalan rugódoznak a helyesírási szabályok ellen, hiszen voltaképpen nem is belőlük fakadók azok, szinte csodálkozom, hogy a hibák száma annyi, amennyi, nem pedig kétszerte, sőt tízszerte több. Néhány népszerű hibát, olyat, amit többen és rendszeresen követtek el, tanulságképpen hadd sorolok fel mégis. Az értelmezők elől legtöbbször hiányzik a vessző. A címeket hol németesen (A ledőlt szobor), hol franciásan idézik (A Szabadsághoz). Az idegen szavakat sokszor hibásan (Shely), többször kétféle helyesírás szerint (demokráták) írják. Ugyanazok a tanulók ugyanazt az összetett szót felváltva írják egybe és külön. Általában komoly fejtörést okoz az összetett szavak írása. A tárgyrag mindig egy s a múlt idő és múlt részesülő hol egy, hol két t-je már-már

ideges tünetként, valóságos lelki gátlás módjára jelentkezik, minden valószínűség szerint csak azért, mert az alsóbb osztályokban annakidején agyontanították Ő Kétféleségét. (Néha meg javítatlan is marad: lebeget, Elveszet alkotmány, jeléül annak, hogy már a tanári lélek is „gátlást kapott", amin nem is csodálkozhatni.) Külön ki szeretném emelni a központozás problémáját, amely még megoldatlanabb, sőt megoldhatatlanabb a helyesírásénál is mindaddig, míg a magyar nyelvi órákon a magyar mondatokat a német és latin mondatok kaptafájára húzva elemezzük. A helyes központozásról sejtelmük sincs a jelölteknek, s szinte már unalmas ismételnem, nem önhibájukból nincs, nem az iskola mulasztásából nincs, nem is a rendkívüli időkre ráfoghatólag nincs, hanem gyors, egészséges, brutális tanügyireformkérőn nincs.

Még egyszer összefoglalva mindent: a magyar dolgozatok általában véve sikerültek, az osztályzatokkal egyetértek. Sőt fel szeretném emelni egyik-másik tanuló érdemjegyét. Zs. dolgozata lehetne elégséges helyett talán jó is, T.S.-é pedig nem „alig", hanem annak rendje-módja szerint elégséges. D. latin dolgozatát irgalomból sem lehet elégségesnek minősíteni, hadd maradjon tehát a szintén elég gyenge magyar dolgozata elégséges, így legalább a R.-é is az marad. A történelmi tétel kidolgozói mind a hárman elárulták magukról, hogy csak az irodalmi tételtől menekülve választották azilumokul a földreform kérdését, nem szivük igaz szándéka szerinti érdeklődés miatt. Ellenben K. dolgozata megérdemelhet jó-t elégséges helyett.

Ugyanezt mondhatom a latin dolgozatokról. Nagyjában megértették a szöveget, mint a szaktanári jelentés is hangsúlyozza. A bajokat nem anynyira a szöveghez tapadás okozza, mint az, hogy fejletlen a magyar nyelvkészségük, a latin eredeti ekvivalenseit nem találják meg. Sem latin, sem magyar nyelvkészségük nem elég érzékeny.

Érdekes tanulságokat ad egy-egy kiragadott részlet fordításának következetes vizsgálata. Az első bekezdés utolsó mondata: Eundem igitur esse creditote etiamsi nullum videbitis. Az előbbi mondatbeli *animus-nak* itt két névmási jelzője van: az „eundem" és a „nullum" egymásnak ellentétei, mint a két ige: „creditote" és „videbitis". – Az „eundem"-et, a test halála után tovább élő lélek azonosságának kifejezését egyetlenegy diák fordítja sikerülten „ugyanúgy"-gyal. Rajta kívül még hárman veszik észre, de csak mint szót fordítják le az eundem-et. Figyelmet érdemel azonban, hogy *elégséges* dolgozat szerzője, akinek dolgozatát a szaktanár „elégtelen"-re ítélte, észreveszi, sőt lefordítja, sok jeles és jó dolgozattal szemben. Vannak, akik az impurumban lefordítják, de a purumba már nem látják szükségesnek beírni. A „nullum" melléknévi voltát megint alig veszik észre egyen-ketten, nyugodtan fordítják főnévi „semmi"-vel, mintha „nihil" volna. A legelsőnek említett diák következetes marad, és

mint az „eundem"-et („ugyanúgy"), a „nullum"-ot is határozóval fordítja: egyáltalán nem.

A magyar nyelvérzékre jó példa: „dormientium animi"-t „az alvók lelkei"-nek fordítják. Hárman fordítják az „alvók lelké"-nek helyesen, egy másik szellemesen megkerüli: az alvó lelkek.

Még sok ilyen próbát lehetne végezni. K. dolgozata talán jó-t is megérdemel, B., B. és F. dolgozatának érdemjegyei aránytalanságot mutatnak. M. esetleg felemelhető elégségesre az „ugyanaz" miatt (?). D. dolgozatát nehéz volna elégségesre emelni.

A német írásbeli dolgozatokra vonatkozólag külön óhajtok megemlékezni a német szöveg magyarra fordításáról, külön a szabad fogalmazásról.

I. A szöveg hiánytalan megértése nem volt nehéz, néhány esettől eltekintve sikerült. Annál több baj van azonban a fordítás magyartalanságával, mint a szaktanári jelentés is kiemeli. A szaktanár úr különösen a határozatlan névelő helytelen használatát hangsúlyozza, de ezenfelül még egész sora ékteleníti a dolgozatot a magyartalanságoknak.

1. Helyesen: A „Hamletet" olvastuk, vagy „Hamletet" olvastunk. Helytelenül: „Hamletet" olvastuk, mert ez azt jelenti, hogy Hamlet műveit. Nagyon sok dolgozatban így áll. – Egészen félreértették, akik úgy fordítják, hogy Hamletről olvastunk.

2. *Angeboren,* helyesen „vele született" vagy „örökölte", tehát verbum finitummal. Az esetek nagy többségében „veleszületett" alakban látjuk, igenévnek fordítva, vagy „örökölt", ugyanúgy. Félős, hogy még a közül a néhány közül is, akik „vele született"-et írtak, többen igenévnek tekintették, és csak azért írták külön, mert nem tudják az összetett szavak helyesírását.

3. A „gondolkozik" helyett több dolgozatban „gondolkodik" olvasható.

4. „Die meisten" fordítása majdnem minden dolgozatban „a legtöbben".

5. Változatos, magyartalan és erőtlen fordításokat termelt ki az „und er sagte" mondatocska. Legtöbben a szöveghez szó szerint tapadva fordították: „és erre ő mondta".

6. A főnévi igenév személyragos alakjainak használatával nincsenek tisztában.

II. A szabad fogalmazvány, a tanuló életének egy napjáról, sztereotip, tankönyvízű tőmondatok, a dolgozatok nagy százalékában többnyire azonosak. Egészen gyanúsnak látszik két diák esete, pedig semmi más nem történt, csak hogy ugyanazokat a részleteket írták be egy előre az osztályban megbeszélt gyűjteményből. Közös hibák: „ich pflege" pflegte helyett kivétel nélkül. – Villanyosra mindenki „auf" nélkül vár. A jobb dolgozatok egyéni variánsokat is adnak, humorizálnak, epizódokat komponálnak a sivár ősanyagba. Különösen változatos a fiúk szókincse az

ételek, a menü leírásában. Nagy körültekintéssel részletezik az öltözködési processzus ruhadarabjait, mégis megesik, hogy valamelyik fiú nem vesz nadrágot.

A leghibátlanabb fogalmazvány sem sokat ad a német nyelv szelleméből. K. dolgozatát elégségesre kellene leszállítani, olyan rossz a fogalmazványa.

A három görög dolgozat egyformán jeles, különösen a másik két nyelvi dolgozat általános színvonalához viszonyítva. Ennek az oka egyfelől az, hogy a görögösök száma amúgy is az osztálynak csak egy részére, mégpedig a kisebbik és jobbik felére szorítkozik, érettségire meg még ebből a kis csoportból is a legmerészebbje jelentkezik, igazán a legeslegjobbak. Mindezt tekintetbe véve mégis öröm volt olvasni e fordításokat (különösen az egyiket), hiszen arról tanúskodik mind a három, milyen conditio sine qua nonja a görög nyelv tanulmányozása a klasszikus oktatásnak, s milyen conditio sine qua nonja a görögtanításnak a magasabb értelemben veendő filológiai képzés, az egész gimnaziális nevelésnek pedig a klasszikus nyelvek oktatása. Érdemes felvetni a többi dolgozat eredményeinek láttán a kérdést: az igazán sikerült dolgozatok szerzői közül mekkora a görögösök percentszáma. Tudom, hogy az objektív felelet circulus vitiosust* teremt (a jobb tanulók görögösök, vagy a görögösök jobb tanulók?), de azért a megoldások „szenzációi" mégis a görögtanulás javára billentik a mérleget. A görög nyelv ifjú tanára egyébként jól teszi, ha sikerét Mária Terézia-rendként fogadja el, mert még Hérodotoszból is veszélyes akkora porciót kijelölni, amekkorával ő megterhelte növendékeit, s amelyen azok könnyen elvérezhettek volna. Ám a merész kísérlet sikerült, s minden dicséretet megérdemel.

Szóbeli érettségi

Az érettségi vizsgálatot megnyitó értekezlet az írásbeli dolgozatok érdemjegyeinek alapján valamennyi jelöltet szóbeli vizsgálatra engedte.

Magyar nyelvből és irodalomból két-két tételt kaptak a maturandusok. Az első tétel irodalmi, a második nyelvi tétel volt. Más évekhez viszonyítva talán kevesebb olvasmányon alapult a fiúk tárgyi tudása, magáról az irodalomról azonban teljes képet kaptak és vittek magukkal

* circulus vitiosus: körben forgó hibás okoskodás, kellemetlen helyzet, amely helyett csak egy másik kellemetlen megoldás kínálkozik; csöbörből vödörbe jutás – *a szerk.*

mégis. Az a benyomásunk a hallottakról, hogy mindazokon túl, ami elmélet és adat, kaptak valami többet és jobbat, ami elkíséri őket az életbe, ott velük marad, és ezutáni életüket formálja és alakítja majd, ez pedig a mi középiskolai irodalmi oktatásunk tulajdonképpeni értelme és célja: az irodalom szeretete és az olvasás okozta gyönyörűség tudatosulása bennük. Különösen azt óhajtom kiemelni a szaktanár úr rövid ideje tartó, de hatásában, úgy veszem észre, mégis döntő jelentőségű pedagógiai magatartásából, miszerint az olvasásvágyat és az irodalomszeretetet azáltal kísérelte meg második természetévé tenni tanítványainak, hogy a legújabb irodalmat is elemzései tárgyául tekintette, s ezzel mintegy természetessé tette az átmenetet az iskolás olvasás és az iskolán kívüli művelődés között. Ezzel aztán elérte azt is, hogy bár az irodalmi stúdiumok történeti részét kissé lanyhán fogadta és feléből-harmadából végezte az ifjúság, annál nagyobb kedvvel fordult a modern irodalom felé, s annál érdeklődőbb olvasottságról tanúskodott a mai könyvek világában. Mikszáth Kálmánról, Ady Endréről, Móricz Zsigmondról, Szabó Dezsőről, a népi írókról nagyon szép feleletek hangzottak el, klasszikus költőinkről nemkülönben. A nyelvi tételekről adott feleletek két véglet között mozogtak: nyelvünk életéről színvonalas előadások számoltak be, nyelvünk grammatikai törvényei iránt ifjúságunk úgyszólván semmi érdeklődést nem tanúsít.

Történelemből minden egyes jelölt kapott egy-egy összefoglaló és egy-egy részletkérdésre vonatkozó tételt. Meglepő volt a feleletek precíz fogalmazása és szellemtörténeti szempontjaik magas színvonala. Élvezet volt hallgatni különösen a közjogi, a gazdasági és kultúrtörténeti fejtegetéseket, amelyek mind a történeti fejlődés érzékeltetését tárgyazták, és kivétel nélkül arra irányultak, hogy jelenlegi helyzetünket praesens perfectum formájában tüntessék fel, mint rég letűnt századoknak és az aligmúlt napjainak eredményét. Ha valaha szükséges volt, úgy éppen napjainkban rendkívül fontos, hogy ifjaink az időben plasztikus látásmódot szokjanak meg, és történeti tudatosságuk mennél elevenebbé váljék. Van egy külön megdicsérni valóm a szaktanár úr történetlátásán: demagógia nélkül demokratikus az, és mélyen református anélkül, hogy valahol is rikítóvá vagy hivalkodóvá alacsonyodnék.

A latin nyelvi stúdium, nem győzöm elég helyt eleget és eléggé hangsúlyozni, voltaképpen nem nyelvi, nem is irodalmi, hanem történelmi jellegű kellene hogy legyen minden gimnáziumban. Sajnos, ritka helyen válik azzá. Itt valahogy azt éreztem, hogy a helyes irányban haladt a legtöbb diák, még azok is, akik csak botorkáltak. Az elmúlt három szerencsétlen esztendő kilúgozott a gimnazisták fejéből mindent, ami nyelvtan vagy nyelv vagy irodalom, s csak azt hagyta meg, ami tiszta filológia, és ami – olyan, amilyen, de mégis: história. S érdekesen és örvendetesen ta-

pasztaltuk meg, mennyi ilyen megmaradt – szinte idekívánkozik ez a groteszk kitétel: dacára a dacárandóknak. Várakozáson felül jól fordították a fiúk, kevés kivétellel értették a szöveget hiányos szótudásuk ellenére, lebirkózták a nyelvi nehézségeket, noha alig derengett a tudatukban a mondattan halvány emlékképe, és igen tisztességes mértékben tájékozódtak a régiségtan útvesztőiben is. A három görög érettségiző fölényes nyelvkészsége és szokatlan filológiai készsége még csak mélyítette ezt a föntebb vázolt, aránylag igen kedvező benyomásunkat. Platónt és Szophoklészt kapásból jól fordítani napjainkban, mikor egyetemünkön ebben a szemeszterben egyetlenegy görög szakos tanárjelölt sem tanult, egészen rendkívüli és fölöttébb örvendetes jelenség. Hogy a nyelvekkel egyszerre végezzek, megemlíthetem még azt a másik örvendetes jelenséget is, hogy a német nyelvi tanulmányok terén a politikai változások változatlanul hagyták e tanulmányok irányát és színvonalának komolyságát egyaránt. A szaktanár úr szeretetreméltó egyénisége, lelkének derűje és egyensúlya, műveltségének magas fajsúlya ezt a megnyugtató kulturális képet bizonyára csak fixálta, ha ugyan nem előhívta.

A matematika és fizika egy kézben volt, úgy tudom, nem is csak az idei évben, hanem megelőző években is már. Tegyük hozzá mindjárt: barátságos, de erős és szakavatott, mondjuk ki nyíltan: áldott kezekben volt. Én, aki diák, tanár és érettségiztető professzor létemre már harmadik vonatkozásba kerülök e tárgyakkal, és elejétől fogva máig úgy szoktam meg, hogy különösen a matematikát alig értik az osztályban egy törpe kisebbség kivételével egynehányan, egyik ámulatból a másikba estem, tapasztalni kényszerülvén, hogy ezúttal viszont az értetlenség a fiúk részéről a ritkábbik eset. Annál több volt a lehiggadt, pontos, elegáns feleletek száma, sőt az önálló, egyéni vonalvezetésre is akadt nem egy példa. Hadd írjam ide az egész helyzet jellemzésére egy őszinte vallomásomat: az egész érettségi vizsga alatt csak azt sajnáltam mintegy irigykedve, hogy én a tanár úrnak már csak felülbírálója lehetek, tanítványa, sajnos, már nem. Ritka élmény úgy kiszakadni látnunk az életbe 26 fiatalembert, hogy matematikai világképet és természettudományos világszemléletet visznek el magukkal.

Ami már most a vizsgálatot a maga egészében mint egységet illeti, azt hiszem, véglegesen eldöntötte a régi pört: neveljen-é az iskola, vagy tanítson. A Szibilla-könyvek csodája ismétlődött esetünkben, az idén immár harmadik ízben. A 9 könyvből igazán csak egyetlenegy maradt idénre. S imé, fiaink ebből az egyetlenegy könyvből tanulták meg mindazt, amit boldogabb időben 9-ből sajátíthattak el. Mindezt nem tehették s nem is tették volna meg, ha az öreg kollégium csak tanít, még akkor sem, ha elsőrenden mégis *inkább* tanít, nem nevel. Mert ahhoz a csudához, hogy egyetlenegy könyvből sajátítsuk el 8 másiknak a drága tartalmát is, nem

elegendő sem az éles ész, sem a kiváltképpen ügyes tanítási rendszer. Ehhez nem memória szükségeltetik legfőképpen, nem is iskolamesteri ügyeskedés, hanem becsület, tisztesség, erkölcsi komolyság és konok elszántság, bizony aligha kevesebb és aligha más, mint a naponkint felvett keresztviselés elkötelező imperativusa. Iskolamesterek előbújnak a pincéből, és munkához látnak. Nincs szertár, nincs térképtár, alig van tankönyv, még körző és vonalzó sincs, szabadkézzel kell kört kavarítani a nagytáblán: de van nekiveselkedő kedv, kötelességérzet, hivatástudat, mélységes tisztelet és szeretet a másik fél iránt, és megindul a munka, pedig tüzelő sincs, ennivaló sincs annyi, amennyi a lélek porsátorát elegendő mértékben bemelegíthetné. S itt a végén a csudálatos eredmény: az elvetett mag nem tízannyit termett, mint egyébkor, de húszannyit, mint talán még sohase máskor. Egyedül Istené a dicsőség érte és általa.

Tudom én jól, hogy mindennek van fonáka, s ha valamely pedagógusvénájú Lucifer idejönne, minden szépnek adhatná visszás magyarázatát, akárcsak a tragédiabeli őse, s kergethetne bennünket a kétségbeesés szakadékának széléig, vagy rúghatna felénk acsarkodva, most, hogy Isten előtt alázatosan, fejünk meghajtva állunk: fel a porból, állat! De mindez hasztalan történnék azután már, hogy tudatosult tekintetünk számára feltárult a debreceni református kollégium ősidők óta egyugyanazon titka: a töretlen gerinceké és a vastag nyaké. A kollégium azért tanít, hogy a tudományok tiszta fehér tüzében karakterek acéljai edződjenek.

Etudva csak mosolygunk minden luciferi erőlködésen. Hiszen – tudjuk ezt is jól kezdettől fogva, a kollégium váltig berzenkedett ellene, mégis érvényes törvény lett belőle – maga az érettségi vizsgálat sem valódi mértéke a kollégiumi értékek rendszerének. A kollégiumi értékrendszer az érettségi vizsgálat mértékrendszerében mindig irracionális végeredményt mutatott, hiszen a kollégiumi értékeknek sohasem volt, nem is lehetett igazi értékmutatója. Az érettségi vizsgálat éppúgy siet és rohan, mint a tanévek, a hetek, a napok, az órák, sőt a percek a tanterv, a tanmenet, az órarend és az óravázlat riasztó, hajszoló, megállást nem tűrő, elmélyedést nem ismerő ostorcsapásai alatt. Az érettségi vizsgálaton az elnök és a kormányképviselő nem bizonyosodhatnak meg a maturandusok igazi, belső értékeiről, legfeljebb elhiszik lojálisan a szaktanár urak referátumait róluk, örvendezvén tiszta szívből, ha a vizsgálat idegfeszültségei közben kompromittáló, a referátumot meghazudtoló brutális esetlegesség nem zavarta meg a békés látókört.

Az érettségi vizsgálatot a Thun-féle rendeletek honosították meg hazánkban, Eötvös és Trefort itt felejtették, s azóta mai napig itt éktelenkedik közoktatásunk corpusán, mint nem a szerves egységből nőtt, sőt annak vesztére fejlődő rákos szövődmény. Az érettségi vizsgálatot el kellene törölni, s helyette megszervezni az egyetemi felvételi kollokviumokat, még-

pedig olyan formában, ahogyan azt a hazánkban körülbelül mégis legszínvonalasabban funkcionáló tudományos életközösség, a budapesti br. Eötvös Kollégium már évek óta megvalósította. Több napon keresztül érintkezik itt az ifjúság leendő vezetőivel barátságos együttélés, fesztelen beszélgetés, majdnem vidám vendéglátás keretében, s így tetszik meg apródonkint, ki odavaló, ki nem. Tévedni emberi dolog, de talán ilyen módon mégiscsak kisebbedik a valószínűségi tört számlálója, a nevezője pedig nő.

Az idei érettségi vizsgálatok alkalmából a kiégett Nagytemplom tőszomszédságában az anyagi javaitól megfosztott kollégium bölcsejében fekszik mint újjászületett kisded, maga az érettségi vizsgálat pedig koporsójába roskadt mint rothadó kadáver, látásaim szerint mindenesetre.

Tanítóképzés és egyetem

I.

1922-ben írtam, 1924-ben jelent meg *A magyar alsónéposztály lelkialkata és a népiskolai reform* c. dolgozatom. Ennek 44. lapján ez a néhány sor olvasható: Bár a részletes tervelgetés utópisztikusan naiv hibájába nem szeretnénk beleesni, mégis meg kell említenünk, hogy a még elvégzendő tudományos munka mellett a következő reformokban gondolnók feléledni a partikuláris iskolarendszert: a) az egyetemi képesítéssel bíró és a többi hasonló képesítésű tisztviselővel egyenlő elbánásban részesülő tanítóban az akadémikus rektort; b) a nyolcosztályú népiskolában, ha a gondolatot még inkább kiépítenők: a partikulát; c) az ösztöndíjakkal, internátusokkal és alumneumokkal jól felszerelt centrális középiskolában az anyaintézetet. Valamivel alább ugyanezen a lapon: amíg a) a magyar partikuláris kollégiumok intézményei modern formában fel nem támadnak, és b) a mai tudomány teljes egészében meg nem szólal a benne tanulók nyelvén, addig akármi egyéb születik a népoktatási reform körül, csak előmunkálat gyanánt fogadhatjuk el. – 1939-ben jelent meg *A magyar észjárás és közoktatásügyünk reformja* c. munkám. Ennek 277. lapján ezt írom *Az új magyar tanítóképzés*-ről: Tanítóképzésünk még mindig nem került fel az egyetemre. Partikuláris iskolarendszerünkre sem próbáltunk még visszatérni.

Egyetlen kötelességem ezek után csak annyi, hogy megint egy új alkalom adódván, megint elismételjem 1922-ben első ízben hangoztatott szerény véleményemet, mely egyébként e könyv elején teljes egészében olvasható. „Ceterum censeo ..."

Ezúttal harmadízben kell nyilatkoznom. Bízvást megmaradhatnék ezúttal is a „Ceterum censeo ..." ismételt hangoztatása mellett. Hiszen a közben eltelt hat esztendő óta sem történt ezen a téren semmiféle intézkedés. De most nem végezhetek a témával ilyen könnyen és egyszerűen. Tanítójelölt kisasszonyok fordultak hozzám azzal a kéréssel, legyek döntőbírájuk, mert vitába elegyedtek a tanítóképzés mikéntjének nehéz problémájában. Nem tudják, hogy lenne jobb, ha a jövőben egyetemet végeznének a leendő tanítónők, vagy elegendő volna számukra egy nagyon modern alapokra fektetett, alapos képzést ígérő, jól megreformált tanítóakadémia. Meghallgattam újra fellángoló parázs vitájukat; ez a vita a puszta odahallgatásom következtében ankéttá szelídült; az ankét a kérdéskomplexum problémásításává értelmesedett, s körülbelül ebben a formájában kapja most a szíves olvasó.

II.

Az egyetem – egyetem, a tanítóképezde pedig szakiskola, ebben, azt hiszem, valamennyien megegyezünk. Ha mai iskolaszervezetünket figyelmes szemmel vizsgáljuk meg, a következő érdekes, idevágó felfedezést nyerhetjük. Van egy egységes elemi iskolánk a 10. életévig, ez akkor trifurkálódik. Egyik csoport gyerek elemi iskoláját folytatja tovább, a másik polgári iskolába, a harmadik gimnáziumba megy. A gimnázisták bevallott célja előkészület az egyetemre, az elemisták nemsokára abbahagyják iskolai tanulmányaikat, a polgári iskolások szakiskolákban kapják későbbi kiképzésüket. Ha a tanítóképezdészeket nem számítjuk, a kereskedelmisták, ipari és mezőgazdasági középiskolások, a későbbi ipari és kereskedelmi tanoncok, postások, vasutasok ülnek a polgári iskola padjaiban. Az érettségin túl is van egy ilyen trifurkáció. Sokan nem tanulnak tovább, elhelyezkednek az élet olyan alkalmaiban, ahová magosabb képesítést nem kíván a kvalifikációs törvény. Az érettségizettek egy nagy tömege beiratkozik a tudományegyetem valamelyik fakultására. Sokan mennek azonban műegyetemre is. Figyeljük meg jól: a műegyetemen tanuló mérnök-, állatorvos-, bányász-, vaskohász- és erdészjelöltek nagyon hasonlítanak a volt polgáristákból rekrutálódott szakiskolásokhoz. Még a képezdészekhez is hasonlítanak a kereskedelmi és egyéb szakközépiskolai tanárképzősök a műegyetemen.

Ha a tanítókat megint csak kivesszük a sorból, szinte tételként jelenthetjük ki, hogy a gimnázisták életük későbbi szakaszán a szellemmel, a szakiskolások az anyaggal fognak bánni. Ugyanezt állapíthatjuk meg egyfelől az egyetemistákról, másfelől a műegyetemistákról. A probléma ezek után valahogy így fogalmazódik meg: vajon a tanítójelölt a szellem, vagy az anyag leendő gondviselője? Ne szentimentáliskodjunk, mert a tanító elsőrendű kötelessége az írni-olvasni-számolni taní-

tás. Még ha hozzávesszük is az éneklést, rajzot, testnevelést, kézimunkát és egyéb ügyességeket, még akkor is csak mechanikus készségek elsajátíttatásáról van szó. Továbbmegyek: földrajz, természetrajz, természettan, polgári jogok és kötelességek valamennyien alig többek fennálló érvények és terminus technikusok pontos beemléztetésénél. Amit nevelésnek szoktak mondani, az is szoktatás és illemtani szabályok érvényesítése. Úgyhogy, akármennyire élőlényekről van is szó az elemi iskolában, megállapíthatjuk esetleg, hogy a tanító anyaggal, mondjuk így: „emberanyaggal" dolgozván, csakugyan elég és megfelelő, ha szakiskolát végez.

De ha mégis az derülne ki kellő megvitatás során és eredményeképpen, hogy a tanító mégsem emberanyaggal, mégiscsak emberrel dolgozik, még mindig nem bizonyos, hogy nem szakiskolába való. Akkor felvethető esetében egy újabb probléma. Vajon ebben az esetben is mi a voltaképpeni feladata? Vajon nem egy bizonyos alacsonyabb rendű kultúrigényt kell-e kielégítenie? Vajon ennek a kultúrigénynek a kielégítése végett szüksége van-e neki magának a teljes kultúrára, vagy megelégedhetik a kultúra egy részével, már akár úgy, hogy *en miniature* tesz szert erre a kultúrára, akár úgy, hogy a kultúrának csak bizonyos részei bírnak reá nézve jelentőséggel és érdekkel is? Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolásánál a voltaképpeni probléma nem is az, amit a kérdések magukban rejtenek. Nem az, hogy mit értsünk ilyen másodlagos, vagy kisebb jelentőségű kultúrán. Az a problematikus, vannak-e, lehetnek-e a kultúrának ilyen önmagukban is jelentős részei, vannak-e kultúrcserepek, vagy csak egységes, egyetlen, osztatlan, teljes kultúra van. Ha vannak kultúrcserepek, akkor bízvást felvethetni ilyen és ehhez hasonló kérdéseket: mi szüksége van annak a tanítónak, aki a szótagoló, majd értelmes, végül a szép olvasást próbálja növendékeivel elsajátíttatni, az irodalomtörténet és irodalomtudomány behatóbb tanulmányozására? Vagy. A húszig, esetleg, százig, vagy akár ezerig és tízezerig való számoltatásnak mi köze tulajdonképpen a felsőbb matematikához? Végül. Miért kell összhangzattan, zenei formatan, ellenponttan, hangszereléstan, sőt némi zenetörténet is annak, aki későbbi éveiben alig fog egyebet tanítani énekórán, zeneköri alkalmain néhány nagyon egyszerű szerkezetű parasztnótánál? Ám ha csak egységes, egyetlen, osztatlan kultúra van, akkor csak az közvetíthető, s a közvetítőnek is teljes, osztatlan kultúrájának kell lennie, különben a vállalkozása nem sikerül.

Tegyük fel ismét a továbbkorbácsoló eshetőséget, azt, hogy behatóbb vizsgálat azt deríti ki, hogy csak kultúra van, kultúracserepek ha feltehetők is, nem nevelő erejűek, tehát nem is nevelési expediensek. Még mindig nem kell megadnunk magunkat, még mindig akad új felvetni való probléma. Ha csak kultúra van, mi az a kultúra? Valamilyen tartalom inkább, vagy valamilyen forma? Ez azért probléma, mert tartalommal nevelni súlyos és – valljuk meg az igazat – meddő folyamat is. De azért is kell erről a kérdésről komolyan és nem félmegoldást ígérő módon beszélnünk, mert amennyiben hibának bizonyul a tartalommal való nevelés, bizony meglehetősen elterjedt és széles gyakorlattal dicsekvő hiba. Azok a diákok, akik magánúton, nem is mindig képesített tanítóktól tanulnak muzsikálni, többé-kevésbé mindnyájan így tanulnak. Darabokat tanulnak – lehetőleg kotta nélkül – lezongorázni vagy elhegedülni. Irodalmi nevelésünk sem sokat különbözik ettől. Irodalmi műveknek kell ismernünk a tartalmát, költeményeket kell megtanulni „könyv nélkül". Ha hibának bizonyul a tartalomra vagy tartalommal nevelés, annak a ténynek a fel nem ismeréséből táplálkozott ez a hiba, hogy tartalom és forma egymástól elválaszthatatlan egységben fordulhatnak elő csak, és így a tartalommal nevelés voltaképpen éppolyan formai nevelés, mintha nem a tartalomra törekednék, csak persze tökéletlenebb és gyarlóbb, s a nevelő voltaképpen nem is tehet róla. A probléma ebben az esetben is más és több mint amiről beszélünk. Azt kell megállapítanunk, mi az elvégzendő feladatunk elemi iskolai nevelés közben. Egy bizonyos kultúraállagot továbbszármaztatnunk az utánunk következő generáció számára, vagy pedig kultúrakészségeket és képességeket fejlesztenünk nála, hogy egyrészt átvehesse és magáévá tehesse azt a kultúrát, amelyet tőlünk örökölt, másrészt tovább is tudja a maga erején és a maga szája íze szerint fejleszteni ezt a kultúrát. Első esetben elég a tanító számára egy alsóbb fokú iskola, melyben a továbbszármaztatandó kultúraállagot felvételezheti, másik esetben abba a tudományos intézetbe kell mennie, ahol kultúrkészségei és képességei a legmagasabb fokon kifejlődhetnek, sőt funkcionálni is kezdhetnek.

III.

Mondjuk, ismét a második megoldásra szavaztunk, mégsem kell feladnunk eddigi pozíciónkat ebben az esetben sem. Nem vitás, hogy a középiskolai tanárnak egyetemen a helye, hiszen akárhányszor hetedik-nyolcadikos diákokat tanít, lehetetlen feladat volna ez számára, ha előképzettsége nem volna ezeknél az osztályoknál jóval több és magasabb fokú. De a tanító hat-hét-nyolc-kilenc-tíz, legfeljebb tizenkét, nyolcosztályú elemi esetén tizennégy éves gyerekekkel bajmódik, könnyebb a dolga sokkal, nem igényel olyan magas fokú képzettséget.

A megoldás nem ilyen könnyű, nem is ilyen egyszerű. Feltevés az csak, amely bebizonyítva még nincs azáltal, ha hangoztatjuk, hogy könnyebb a kisgyereket kultúráltatni, mint a nagyokat, vagy éppenséggel, hogy kevesebb kultúra elégséges amazokhoz, mint emezekhez. Azonkívül van ennek a kérdésnek még egy fejlődéslélektani és egy osztályharc

jellegű oldala is. A fejlődéslélektani oldalról nézve az ügyet, azt kell kérdeznünk, vajon megoldottuk-e már külön-külön a kisgyermek, a növőgyermek, a serdülő és az adoleszcens pedagógiai nehézségeit, vagy egyáltalában megoldhatjuk-e azáltal, ha a közöttük kétségen kívül fennálló és pszichológiailag tapasztalható különbségeket tudomásul vesszük? Ha a kérdésre szerényen azzal felelünk, hogy aligha, ismételni tartozunk egy korábban felvetett kérdést: hátha a kisgyermek éppúgy a teljes kultúrát igényli, akárcsak az adoleszcens? Az osztályharc jellegű kérdés is jogosult ma még, később talán, idővel, enyhülhet az éle. Most azonban teljes élességgel felvethető, fel is vetendő, valahogy ilyeténképpen: elemi iskola és középiskola mindenkor ezt a kétféleséget is jelentette eddig: alsóbb néposztály és középosztály számára nyitott iskolák. A csak elemi iskolát végzettek ezentúl is leendő alsó néposztálybeliek, nagyon kicsi percentjüket tekintetbe nem véve. Vajon, kérdem szerényen, az alsó néposztálybeliek nem igényelhetik, nem is jussolhatják a teljes és egészen magas fokú kultúrát, az csak a közép- és felsőosztálybeliek privilégiuma? Erre a nagyon fájó és mindenképpen kínos kérdésre csak akkor válaszolhatunk kibékítően, ha feltételezzük, hogy a kultúra lehet többé-kevésbé differenciálódott vagy deriválatlan, de nem lehet alacsonyabb és magasabb fokú, sem teljesebb vagy hézagosabb. Újabb kérdés: lehet-e a magaskultúrát deriválatlan állapotában adagolnia másnak, mint valakinek, akinek magas a kultúrája?

Mondjuk, hogy nem lehet, még mindig nem kényszerültünk egyetemre. Még mindig feltételezhetjük, hogy a kultúraadagolás helyes módja módszeres eljárásokon múlik, ilyen módszeres ügyességhez eljuttatni az embereket pedig – világos, hogy szakiskolai feladat. Az a bökkenő csupán, hogy az ilyen módszereskedés legtöbb esetben meddő ügyeskedéssé züllik a gyakorlatban. A gyakorlat ugyanis azt a feltevést látszik igazolni, hogy a közelmúltban is, és minden idők minden iskolai nevelőmunkája közben, nem a módszeres ügyeskedés ért el valóban értékes eredményeket, hanem a tanítók egyénisége, mégpedig mindig a belőlük áradó kultúrtelítettség magával sodró erejénél fogva. A kérdés tehát ezúttal is átalakul, s arra kíváncsi: elsajátítható-e a tanítás mestersége, művészete vagy tudománya? Mert ha igen, akkor szükség van módszerre és a módszer szorgalmas megtanulására, ha nem, akkor mindenkor a kultúrtelítettség a döntő faktor, s most már jogosnak látszik a döntő kérdés felvetése: eljuthatunk-e a kultúrtelítettség állapotába egyebütt, mint a legmagasabb kultúra lelőhelyén, az egyetemen? Mert ha nem, akkor a tanítóknak egyetemen a helyük.

IV.

Hallgattassék meg a másik fél is, audiatur et altera pars. Mindazokat a problémákat, amelyeket eddig felvetettünk, megválaszolhatná valaki igen bölcsen valahogy másképp is. Ilyenformán.

Kérem szépen, a tanító emberekkel dolgozik, igazuk van, nem szakiskolába való. A teljes kultúra birtokában kell lennie, ez a kultúra formális képzés útján kell, hogy szerves részévé váljék szellemi életének, de azt, ugyebár, valamennyien belátjuk, hogy az a kultúra deriválatlan, semmi esetre nem olyan differenciált, mint az, amely a gimnáziumi életben jut teljes kifejtésre, éppen a későbbi egyetemi évek érdekében. A tanító tehát nem kell, hogy egyetemre menjen, először azért nem kell, hogy ezt tegye, mert már indulásnál valahogy másképpen kezdte. Ha ő, úgy ahogy van, egyetemre mehet, mi szükség akkor a gimnáziumra? Ha a gimnázium nem nélkülözhetetlen és kikerülhetetlen előfeltétele az egyetemi oktatásnak, mire jó tulajdonképpen? Másodszor azért nem kell a tanítónak egyetemre mennie, mert deriválatlan kultúrát egyebütt is kaphat. Menjen egy létesítendő tanítóakadémiára. Hiszen voltak idáig gazdasági, teológiai és jogakadémiák, gazdasági középiskolai szaktanárképző akadémia, kereskedelmi és keleti kereskedelmi akadémiák. Legyenek tanítóakadémiák is.

Harmadszor azért is akadémiára való a tanító, mert van, hogyne volna, megtanulható, elsajátítható, begyakorolható tanítási módszer is. Ami pedig a tanítóegyéniséget és a kultúrtelítettséget illeti, nem lehet mindenki született tanító. A tanítás mesterség a maga igazi jellege szerint, nem pedig művészet, s bár meg kell adni, vannak istenadta tanítóművészek, vannak becsületes és szorgalmas lelkek is, akik akarással és kitartással pótolják azt, amit a természet megvont tőlük, a spontán, ad hoc és bőségesen áradó egyéniséget. A kultúrtelítettség is nagyon szép dolog, de nem mindenki tudós típus, a tizenkettőbelőleegytucat közönséges ember a helyes módszerrel nemcsak a tanítóegyéniséget pótolhatja magában, hanem a kultúrtelítettséget is. Menjen hát a tanító a jövőben tanítóakadémiára, mert deriválatlan kultúrára és hatékony, jó módszerre ott tehet szert igazán. Ennél többre pedig, tehát egyetemre, komoly belső lelki szüksége nincs, azért spórolja meg már előzőleg a gimnáziumi (eddig: felső) osztályokat.

Mit lehetne minderre válaszolni?

Röviden talán ennyit. Az egyetemre a gimnáziumból leendő papok, jogászok, orvosok és tanárok mennek. De egyetemre akárki mehet, volt csakelemista is, és elviheti onnan mindazt, amit egy volt elemistának elvinnie képességében és hatalmában áll. A leendő tanító is mehet egye-

temre, s elviheti onnan azt, amit egy leendő tanítónak elvinnie képességében és hatalmában áll.

Másodszor. Deriválatlan kultúrát csak az adhat, akinek maga személyét illetőleg teljes és eléggé differenciált kultúra jutott osztályrészéül. Ilyen kultúrát kizárólag csak az egyetem adhat, a tanítónak tehát egyetemen a helye.

Harmadszor. Egyetemen a helye a tanítóegyéniség, kultúrtelítettség és a módszer egymásnak szaladó problémahalmazata miatt is. Mert van ugyan módszer, bizony van, hogyne volna, megtanulható és elsajátítható, sőt megtanulandó és elsajátítandó. De ez a módszer csak abban az esetben rendkívül hasznos szellemi szerszám, ha magából a tudományból belülről folyó valami, nem holmi száraz, üres, értelmetlen technikai fogásrendszer. Tudományos módszer – tudományos munka közben: megint csak az egyetemen kapható. Ez az oka annak, hogy az eddigi és mostani módszereskedő tanítók és tanárok nem komoly pedagógiai munkaerők, csak alsóbbrendű mesteremberek, mert részben a képezdékből, részben a tanárképző intézetekből, gyakorló iskolákból és gyakorló gimnáziumokból, tehát nem komoly tudományos munkaközösségekből kerültek ki. Aki pedig nem hiszi, hogy egyébbel nem érhet el pedagógiai hatást, mint saját kultúrtelítettségével, az egyszerűen téved, és legtöbb esetben igen hamar és igen keservesen csalódni szokott. Tanítóegyéniség nélkül tanítónak lenni is képtelenség, de ahhoz is egyetemre kell menni, hogy az ember beláthassa, milyen sok tanítóegyéniség szaladgál a világon, akinek ilyetén lelkialkatáról sejtelme sincs, míg az egyetemen fel nem világosult és nem tudatosult. A tanítónak tehát már csak e miatt a háromféleképpen-egy ok miatt is egyetemen a helye.

V.

Utolsó probléma: mikor menjen egyetemre, és mit hallgasson ott? Nem feladatunk jelenleg azt határozni meg, milyen előzmények után kerüljön az egyetemre. Ez attól is függ, megmarad-e a praktice érvényben lévő képezde, vagy az elméletben jelenleg érvényben lévő, de voltaképpen szünetelő líceumnak ád helyet, esetleg valami új akadémiát szerveznek majd a kettő helyett. Mindegy. Az is lehet, hogy újra életbe lép valami latin-görög-idegennyelv-mentes gimnáziumféleség, és végképp megszűnik a tanítójelöltek mindenfajta szakiskolája. Elég az hozzá, hogy a tanító középfokú kiképzésének a végén kerüljön az egyetemre, s elég, ha csak két évet tölt el ott. Ne feledjük, hogy teljes, de deriválatlanabb kultúrát kell magával vinnie, mint fakultásbéli társainak, s ennek a kultúrának formális és módszeres elemei a különösen jelentősek számára.

Mit hallgasson? Enciklopédikus kultúrát, mint a rendkívüli hallgatók? Egy-két szakot, mint a tudósjelöltek, akik doktorátust készülnek tenni?

Pedagógiát és filozófiát, mint a tanári vizsgára készülődők, vagy az Apponyi-kollégisták* annak idején? Nehéz kérdés, amely azonban éppen nehézségével válik igen könnyen megválaszolható, majdnem naiv kérdéssé.

A problémát az komplikálja nevezetesen, hogy vagylagosít valamiket, amik egyáltalában nem vagylagosak. A tanító mind a három szempont szerint hallgasson a rendelkezésére álló szemesztereken, mert jövendő mestersége mind a három műveltségi rendszerezést megengedi, és egyben igényli is. Először azt mondom: hallgasson egy valamit. Ne szakcsoportot, s még csak ne is szaktárgyat, tehát ne magyar-németet vagy matematika-fizikát, ne is magyart vagy fizikát, hanem mondjuk, magyar nyelvészetet vagy irodalmat és elméleti vagy kísérleti fizikát, mert ezt a tudományos módszer elsajátítása céljából hallgatja. Azután hallgasson pedagógiát meg filozófiát, hiszen pedagógiai pályára készül. Végül hallgasson érdeklődésének iránya szerint enciklopédikus tudományt (nyelvi, irodalmi, történelmi, földrajzi, természetrajzi, matematikai, fizikai, kémiai órákat) hiszen azért ment egyetemre, hogy megfürössze lelkét a tudomány kútfőinek szép tiszta vizében.

Használja ki az időt és az alkalmat. Hiszen ott van, ahol a helye van, az egyetemen.

Megrendült professzori tekintélyünk helyreállítása

Megrendült tekintélyünk helyreállításának előfeltétele, hogy minmagunk is adjunk a magunk tekintélyére valamit. Ez ott kezdődik, hogy ne csak személyes valaminek, hanem egyetemi, kari, testületi valaminek tartsuk professzori mivoltunkat.

1. Testület vagyunk egyfelől, tudósok másfelől. Ez utóbbi könnyen splendid isolation-be, elefántcsonttoronyba zárhat bennünket. Egoistákká is válhatunk miatta. Ez ellen küzdenünk kell. Kollegiátus vagyunk. Erre magunk között is vigyázzunk féltékenyen. Klikké sem szabad válnunk. A cél az, hogy közösséggé nemesedjék közöttünk ez a testületi

* Az Apponyi-kollégium 1928-ban Szegeden létesült, polgári iskolai tanárok egyetemi továbbképzését irányította; négy egyetemi félév után tanítóképző intézeti tanári oklevelet szerezhettek – *a szerk.*

szellem, anélkül, hogy mechanikus és kritikátlan „pártfegyelemmé" csontosodnék.

2. Kar vagyunk. A negyedik kar, dékánunk a doktorokkal utoljára szorít kezet. Legkevesebbet keresők is vagyunk. Világi létrán emelkedések legszerényebb várományosai. Az új idők konjunktúrái sem kedveznek nekünk, különösen a „filoszok"-nak nem közülünk. Ennek azonban a tiszta valóságban, a szellemi világ étherében az ellenkezője az igaz. Voltaképpen csak a mi tudományunk nem „alkalmazott" tudomány. A teológián az ó- és újszövetségi tanszékek tárgya: alkalmazott filológia, az egyháztörténet alkalmazott történettudomány, a dogmatika és etika alkalmazott filozófia, a belmisszió és a cura pastoralis bent a karban is alkalmazott tudományoknak tekintetnek, a vallástörténet alkalmazott archeológia és néplélektan. A jogi kar és az orvoskar stúdiumai bevallottan alkalmazott tudományok. Élő emberekkel kísérletezni p.o. törvénybe ütköző cselekedetszámba menne, s ki vonhatná kétségbe, hogy a sebészet, belgyógyászat stb. stb.: céltudományok. E tekintetben az a feladat vár ránk, hogy a bölcsészeti kar tekintélyét a többi karral szemben állítsuk helyre apródonkint.

3. Egyetemen vagyunk. A szellemi munka elitje, új terminológia szerint is: előmunkások. Más oktatók mellett, más szellemi munkások mellett *elit*, és testi munkások mellett mint intenzív szellemi munkát végzők, *nehéz* szellemi munkások. Bírák, ügyvédek, orvosok és lelkészek, valamint adminisztratív erőkhöz képest a prevenció munkáját végezzük, azzal, hogy nevelünk. A jövő van a kezünkre bízva, a jövő formái, érvényei és áldozatai nagy percentben függnek a mi munkánktól. Minden ország olyan jövőt érdemel (és többé-kevésbé olyan is jut osztályrészéül), ahogy a mi munkánkat dotálja és becsüli.

Néhány javaslat

ad 3. Évekkel ezelőtt, Tankó professzor rektorsága évében előadássorozat indult meg az Egyetem-ről. Valami ilyen tudománynépszerűsítő előadássorozatot megint lehetne indítani, amely az érdeklődő nagyközönség, vagy akár a munkástömegek számára tudatosítaná azt a tényt, mit birtokol a közösség, mely egy egyetemet a magáénak mondhat.

Megindulhatna részünkről olyan akció is, mely a *szavunkat* emelné arra a magaslatra, ahová való. Minden demokráciának attól függ a jövője, mennyire képes kifejleszteni magában a szabadság, egyenlőség és testvériség elvei mellett az *illetékesség* elvét. Az illetékesség az egyedüli lehetőség, mely az autonómiákon belül a szellemi pluralitást megteremtheti, amely tehát az egymás mellé rendeltség állapotában szubordinációt, függelmet és fegyelmet hozhat létre. Csak példának hadd hozzam fel a magam helyzetét: illetékességemből kifolyólag nem engedhetem, hogy Debrecenben és vidékén valami is megeshessék, ami pedagógia, az én

részvételem és jóváhagyásom nélkül. De fordítva is: nem eshetik meg pedagógia vagy pedagógiai reform felülről sem, ezt a minisztérium, ha nem tudná eddig, lassankint majd meg fogja tanulni. Ugyanígy kell cselekednie szerény véleményem szerint az egyetem minden egyes professzorának. Pécsett például az archeológia professzora tagja volt a város építészeti és múzeumi bizottságának, s ezt ott mindenki úgy tekintette, mint magától értődöttséget. Debrecen város vezetőségének nemkülönben el kell jutni idáig, ha egy kicsit későbben is, mert szép díszítő jelzője, illetőleg értelmezője az neki, hogy ő a „maradandóság városa", viszont ebbe az epitheton ornansba szorult belé egy kis pejoratív értelem is tagadhatatlanul.

Az lehet erre a felelet: mindez a tudomány rovására mehet. Bölcsen tudom, s azt válaszolom rá, nem is olyan kis legény egy professzor, hogy mindenütt a maga személyében kénytelenüljön helytállani. Arra való a gárdája: mostani és volt tanítványainak a hadserege. De ha nem volna neki ilyen, meg kell szerveznie föltétlenül és mennél előbb.

Az illetékesség maga után vonja az *érdekképviselet* elvét. Ahogy sehol, semmikor, semmiképpen nem lehet *nélkülünk* dönteni bennünket is érdeklő dolgokban, annál kevésbé lehetséges *rólunk*. Akár a magunk személyében, akár embereink útján, de ott kell, hogy legyünk valamennyi fontosabb fórumon.

ad 2. Azt hiszem, itt nagy bűnünk saját *igénytelenségünk*. Ezt sehogy sem lehet elintézni azzal a szokásos megállapítással, hogy az igazi tudós nem anyagias. Persze, hogy nem az, sőt továbbmegyek: ügyetlen, gyámoltalan, gyáva, sőt elkényeztetett és gyerekes, hiszen azért tudós. A társadalomnak égetően, egzisztenciálisan szüksége van rá, többet mondok: rá van szorulva. Hát akkor kényeztesse. Nem azért nem szeretek vonaton utazni, mert anyagias vagy kényelemszerető vagyok, hanem azért nem, mert nem vagyok képes felmászni a vasúti kocsi tetejére; meghűlök és meghalok, ha tehervagonba kényszerítenek; szórakozottságomban eleresztem az ütközőt, ha azt nyergeltetik meg velem, s lezuhanok a robogó vonatról. Nem tehetek róla: tudós vagyok. Adjanak alám autót, nem „rangomnál", hanem „lényegemnél" fogva. Vegyenek ki a tisztviselői státusból, mert az az igazság, hogy nem vagyok tisztviselő. Én nem a kéz vagy a láb, nem is a szem vagy a fül, még kevésbé a gyomor vagy a bél, legkevésbé a koponyacsont vagyok az emberi testnek szimbolizált közösségi életben, hanem az agyvelő. Hát bánjanak úgy velem, mint az emberi test az agyvelővel.

Mindezt nem úgy mondtam, mint egyetemi, hanem mint bölcsészetkari professzor. Az orvoskari professzort megfizetik a páciensei, a teológiai professzort megsüvegelik az egyháznak kijáró külön tisztelettel. A jogi professzort a tanítványok különlegesen nagy tömege különlegesen

jól dotálja, mert praktikus élethivatások felé állít ki számára névre szóló jogosítványokat. A bölcsészetkari professzor mindahárom fajta kollegájától különbözik, s ezért kell megtanulnia, hogy igényes legyen. Riedl Frigyes megfagyott és éhenhalt az első világháború után. Röviddel halála előtt egyik tanítványa egyszer a kályha előtt guggolva, másszor cekkerrel a kezében a piacra mentében találta. Mindkét gesztusa meddőnek bizonyult: a professzor csak az irodalomhoz értett (de ahhoz nagyon jól), sem fűteni, sem eredményesen sort állani és élelmiszert szerezni nem tudott. Nadrágján a porfoltra, kezében a cekkerre gondolok, mikor ideírom: a magyar bölcsészetkari professzoroknak már mártírjuk is halt meg a mindennapi gondok frontján, annál evidensebb joguk és kötelességük igényelniök azt, hogy a társadalom, mely rájuk van szorulva, úri módon tartsa el őket, mert csak így tudnak megfelelően funkcionálni. Én például a magam munkáját nem vehetem többé komolyan, ha még sokáig el lesz zárva előlem a külföld, s iskolai és nevelési praxis terén a teóriám csak belhoni példákkal kényszeredik endogén frigyekre.

Ezt is mint bölcsészetkari professzor írom ide. Elsorvadtak igényeink saját katedránkon is. Már gondolni sem merünk hatalmas tudományos intézetekre, megfelelő személyzettel, mert hát úgyis hiába, szűk a költségvetési keret, nem telik rá. Magunk is elhisszük, hogy az agysebészet problémái országosabb jelentőségűek – teszem azt – egy tájszótár problémáinál, vagy annak a kérdésnek a kivizsgálásánál, hogy – mondjuk – a tiszántúli gyerekek serdülőkorbeli nehezenemlézése és könnyenfelejtése általános emberi vagy speciális tiszántúli természetű-é, és milyen esetleg speciális elbánást igényel. Nem csoda, ha csökkent a tekintélyünk: akármelyik falusi jegyzőnek nagyobb összegekre van utalványozási joga nálunk. Tegyük hozzá, lehet, hogy az általános sanyarú helyzet miatt, de semmiképpen nem a dolgok igazi természete szerint.

ad. 1. Erre vonatkozólag egyetlenegy indítványom lehet csupán, s oly groteszknek érzem leírni, hogy önkénytelenül is a nemrégmúlt esztendők slágere kívánkozik a tollam alá. Szeressük egymást, gyerekek… Azt hiszem, ezt a problémát csak az oldhatja meg, ha szót fogadunk. A slágernek, vagy Krisztus urunknak – ki-ki tradíciói, ízlése vagy hite szerint.

A tanárképzés reformja elé

I.

A Debreceni Egyetemi Kör (DEK) egyik ülésén kimondta, hogy a Középiskolai Tanárképző Intézet megszüntetését fogja kérni a vallás- és közoktatásügyi miniszter úrtól. Addig is azonban, míg a miniszter úr dönteni és intézkedni fog, nemlétezőnek tekinti ezt az intézményt.

A középiskolai tanárképzést törvény szabályozza, az 1924. évi XXVII. tc., ezt önhatalmúlag a DEK hatályon kívül nem helyezheti. Nagyon helyesen úgy határozott tehát a vezetőség, hogy eredeti döntését módosítja, s memorandumának megindokolása érdekében ankétot hirdet, melyen a problémát részletesen és alaposan meg óhajtja vitatni. Az első ankéton a pedagógia professzora, e sorok írója tartott vitabevezető előadást.

A probléma körül – szerinte – négy kérdést lehet felvetni és megvitatni. Az első kérdés így hangzanék: Az orvos- és jogászképzés egységesen folyik magán a tudományegyetemen, a teológiai képzés is, kivéve a debreceni református hittudományi kart, amely mellett, éppen a debreceni tanárképző intézet mintájára, külön lelkészképző intézet működik. *Miért csak a bölcsészeti kar mellett szükséges külön tanárképző intézetnek működni?*

Erre a kérdésre könnyű és már készen áll a felelet. Azért, mert más a tudós- és megint más a tanárképzés. Az egyetemen csak tudósképzés folyik. Szükséges tehát egy külön tanárképző intézet a tanárképzés speciális feladatainak ellátására.

A vita során kiderül, hogy áll a dolog voltaképpen. Vagy más a tanár- és tudósképzés, vagy nem más. Ha más, kell a tanárképzés. Itt következik a második kérdés. De ha kell is a tanárképzés, *miért nem a bölcsészeti fakultáson gondoskodnak róla, miért állítanak elvégzésére külön intézetet, szinte teljesen függetlenül ez egyetemtől?*

Erre is készen a felelet. Azért, mert a középiskolai tanárképzés főiskolai, nem pedig egyetemi feladat.

Hát vagy igen, vagy nem. Mert ha külön feladat is nevelőket képezni, megvolnának erre az egyetemnek a szervei már a múltból. El lehetne végezni a pedagógiai katedra körül, vagy ha ez nagyon, a kívánatosnál jobban megnövelné e katedra jelentőségét, a többi katedrák közt megosztva. Harmadik kérdés tehát: *nem lehetne-e a tanárképzést az egyetemen elvégezni?*

Felelet: félünk a tudomány színvonalcsökkenésétől.

Negyedik kérdés: *Miért nem félünk akkor a tudomány színvonalcsökkenésétől őszintén és igazán?* Hiszen ha féltenők a tudomány színvonalát, nem alakulna át egyetemünk doktoridiploma-gyárrá, sőt egyenesen nagyüzemmé.

II.

Az első kérdésre nem lehet mit felelni. Egyes-egyedül a debreceni református hittudományi kar mellé épült külön lelkészképző intézet, különben mindenütt osztatlanul az egyetemen folyik a tudós- és a szakemberképzés. Ezen túlmenően az ének- és rajztanárképzés is az illetékes főiskolák keretében történik. A testnevelő tanárképzésen sem osztozik a Testnevelési Főiskolával senki és semmi . Ezzel szemben az a bölcsészhallgató, aki középiskolai tanár óhajt lenni, tudományegyetemi tanulmányai mellett külön tanárképzős órákat is köteles hallgatni, sőt a református vallásúak azon felül még református tanárképzős órákat is kapnak, nem csekély óraszámban (10-12 hetenként). Természetszerűleg merülhet fel e megterhelt agyvelőkben a kérdés, hogy miért van ez így, és jól van-e ez így?

Erre az egyszerű és könnyen feltehető kérdésre van egy egyszerű és könnyen megadható felelet. Azért van ez így, mert így szükséges. De szükségszerűen csak abból az egy tényből következhetik ez a válasz, ha megállapítjuk, hogy a tanárképző intézetben valami olyan plusz kapható, amit az egyetem lényéből kifolyólag nem nyújthat és nem is nyújt. Ez a plusz a tanárképző nevében kimondottan benne foglaltatik: a tanárképző tanárt képez, és azért van rá szükség, mert az egyetem valami olyan szerv, amely képezhet ugyan gyakorló lelkészt, gyakorló jogászt és gyakorló orvost, de nem képezhet gyakorló tanárt. Van benne valami, ami nem szegül ellene annak, hogy orvos lehessen valakiből, sőt elősegíti azt, hogy orvossá lehessen az illető, de mereven ellenszegül annak, sőt lehetetlenné teszi, hogy valaki másból jó gyakorló tanár lehessen. Vagyis a példaképpen éppen kezemben lévő 1942-43. tanév első szemeszterének debreceni tanrendje szerint nem lehet jó gyakorló tanár az, aki ilyen órákat hallgat: Ilias, Cicero: De oratore, A magyar szóképzés, A magyar igealakok eredete és funkciója, Bessenyei György világa, Dante magyar szemmel, A német irodalomtörténet áttekintése, Shakespeare nagy tragédiáinak magyarázata, Az angol nyelvtan vázlata, I. alaktan (ha az alaktan I., akkor várható, hogy a 8. szemeszter meghozza az utolsó fejezetet is), A kuruc kor története, A XII-XIII. század története, Római történet, Ókori építészet, Általános földrajz, Kelet-Ázsia, Kísérleti kémia (I. éveseknek), Kémiai gyakorlatok (I. éveseknek), Kísérleti fizika (mechanika, akusztika, hőtan, mágnességtan) I. éveseknek, Differenciálegyenletek elmélete gyakorlatokkal, angol, bolgár, francia, német, olasz, román, ruszin, szlovák nyelvleckék bőséges választékban – , hanem az lehet jó gyakorló tanár, aki ilyeneket hallgat (s itt most, bevallom, csak a csodabogarakat sorolom fel): Kelet-Európa újkori történetének áttekintése, Dickens Christmas Caroljának olvasása és magyarázata, A francia irodalom történetének vázlata, II. rész, XVI. század, Óegyházi szláv nyelvtan (a Codex Zografensis olvasásával), Német irodalmi szakolvasmány (a romantikus dráma), A magyar királyi tanács története, Ázsia és Ausztrália leíró földrajza, Növényföldrajz, A középfelnémet líra szemelvényekben, Az olasz líra a XIX. században, Projektív geometria, Régi olasz klasszikusok olvasása.

Azért merészelte csodabogaraknak nevezni az előadó fenti tanárképzős kollégiumokat, mert azt a pluszt, melyet az egyetem nemcsak nem ad, de nem is adhat (mert ha nem lényéből következik az, hogy nem adhat, csak nem ad, bár adhatna, rá kell szorítani, hogy adja), ezt a pluszt, ismétlem, úgy szokták emlegetni, hogy a tanárképzőre szükség van, mert az egyetemen csak tudósképzés folyik, tanárképzés nem. A leendő tanárnak egy bizonyos, zárt egészet képező anyagra van szüksége, arra, amelyet majd ő előad a középiskolában, nem veszhet tehát el az apró részletekben, akármilyen érdekesek is azok a részletek tudományos szempontból. Azonkívül arra is szüksége van, hogy saját tudományszakja tanításának a módszertanával megismerkedjék. Igen, de ha ez így van, miért elméleti részletekbe veszés az Ilias és a De oratore, és miért praktikus olvasmány a Sallustius, amely nem anyaga a középiskolának egy idő óta? Miért apró részlet a mechanika, akusztika, hőtan, mágnességtan, és miért praktikus áttekintés a magyar királyi tanács története? Miért részletekbe veszés Shakespeare nagy tragédiáinak magyarázata, és miért praktikus, leendő gimnáziumi tanárnak valóbb a Christmas Carol, vagy mint az erre a félévre szánt II. rész, a francia irodalom XVI. százada? Mit keresnek a még nem is fő-, csak speciálkollégiumokon ha jó, szubtilis részletek a tanárképzőben: óegyházi szláv nyelvtan, német romantikus dráma, növényföldrajz, középfelnémet líra szemelvényekben, projektív geometria, régi olasz klasszikusok olvasása? Ami pedig a módszertani oktatást illeti, milyen jogon hirdeti az egyik tanárképzős előadás *a modern* nyelvek középiskolai tanításának módszertanát *valamelyik modern* nyelv módszertana helyett, hirdet egy másik meg pedagógiai *teoretikumokat*, praktikumok helyett és az egyetemi *általános és teoretikus* pedagógiai kollégiumok mellé? És miért nem fontos a magyar nyelv középiskolai tanításának módszertana? Vagy az olasz nyelvé? Természetrajz, mennyiségtan, kémia, latin, francia, magyar irodalom, történet, földrajz, fizika gimnáziumi módszeres tanítástana mellett?

III.

A gyakorlatban nincs tehát olyan nagy különbség tanárképzés és tudósképzés között, a kétféle tanrend egyféle volta bizonyítja, hogy nincs. Könnyen érheti a tanárképzőt az a vád, hogy voltaképpen fiókegyetem a másik egyetem mellett, sőt szuperegyetem, lévén a diplomaszerzés hiva-

talos előszobája, lassankint nem melléje, hanem föléje nő annak. Nagyon jó példa erre a br. Eötvös Kollégium szerepe a budapesti egyetem mellett. Tulajdonképpen tanárképzőnek indult, hiszen a párizsi École Normale Superieure-t vette mintának. Ma már minden egyebet előadnak benne, még filozófiát is, csak éppen pedagógiát nem. A külön tanárképzés hazugságnak bizonyult benne, úgy látszik, ilyen a valóságban nincsen. Ellenben annál élénkebben kontrázta meg kézből a budapesti egyetemen folyó tudósképzést – saját külön tudósképzésével. A br. Eötvös Kollégium tagjai az egyetemet csak mint holmi másodrendű intézményt veszik tudomásul, meglehetősen el is hanyagolják; igazi, színvonalas tudósképzés csak a kollégium falai közt folyik.

A hiba magában a feltevésben rejlik. Nincs külön tudós- és tanárképzés. Tudományosan szakképzett és filozófiában, pedagógiában is tudományosan képzett tanárok vannak (vagy nincsenek). Az egyetemi nevelés nem eleven lexikonokat gyárt, hanem a tudományos problematika és gondolkodás módszerébe, a tudományos segédeszközök használatának a titkába avat be. Tudományos intelligenciát ad, amely az abszolutóriumtól kezdve bármikor és bármely irányban bővíthető és kiegészíthető. Nem egy bizonyos, a középiskolában előírt anyag átrágására képesít, például nem bizonyos latin auktorok bizonyos részeinek az áttanulmányozására, hanem latinitásra. Ugyanebből az is következik, hogy mint tanár sem betanult módszeres eljárásainak köszönheti tanári és nevelői sikerét, hanem a latinitása ilyen vagy amolyan, alacsonyabb vagy magasabb színvonalának.

Még tanári vizsga szempontjából sincs külön tudós- és tanárképzés szerint más-más eredmény. Hiszen ott sem az a kérdés, hogy egy bizonyos (ún. középiskolás) anyagot tud-e, hanem az, hogy egy bizonyos tudománykörben vagy -szakban járatos-e, meg tud-e érteni és meg tud-e oldani tudományos problémákat, és hogy végül e tudományos fölénye nevelő erejű-e? Ennek a hármasságnak sem előkészítésére, sem számonkérésére nem szükséges sem külön (tanárképző) intézet, sem külön (tanárvizsgáló) bizottság. Ami az előkészítést illeti, szaktudását szerezze meg a jelölt az egyetem bölcsészetkarának egyes tanszékein. Általános tudománytani és általános módszertani eligazítását hadd nyerje a filozófiai órákon. Tudományos módszertani kérdésekben hadd képezzék ki az egyes tanszékek proszemináriumai és szemináriumai. Tanári gyakorlatát pedig nyerje a pedagógiai tanszéktől és a gyakorló gimnáziumban.

Ennek a gyakorló gimnáziumnak sem volna azonban szabad a pedagógiai tanszéktől külön, tanárképző intézet keretén belül működnie, így ugyanis egész jelentősége változik meg, és nevelői értéke csökken. Láttuk már föntebb, hogy a latinitás mértéke tesz valakit jobb, közepes, vagy egészen gyönge latintanárrá, a módszereskedés csak többé-kevésbé

ügyeskedő, embert géppé aljasító, technikai készségű mesteremberré mechanizál egy olyan feladat elvégzésére, amely nagyon is eleven és egész embert kíván. Ugyanezt a lélekromboló munkát végzi a leendő tanár lelkén a tanárképző intézet gyakorló gimnáziuma. Ha kísérleti ez a gimnázium, mintegy klinikája és laboratóriuma a pedagógiai tanszéknek, az ott folyó munka olybá tűnik, mint a jövendőbeli esetleges eljárások egyik-másik lehetőségének a kikísérletezése. Itt a tudomány *formája* problematikus, tehát olyan, mint az egyetemen egyebütt. A tanárképző intézettel kapcsolatos gyakorló gimnázium ellenben a múltban jól bevált, a jelenben éppen érvényben levő (emberileg szólva) legjobb technikai fogásokat és sikeres módszereket ismerteti, gyakoroltatja és adagolja naponkint vagy óráról órára. Valami olyat tehát, amitől a tanári gyakorlatban mindig tartani kell ugyan, de nem mint elérendő célt vagy megvalósítandó ideált, hanem mint veszedelmet, az emberi gyöngeségben tenyésző betegséget kell nyilvántartanunk és kerülnünk. Tudományos szempontból azonban azt kell hangoztatnunk, hogy ilyen nincs, s ha mégis van, kényszerű megalkuvás a kikerülhetetlen helyzettel, az igazi pedagógiának meg a csődje.

Ami viszont a vizsgálatot illeti, azt, hogy meg tudja-e a jelölt érteni a tudományos problémákat, döntsék el az egyes szakprofesszorok. Azt, hogy meg tud-e oldani tudományos problémákat, döntsék el a szemináriumokat igazgató és az írásbeli dolgozatokat felülbíráló szakprofesszorok a filozófia professzorával karöltve. Azt, hogy tudományos fölénye nevelő erejű-e, döntse el a pedagógiai professzor, olyanformán, ahogy a doktori fokozatot meg tudják állapítani: az ezidei dékán elnöklete alatt. A mostani állapot kissé humoros: az ezidei dékán, aki bizonyára nem követett el államérdeket sértő cselekedetet azzal sem, hogy megállapította kevéssel előbb valakiről, méltó-e vagy sem a doktori kalap viselésére – levetvén magáról dékáni láncait, besétál egy másik szobába, mert csak ott és mint a tanárvizsgáló bizottság elnökének van joga eldönteni, hogy esetleg ugyanaz a személy alkalmas-e középiskolai tanárnak, vagy sem. Ez bizony móka, nem komoly dolog.

IV.

De hátha nem is egyetemi feladat a középiskolai tanárképzés? Hátha a tanárképző intézet és tanárvizsgáló bizottság voltaképpen szakasztott olyan főiskolát pótol, mint a polgári iskolai tanárképzők fiúk és leányok számára, s az egyetem is olyan mellette, mint azok mellett: jó, ha ott is dolgoznak a jelöltek, de a komoly kiképzés emitt folyik.

Komolyan kell vennünk ezt az ellenvetést is. Igaza van, ha például a középiskola valóban is az, aminek a közvélemény tartja és amilyenül bizonyos vonatkozásban a kvalifikációs rendelkezések is kezelik. Akkor is

igaza van, ha a nevelés nem az a magas fokú társaslelki funkció, amilyennek mi tartjuk. Akkor már most, jó előre kimondhatjuk, hogy:

a) vagy a fenti ellenvetéseknek van igazuk, s akkor a középiskolai tanárképzés sem való az egyetemre,

b) vagy nekünk van igazunk, s akkor nemcsak egyetemen kívüli középiskolai tanárképzésre, de egyetemen kívüli polgári iskolai tanár-, sőt tanítóképzésre sincs szükség, a nevelők képzése egyetemi feladat.

Foglalkozzunk előbb magával a középiskolával. Ezt a közvélemény mint magasabb rendű, szellemi szakképzést, de mégis csak szakképzést nyújtó szakiskolát tartja nyilván, s úgy tudja, hogy vagy egyetemre képesít az érettségi vizsgálattal, vagy véget ér. A minősítő rendelkezések is megelégesznek bizonyos állások betöltésénél azzal, ha a jelöltnek érettségi bizonyítványa van.

Szerintünk ez a felfogás helytelen. A gimnázium nem egy bizonyos fajta szakiskola, nem ér véget az érettségi bizonyítvánnyal. Nem lehet egészségesen megszakítani a negyedik osztályában sem, nem egyenlő értékű a gimnázium alsó tagozata a polgári iskolával. A jelenleg készülő iskolareformok ez utóbbi anomáliát már ki szeretnék s ki is próbálják küszöbölni. Aki, mondjuk, az idén abbahagyta a gimnáziumot a negyedik osztályban, értelem nélkül való dolgot cselekedett, mikor belekapott az algebrába, ásványtant tanult, növény- és állattant, kémiát nem, az ókorral foglalkozott, a közép- és újkorral nem, stb., stb. A gimnáziumnak csak egyféle formájában lehet igazán értelme: ha az egyetemre készít elő. Ilyen vonatkozásában már maga is miniatűr egyetem. A gimnázium lényegéből folyó következtetésképpen: gimnáziumi tanárt csak az egyetemen lehet jövendő hivatására előkészíteni.

A nevelésről is megállapítottuk már, hogy az a mindenkori ifjúság és a mindenkori szofokrácia közös társaspszichológiai funkciója. Minden nevelés az, nemcsak a középiskolai. A demokrácia nem akkor teljesíti feladatát, ha a középiskolai nevelést megfosztja egyetemi jellegétől, hanem akkor, ha a nevelés előfeltételéül kimondja a tételt: mindenféle nevelő a szofokrácia tagja, az egyetem pedig *csak* a szofokraták iskolája. Nemcsak hogy középiskolai tanárképzőre nincs szükség, de még a tanítóképzést is fel kell, hogy hozzuk az egyetemre.

V.

Még csak a negyedik kérdés volna hátra. Ez komoly bökkenő, már a görögök iszonyodtak a banauziától. Tiszteletreméltó kétségek a többi fakultás felé ingatják a fejüket, s mikor mi azt mondjuk, hogy bezzeg az orvosok meg a jogászok nem választják ketté a tudós- meg a szakemberképzést, azt válaszolják rá, hogy elég baja az ennek a két fakultásnak, szakembergyárrá züllött, már csak a filozófiai fakultáson van becsülete az igazi tudománynak.

Hipokrízis ez is, nem okos beszéd. Először is: hogyne folynék a jogi meg az orvoskaron tudósképzés, és hogyne folynék a budapesti egyetemen római katolikus, a pécsi egyetem soproni fakultásán meg evangélikus teológiai tudósképzés amellett, hogy lelkészképzés is folyik, meg gyakorló orvosi és jogászképzés is. Orvostudós-képzés de facto folyik a klinikákon zavartalanul a gyakorló orvosképzés mellett, minden évben habilitálnak egy-két ifjú tudós magántanárt, és jogtudósok is csak akadnak, talán mégis merészség volna azt állítanunk, hogy azok mind autodidakták. Ilyen a fenti szarvasokoskodásnak az egyik szarva.

A másik szarva a szarvasokoskodásnak még felötlőbb. Igenis, van az említett két fakultáson a tudósképzésnek egy nagy szépséghibája, mégpedig az, hogy nem veszi komolyan a doktorkalapot. A jogi és orvosi fakultáson mindenki tudós, aki elvégzi a fakultást, mert a jogon és az orvoskaron a doktorátus egyszerű záróvizsga, semmi más. Még nyomtatott értekezéssel sem kell külön megdolgozni érte. (Nem akarom ezzel a mi nyomtatott értekezésünket értékén fölül becsülni. A másik két fakultás cinizmusa ezeken se viharzik el nyomtalanul. Egyre kevesebb szellemi kalóriát tartalmaznak, már éppúgy szimbolikus jelentőségűek, akárcsak étkezésnek a koronázási ebéd, s éppúgy nem lehet becsületesen jóllakni velök, mint a koronázási ebéd fogásaival. Hovatovább hozzájuk nyúlni sem szabad: illetlen is, kockázatos is.)

Ha a tudósképzés komolyan szívünk ügye, színvonalának emelésére föltétlenül gondolnunk kell. De ennek nem az a módja, hogy az egyetemről elvonjuk azt, ami mindenképpen odatartozik: szofokráciánk kiképzésének valamennyi módját és formáját. A tudósképzés az egyetemnek csak egyik, speciális feladata, generális feladata a szofokrácia előkészítése jövőbeli hivatásának mennél potensebb, mennél színvonalasabb betöltésére.

VI.

Volna még egy meggondolnivaló a tanárképzés, helyesebben a tanárvizsgálat problémája körül. Az egyetemen szellemi képzés folyik. A jogi karon is, persze. Az állam mégis külön bizottságot küld ki annak eldöntésére, hogy a jogot végzett s kellő praxissal is rendelkező „jogtudor" alkalmas-e ügyvédnek vagy bírónak. Hátha a tanárvizsgáló bizottság delegálásával hasonló jogát gyakorolja az állam a bölcsészeti karral szemben is.

Az államnak és minden iskolafenntartónak természetes joga válogatni az anyagban, kit alkalmaz, kit nem. De csak a meglévő anyagban van joga válogatni, a kész jogászok s ennek analógiájára a kész bölcsészek között. Azt megállapítani, ki való tudósnak, ki gyakorló orvosnak, gyakorló jogásznak, ki gyakorló tanárnak, az bizony az egyetem joga és kötelessé-

ge. Nem is szól bele az állam az orvosképzésbe és képesítésbe külön, s a bírói és ügyvédi vizsga is csak azután történik, mikor a jogász mint végzett és kész ember, sőt doktor már jó ideje otthagyta az egyetemet. Csak a bölcsészeknél más a helyzet, a leendő tanár tanulmányaiba az állam már az elsőéves bölcsészeknél beleszól a tanárképzőindex segítségével. A tanári vizsga is sokkal mélyebb beleszólás a bölcsész életébe, mint a jogászéba az ügyvédi vizsga, vagy bírói vizsga. Az a bölcsész, aki nem tett tanári vizsgát, nemigen tud kint az életben mitévő lenni: nagyon kevés alkalma nyílik az elhelyezkedésre.

Két becsületes megoldás lehetséges. Egyik az, hogy a tanárvizsgálat is az egyetem keretén belül történik. A másik az, de ez csak abban az esetben, ha a demokrácia fejlődésével az egykori bölcsészethallgatóknak egyéb lehetőségeik is támadnak, hogy az állam a francia versenyvizsgálatokhoz hasonló alkalmakon válogatja ki, a megfelelő anyagból kiket óhajt iskoláiban tanárokként alkalmazni, kiket nem. A jelenlegi helyzet tarthatatlan, és így sürgős reformra szorul.

VII.

A DEK az ankét végén határozati javaslatot készített és fogadott el. A javaslatot e sorok írója előző délelőtt kari ülés keretében a bölcsészeti karral megbeszélte, úgyhogy az egyformán fedte a DEK és a bölcsészeti kar véleményét. A javaslat értemében a DEK is, a bölcsészeti kar is

a) elvben a tanárképzést a bölcsészeti karba beleépíti,

b) mindent elkövet, hogy a reform őszre valóságosan is perfektuáltassék,

c) a tanárvizsgálati szabályzat reformját előkészíti és sürgeti.

A tanárképzés reformja

A Tanárképző Intézet és a Tanárvizsgáló Bizottság reformja egyetemes egyetemi reform nélkül nem képzelhető el. Sőt nem túlzok, ha azt állítom, hogy minden idevágó reform mélyen belenyúl a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter úr egyéb illetékességének, ezen túlmenően más miniszter urak illetékességének a körébe is. Jelen esetben nem óhajtom egy ilyen reform egyéb vonatkozásait érinteni, csupán szervezeti problémáit adom elő.

A mentül intenzívebb tanárképzés legelső fogas kérdése a mindenkori szukkreszcenciáé. Az érettségi vizsgálat az egészséges utánpótlásra néz-

ve nem garancia többé. Maga a középiskolai, jelesül gimnáziumi oktatás sem az, nem is lehet addig, míg az utánpótlásra ott is egészségesebb alapokat nem teremtenek. Nem lehet célom itt, hogy erre vonatkozólag tanácsokat adjak, csupán az egyetem autonómiáját és szuverenitását szeretném hangsúlyozni elvben, és biztosítani gyakorlatban a jövőre nézve jobban, mint az a múltban történt. Akár eltörlik az érettségi vizsgálatot, akár nem, az egyetemnek első perctől joga van magának dönteni afelől, kit fogad falai közé. Igaz, hogy a gimnáziumot végzett ifjúságnak is szuverén joga egyetemre járni. A két jog nem sérti a másik fél autonómiáját. Az egyetem felvételi vizsgálat formájában döntse el, kit vesz fel rendes hallgatónak, rendkívüli hallgató azonban minden gimnáziumot végzett ifjú férfi vagy leány lehet. Mihelyt a rendkívüli hallgató elegendő számú órából sikeresen kollokvál, vagy első esedékes vizsgálatát sikerrel megállja, automatikusan rendes hallgatóvá válik, viszont a rendes hallgatóból is automatikusan rendkívüli hallgató lesz, ha vizsgával vagy kollokviumokkal marad adós, akár azok késedelmes letétele, akár sikertelen megkísérlése formájában.

A felvételi vizsgálat formáját olyannak képzelem, ahogy eddig az Eötvös Kollégium leendő tagjait kiválogatták egy álló hétig tartó szimbiózis keretében, fesztelen beszélgetés közben, mikor is a jelölt nem csak leendő professzoraival, hanem idősebb pályatársaival is szót érthetett, eszméket válthatott, s szinte észrevétlenül vizsgázott le arravalóságáról vagy arra nem való voltáról. Ez a válogatás annál könnyebben megtörténhetik, mert e sorok írója a jövőben az egyetemi életet csupa ilyen Eötvös-kollégiumszerű internátusban képzeli el egyedül lehetségesnek. Hiszen az internátusi formát már a múltban elmellőzhetetlennek tartotta a komoly elmélyedés érdekében minden olyan testület, amely utódainak neveléséről különös szigorúsággal gondoskodott: sem katonaiskolai növendék, sem teológus nem lehetett senki „hazulról".

Az első (rövid, téli) szemeszter hivatalosan is annak számíttatnék, aminek az esetek igen nagy percentjében eddig is sikeredett, ún. gólya- vagy próbafélévnek. Legjobb, ha ezen le se köti magát a gólya sehova, hanem szakoktól, sőt karoktól nem gátoltan kóstol mindenfélét, hallgat ezt, hallgat azt, bekukkant több laboratóriumba és szemináriumba, keres magának végleges elhelyezkedést, neki való professzorokat, kedvét töltő stúdiumot. Ezt a szemesztert rendes hallgatónak még abban az esetben is teljes egészében beszámíttatnám, ha nem szakot, hanem fakultást vált a végén, mert hiszen csak azt a célt szolgálná, hogy minden kereső szellem lehetőleg és még idejében hazatalálhasson, ne fizessen rá arra, ha eleinte mit sem sejtve vagy teljes tájékozatlanságában nem jó helyen kereskedett. Rendkívüli hallgató sem veszítené el ezt a félévet, ha a föntebb vázolt módon rendes hallgatóvá avanzsált.

A gólyafélév után három teljes félévig tartó intenzív tanulás következik. Ez a szó szoros értelmében vett *hallgatás* és olvasás kora. A filozopter ezúttal még inkább gyűjt, keveset ad magából. Reprodukál, nem alkot. Alapvizsga helyett előszigorlatot csak az ötödik félév elején (szeptemberben) tehet. Itt említem meg visszamenőleg, hogy a bemutatkozó felvételi vizsgát meg az érettségi helyett, a középiskola VIII. osztályának befejezéséül gondolom, nem ősszel. Előszigorlat után újabb 3 teljes szemeszterre terjedő intenzív tanulás következnék, de most már szemináriumi és laboratóriumi munkán volna a hangsúly, több aktív részvétel jellemezné az egyetemi hallgatót, s különböztetné meg az előszigorlaton inneni passzív tanulóktól. A 7. félév végén (voltaképpen megint a 8. elején, januárban) tenné a jelölt a szóbeli szakvizsgát. A 8. félévben megint nem volna kötve előadáslátogatásokkal, járna, ahová kedve tartaná, de voltaképpeni feladatát szakvizsgálati házi dolgozatának elkészítése képezné (hosszú, nyári félév folyamán). Az előszigorlatig a leendő tanárok és leendő tudományos tisztviselők egyetemi képzése közös lenne, csak az ötödik szemesztertől kezdve bifurkálódnék. Az előszigorlaton egy, a szakvizsgán és szóbeli baccalaureatuson még egy másik olyan nyelvből kellene a jelöltnek kellő jártasságát igazolni, amely nyelven, illetve nyelveken szakirodalmát érdemlegesen tanulmányozhatja.

Azok a bölcsészek, akik nem akarnak tanárok lenni, nem tanári vizsgára, hanem doktorátusra készülnének. A doktorátusra készülés sem volna egészen a maihoz hasonló. Az 5. szemeszter elején, szeptemberben előszigorlatot tenne a jelölt, a 8. félév elején szóbeli baccalaureatust. A 8. félév végén adná be írásbeli házi dolgozatát, s ezzel még nem doktorátust, csak baccalaureatust tenne. A doktorátus csak két év múlva lenne lehetséges, 1 évig famulus volna a jelölt, segítene mások kutatómunkájában a laboratórium vagy szeminárium munkaközösségében, 1 további évben külön önálló kutatómunkát végezne, a munkaközösségnek mégiscsak irányító fegyelme alatt. Ennek a 2 évnek gyümölcseképpen menne végbe a szóbeli szigorlat és jelennék meg az inaugurációs doktori értekezés. Itt megint külön meg kell jegyeznem, hogy e reform kiterjedne a jogi és orvosi karra is. Ott is kétféle képzés folynék a jövőben: gyakorlati orvos- (és jogász-) és klinikai orvos-, valamint jogtudori képzés. Ezekre is kötelező volna a nyomtatott értekezés, és doktori címet ezek közül is csak a tudományos képzettségűek nyerhetnének.

A tanári pályára készülők az 5. és 6. évet hasonló beosztás szerint, de filozófiai és pedagógiai hangsúllyal töltenék. Az 5. év a pedagógiai tanszék klinikáján, a gyakorló (vagy kísérleti) gimnáziumban telnék. Ez nem annyira az eddig bevált, hanem az ezután lehetséges tanítási módozatokat keresné, s filozófiai, pedagógiai és szakpedagógiai praktikumok és teoretikumok nyújtásával iparkodnék a tanítás művészetét gyakorlatilag

is tudatossá tenni a jelöltek számára. A 6. évre kiküldené az egyetem a már majdnem tanárt a városba vagy vidékre gimnáziumokba praktizálni (egy-egy gimnáziumban 2-2 ilyen gyakorló- vagy helyettestanári állás volna rendszeresítve). Itt tanulná meg ifjú barátunk vagy barátnőnk a tényleges tanári munkát és a mostanig bevált tanítási módszereket, egy öregebb tanártársa vagy igazgatója baráti felügyelete és tanácsai segítségével. De tanítani önállóan tanítana már, ezek csak hospitálnának rendszeresen nála. A 6. év végén mint redux visszamenne az egyetemre, s mint ahogy kezdetben egy hétig ismerkedtek vele ott, úgy számolna ezúttal be tanulmányairól és tapasztalatairól megint kb. egy hétig professzorainak, a filozófia, a pedagógia és szakpedagógiája gyakorló gimnáziumi tanárának közvetlenül vagy közvetve (tanársegédek, adjunktusok, intézeti tanárok bevonásával). Most már megkaphatja a tanári diplomát.

Abban az esetben, ha a doktor tanár, vagy a tanár doktor is óhajt lenni, egy újabb évet kell eltölteni, kinek-kinek a fentebb vázolt módon. Még az az egyszerűsítés sincs megengedve, hogy a szakdolgozatot elfogadják doktori disszertációnak. Új témát kell ajánlani vagy kérni. Ha komolyan dolgozunk, egészen más természetű az egyik munkakör, mint a másik. Ezt az évet azonban tölthetné a jelölt könyvtárban, levéltárban, múzeumban, tudományos intézetben, a tanár pedagógiai szemináriumban, gyakorló gimnáziumban, vidéken – tetszés szerint. Azt mondhatná valaki, nagyon sok időt töltenek így az ifjak az egyetemen. Az ellenvetés jogosnak látszik, de én nem úgy képzelem a jövőben az egyetemi munkát, aminő az a múltban – elég helytelenül – volt. Mihelyt valaki valamelyik kollégiumból párbeszédes vizsgát állott ki jó sikerrel, azonnal ösztöndíjat kap érte (havonta folyósítva, mindaddig, amíg ténylegesen dolgozik, azaz rendszeresen kollokvál). Az ösztöndíj összege egy-egy óráért annyi, amennyi, 3 órás kollégium esetén az egy óráért járó díj háromszorosa lenne.

A tanári vagy doktori fizetés az alapvizsga vagy előszigorlat sikeres letételétől kezdve esedékes, szakvizsga vagy baccalaureatus esetén jócskán emelkedik, tanári vizsgakor vagy a doktorrá avatás napjától eléri a rendes tanári fizetést. Előlépés szempontjából az egyetemen töltött évek kétszeresen számíttatnak.

Külföldre csak tanári vagy doktori diplomával lehet menni. Mindenki tölthet külföldön 1 évet, a tanári és doktori diplomával rendelkezők két évet tölthetnek külföldön. A továbbképzés lehetővé tételére a tanári karok teljes létszáma kettővel nagyobb a szükségesnél azért, hogy két kollega évenkint magát továbbképzendő szabadságoltathassék. Külföldi út esetén nemcsak a teljes fizetést folyósítják, hanem megfelelő ösztöndíjat

is kap a vállalkozó tanár vagy tudós. Tanulmányok dolgában a már végzett egyetemi hallgatók is az egyetemtől függnek.

Az intenzívebbé vált egyetemi munka a tansegédszemélyzet létszámát tetemesen emelné. A dologi kiadások is nagyobbak lennének. Ingyenmunkát az egyetem a jövőben sem nem követelne, sem el nem fogadna. Tandíj, internátusi díjak megszűnnének, csak a rendkívüli hallgatók tanulnának saját veszélyükre. Mindezt jól tudom, mégsem tartom látásaimat puszta utópiának. Hadügyi költségeink a jövőben nem lesznek. A demokráciában a tudomány fokozott és egyre fokozódó tisztességét éppúgy előfeltételezem és annak megizmosodásában éppolyan fenntartás nélkül hiszek, mint magában a demokráciában. Etudva kérem a Minisztériumot, vagy Nevelési Tanácsot, kellő megvitatás után fogadja el tervezetemet egy eljövendő reform tárgyalási alapjául.

Új egyetem felé

a) Sermo supra sepulcrum

B. B. eléggé nem dicsérhető mértéktartással és szerénységgel azt igyekszik tanulmányában megmutatni, hogy szorgalmas és figyelmes tanítványa a legnagyobb filozófusnak. *Bevezetés*ében már igen helyesen állapítja meg: „az értelem arra van rendelve, hogy a maga törvényszerűségei szerint végezze funkcióját, tehát csak olyan világmagyarázatot adhat, amely nem ellenkezik saját törvényszerűségével (azért ellenmondás az olyan magyarázat, mely értelem feletti érvényesség igényével lép fel)." Ezért nincsen p.o. transzcendens filozófia. „Az igazságot csak az ész ismerheti meg, és a filozófia. A tudomány kétezer éves története azt tanítja, hogy a tudományos munka végzésére más funkciónk nincsen". *Filozófia és ismeretelmélet* c. fejezetében a megismerés Bőhm K. szerinti meghatározásából indul ki, a filozófiát mint végső elvet tekinti, melynek egész munkája csak azért van, hogy a dolgok megértését elősegítse. (Thalésznél a „víz" elsősorban nem metafizikai valóság, hanem magyarázó elv.) Az európai filozófia történetében a Kantig eltelt időt, helyesebben az addigi rendszerek összes alaptételét ő is dogmatizmusnak tartja, melyben ismeretelmélet helyett csak reflexiók vannak az ismerésről. Ismeretelmélet szerinte is csak Kantnál van először, aki voltaképpen egyet kérdez (abbahagyván minden metafizikai vizsgálódást): mik annak az előfeltételei, hogy az ember tényeket magyarázni képes. *Az ismerés funkciójáról*

szólván a három kanti alapvető szellemi tevékenység: ismerés, érzés és akarás mellé még két másikat is felvesz: a hitet és az értékelést; megint csak Kant lángeszének hódol, mikor kiemeli, hogy tudomány csak érvényes tételek rendszere lehet, s elsősorban a filozófia egész eddigi készletét kell érvényesség szempontjából vizsgálni. Önmagában érvényesnek csak a világgal szemben álló emberi szellemet veszi. Szellemesen tárgyalja az igazság felszabadító erejét, amely a szellemnek egy tartalmat önmagával való szembeállításából, az ismerésből folyik (alany-tárgy korrelációja). *Ismeretelméleti reflexiók c.* fejezetében az ismerés tényezőinek természetét vizsgálja kritikailag, hogy a megértés tényének magyarázatából a belső ellentmondásokat kiiktassa. Egyként járhatatlannak tartja úgy az ismeretelméleti reálizmus, mint az ismeretelméleti ideálizmus útját, mert az egyik ellentmondásokat rejt magában, a másik meg nem tudja igazolni ismereteink tárgyi vonatkozását. Hátra volna még egy kísértés: intuícióval, beleérzéssel, hittel megbontani a megértés magyarázatának logikumát egy ponton, de egy ilyen értelemfeletti képesség funkciójának bekapcsolása mindenféle tudományos munkának végét jelentené. Mind térjmegutca ez, s mind Kanthoz kényszerít vissza bennünket. Ő találta meg a megoldást egyszerűnek látszó s mégis oly fontos gondolatsorával: minden ismeret kiindulópontja a tapasztalat, magánvaló dologról semmiféle ismeretünk nem lehet, sem a priori, sem a posteriori. A tapasztalat anyagát a külvilág adja, de a külvilág jelentés nélküli adatait az alany funkciói rendezik értelmes tárgyakká, jelentéssel bíró valóságokká. Ezáltal a tapasztalás teremtő funkcióvá is vált, mert a jelentést a tapasztaló szellem funkciói fonják bele az adatok holt tömegébe.

B. B. bölcsészetdoktori értekezése igazán csak előtanulmány az ismeretelmélet problémáihoz, annak azonban becsületes, derék munka. Engedelmesen utánagondolja azokat a gondolatokat, amelyek tanulmányai közben arra vonatkozólag akadtak elé és gyűltek meg benne: miért érthetők a dolgok? Ez a feladat nem is olyan könnyű és egy csöppet sem másodrangú, filozófiával állítólag foglalkozó ifjúságunk körében pedig egyáltalán nem népszerű és nem is nagyon favorizált szellemi művelet. Szerzőnek mindenesetre érdeméül említem, hogy miközben rekapitulálja e gondolatokat, egyúttal arról is vall, hogy megértette, sőt megemésztette azokat. Egyben az a küzdelem is megtetszik nála, ahogy lassankint kiválogatta az egyedül helyes elveket, s ahogy sok töprengés és lelki küzdelem eredményeképpen döntött az igazi helyes filozófiai állásfoglalás javára és szempont mellett. Mert ne feledjük, mekkora a kísértés éppen napjainkban s éppen diákjaink számára tetszetősebb, csillogóbb, metafizikaibb, transzcendensebb, modernebb felfogás mellé szegődhetniök, már csak azért is, hiszen az a dolog könnyebbik vége, s befejezettebbnek

és élvezetesebbnek, nem utolsó sorban használhatóbbnak is az ilyen filozófiai irány vagy iskola látszik.

Filozofálni a filozófia történetének alapos ismerete nélkül hiú és meddő erőlködés. Egy most induló filozófus legszebb első gesztusa számot adnia arról, hogy végiggondolta mindazt, amit elődei elgondoltak, a sok jó közül kiválasztotta mindazt, ami jobb, végül megismerte a legjobbat, hogy annak fénye mellett indulhasson új utakra, új eredmények felé. B. B.-t éppen ez a szerénység és alázatosság teszi méltóvá arra, hogy egyetemünk doktorai közé avattassék. Disszertációját szóbeli szigorlatának alapjául természetesen elfogadom, illetve mint társbíráló elfogadásra ajánlom.

b) Keresztelés

K. F. dolgozata ideális bölcsészetdoktori értekezés. Amilyen egyedül helyes formája a filológiai, természettudományos vagy matematikai hasonló célú értekezéseknek az, ha az értekező részletfeladatot tűz ki maga elé és dolgoz ki aprólékos gonddal, éppolyan egyedül helyes eljárás filozófiai természetű stúdiumok során, ha az ifjú értekező dióhéjban azt a problémát vázolja fel, amelynek teljes kidolgozására életének későbbi évtizedei jó, ha éppen futják. (Herbart disszertációjában voltaképpen egész életműve bennfoglaltatik, a nyelvfilozófus Gombocz Zoltánéban nem kevésbé.)

K. F., úgy látszik, a magyarság teljes átképzésének grandiózus pedagógiai gondolatát hordozza magában, elannyira, hogy disszertációjának címe helyesen voltaképpen így hangzanék: Kelet-Európára nevelés. – Gondolatmenete és problémavezetése világos, egyszerű, logikus és tiszta. Észrevette azt a hazugságot, mely a magyar nyelvű tudomány tételei és a magyar élet valóságos tényei között tátong, s megtalálja ennek magyarázatát is abban a hol öntudatos szándékú, hol az öntudatos szándékot mit sem sejtő naivitással kiszolgáló gyarmatosító törekvésben, mely a velünk szomszédos németség talán már kerek ezeréves, de bizonyosan több mint négyszáz esztendős magatartását velünk szemben mindenkor bélyegezte. Dolgozata elemző részében most már külön tartva az imént valóságnak nevezett tényeket, s azt – igen helyesen – a magyar folklór anyagában határozva meg, rendre megmutatja a magyar tudomány egyoldalúan, tehát tévesen meglelt folklóranyagát és körülötte-mellette megint csak tévesen megfogalmazott meghatározásait, felállított tételeit és végigvezetett következtetéssorozatait. Nemcsak rombol, az építés irányát és módszerét is megadja: folklórunk teljes egészében kelet-európai, magasműveltségünk sem lehet szerves, csak ha Kelet-Európában gyökerezik és onnét sarjad, etudva mostantól fogva feladatunk sem lehet más:

tudományos nevelésünknek egyként Kelet-Európára kell támaszkodnia is, irányulnia is. Külön érdeme a fiatalos tüzű dolgozatnak a tárgyilagosság, amellyel nyugati műveltségünket nem megtagadni próbálja, hanem álműveltség helyett mély és magas valódi kultúrává kiteljesedni véli e kelet-európai szintézissel.

A dolgozat valóban csak vázlat, de a szemelvények, amelyeket e vázlatosságban is nyújt itt-ott, s az illusztrációk, amelyekkel minden egyes állítását elég gazdag anyagból választott szellemes idézetek egész sorozatában támogatja meg, igen tanulságosan és megnyugtató módon mutatják egy csak most induló szép, tudományos munka ígéretes kontúrjait. Magam részéről ugyan nagyon szívesen olvastam volna e Kelet-Európára nevelő gondolkodó néhány speciálisan magára az iskolára és az iskolai nevelőmunkára vonatkozó akár kritikai, akár reformelgondolását, de ezt a kielégítetlen maradt vágyamat a jónál jobbra, az elégnél többre áhítozó ember mohóságával hangoztatom csak, ismételten hangsúlyozván emellett természetesen maguknak a meglévőségeknek tagadhatatlan érdemeit és értékét.

A disszertációt szívesen és örömmel fogadom el szóbeli szigorlat alapjául.

c) Konfirmáció

Dr. L. G. habilitációja iránti kérelméhez csatolt műveit áttanulmányozva szakvéleményemet az alábbiakban van szerencsém a tekintetes Kar elé terjeszteni.

L. G. tudományos pályáját igen tanulságosnak tartom abból a szempontból, hogyan fordul a szakember érdeklődése munkásságának természetes folyományaként mindinkább a filozófia felé.

L. első munkája *A moldvai csángók*ról szól. Ebben a szaktudás aprólékos gondosságával igyekszik meghatározni a csángóság fogalmát. Filozófiai jellegű problémái itt még nincsenek. Említésre méltónak tartom mindamellett, hogy kutatásaiban már itt sem szorítkozik a tárgyi néprajz területére, hanem az egész folklórra kiterjeszti vizsgálatait. Behatóan foglalkozik a csángók nyelvjárásával, népköltészetével s dalaiknak zenei sajátosságaival is. *A magyar hímzőművészet*ről és *A hortobágyi pásztorművészet*ről szóló munkáiban már nem elégszik meg szaktudománya leíró és összehasonlító módszereivel, hanem a néplélektan szempontjából is megvizsgálja anyagát. Ez jogosítja fel arra, hogy egyrészt párhuzamot vonjon a népművészet és népzene jelenségei közt, másrészt kapcsolatot keressen a magyarság egzisztenciális problémái, történeti életének sorsfordulatai és népművészetének stílusai között. Lehet, hogy eredményei egy részét méltán illeti kritika, az azonban már eddig is bizonyítottnak

tekinthető, hogy a népművészet formáit nem lehet sem a technikai fogásokkal, sem a művelt rétegek vagy a szomszéd népek hatásával magyaráznunk, hanem belső, pszichológiai tényezők működését kell keresnünk bennük.

Ezeket a tényezőket kutatja tovább *A magyar lélek formái c.* művében, most azonban sokkal nagyobb területet ölel fel, kutatásait a népköltészet, népzene, népművészet és népi építészet területére is kiterjeszti. Nagy jelentőségű eredménye munkájának a magyar nép szimbólumrendszerének felfedezése. A népköltészet és népi képzőművészet szimbólumai azonosak, az építészet és a zene azonban külön világ. L. aprólékos gonddal dolgozza fel mindezeket, megállapítva törvényszerűségeiket. Legismertebb volt közülük a régi magyar népi zene. A pentaton hangközök szabályosságának és a parlando rubato társaslélektani hátterének felkutatása azonban egészen L. érdeme. Ezen a területen elődei nem voltak. Teljesen ismeretlen területet hódított meg a néplélektan számára a népi építőművészet feldolgozásával is. A népköltészet szimbólumait sem ismerte eddig a szakirodalom, s amennyiben foglalkozott vele, egyoldalúan szexuális erotikát látott benne. L. érdeme, hogy csaknem kimerítő teljességében összegyűjtötte a népköltészet jelképeit, kimutatta egyetemes jelentésüket, s ennek társaslelki gyökereit is meglelte a mítoszok erotikájában. A népművészet jelképeit azonosnak találta a népköltészetével, s azzal együtt tárgyalta. Ábrázolásmódját viszont külön fejezetben fogta vallatóra, s megállapította, hogy a perspektivikus térszemlélet hiánya, az aránytalanság s az aszimmetria jellemzik. Külön érdeme L.-nek az összehasonlító módszer állandó alkalmazása. Ezzel minduntalan dokumentálja egyrészt lelkialkatunk keletiségét, másrészt a nyugati kultúrától független létét. Közben elárulja igen széles körű szakirodalmi tájékozottságát is.

Mindez azonban nem öncélú ismerethalmaz nála. Legújabb munkáiban már igen gyakran találkozunk pedagógiai velleitásokkal is. (A két kisebb értekezésben.) Ezek egyelőre egészen spontán törnek ki belőle, mikor a tudományos és laikus közfelfogás ellen küzd, mely érthetetlennek és elavultnak hirdeti a magyar nép művészi, költői és zenei formáit. Legújabb kötetében már tudatosan pedagógiai az attitűdje. A népi formák pedagógiai szerepét hangsúlyozza, anyanyelv jellegét hangoztatja, s tanításait a modern magyar művészetek megteremtéséhez és műélvezéséhez elengedhetetlennek tartja. Igen tanulságosan bizonyítja felfogása helyességét számtalan Ady-vers magyarázatával.

Legújabb, sajtó alatt lévő munkájában, melynek tételeit több felolvasásában és előadásában amúgy is közzétette, s melyet én kéziratban egységes műként is ismerek, már közvetlenül a folklór pedagógiai szerepét tárgyalja L., s részletes tervet dolgoz ki a folklórnak az elemi népoktatásban való felhasználására.

Munkássága szolidságát garantálja egész tudományos pályafutása, mely azt bizonyítja, hogy sohasem elképzelései és tervei alátámasztására gyűjtötte az adatokat, hanem megfordítva, a szaktudomány, az adatok területéről indult el, s azok kényszeríttették a maguk rendjén néplélektani és pedagógiai meggondolásokra.

Egyetem és műegyetem

Az újvidéki keleti kereskedelmi főiskola Debrecenbe helyezésével kapcsolatban városunk polgármestere kérte a Rektort, hogy az egyetem autonómiája nevében nyilatkozzék. A Rektor egyedül nem érezvén magát hivatottnak nyilatkozattételre, a Tanács elé hozta az ügyet. A Tanács szükségesnek tartja a tudománykarok véleményét megkérdezni, s az ügy sürgősségére tekintettel arra kéri a karokat, hogy megokolt véleményüket július hó közepéig közölni szíveskedjenek. Miután a bölcsészeti kar véleménye a tárgyban még csak vitás sem lehet, indítványozom, Tekintetes Kar, hogy azt egyetlen mondatba összesűrítve az alább következő megokolással hozzuk a Tanács, a Rektor, végső fokon a város polgármesterének és vezetőségének tudomására:

A debreceni tudományegyetem bölcsészeti kara ünnepélyesen tiltakozik még a gondolata ellen is olyan törekvéseknek, melyek egy csirájában már több mint négyszáz esztendeje városunkban élő és ható tudományegyetemet műegyetemmé próbálnak átalakítani.

Indokolásunk a fent szereplő fogalmak fogalmi jegyeiből önként és természetszerűleg folyik. Egy kereskedelmi főiskola közgazdasági fakultássá átszervezve is műegyetemi fakultás, mint ahogy a budapesti közgazdasági fakultást sem a budapesti tudomány-, hanem a budapesti műegyetembe olvasztották be annak idején. (Miután a tanácsi jegyzőkönyv a mezőgazdasági fakultásra ezzel kapcsolatban úgy alludált, mint egyetemünk régi kedves, megvalósítandó elsődleges tervére, Karunk is megragadja e kedvező alkalmat, és a maga részéről hangsúlyozni kívánja megint csak a budapesti példát: ott a mezőgazdasági fakultás szintén nem a tudomány-, hanem a műegyetem fakultása.) Más a tudományegyetem, s valami egészen más a műegyetem feladata. A tudományegyetem a tiszta tudomány, a műegyetem az alkalmazott tudományok művelésére hivatott és való. A kettőt összevegyíteni lehetetlen, tehát káros is. Egy ilyen kísérlet következménye nem lehet más, mint hasonló kísérletek sorsa élő organizmusok természetes funkcióinak erőszakos megbolyga-

tása esetén: a siker elmaradása teljes meddőség vagy lassú degenerálódás formájában.

Ezzel természetesen világért sem azt akarjuk mondani, mintha mi a műegyetem munkáját a magunkénál kevesebbre becsülnénk, vagy mintha az újvidéki kereskedelmi főiskola Debrecenbe kerülését ne üdvözölnők a legnagyobb örömmel. Ellenkezőleg: Karunk őszinte vágya, hogy Debrecen mennél hamarabb csonka vagy teljes műegyetemet kapjon. Ennek a célnak érdekében igenis, kívánatosnak tartjuk, hogy a pallagi mezőgazdasági főiskola már a közeljövőben úgy folytassa működését, mint a felállítandó debreceni műegyetem egyik fakultása, s ebben az esetben rendkívüli fontossággal bírna az újvidéki kereskedelmi főiskola Debrecenbe kerülése, mert így azonnal mint a felállítandó debreceni műegyetem másik, közgazdasági fakultása kezdhetné itt meg új életét. Hadd emlékeztessük e ponton az illetékes faktorokat tudományegyetemünk múltjára. Az itteni bábaképző intézet is ilyenformán alakult át szülészeti klinikává, s éveken át úgy dolgozott, mint a tudományegyetem orvosi fakultásának valóban fel is állított és ténylegesen működő egyetlen tanszéke.

Tudományegyetemünknek amúgy is megvannak a maga megoldatlan szervezeti problémái, s ezekre minduntalan rámutatni, azok megoldását szakadatlanul igényelni éppen Karunknak fájdalmas előjoga. Nem vállalhatunk addig új terheket magunkra, míg végbe nem megy a bölcsészettudományi kar természettudományi tanszékeinek újból való betöltése s ilyen természetű tanszékeink számának olymérvű szaporítása, hogy segítségükkel a természettudományos érdeklődésű ifjúság nevelése ne legyen egészen illuzórius. Miután pedig egyféle alaposan elvégzett munka eredménye föltétlenül értékesebb, mint kétféle feléből-harmadából elnagyolt ide-odakapkodásé, legyen szabad hangsúlyozottan kijelentenünk, hogy nem kicsinyes önzésből, de kényesen igényes munkamorálból nem örvendezünk a magunk részéről semminémű iskola Debrecenbe helyezésének addig, míg a régebben itt működő tudományos szervek csak tengenek, vagy – ami még rosszabb – valódi kultúrélettel rendelkező államközösséghez méltatlan látszatéletet kénytelenek mímelni. Abban a nagy államkolosszusban, amelynek most közvetlen szomszédságába jutottunk, sokkal végzetesebb komolysággal járt le a régi, cári Patyomkin-falvak kora, semhogy mi megengedhetnők magunknak a magunk eddigi, az övékétől merőben eltérő, de önmagában is hazug és romlott életstílusának továbberőltetését.

Még egyszer az iskolánkívüli nevelés

Aki oktat, magas lovon ül. Lent a mélyben bizonytalankodik a maga jelentéktelenségében és alacsonyabbrendűségében az, akit oktat. Az, aki oktat, okos, az, akit oktat, oktalan. Oktalan, mint az állat, hiszen annak az állandó jelzője, hogy oktalan. Olyan, mint az oktalan állat, mondjuk arról az embertársunkról, akit meg akarunk sérteni. A közösség milliói és közösségi életének egyik szerve között ilyen viszonyt már csak azért sem feltételezhetünk eleve, mert semmiféle szerv nem lehet okos a közösség ösztönéletének ellenére. A közösség ösztönélete előfeltételezi szerveinek „okosságát", voltaképpen tehát ketten okosok vagy oktalanok: a közösség és „okos" szerve. A szerv magában nem okos (tízezrivel idézhetnők a példákat a múltból, milyen oktalanok voltak önmagukban okoskodó szerveink), nem is oktathatja ilyenformán a milliókat. Valamit csinál, de az nem oktatás.

Hát talán műveli a szerv a rábízott milliókat? Keblének mennyei mannáját kiszórja a milliók televényföldjébe, és az ott kikél? Még esetleg, hogy a hasonlat annál találóbb legyen, négyféleképpen is viselkedik, akárcsak a bibliai magvető szórta mag az útfélen, a köves talajban, a gyom között, meg a jó földben. Ha latin ember volnék, meg se ütközhetnék rajta, hiszen az agrikultúra meg a szellemi kultúra egyformán a colo, colere, colui, cultum ige infinitivus instans activi-je. De magyar ember vagyok, méghozzá huszadik századbéli magyar ember, s viszorog a hátam, ha a közösség millióinak még mindig ekkora passzivitást tulajdonít a „műveltek" közvéleménye. Mert hiszen minden hasonlat sántít, ugyebár, de ez a hasonlat már nem sántít, hanem láb nélkül csúszkál a hasán. Földművelés közben a földművelő cselekszik, a föld viszont egyszerűen ott van, és mert képtelen minden aktív ellenhatásra, hát eltűri a dolog természete szerint, amit vele vagy rajta cselekedtek. Tudom én, hogy még az iskolai nevelés keretében is lehet valami ilyet elképzelni, de torz ez az elképzelés az iskolában is. Vagy közös akció folyik abban az iskolában, vagy mindkét fél handabandázik a maga kínján; más történik a pad tetején, s valami egészen más a pad alatt; hanem akkor aztán meg kell csak figyelmesen nézni a végeredményt, és elképedni rajta.

Bizony, csak a nevelés lehet szabad. Mert a magyar *nevelés* szó már az etimológiája szerint is azt jelenti, hogy növelés. Ha még szerényebbek tudnánk és szeretnénk lenni, még közelebb juthatnánk az igazsághoz. Magának a fogalomnak és jelentésének érintése nélkül (mert nagyon szerencsés nyelvi jelnek tartjuk ezt a szót, hogy „nevelés") szép csendesen megállapítanók, hogy egy kis képzavar magunkat – mondjuk – kertésznek, s min-

denki mást kertünk fájának vagy veteményének tartanunk, tehát még az sem igaz, hogy nevelvén növelünk. Növekedünk, ez az igazság. Amennyiben minmagunk növekedünk, növeljük az egész organizmust, és ez a nevelés. Voltaképpen így hát: növekedvén nevelünk. Növekedésünkkel szinte kényszerítjük a közösség egyetemét a növekedésre. Igazán az történik, ami tenyészet közben történni szokott: meghálál juk a gyökérnek a tőle kapott nedveket, s egyre több levegőhöz juttatjuk mi, akik nem kertészei vagyunk a fának, hanem ingerlékenysége és tenyészőpontja. Igaz, hogy ez csudálatosabb, méltóságosabb, mindenekfelett pedig eredményesebb hatáskör vagy hivatás minden elképzelhető valami egyébnél.

IV.
DEMOKRÁCIA ÉS EGYHÁZ

Közgyűlésen

A mi közgyűlésünk más esztendőkben is csak annyira hasonlított egyéb, belügyminiszterileg jóváhagyott alapszabállyal dolgozó egyesületek közgyűléséhez, amennyire az éppen elkerülhetetlen volt. Tudtuk, hogy a császárnak tartozunk vele, megfizettük tehát becsülettel és hiány nélkül. Egyébként pedig tudtuk, hogy a mi közösségünk csak test szerint való ebből a világból, lélek szerint egy egészen más világ polgárai vagyunk, abban a más világban a biblia az alapszabály és Krisztus urunk az elnök is, az ügyvezető elnök is, az egész tisztikar is, ott mi valamennyien csak tagok vagyunk, s boldogok vagyunk, hogy azok lehetünk, egyéb becsvágy dehogy fűt bennünket. Tudtuk természetesen azt is, hogy a költségvetést is ő készítette el számunkra, s csak mosolyogtunk, mikor a világi hatóságok megjelentek, felülvizsgálták és – természetesen jóváhagyták. Hogyne hagyták volna jóvá: átlátszó volt, tiszta volt, ragyogott, mint a tükör, szerzőjének kezenyoma még gyarló emberi szemeknek is megtetszett rajta.

Az idei év azonban még az eddigi csudálatos évektől is merőben különbözött. Nem abban ütött el tőlük, hogy kritikusnak ígérkezett, kilátástalannak látszott, és nehéz volt a végire érni, bár mindezt bízvást elmondhatni róla kétségtelen. Abban volt más, hogy tízszer, százszor, talán ezerszerte nagyszerűbb és csudálatosabb volt náluk. Felborult minden költségvetési keret. A rendszeres tizedfizetőktől elvágott bennünket a harcok menete, itthon pedig egyre több igény nyújtotta ki a kezét felénk. Csak természetes, ha a megsokszorozódott terhek alatt lelkünk elpilledt, s tikkadtan áhítoztuk az ige vigasztalását, lelki vezetőnk ugyanakkor egyre több feladattól gátolva, egyre ritkábban találkozott velünk. A külső körülmények sem kedveztek közösségünknek, hiszen a mindennap gondjai egyre nyomasztóbbak lettek (ne feledjük, hogy nem a jelenről, hanem az elmúlt esztendő zordon heteiről és hónapjairól van szó), s ugyanakkor megnövekedett felelősséggel kellett tőlünk egyre távolabb eső sokakra gondot viselnünk, mert egyképpen úgy parancsolta a pillanatnyi szükség is, egészen világi ügyekbe elegyedésünk nemkülönben.

Mégis azt kell jelentenünk, hogy rendbe jött minden, idejében meglett mindenünk, semmiben szükséget nem szenvedtünk. A bibliai számtan megint helyesebbnek bizonyult a földi kétszerkettő megdönthetetlen tételeinél. 4000 embert vendégel meg Jézus 7 kenyérből, s 7 kosárral van a maradék, más alkalommal 5000, tehát több ember részesül 5, tehát kevesebb kenyérből, és 12 kosárral van a maradék. Ennek a csudálatos számtannak a jegyében szégyenültünk meg mi is. Mennél mostohábbak voltak a viszonyok, annál csudálatosabb áradatban zúdult felénk minden, ami szükségleteinket kielégítette, mennél több kéz kért tőlünk, annál többnek tudtuk nyújtani mindazt, ami testének-lelkének kellett, mennél több terhet vállaltunk, annál többet bírtunk el, s mennél kevesebb idő tellett önmagunk szolgálatára, annál kevesebb is kellett. És amikor azt gondoltuk, elvilágiasodunk, tág kapuk nyíltak előttünk, hogy szolgálatainkat eddig tőlünk szigorúan elzárt vagy mereven elzárkózott helyekre elvihessük.

Krisztus urunk megengedte nekünk a folytonos kísértések között, vagy éppen azok által, hogy megoltalmazhattuk magunkat az írástudóktól. Minden alkalmunk megvolt rá, hogy megszeressük, megszokjuk és lassan-lassan igényeljük a hosszú köntösökben járást, a piacokon való köszöntéseket, a gyülekezetekben az első ülést és a lakomákon a főhelyeket. Sőt arra is lehetett volna módunk, hogy szociális jelszavak hangoztatása közben felemésszük az özvegyeknek házát, s utána jó kiadósakat imádkozzunk – színből.

Milyen jó, hogy éppen most figyelmeztet bennünket erre az Úr. Ez a közgyűlés nemcsak arra van egyszerre feljogosítva, de egyben el is kötelezve, hogy az idei egészen nem-földi jellegű költségvetésünket jóváhagyja és fedezze, hanem azt is tudomásul kell vennie, hogy eddigi ügyvezetőnk rendelkezésre bocsátja eddigi állását, hiszen gyülekezeti lelkipásztornak hívták meg, s egy személyben két lelkészi jellegű állást nem viselhet. Érthető s kissé önző fájdalmunkon kívül szorongást is éreznénk, ahogy őt magunk köréből elbocsátanók, s új feladatkörének közvetlen közeléig elkísérnők: jaj, mi lesz, ha enged a csábításnak!?... Milyen jó, ismétlem, hogy mindez szükségtelenné vált az ige erejénél fogva. A mi Krisztusunk élő Krisztus, ő megóvja azokat, akik az övéi. A mi ügyvezetőnk továbbra is közöttünk marad, ha nem is az lesz a neve, ami eddig volt, papi palástja ezentúl sem lesz számára hosszú köntös, a város vezető lelkészének kidukáló tisztelet sem megy piacon való köszöntésszámba, ha az ő személyének szól, a presbitériumi elnöki szék nem első ülés, ha az ő szolgálatos személye ül benne, s akit eddig az tartott, aki az égi madarakat, ezentúl se ül a főhelyen lakomázás közben, még ha hivatalból odaültetik is. Eddigi költségvetéseiben sohasem szerepelt özvegyeknek háza, ezentúl sem fog, és ahogy eddig tette, ezután is a Miatyánkot imádkozza szívből. Mert ő is szereti Krisztust, és Krisztus is szeret – mindnyájunkat.

Lelkészbeiktatáson

Én most nem azért állok itt, hogy Nagytiszteletűségedet lelkészi állásába való ünnepélyes beiktatása alkalmából üdvözöljem, hanem azért, hogy négyféle vonatkozásban bizonyságot tegyek új gyülekezetének élete eddigi istenes folyásáról.

A Református Gyülekezeti Misszió Baráti Társasága arról értesíti általam a nyíregyházi református gyülekezetet, hogy új lelkipásztora nem futott egy jó, zsíros parókia elnyeréséért, nem akart mindenáron befolyást e világban, hatalmat sem, amelyet kézben tartson és gyakoroljon, hanem Isten könyörülő kegyelméből került abba a székbe, amelybe most ünnepélyesen beleültették. Nem kell erről a nyíregyházi atyafiaknak sokat beszélnünk, nyitott könyv volt ez ifjú Timótheus élete idáig is, mindnyájuk szemeláttára. A rókáknak vannak barlangjaik, az égi madaraknak fészkük, az ember Fiának nincsen hová fejét lehajtania, mondja a Szentírás, sőt mondja a Szentírás szava szerint maga Krisztus urunk, s mi tudjuk jól, hogy erről ismerni meg bennünket, ha élünk többé nem mi, hanem él bennünk a Krisztus. Bizonyság vagyok rá, hogy Nyíregyháza ifjú lelkipásztora már indulni is úgy indult, hogy kétfelé vált benne a különben szorosan egybefűződő két kérdés: mi a hivatása, és miből fog megélni. Ő erre az utóbbira még csak kíváncsi sem volt, ezzel nem sokat törődött. A rabszolgának nincsenek külön élelmezési gondjai, sem a katonának, egyiket a gazdája élelmezi, másikat a hadvezére, ő meg Pál apostollal tartva doulos-nak, Jézus Krisztus rabszolgájának, Timótheusnak, Jézus Krisztus jó vitézének tekintette magát. Tudott bővölködni és szűkölködni, és sohasem is csalatkozott, az, aki az égi madárra hű gondot visel, gondot viselt reá is, családjára is.

A nyíregyházi református egyházat azért kell, hogy nagyon érdekelje mindez, mert a jövőben minden bizonnyal elkövetkezik az egyház és állam elválasztása egymástól, s ezekben az elkövetkezendő időkben csak az élő eklézsiák maradhatnak fönn. A többit menthetetlenül elsodorja a sors szele. Gonosz, hűvös szépségek felé száguld az Illés szekere velünk, persze, hogy nem gonoszak, nem is hűvösek ezek a szépségek, de csak ép és egészséges szervezet bírhatja ki őket. Nagyon jó tudni, hogy a mi lelkipásztorunk költségvetéseit eddig is kősziklára alapozta, a magáét is, a családjáét is és a közösségéét is.

Egy másik vonatkozásban nagytiszteletű urunk diakonissza testvéreknek is vezető lelkipásztora volt. A testvérek nagyon jól ismerik az írásokat, olvasták és engedelmes szívükbe zárták a bibliának azt a versét is, hogy az asszony pedig hallgasson a gyülekezetben. Engem kértek hát

meg, hogy helyettük bizonyságot tegyek. Én ezt a feladatot minden időben és minden körülmények között szívesen elvállaltam volna, de kétszeres készséggel vállaltam el most, mikor éppen tegnap délelőtt a debreceni nagyerdei diakonisszaotthon előtt vitt el idevezető utam. Eszembe jutott, mennyi megpróbáltatáson mentek keresztül az itteni diakonisszák az egyházi főhatóság részéről, s milyen dédelgetett gyermekei voltak a debreceniek ugyanannak a hatóságnak, nem utolsó sorban a két vezető lelkész személye miatt. Aztán fordult az idő, az egyik vezető lelkész otthagyta őrhelyét, magukra maradtak a gondjaira bízott testvérek olyan időben, mikor kétszeres gonddal illett volna vigyázni reájuk, s ma ott áll a hatalmas épület diakónusok, diakonisszák, vezető lelkész nélkül. A mi vezető lelkészünk meg egyszer csak azon vette magát észre, hogy a testvéreken kívül más gyönge embertestvérek gondja is a nyakába szakadt. Tanítja, igazgatja, koszttal-kvártéllyal látja el a Kálvineum diákkisasszonyait, lelkipásztor is (mert az volt, mielőtt meghívták s ünnepélyesen beiktatták volna), közfunkcionárius is, hiszen kultúrtanácsnok és nemzeti bizottsági tag, és mindenre volt ereje a Krisztusban.

Ezt viszont azért jó tudni, mert nyilvánvalóvá vált a misszió és szolgálat egységének s egyben kettősségének nagy nyitott kérdése a mindennapok praxisában. A teremtett világ sóvárogva várja Isten fiainak megérkezését, s ma lelkipásztornak lenni úgy látszik több is, más is, mint prédikálni, de még attól is eltér, amit régebben belmissziós tevékenységnek tanítottak a teológiákon és igényeltek a parókiák körül. Több és más, mint misszió. Szolgálat is. Az új lelkipásztornak az az áldott előjog adatott, hogy munkatársakkal vonulhat be parókiájára, s szolgálatai közben egész gárdája van, akik segítségére siethetnek és keze alá dolgozhatnak. Krisztus urunk 70 tanítványát párosával küldötte szét, példát adva rá, hogy egyes ember nem végezhet keresztyén munkát, közösség végezheti csak. A diakonisszák arra való nézvést tanúbizonyságok, hogy vezető lelkészükben a közösség lelke munkálkodik, aki azért vált be eddig is missziónáriusnak, mert diakonisszáival közösségben megtanult szolgálni.

Harmadik vonatkozása szerint a Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség volt elnöke és jelenlegi szeniora áll itt arról adni bizonyságot, hogy Nyíregyháza új református papjának már diákkorában, ifjú teológus létére az a jánosi versrészlet volt a mottója s egyben motorja is, *ut omnes unum sint*, hogy mindnyájan egyek legyenek.* Kettős jelentőségű, fontos adalék ez. Első jelentősége a más felekezetűek felé nyújt összeszorított ököl helyett testvéri ölelésre tárt kezet és karokat. Arról ismerni meg titeket, hogy Krisztus tanítványai és a Jehova Úristen gyermekei

* János evangéliuma 17,21. – *a szerk.*

vagytok, ha egymást szeretitek. Aki így közeledik, soha felekezeti torzsalkodás indítója vagy kiváltó oka nem lehet. De az ifjú teológus személye szerint nemcsak jövendő pap, hanem egyetemi hallgató, tehát jövendő értelmiség is. Aki diákszövetséges, már diákkorában missziónárius. Mindent elkövet, hogy Krisztus országának határa messzire kiterjedjen diáktársai között is. Ezzel látásom szerint azt a problémát oldogatja, amely új világunkban az értelmiség feladata felől támad munkás részről, értelmiségi részről egyaránt. Ha van bűne a múltban az értelmiségnek, azt hiszem, az ebben a gesztusban kulminál: az ifjakat már az egyetemen arra szoktatni, hogy a megszokott és megmerevedett formák között gépiesen funkcionáljanak. A diákszövetséges diák már ifjúkorában másképp viselkedik. Először is: a megismert új igazságok érvényéért harcol. Másodszor: saját munkaterületén csak azt fogadja el reális értéknek, ami lélektől lélekig valósággal is végbemegy, mégpedig észrevehetőleg, sőt lemérhetőleg. Ha történetesen papi pályára készül az illető, megtanulja idejekorán, hogy vallás csak ott van jelen, ahol a missziónárius akkora erővel tett bizonyságot Jézusnak Krisztus volta felől, hogy a missziónálandó embertestvér missziónáriussá tevékenyedett általa. Ennek is csak egyetlen appercipiálható jele van, az, hogy az általa missziónált lélek szintén missziónáriussá bátorodott.

Ezt is jó tudni, mert csak ilyen szabású lelkipásztor köré seregelhetik élő hitű és sikeres munkájú presbitérium. Csak ilyen presbitérium közepette nem frázisok a szokásos kitételek: presbitertársatok, primus inter pares, egyetemes papi elv, zsinatpresbiteri egyházalkotmány. A meginduló osztályharcban is ez az egyetlen értelmes „értelmiségi osztály": élő és funkcionáló szofokrácia, azaz presbitérium.

Végül egykori professzorod is szárnyadra óhajt ereszteni személyemben, egykori tanítványom, kedves, jó fiam! Bizonyára mindkettőnk egyforma éles-elevenen emlékszik még a régi képre, ahogy megérkezel a dévaványai legációból, és ragyogó arccal újságolod a debreceni KIE vendégszobájában: Sándor bátyám, életemben most éreztem először, de most igazán és félreérthetetlenül megéreztem a templomban közöttünk a Szentlélek munkáját. Sorsdöntő percek voltak ezek: akkor határoztad el magadban, hogy nem a segédlelkészek szokványos útját fogod járni, nem is a szektáriusokét, hanem evangélizálni fogsz azokban a református gyülekezetekben, ahová azok lelkipásztorai invitálnak. Abban a percben én még a professzor kötelező szkepsziséből kifolyólag a szemedből kisugárzó ragyogás jókora percentjét az ifjúi lelkesedés számlájára írtam, s ezzel tudom, nagy szomorúságot okoztam neked, aki a belső bizonyosság erején és jogán hamarabb tudtad nálam, hogy másképp áll a dolog. De ez is csak azért volt így, hogy annál nagyobb örömmel töltse el szívedet az én hamarost jelentkező bizonyosságom akkor, amikor nálad kel-

lett, hogy jelentkezzék, ha rövid időre is, néminemű becsületes kétség, hogy valóban Szentlélek dolgozik-e benned, vagy egyéb gőzök.

Azóta sok idő eltelt, de mi még mindig ennek az első, felejthetetlen, drága percnek okából és jogán állunk most egymással szemtől szembe. Érzem azt is, hogy a többi vonatkozások hármas feladatát is voltaképpen azért kellett vállalnom, hogy erre a negyedikre kerülhessen a sor befejezésül. Hogy szent csókkal köszönthesselek, és kézrátétellel bocsáthassalak utadra, mint közösségünk tagját: Áldjon meg tégedet az Úr, és szenteljen meg tégedet. Világosítsa meg az Úr az Ő orcáját terajtad, és könyörüljön terajtad. Fordítsa az Úr az Ő orcáját tereád, és adjon tenéked békességet.

Református keresztyén nevelésünk jövője

Református keresztyén nevelésünk jelene alig problematikusabb, mint amilyen a közelmúltja volt. Egyházi törvényeink érvényben vannak, azok értelmében folyik lelkészképzésünk és felekezeti iskoláink keretei között a református keresztyén nevelés. Állami törvényeink változatlanul kötelezővé tették nem református iskoláinkban is a hitoktatást, bevett felekezet lévén, a református vallású növendékek hitoktatása, mint eddig, most is zavartalanul biztosítva van.

Egyetlen meghökkentő jelenség mutatkozott eddig, a földreform során. A nagybirtokrendszer felszámolása és a parasztság földhöz juttatása közben iskoláink, jelesül a debreceni Kollégium alatt is megmozdult a föld, az eddig oly szilárdnak vélt anyagi bázis. A per nem dőlt ugyan még el végérvényesen, mindazonáltal számolnunk kell azzal az eshetőséggel, hogy a közeljövőben erősen megszaporodnak iskolafenntartó gondjaink, s megeshetik, hogy emberfeletti mértékben megnehezednek ilyenfajta terheink. Mi lesz akkor az egyház veteményeskertjeivel?

Az, ami ebben az esetben történni fog, hiába foglalkoztatna bennünket most. E tekintetben iskoláink jövendő sorsa már a múltban eldőlt. A kérdés ugyebár így hangoznék: vajon milyen örömmel és mekkora készséggel vállalja majd egyházi társadalmunk a hirtelen megszaporodott iskolai terheket? A válasz könnyű, de a közelmúltban gyökerező: amilyen mértékben szereti ezeket az iskolákat. Könnyű a gondolatot továbbfűzni is: úgy szereti, amekkora értéknek megismerhette. A szerelmesek értékskáláján aranyom, gyémántom, kincsem a másik fél. Az iskoláját szerető közösségnél is az dönt: aranynak, gyémántnak, kincsnek érzi-e az iskolát? Akit az ember szeret, arra szívesen áldoz. „Szeretem" jószerint alig jelent többet, sem mást ennél: áldozok érte. Ha a reformátusság a múltban kincset bírt az iskoláiban, ne féltsük az iskoláinkat, megélnek azok a reformátusok áldozatos szeretetéből. Ezért mondom, hogy iskoláink sorsa már a közelmúltban eldőlt. Aszerint áldoznak rájuk református testvéreink, amilyen jó szívvel emlékeznek vissza a bennük töltött időre vagy a belőlük áradó szellemi javakra. Azt akarom ez utóbbi kitétellel mondani, hogy a múltban a debreceni kollégiumra olyan Debrecen vidéki egyszerű falusi reformátusok is szeretettel gondoltak, akik soha tájékán se jártak, de tudták vagy megérezték valahogy: mennyi köze van a kollégiumnak hozzá, ha az ő papjaik, tanítóik, jegyzőik, orvosaik mások, többek, jobbak, mint általában a papok, tanítók, jegyzők, orvosok.

Tovább kell fűznünk gondolatsorunkat, s meg kell hánynunk-vetnünk azt a lehetőséget is, hogy esetleg a jövőben nem nehézzé válik az iskolafenntartás, hanem egyszerűen lehetetlenné válik. Már Mária Terézia kimondta a végzetes szót: az iskola politikum. Azóta nagyon sokakban megfogant ez a gondolat, s eljöhet az az óra, amelyben a felekezeti oktatás megszűnik, az iskolákat egytől egyig mind államosítani fogják. Hogy alakul vajon attól fogva református keresztyén nevelésünk jövője?

A problémát két oldalról is meg kell vizsgálnunk alaposan. Ami ebben az esetben a diákokat illeti, azok számára még mindig megmarad a hitoktatás az állami iskolában is változatlanul. Tanári részről tagadhatatlanul nagy segítség volt eddig egyik református tanárnak másik, harmadik, tizedik, tizenötödik református tanártársa, akivel egy testületben, közös szellemben működhetett együtt. Ez a kényelmes állapot, a baráti, mondhatnám testvéri légkörnek ez a kényeztető melege ezentúl megszűnik bizony. De ez nem jelent minden tekintetben negatívumot, vagy éppenséggel csupa rosszat. Láttuk már a múltban is, hogy felemlegessem ezt az analógiát: eddig sem a nagy, ún. mammutgyülekezetekben buzgott legmagasabb hőfokán az evangélium. Ha most szétszóródnak tanítóink, esetleg olyan alaposan, hogy némelyik testületben egymagára marad valamelyikük, ebből még nem föltétlenül következik az, hogy elhagyatva hitében megfogyatkozik, s a végén talán el is árulja azt a Krisztust, akinek apostolává kellene magasulnia. Az úttörő is magános ember, az őrszem is, nemcsak a csapattestétől elbódorgott egy szem katona. Különösképpen magános ember pedig a misszionárius. Ha a református nevelés eddig jó volt, beleszámítva a református tanító- és tanárképzést is, akkor – egy pozitív határesetet tételezve fel – azt mondhatnók: az iskolák államosítása esetén megszaporodhatik református iskoláink száma, ahelyett, hogy megfogyatkoznék, sőt végleg elfogyna.

Akad azonban példa a keresztyén nevelés még szűkebb mederbe szorítására is. Franciaországban például nincs az iskolában kötelező vallásoktatás, Amerikában sincs, morális és fokozottabb mérvű filozófiai oktatás van helyette. A tanárok is kiöregesznek apródonként, a még református tanító- és tanárképzőben nevelkedett iskolamesterek, vajon lehet-e még reményünk azontúl is bizonyos mérvű református keresztyén nevelésre?

Diákjaink számára még akkor is megmaradnak a vasárnapi iskolák, konfirmációs körök, keresztyén ifjúsági egyesületek evangélizáló áldott alkalmai. Ha az iskolákból ki is szorultak, a templom körül elhelyezkedhetnek rendre mind. A tanítók és tanárok pedig, most már nem református tanító- és tanárképzőből lépve ki az életbe, de mégis mint református keresztyének igenis vihetnek be magukkal, és állítom, hogy visznek is be ki-ki annyit, amennyi kegyelemből osztályrészéül jutott: református légkört. Ennél a pontnál, úgy érzem, személyes bizonyságtétellel maradnék adós, ha elhallgatnék valamit. Fiatalabb éveimben középiskolai tanár voltam. De nem református iskolákban működtem, hanem állami főreáliskolában, későbben gimnáziumban és reálgimnáziumban. Sokáig nem értettem meg, miért kellett ennek így történnie. Hiszen az én református testvéreim, akik egy-egy evangélizáló előadásomat meghallgatták, s csak annyit tudtak rólam általában, hogy Budapesten vagyok tanár, számtalan esetben címezték nekem írott leveleiket a nevemre ugyan, de a Lónyay utcai református gimnáziumba. Én magam is vágytam református középiskolába, négy lehetőséget meg is próbáltam (Pápa, Debrecen, Budapest, Szeghalom), az Isten nem engedte meg, hogy így legyen. Lehet, hogy ezért a most beállott időpontért akarta emígy. Most kell nekem, érzem, ünnepélyesen megvallanom, hogy a református iskola nem ott van, ahol az egy pléhtáblára vagy egy épület oromzatára nagy betűkkel fel van írva, hanem ott, ahol református ember viszonyul egy másik emberhez, akár diák, akár tanár az a másik ember, s akár református, akár nem. Krisztusban dicsekszem, hát ideírhatom: ahol én tanítottam, ott református volt az iskola, mert úgy akarta Isten kegyelme, hogy én magam református legyek.

Minden ezen múlik: református-e a nevelés két faktora közül legalább az egyik. Az én esetemben például ezen fordult meg, azt hiszem, igazán minden: tudok-e mint tanár reformátusul viszonyulni nevelőmunkám közben. Hogy református az ember mint tanár? Vagy mint tanító? Vagy mint nevelő általában? Elsősorban és legfőképpen nem mint tanár református, mert nincs külön tanár és ember. Már abban is megmutatkozik ilyen és nem másmilyen volta, hogy nincs neki külön tanári koturnusa és álarca, hanem ember, mint mindig, és mint ilyen, iskolában van, gyerekek közt él. Egyetemes pap lévén, az iskolában is pap. Református pap,

tehát nem csalhatatlan ex cathedra. Eklézsiája az *őt* egyedül üdvözítő egyház, nem enunciál és nem exkommunikál, még csak nem is prelegál, hanem a zsinatpresbiteri elvből kifolyólag: primus inter pares, gyülekezetével munkaközösségben él, s papi magatartásához egyedül illőn: minduntalan bizonyságot tesz arról, akié legyen egyedül minden dicsőség. Gyülekezetében azok a presbiterek, akik tanúbizonyságának elhitték, hogy Jézus a Krisztus, mégpedig akkora erőt kölcsönzően hitték el, hogy ők magukból is árad tőle a bizonyságtevő erő. Gyülekezetük azon tagjait, akik, úgy látszik, nem az ő missziójukra bízattak a Lélek által, szolgálják. A református tanár és tanító iskolája és osztálya: gyülekezet. Ezzel a ténnyel szemben minden külső körülmény csak esetlegesség, s annak is másod-, harmadrendű, jelentéktelen csupán.

Még csak egy lehetőség marad hátra, vizsgáljuk meg azt is, hiszen arra is volt már példa a világtörténelem folyamán. Hogy alakulna református nevelésünk jövője, ha az államhatalom bezáratná a templomot, és üldözőbe venné az egyházat? Az történnék, ami mindig történni szokott, valahányszor az egyházat üldözik. A református keresztyén nevelés azontúl a családban megy végbe, az egyház meg levonul a katakombák mélyébe és éjjelébe, s a család onnan nyeri titkon lelki tápláltatását. „Valahol összejönnek ketten-hárman az én nevemben, én ott vagyok velek" – ígérte volt Krisztus Urunk, és ő ura szavának. Krisztus egyházát nem lehet elpusztítani, szétzülleszteni, megszüntetni, mert maga a Krisztus az egyház. „Te Péter vagy, és ezen a kősziklán építem fel az én egyházamat, és a pokol kapui sem vesznek rajta diadalmat." Nem Péteren, mint katolikus testvéreink tartják, nem is a péteri hiten, mint evangélikus testvéreink hirdetik, hanem magán a Krisztuson, ahogy Péter és a Péterhez hasonlók elhiszik róla, hogy Istennek fia, szabadító.

A református keresztyén nevelés múltban, jelenben és jövőben egyformán ennyi: bizonyságtévő erőt indukálóan bizonyságot tenni arról, hogy Jézus a Krisztus. Ezen pedig a pokol kapui sem vehetnek diadalmat. Hogy vehetnének hát diadalmat rajta azok az elképzelhető kisebb-nagyobb megpróbáltatások, amelyeket aggódó szívünk vagy szorongó lelkünk saját múltunknak vagy más közösségek múltjának analógiájára a holnap meg a holnapután bizonytalanságába minduntalan belevetít. Azoknak, akik Istent szeretik, mindenek javokra vannak, mondja az Írás. Hadd szóljunk hát néhány szót elképzelhető jövendő sorsunknak emerről az oldaláról is. Sokan szeretik elemlegetni a soha többet vissza nem térő régi időket és a hajdan jobb napoknak immár nem ismétlődő áldásait, mondjuk röviden így: az egyiptomi fogság húsosfazekait a pusztai vándorlás kemény megpróbáltatásainak közepette. Kényelmes idők voltak, nem mondhatni, de el is kényelmesedtünk miatta. Az elpuhultságban bűneink száma megszaporodott, ereje megnőtt, hatalma egy-

re nagyobb lett rajtunk. Vallásunk szabad gyakorlása missziós erőnket csökkentette, az, hogy püspökeinkből és főgondnokainkból közjogi méltóságok lettek, lassankint az állam engedelmes szolgáivá változtatott bennünket, híres gerincünk megroppant, vastag nyakunkat megszegtük alázatosan. Idebent, magunk között, legjobb úton voltunk arrafelé, hogy presbiteri egyházból episzkopális egyház váljék belőlünk. Az államsegély annak az áldatlan helyzetnek volt a melegágya, hogy egy tál veres ételért atyai örökségünket adtuk cserébe: üres szimbólummá értelmetlenedtek kezeinkben a templomi perselyek, megfeledkeztünk róla, hogy a jókedvű adakozás istentiszteletünknek integráns része, s adni, egész magunkat odaadni egyszerre előjogunk és szent kötelességünk.

„Boldogok vagytok, ha szidalmaznak és háborgatnak titeket, és minden gonosz hazugságot mondanak ellenetek énérettem. Örüljetek és örvendezzetek, mert a ti jutalmatok bőséges a mennyekben; mert így háborgatták a prófétákat is, akik előttetek voltak." A református keresztyén nevelés jövője: meglehet, hogy a keresztre nevelés. „Aki énutánam akar jönni, tagadja meg magát, vegye fel az ő keresztjét naponkint, és úgy kövessen engemet." Boldogságra nevelés. Kemény eledelre nevelés. Nem büntet, hanem felemel és méltóztat bennünket az Úr arra, hogy többre bízza ezután azokat, akiket a kevesen, úgy látszik, híveknek talált.

Magyar ébredés

I.

Utópiákat rendesen a szebb jövőről látnak a látók. Az a közös bajuk az ilyen utópiáknak, hogy a jobb világot távoli holnap, sőt holnapután ködébe burkolják, s azzal próbálják megvigasztalni a ma sivárságába belecsömörlött lelkeket, hogy majd egyszer, valamikor, kiskedden, sohanapján, borjúnyúzó pénteken, május negyvenbe lesz szőlő is, lágykenyér is, lesz még a kutyára dér, a lónak is hasig ér. A ma, az más. Ma még tűrni kell, szenvedni kell, nyelni az éhkoppot, várni a sült galambot, vagy lesni, míg a málé kisül, abban a jó reménységben, hogy ezt már az ég se nézheti türelmesen vagy tétlenül, valahogy csak lesz, úgy még sohasem volt, hogy sehogyan se lett volna, s ha nem megy magától, könnyen, hát szakítani kell hozzá tűrömfüvet. Olyanokat is szokás mondani, hogy a holnap ködfátyolképei csak az elérhetetlen ideál visszfényei, amelyeket elérni vagy megvalósítani sohasem lehet, legfeljebb megközelíteni. Minden kicsi előre tett lépés arrafelé visz, hát ne türelmetlenkedjünk.

Mindazok pedig, akik így szoktak, vagy így szeretnek, vagy csak enynyire mernek okoskodni és reménykedni, végzetesen összetévesztik az ábrándozást a prófétálással, az öregek álmait az ifjak látásaival. Az igazi utópia ifjúi látás, amely a még ezután leendőt a hit robusztus erejével már meglévőnek veszi, és úgy számol vele. Vigyázzunk, az ifjúi látás látszólag mintha hasonlítana a telekspekuláns ábrándozásaihoz. Itt meg itt, ezen a puszta helyen egy bizonyos idő múlva palotasorok emelkednek. Beszélhet így a látó is, meg a spekuláns is. Mégsem egyféle a kétfajta beszéd. Először is a spekuláns tele van aggodalmas kondicionálisokkal. Ha a főváros először ezt a hidat kezdi építeni, nem a másikat. Ha azok az információk, melyeket ma délelőtt titokban kaptam a főmérnöki hivataltól, nem állítanak falnak. Ha igaz, ami hírlik, hogy Ezsez törzsfőnök és családja nem ok nélkül vásárolt itt fel egy csomó látszólag értéktelen telket indokolatlanul magas áron. Ha a mai rezsim tartja magát tavaszig. Akkor. Akkor palotasorok emelkednek. A másik bökkenő az, hogy mindez valamikor még csak ezután lesz, ha lesz. Mérget venni ugyan ki merne rá.

A látó nem így lát. Az ő képei nem kettős megoldások. Így lesz, mondja, hát így lesz, és nem egyébféleképpen. Ebben rejlik nagy ereje. Továbbmegyek. Így lesz, és mert egészen bizonyosan így lesz, hát nem is így lesz, hanem így van. Aki a látó szavát elhiszi, az ebben az esetben például nem úgy viselkedik, mintha a palotasorok máris megvolnának, hanem még ennél is csudálatosabban, úgy, hogy a palotasorok igenis, megvannak máris.

Ezt a kis előzetes elmefuttatást csak azért tettem ide, hogy hozzászokhassunk ahhoz az egyedül lehetséges látásmódhoz, ahogy magyar ébredésről gyümölcsözően értekezhetünk. Csupán a meglévő és haszontalan ábrándok számát szaporítanók eggyel, ha atudva kezdenénk a munkához, hogy a magyar ébredés majd a távoli esztendők valamelyikében lesz. Vagy van ez a magyar ébredés máris, vagy ne szaporítsuk a szót róla semmihasznára.

II.

Van ez a magyar ébredés, mert már az előidőkben megvoltak és bizonyos szempontból mai napig érezhetők az előzményei, sőt az előfeltételei is. Élettanilag sincs ez különben. Ahhoz, hogy egy teljes (tehát: teljességével tanulságos) egyéni sorsban ébredésről beszélhessünk, senki sem vonhatja kétségbe, hogy először születésről kell beszélnünk. Meg kell születnie annak előbb, akinek az ébredése kérdésessé válik. Mindenkinek meg kell születnie előbb, de némelyeknek újjá kell születniök, mert nagyon sok ember születik előbb, és aztán nyomban meghal. Nehéz betegekre, már-már agonizálókra gondoljunk. Ezeknek a születése nem kérdéses, az

ébredése mégsem aktuális. Elébb hadd térjenek magukhoz, hadd térjenek vissza a halál révéből, hadd szülessenek újjá. Aztán – végül – álomittas gyermekekre gondoljunk, ezeknek sem átmenet nélküli, még csak nem is azonnali az ébredésük. Fel kell ocsúdniok elébb, hogy ébredésükről beszélhessünk.

A percemberekből, akik csak a jelenvaló, múló és röpke pillanatnak élnek, hiányzik minden időbeli távlat és történeti tudat. Ha ezek a lelki ébredés folyamatába bele próbálnak kapcsolódni, minduntalan az az érzésük támad, hogy idáig nem volt semmi, ők kezdtek mindent, velök indul érdemleges évszázadokba a világtörténelem. Ők nem tudnak, nem is nagyon mernek folytatás lenni, mert nem érnek rá ilyesmire. Hiszen az idő fut, lejár, és elmúlik minden. Ha nem lehetnek kezdet, nem ér az egész semmit, hiszen a vég olyan hamari, olyan egyetlen, olyan bizonytalan, olyan semmi, olyan sötét. Az Éj zordon meséjének gyáva félelme bujkál a kezdeni akarásuk hideglelős gesztusai között: Sötét és semmi voltak, én valék ... Sötét és semmi vannak, én vagyok... Sötét és semmi lesznek, én leszek ... A helyes látásban is ez kell: *világosság* és *minden.* Tehát az egész egyéniséget átfogó két bizonyosság: a látás fénye és a mindenség rólunk visszaverődő, mert felénk tartó sugárzása, Isten szeretetének melege.

Aki így lát, az nem percember. Annak a magyar ébredés is folytatás. Előzményei a magyar születés, a magyar újjászületés és a magyar ocsúdás.

III.

A magyar persze nem akkor született, mikor a történet hajnalán kiszakadt elébb a finnugor, majd az ugor közösségből. A mi mostani szempontjaink mértéke alatt mindaddig csak fizikai életet élt, míg meg nem tért és meg nem keresztelkedett. Nem abszolút szempontok ezek, hiszen ha úgy volna, buddhista vagy mohamedán közösségeket nem is vizsgálhatnánk, sőt saját európai klasszikus ókorunk is örökre lezárt könyv maradna számunkra. De jelenlegi kutatásainkban szerepelhet a magyarság pogány őskora úgy, mint amelynek fiziológiai pszichológiája tanulságos, a bennünket éppen most érdeklő közösségi lelki folyamatok kezdőpontja az az idő, mikor István király keresztyén vallásra térítette népét. A nem szomatikus, a lélek felőli, a pneumatikus pszichológiai folyamatok születésnapja ez.

Ennek megfelelően az újjászületés időpontja a reformáció és ellenreformáció kora. Az István idejében megtért közösség vallásos világa haldoklott, agonizált már ezidőtt, s a reformáció erői úgy áradtak szét alélt tagjainkban, mint „bénult idegre zsongító hatás". Nemcsak a protestánsok születtek újjá hatására, hanem a katolikusok is, hiszen a korszak Pázmány Péterrel s általában olyan hitvitákkal zárul, amelyekben már inkább a katolikusok maradnak fölül.

Ocsúdás korszakának a belmissziós mozgalmak éveit tartom, katolikus részről Majláth erdélyi és Prohászka székesfehérvári püspököknek, a Regnum Marianum atyáinak, Izsóf Alajos „Zászlónk" c. ifjúsági lapjának, a kongregációknak, Szívgárdáknak a korát. Protestáns részről a Keresztyén Ifjúsági Egyesület, Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség, Bethánia Egyesület (C. E. Szövetség), Vasárnapi Iskolai Szövetség, Keresztyén Leányegyesület nagyszerű, szent lázban égő, diadalmas éveit. Később a Soli Deo Gloria Szövetség is csatlakozott munkájukhoz, de már nem az arany-, hanem csak az ezüstkorban, az első világháború végeztével. Sokak megítélése szerint ez az ocsúdás is ébredés volt, de akik így gondolkoznak, elfelejtik, hogy eredménye számos egyéni ébredés volt ugyan, közösségi ébredés, oly mérvű, hogy már magyar ébredésről is beszélhetnénk láttára, nem következett volt belőle.

IV.

Ébredésről csak most, ennek a második világháborúnak a végén beszélhetünk. Csak mostanára születik meg a megtért, újjászületett és ocsúdó magyarok belső, vallásos életében a másik ember, az igazi közösségek lehetőségének az előfeltétele. Addig a másik embert gyermekesen vette tudomásul még a vallásos lélek is, úgy, mint saját egyéni hitéletének segítségét vagy akadályát. A belmissziós hitélet észrevétlenül tolódott el a másik ember világa felé. Azelőtt a megtért, újjászületett és ocsúdó ember bizonyságot tett a másik embernek, örült, ha amaz bizonyságát elfogadta, s leverte saruiról még a port is, ha nem fogadta el. A segítség felé enunciált, az akadály felé átkot szórt a gyerekesen viszonyuló belmissziós. Ha már fejlettebb közösségiélet-félét élt a belmissziós, bizonyos harciasság jellemezte a másik ember felé: állandóan kritikai, mégpedig kételyekkel telített kritikai volt a magatartása; ha kezdővel volt dolga, hogy vajon megtért-e igazán, ha veteránnal: bírja-e az üdvösség ígéretének hitbizonyosságát.

Csak legutóbbi napjainkban vált számunkra a másik ember a vallásos élet terén is autonóm lénnyé. Úgy mutatkozott ez meg apródonkint, hogy a vallásos első személy, a valló megtört és alázatosabb lett, mint azelőtt volt, s már nem kereste és nem is találta meg többé önmagában az üdvbizonyosságot. Kezdte belátni, hogy az ő bizonyságtételének a záloga nem ő, hanem a másik ember. Az, hogy ő tanú, hogy ő vall, bizonyságot tesz, széles e világon csak egy másik ténnyel mérhető le, azzal, ha a másik ember elhiszi az ő bizonyságtételét. Ezt az elhivést sem lehet lemérni semmivel mással, csak azzal a másik ténnyel, hogy az eredetileg hívőből

valló válik, annak az eredményes bizonyságtétele meg egy negyedik eredetileg hívő, később valló emberen látszik meg és mérhető le.

Öreg és nehezen gyógyuló hibánk, hogy az ilyen kitételeket, mint ébredés, ocsúdás, képes beszédnek vesszük, s azt gondoljuk, hogy annyit jelentenek: az a közösségi jelenség, amelyről beszélünk, *hasonlít az* ocsúdáshoz meg az ébredéshez. Pedig mi szóról szóra ébredést értünk ébredés alatt. Aki nem éber, a rajta kívül eső dolgokat mintegy csak álomban, homályosan veszi észre, vagy éppenséggel félreérti. Hányszor álmodja például az ember magát hegyi szakadékba csak azért, mert gyűrődés vetett ráncot az ágyruháján. Az imént vázolt lelki folyamat azért ébredés, mert következtében az egyik ember rádöbbent mint valóságra a másik emberre, akit eddig is sejtett, látottformán, de csak tükör által, homályosan. A közösségi élet előfeltétele ez az ébredés. Az egyik ember és másik ember viszonyulása csak azóta lehetséges, amióta a másik ember mint független, autonóm lény vehet részt ebben a viszonyulásban, nem úgy, mint eddig: az egyik ember szubjektív, alanyi viszonyulásának a szűrőjén keresztül. Csak így válik az egyik és másik ember egészséges viszonyulása az egyház életének, a Szentlélek munkájának alapjává. A vallás ténye mint valóságos misszió, amely a maga funkcionálásával új meg új missziónak válik motívumává, önnönmagában is tanulságosan mutatja, mennyire a munkája, tehát tevékenysége, manifesztálódása a Szentléleknek.

V.

Fejlődéslélektani szempontból is hasonló tanulságokat nyerünk. A közösségi magyar lélekben az ősi pogányság jogi réteg: mindenkor, még ma is ebből fakad közösségi életérzésünk. És mindenkor, még ma is csak az válhatik lelki életünk terén valósággá, ami ennek a közösségi életérzésnek logikai törvényszerűségeiben nyilvánul mint tartalom. „Országot kell építeni, Meg kell szegényt békíteni" – mondja Zsellér Jánosról a nagyon szép magyar vers, s ezzel a szög fejére talál, a seb elevenére tapint, mert csak a megbékült Zsellér Jánosnak egészséges, azaz harmonikus a közösségi életérzése – lélektanilag. Logikailag ennek a megbékítésnek és megbékülésnek a törvénye, tehát az az érvény, amely mellett a folyamat valóban is végbemegyen, a mellérendelés törvénye, mert a megbetegedett közösségi életérzés csak ezzel az érvénnyel érezheti magát igazán autonómnak: az én függetlenségem a tiedtől függ, a tied az enyémen múlik. Nem tied az élet joga, nem is az enyém, hanem a mienk.

A középkori, katolikus réteg a vallásosság érzelmi vonatkozásait őrzi. Jellemző, hogy a katolicizmus magát a vallásosságot érzelmi elemnek tartja, s pszichológiailag vizsgálva mindig vallásos *érzelemről* beszél. Templomaiban, istentiszteletében sok a formai elem és a művészi

szépség. (Szobrok, képek, orgona- és énekszó, kórusművészet, a misztériumdráma az oltár mellől indult el; de a többi érzékszervek számára is művészi élményt nyújt a gyertyafény, tömjénfüst, a márvány, a színes ablaküvegen átszűrődő világosság, és magának a templomnak mint műalkotásnak nagyszerűsége; a papiruhák brokátselyme, az oltárterítők művészi hímzései, a hermelin és a bíbor; az arany- és ezüsttárgyak, az ostyának mint ennivalónak szinte jelképes anyagtalansága.) Mindenütt és mindenben a szépség kultuszával találkozunk itt. A művészet világa ez.

Az újkori, protestáns réteg intellektuális természetű. Elsősorban és legfőképpen az értelemnek szól. Az istentisztelet központja, a prédikáció, az ész világában mozog, mindent az anyanyelvre fordítanak, mert elsőrangú fontosságú, hogy a hívek megértsék, amiről szó van. A misztériumdrámákat hitvitázó drámák és moralitások váltják fel, nagy a gond a nevelésre, a tudományokra az egyház veteményeskertjében, az iskolában, a kollégiumokban és a melléjök szervezett nagy bibliotékákban. A híveket időnkint megkatekizálják, hogy tudják-e a hitigazságokat, vasárnap délutánonkint kátémagyarázat folyik a templomokban, amelyek különben egész puritánok, minden művészi szépség nélkül valók, kivált eleinte. Jókai *Az aranyember*ben is, az *Eget vívó asszonyszív*ben is művészi intuícióval veszi észre és mutatja meg, milyen racionális, száraz és rideg a kálvinista vallás az óhitű és görög vallásokhoz képest.

A legújabb kori, belmissziós réteg voluntarisztikus jellegű. Nem szívhez szóló szépség már a vallás, nem is észnek szóló tan, hanem az akarat világát befolyásoló tettrendszer. A templom körül egész sereg intézmény és alkalom nő, amelyben mindben cselekedni vágyik vagy kényszerül a vallásos kedély. Van itt kaszinó a felnőtt férfiaknak, varróóra a nők számára, ifjúsági és leánykörök az ifjak, cserkészcsapat, serdülőkör a növő gyerekek, vasárnapi iskola a kisgyerekek számára. De van iratterjesztés, gyülekezeti lap, szövetkezet, ének- és zenekar, üdülőtelep, alkoholmentes étkezde, tanoncotthon, turistaszálló, sőt még, határeset, de nem hagyhatom említés nélkül, luxushotel is. Az egyház hajókirándulásokat rendez, kül- és belföldi tanulmányutakat bonyolít le, tanfolyamai, szemináriumai vannak, polgári vagy kereskedelmi iskolai előkészítés folyik keretén belül, karácsonyi vásáron, könyvnapon tevékenykedik, saját szervekkel bír életbiztosítási kötvények kötésére, kórházat és diakonisszа anyaházat tart fenn, nyomdája van, árva- és aggmenháza, élénk sportéletet él, csónakháza, uszodája, teniszpályája saját kezelésben, háziipart űz, állást közvetít, nemzetközi szolgálatot vállal. Szeretetmunkáinak (beteglátogatások, kórházi és fegyházi szolgálat, karitász, különleges istentiszteleti alkalmak, vakok bibliájának a nehéz testi munkát igénylő nyomtatása stb. stb.) se szeri, se száma. *Egyháztársadalmi* munka, mondja

minderről éppolyan jellegzetesen, mint ahogy a második réteg vallásos érzelmekről beszélt.

De éppilyen jellegzetesen emlegeti a Szentírás a megtérést az első szeretet boldog érzelemvilágának, az újjászületést a megvilágosodás értelmi állapotának, az ocsúdást gesztiónak, mely imperativusnak engedelmeskedik: kelj fel és járj. Másrészt a nép, az értelmiség és az ifjúság vallásos állapota csakugyan a három pszichológiai foknak megfelelőleg formai (érzelmi), tudatos (értelmi) és tevékeny (akarati) jellegű. A népnél művészet, az értelmiségnél tudomány, az ifjúságnál társadalom a vallás. (Ez utóbbira vonatkozólag érdekes megfigyelni, hogy a fent felsorolt egyháztársadalmi intézmények és alkalmak keretein belül milyen nehéz felnőtteket s milyen könnyű fiatalokat lelkesíteni, munkába állítani és foglalkoztatni.)

Az ébredés történetileg is a legifjabb réteg, fejlődéslélektanilag is a fejlődés legmagasabb foka. Korunk is, a felnőtt ember is: vallásos. Nem művészet, nem tudomány, nem is társadalom már a vallás, hanem – mint láttuk is – *vall-ás,* amelynek eredményeképpen egyház épül.

VI.

Föntebb a magyar ébredésnek előfeltételéül azt a követelményt szögeztük, hogy vagy egyáltalában nem is lehet róla beszélni, vagy pedig nem ezután lesz ilyesmi, hanem már meg is van. Nézzük csak, az azóta nyert tanulságok világa mellett látható-e belőle valami?

Jogilag, az ősi pogány rétegben gyökerezően igenis, beszélhetünk magyar ébredésről, hiszen egyre biztosabb kontúrjai támadnak figyelő szemünk elé egy magyar társaslélektani-logikai és filozófiai törvényhálózatnak. A magyar ébredési folyamat legalábbis megindult ezek szerint, mert az ösztönös magyar élet napjainkban már bizonyos törvényszerűségek érvényét mutatja. Nem lehet ma már erről sem frázisosan, sem zavarosan, sem rosszhiszeműen beszélni. Nem lehet magyar életet cigányfülre vagy imitálva vagy mímelve sem élni.

A középkori, művészi rétegben szintén van magyar ébredés, mert a magyar formák világa, igenis, élő és potens. Ennek kétféle tanulsága is van: egy történeti és egy fejlődéslélektani. Történeti szempontból úgy áll a dolog, hogy a magyar, sőt a magyarországi, sőt a Duna-medencei, sőt a kelet-európai folklór egységes, tehát a középkorban a vallásos misszió ezeken a területeken betöltötte szerepét, és elvégezte feladatát. Fejlődéslélektani szempontból viszont meg kell állapítanunk, hogy a magyar ébredés végbement, mert a formák világában a művészet hőfoka egészen magas, áhítatos fokon áll, a magyarság tehát nemzet. A népköltészetből fakadt költészete világviszonylatban is komoly érték (Petőfi, Arany, Ady), a parasztzenéből kivirágzott muzsika nemkülönben nemzetközileg elismert nagy muzsika (Bartók, Kodály). De a művészetet megelőző fokon, a jogin is termeltünk internacionális vonatkozásban értékeset (Kossuth).

Az újkori, tudományos rétegben az a tény mutat magyar ébredésre, hogy úgy a jogi, mint a művészi réteg termékeit illetőleg megindult közösségi életünkben egy hatalmas tudatosulási folyamat. Társaslélektani-logikai és filozófiai, úgyszintén folklórtanulmányaink a jogi és művészi folyamatok magas fokához mérten is színvonalon vannak, magas színvonalat képviselnek. Meg kell azonban állapítanunk, ha őszinték akarunk lenni, azt is, hogy értelmi síkban Magyarország, a Duna-medence és Kelet-Európa még nem egységes, éppen ezért tudományos értékei világviszonylatban még legfeljebb egyedi fokon márkázottak. (Magyar muzsika mellett legfeljebb Bolyai János tudományáról lehet szó, magyar tudományról még nem.) Ennek a megállapításunknak is kettős a tanulsága. Történelmileg azt jelenti ez, hogy a magyarországi tudatosulás folyamata az újkor kezdetén, a XVI. és XVII. század fordulóján törést szenvedett, és azóta stagnál. (Ezt csakugyan bizonyítják az általunk ismert tények is. A bibliát lefordították a magyarok anyanyelvére, a zsoltárverseket is, s a zsoltárversek népszerűsítették a zsoltároknak egyébként szintén francia népdalokon alapuló melódiáit is. Még Pázmány Péter magyar közkinccsé tette a hitviták magyar stílusát is. Azóta az egységes fejlődés megszűnt, a tudatosulás későbbi állomásain már csak papírforma szerint való. Gyökerenincs, importált, ránk kényszerített anyag, álkultúra.) Fejlődéslélektanilag meg azt jelenti megállapításunk, hogy a magyar ébredésben egyre jobban tudatosuló közösségi bűnbánatunkkal idáig kell visszajönnünk. Zenei és költői anyanyelvünkből nemcsak tudatos zenei, hanem tudományos nyelvet is kell fejlesztenünk, ha azt szeretnők, hogy Magyarország, a Duna-medence és Kelet-Európa tudományban is egységessé tudatosulhasson.

Bartók és Kodály zenei forradalma érthetőleg a katolikus egyházi zenét elsősorban termékenyítette meg. A katolikus egyház – megint csak megmagyarázhatólag – jóval hidegebben, sőt bizonyos mértékű ellenségeskedéssel fogadja a nem formai, hanem tudományos ébredés, a magyar tudatosulás szimptómáit. Nem is az ő világa ez, elsőrenden legalábbis nem az övé. Protestáns feladat ennek a megértése és szolgálata. Majd aztán a katolikusok is hasznát veszik a maguk portáján eredményeinek, hiszen annakidején Luther tanításainak és egyháztisztító munkájának is hasznát vette a tridenti zsinat.

A magyar ébredésnek azonban csak bűntudati és bűnbánati része a tudatosulás, történelmi adósságának, mintegy jóvátételnek a törlesztése. Ifjúságában is meg kell újulnia a magyarságnak, ha azt akarja, hogy jelenbeli feladatainak is eleget tegyen. Ez a megújulási folyamat azonban nem

mehet végbe nevelés nélkül. Nevelők meg csak olyanok lehetnek, akik már felébredtek.

De éppen ezért mondtuk már induláskor örvendező lélekkel, hogy magyar ébredés nem lesz, hanem van. Van, mert előfeltételének következményeképpen az effajta, a másik embert autonómiájában látó és vevő egyház már hatásaiban is érezhető. Itt is, ott is. Olyankor pedig, mikor itt is, ott is látható már a zöld, nem azt szoktuk mondani, hogy nemsokára tavasz lesz, hanem ujjongó lélekkel azt, hogy megjött, beköszöntött, hála Istennek itt a tavasz!

* * *

A mű tartalomjegyzékét lásd egész kötetünk végén – a szerk.

A MAGYAR BÉKE

Bereczky Albertnek

Előszó

A politikus politizál. Politizál, azaz politikát csinál. Politika: vitás jogviszony rendezése. Jogviszony: egyik embernek a másik embertől függő jó életérzése. Életérzés: a kínt kerülni és a kéjt keresni. Kín: önfenntartásomban éhes, fajfenntartásomban impotens vagyok. Éhes: éhes, szomjas, álmos vagyok; fázom; impotens: fáradt, beteg, öreg (kiélt) vagyok. Fázom, ennek kétféle indokolása lehet, egy a természettől függő (hidegre fordult az idő) és egy másik, jogi (nincs tüzelőm, az emberiség jelenlegi állapotában nem jut számomra tüzelő). Jog szerint egyik ember törekvése jó életérzésre nem korlátozhatja a másik embert abban, hogy jó életérzése legyen. Politika: rendezni a jogviszonyt, ha az kérdésessé vált; helyesebben: mivel az minduntalan kérdésessé válik. Rendezni sem igen lehet egyébképpen, mint megszorítani az egyik ember és kibővíteni a másik ember jogát. Egyik ember: aki okozta, másik ember: aki elszenvedte a rövidséget, ami miatt a rossz életérzés keletkezett. Ez a szóban forgó rossz életérzés nemcsak a rövidséget szenvedett másik emberben keletkezik, az egyik embernek is félnie kell a rövidség pillanatában és azután mindig a megtorlástól, amely a másik ember részéről fenyegeti.

A jó életérzést egy valami válthatja ki az emberből, ha helye a nap alatt megvan, s azt nem korlátozza a másik ember részéről annak a másik embernek a helye a nap alatt, ha független egyik ember a másik embertől. A jog egyetlen elképzelhető formája tehát az autonómia. Ha ez igaz, akkor a történelem folyamán politikailag mindig csak ez történt: minden kor igyekezett megszorítani az egyik ember időközben elburjánzott és kibővíteni a másik ember időközben elsatnyult vagy addig még ki sem fejlődhetett autonómiáját. A mi mai politikai feladatunk is ez: megszorítani jogosulatlan és kiterjeszteni kérdésessé vált autonómiákat. A természetes határ minden korban adva van. Minden kor csak annyi embernek adhat autonómiát, amennyit teljes jogú embernek tart.

A mi korunk nemrégiben véres háborút viselt azért, hogy megvédje és a jövőben eredményesen biztosítsa a közelmúltban alsóbbrendűnek tartott emberek, embercsoportok és népek autonómiáját a felsőbbrendűnek vélt emberek, embercsoportok és népek amazokat elnyomni, kisemmizni, sőt megsemmisíteni szándékozó törekvéseivel szemben. A hadrakelt seregek és a diplomácia fegyverei megtették a magukét: győzelemre segítették a háborút, és békét szereztek a vértől megcsömörlött emberiségnek. A jogi nevelésnek az a kötelessége, hogy most már vegye hasznát a háború eredményének, és próbálja meg lélekben is felszabadítani azokat az embereket, embercsoportokat és népeket, amelyeknek idáig nem volt autonómiájuk. Ezt pedig csak egyféleképpen teljesítheti: ha lélek szerint valóságosan is békét szerez nekik.

A magyar (most már bízvást ide merem írni: és az egész modern, XX. századbeli asioeuramerikai) társaslélek a szenvedést tartja a legnagyobb aktivitásnak.

Nem cselekszik *tehát a béke megszerzéséért*, megszenvedi *a béke lehetőségét. Megbánja a kollektív bűnöket, megköveti kárvallottjait, felajánlja elégtételül egész valóját és minden földi javát.*

Az ilyen szerkezetű társaslélek aztán, saját magában nem találva többé semmi akadályát a kollektív munkának, nyomban munkához is lát. Mindössze addig tétovázik még, míg három irányban is meg nem állapítja, hogy a megbékélés ideje nemcsak az ő szubjektív szempontjából, de objektíve is megérkezett: politikailag is, társaslélektanilag is, fejlődéstörténeti szempontból is.

Előbb az itthoniakkal próbál összeédesedni: a parasztsággal, munkássággal és az értelmiséggel. Nem is nagyon csinál titkot belőle, hogy legjobb politikának a kultúrpolitikát tartja, a kultúrpolitikai irányok és módszerek közül meg a szabadművelődést.

Majd a körülöttünk lakókkal, végül ifjúságunkkal iparkodik megbékélni. Ez utóbbinál szemmel láthatólag komoly nehézséget jelent számára az a tény, hogy itt egyforma eséllyel számolni kell véle: vajon milyen lesz a rezonanciája a becsületes békülési szándéknak, a megátalkodottság fogadja-e gúnnyal vagy közönynyel, esetleg a komoly bűnbánat, lelkiismeretes nevelői számvetésnek vagy a növendék őszinte töredelmének rokonszenves formájában.

A szerző tudja jól, saját eddigi tapasztalatából is, mennyi lelki energiába kerül egy ilyen lelki fronton megvalósult béke. Maga sietett utánpótlásért, s igyekezett mindenekelőtt a mennyei Atyával, Istennel megbékélni, hogy földi testvéreivel is igazán és mennél hamarabb igaz szívből megbékélhessen. Volt megbánnivalója amúgy is bőven. Eddig ugyanis jószerint csak egyéni gyarlóságai villantak eszébe, valahányszor a Teremtő és Gondviselő Úr széke elé borult. Ezúttal bőven sorjáztak elő emlékezetéből kollektív bűnei is. Hadd tegyen itt most boldogan bizonyságot afelől, hogy nemcsak a bűn porbasújtó terhét érezte, hanem a bocsánat felemelő erejét is.

Minden vonatkozásban a magyar béke erejét érezte. A szenvedés szerezte békéét.

A MAGYAR BÉKE

A reform előfeltételei

Mostanában ismételten nyílt alkalmam köznevelési reformtervek tanulmányozására. Egyik szebb, ötletesebb, logikusabb a másiknál, s olvastukra minduntalan felébred bennem a kíváncsi kérdés, vajon melyik valósul meg közülük, vagy más esetben, melyikből mennyi válik gyakorlattá és életté. Mikor már harmadszor-negyedszer tettem fel ugyanezt a kérdést, beláttam, hogy módosítanom kell, különben megválaszolhatatlan. Mostanában azt kérdezgetem, vajon melyikőjük valósul*hat* meg, melyikből mennyi vál*hatik* gyakorlattá és életté. Erre a kérdésre aztán már lehetséges valamelyes felelet, sőt igen pontos és egzakt felelet is elképzelhető rá. Minden reformból annyi valósulhat meg, amennyinek megvannak a megkerülhetetlen és meggazdálkodhatatlan előfeltételei.

Megírtam jó egynéhány helyen, elmondtam még több alkalommal előadásaimban, hogy a gyermekszerűség elvének tudományos kifejtését időben megelőzte ugyanennek az elvnek költői tárgyiasítása az irodalomban. Előbb megálmodta *Goethe* az *Erlkönig-ben*, hogy a gyermek és a felnőtt két különböző világ, s a gyermek autonóm lény a felnőtthöz képest, csak azután jött el a gyermekszerűség jegyében okoskodó pedagógiai gondolkozás korszaka, s legfeljebb napjainkban kezd megvalósulni ez az elv a pedagógiai gyakorlat reformmozgalmai körében. Elébb *meghatódott* a világ rajta, hogy egy kisgyereknek azért kellett meghalnia a földkerekség számára legmelegebb, legpuhább, legbiztonságosabb helyén, az apja ölében, mert nem értette a nyelvet, amelyen biztonságot, békességet és lelki harmóniát próbáltak neki hirdetni: a felnőttek nyelvét. Hiába mondott az apja igazat, hogy nincsenek fenyegető rémek, csábító alkalmak és földöntúli, hatalmas, magával ragadó varázslat, csak köd van, száraz levelek csörgése a szélben és öreg fűzfák, ha a gyermek autonóm világában és szótára szerint mindezek vannak, és így valóságos valakik vagy valamik. És hiába van gyors paripát még gyorsabb vágtatásra késztető szülői aggodalom, békés tanya nyugalmas lámpavilága hiába vár félelemoszlató fényével és kézzelfoghatóságával, a kisgyermek mégis holtan érkezik meg az éjjeli hajszából. Az emberiségnek, ismétlem, először bele kellett rendülnie ebbe a ríkató képbe, végig kellett képzelni e sötét, brutális és kilátástalan szituációt, és *csak azután tudott gondolkodóba esni* rajta: vajon mi lenne hát a legsürgősebb és leghatékonyabb pedagógiai tennivaló, ha már ez a megható helyzet. Azután kiveszekedték ma-

gukat a témán a pedagógiai gondolkodók, és még mindig beletelt valamelyes idő, míg végre megmozdult a nagy lusta móles, az iskolai meg a házi nevelés tradicionalizmusa, s hajlandónak méltóztatott magát eltökélni néhány jelentősebb vagy kevésbé jelentős módosításra előbb, utóbb némi újításra is. Elébb tehát a közvéleményt változtatta meg az irodalom, aztán a fennálló pedagógiai érvényt a tudomány, s *így született meg* fájdalomban és zűrzavar tisztátalanságai közepett *a társadalom új gesztiója,* a pedagógia reform.

A mi mostani pedagógiai reformtörekvéseinknek is szorgosan tudakolniok kell a reform előfeltételeit. Soha egy pillanatra sem szabad szem elől tévesztenünk vagy elfelejtenünk, mekkora igaza van Madáchnak, mikor a francia forradalmat a mámoros Kepler álmának mutatja *Az ember Tragédiájá*ban. Még világosabbá válik a szimbólum, ha behelyettesítjük a mámort a Kepler-jelenetet megelőző kép Tankrédjának a végén már jéggé dermedt eredeti lelkesültségével, s úgy képzeljük el a színek belső szimbolisztikus rendjét, hogy a zárdából kiszabadított apáca a hűvös tudomány mellett ledérré józanodik, a forradalom lázában pedig dialektikussá sarkul: egyfelől elérhetetlen ideál, másrészt csömört kiváltó Venus vulgivaga*. A kettő feszültségéből ugyanis a normális nő születik, akiben mindig kell lenni az ideálból is, a nőstényből is, hogy ember lehessen. Az érzelmi meghatódás Izaurán, aki mint nő lehetetlenült, hiszen kiölték belőle a női test életének minden ösztönösségét, kiváltotta Kepler Borbálából a kettősséget, hiszen ő a tudomány világában elméletileg, tehát nem az örök ember (ez esetben Kepler) párjaképpen testből, azaz házasságtörésből és lélekből, ti. megbánásból van egybegyúrva, de csak a forradalomban, a társadalmi gesztióban sarkul egységessé, akit azonban már megint csak a következő színben, Londonban látunk reformból érvénnyé válni mint polgárleányt.

A reform útja tehát röviden ez; hozzátehetjük, minden reform útja mindig ez, törvényszerűen ez. Az irodalomban és művészetben tükröződik a közvélemény változása: a reformra érett szituációk megható vagy megbotránkoztató eseteket, tragikus vagy komikus helyzeteket szülnek, s a közvélemény megérzi, hogy a helyzet tarthatatlan. Erre a tudomány gondolkozóba esik, és megállapítja, hogy a fennálló rend eddigi érvénye valahogy, valamikor megszűnt, ez okozta a visszás helyzetet. Igazat ád a közvéleménynek, és tudományos egzaktsággal megállapítja azt az új érvényt, melyet az irodalom és művészet kevesebb egzaktsággal, de intuitív erővel már előre megálmodott. Az új érvény új tettekre jogosítja a társadalmat, és ez a reform. A reform megszilárdul, szokásrendszerként

* „utcasarki Vénusz" – *a szerk.*

funkcionál egész addig, míg a közvélemény reformra érettnek nem érzi, ilyenkor az imént vázolt folyamat megint megismétlődik.

A voltaképpeni forradalom nem maga a társadalmi gesztió, hanem a művészetben és irodalomban tükröződő érzelmi folyamat: a régi formák összetörése. Csak az a reform sikerülhet, amelynek nem hiányzik ez a két előfeltétele. A gesztióban a közvélemény új formát teremtő érzelemvilágából az valósul meg, amit az emberiség gondolatvilága már érvénynek ismert el. A közvélemény forradalmi rokonszenve és a tudomány kormányzó hatalmat jelentő érvényelismerése nélkül nincs igazi reform. Egy példával szeretném ezt az állításomat részleteiben is megvilágosítani.

Arany János Bolond Istók-ja mint egy eljövendő iskolareform egyik előfeltétele

A magyar irodalom már régóta hangos a panasztól, hogy a magyar gyerekek rosszul érzik magukat az iskolában. Emlékszem egy furcsa esetre, keservesen és meg nem vigasztalódva emlékszem rá. Az egyik folyóiratban megeresztettem egyszer egy sorozatot *Örök magyar diákok üzenete* címen. Azt mutattam be idézetekben, hogy Bessenyei, Kölcsey, Vas Gereben, Jókai, Arany, Mikszáth, Móricz Zsigmond, Móra Ferenc és rajtuk kívül is majdnem minden számottevő magyar író úgy érezte magát iskoláskorában, mint a kutya a kútban. Csokonai, Petőfi, Arany nagy egyértelműséggel búcsút mondtak tanulmányaiknak, mielőtt diplomát szereztek volna. Jókai s egy egész sereg nagy magyar író rajta kívül megszerezték ugyan a pecsétes levelet róla, hogy okos emberek, de azonmód sarokba is lökték, nem vévén semmi egyéb hasznát, csak anynyit, hogy megvan. Egyetlenegy ember reagált a mondanivalómra, az is azzal torkolt le, hogy az iskola a tucatemberek számára és hasznára készült, ne csodálkozzunk tehát rajta fölöttébb, ha a nem mindennapi emberek kényelmetlenül érezték magukat szokványosan szűkre szabott dimenzióiban.

A hozzászóló maga is tanár volt, s az iskola érdekében vélt eljárni, így cselekedvén. Nem hiszem, hogy helyesen okoskodott. Ha Arany János *Bolond Istók*-ja nem autentikus, akkor a *Toldi* sem az, a balladák sem, sem semminemű írása a költőnek, meg a többi költőknek. Akkor az *Őszikék* mélabúja sem egyetemes emberi, örök érzés, hanem egy szokatlan arányú és formájú, kivételes egyéniség megnyilvánulása, nem szabad hát rajta csodálkozni, ha elefántnak néz szúnyognyi bajt, vagy ha megemészti az örök kétely, s pályája bére égető, mint Nessus vére. A mindenkori

igaz ember, az örök ember pályája bére kivétel nélkül mindig égető, mint Nessus vére, s „az" ember, vagy ha így tetszik jobban, az Ember néz elefántnak szúnyognyi bajt. Aki nem annak nézi, az nem egész ember. De ugyanígy igaz ez a megállapítás az iskolára vonatkoztatva is: nem egyik-másik extravagáns magyar költő, hanem az Ember érzi magát rosszul az iskolában. Addig nincs igazi reform, míg a közvélemény szíve meg nem esik Bolond Istókon, hogy mindig valami olyanért sóvárog, mit nem tanítnak a tudós tanárok. Addig nincs igazi iskolai reform, míg a közvélemény sürgetésére a pedagógusok neki nem állanak, és meg nem próbálnak olyan iskolát kigondolni, amelyben a tudós tanárok olyat tanítsanak, amiért Bolond Istók, vagyis „az" ember eddig olyan hiába sóvárgott szegény. Meggondolandó tény ugyanis, hogy az iskola saját lecsökkentett célkitűzését sem tudta megvalósítani, éppen azért, mert kevesebbel is hajlandó volt megelégedni. Tucatemberekké akarta nevelni növendékeit, s azok ma már vagy torzemberekké nevelődnek benne, vagy nevelő hatásától illetetlen, iskolában mért tudástól menten távoznak el belőle a benne töltött olcsó idő hasztalan sokának elteltével. Talán ha mindig a legmagasabb cél felé törne az iskola, kibocsáthatna különbek híján sok-sok tucat tucatembert. De az is meglehet, hogy nincs voltaképpen tucatember, hanem a dolgukvégezetlen iskolahagyott embercsoportok embertorzói züllenek tucatemberekké, vádlón mutatva rá, hogy az iskola mulasztása miatt nem válhattak teljes értékű (teljes jogú és teljes kapacitású) képemásaivá a nagy Istennek.

Egészséges, tehát meg is valósítható iskolareform előfeltételeként halálos komolyan kell vennünk a magyar irodalmat mint a magyar közvélemény őszinte tükrét a magyar iskoláról. A *Bolond Istók* második énekéből pl. a következő reformok olvashatók ki:

Nem kell iskolai egyenruha. *(Halvány, sovány alakját hosszú tóga – Mint gyászlobogó a nyelét – fedi.)* Meg kell javítani a konviktusokat. *(Nem látszik, hogy nagyon jól menne dolga, Étvágya is több, mint betöltheti.)* A nevelést nagyobb mértékben kell fejlődéslélektani alapokra helyezni, s miképpen kell kezelni p.o. az adoleszcenst. *(Lelkét dicsőség vágya kergeti, S mindig valami olyanért sovárog, Mit nem tanítnak a tudós tanárok.)* Nincs igaza az analitikus, egyesből kiinduló és az általánost az egyesből összerakó tanrendszernek. *(Sőt a tudásnak vonzaná is vége Akármi szakban, s mindben egyaránt.)* Nem szabad az adatok gyűjtésére egyszerűsíteni a tudást. *(De azt az iszonyú „kásahegyet" Keresztülenni, míg tud csak egyet!)* A mennyiségtan legyen igazán a természettudomány nyelve. *(Oh, hányszor elmereng a tiszta mennybe, Hol a tejút és többi napkörök Egy-egy láncszem tovább, a végtelenbe, Hol milliárd nap és bolygó görög; A Sirius-hossz, ily távollal szembe, Már semmi, hát még ez a földi rög!... De iskolában rettenté a sok A+b, nagy √, a dűlt ∞-asok.)* Meg kell állapítani s nem túl magasan az osztálylétszám felső határát. *(Zsúfolva is van termök: ő tanára Alig százötvenedrész gondja volt.)* A diák ne csak egy numerus legyen, ismerje meg a nevelő testi-lelki habitusát egyenként. *(A tábláig sem ért el szemsugára, A legszebb képlet rajta – szürke folt; „Folytassa Istók!" „X, emelve á-ra"... Szegény myopsunk csak ötölt-hatolt.)* Az osztálytársakban fel kell ébresztenünk a szociális felelősséget is egymás iránt. *(S ha csillagásztak, ő nézvén a csőbe: Sipkát akasztott más lurkó elébe.)* A természetrajzot sokkal inkább a kinti valóságra alapozzuk, s ne nomenklatúrára törjünk. *(Szerette volna ő ismerni, oh nagy Természet, alkotó kezed művét! Keresve, hol sűrűen található vagy, Erdők virágát és a bérc kövét; De a padokban [ah, szánni való agy!] „Magolni" kelle kő, virág nevét.)* A szemléltetésnél különösen vigyázni kell, hogy célra vezessen, s ne a figyelmet segítsen még széjjelebb szórni. *(S ha kézről kézre járt valami ásvány: Brúgó* darabbá vált körutazásán.)*

Filozófiai oktatásunkat és nevelésünket ki kell szabadítani a filozófiatörténet bilincseiből, filozófusokká nevelnünk azokat, akik jelenleg hatás alá nem kerülve izzadják ki a közben nyert semmire sem jó, pusztán csak ismereti anyagot. *(Isten, világ, ember: a tiszta ész Nyitját ezekhez vágya feltalálni: De, ami pár évezred óta kész, Belátta, hogy neki kell megcsinálni. Mind „térj-meg-utca" ez, bármerre méssz; Így kedve nem sok volt philosophálni; – Egy ismerethez mégis eljutott: „Hogy semmit nem tud, annyit jól tudott".)* A logicizmus béklyóitól is ideje volna már megszabadulnunk. *(Nem volt erős fej: kategóriák Szerint sehogysem járt bolond esze; A logikában nincs gyöngébb diák, Major- s minorban ő nyakig vesze.)* A modern természeti világképben úgyis düledezőben a klasszikus mechanika okiviszony-hálózata. *(Vagy az okot nem lelte, vagy fiát.)* Mintha a Bergson intuícióját érezné meg előre. *(Kivéve mint pók, ha mit éreze.)* Ezt a mostani követelményünket is bele kellene építeni pedagógiánkba, az irodalom és költészet szimbólumrendszerének nagyobb tudományos megbecsülését és értékelését. *(Mert [amin elbámulna Kant, Spinoza] Észtanszerűbb volt verse, mint a próza.)*

Történettanításunk szintén reformra szorul, először is a kizárólagos adatközlés lélektelen és veszélyes volta miatt. *(Történelemből ha micskét tanult is, Meg' elfelejté a vizsgálatig.)* Történetfilozófiai nevelésre volna szükség. *(Mert a fonál, ha oly hosszúra nyúlt is, Nem az volt, mi szellemnek mondatik.)* A kizárólagos kronológia és politikatörténet helyett egyetemes fejlődéstörténetet adjon. *(De a föld minden évszáma s királya.)* Semmi esetre sem beemlézendő, könyv nélkül magolandó szöveget. *(Meg a tanító körmönfont irálya.)*

Nem biztos, hogy száműzni kell a klasszikus nyelveket az iskolából *(Classicusokhoz épen szíve vonta: Kedvence volt Horác, Virgil, Homér)*, de biz-

* Kollégiumi barna kenyér (Arany János jegyzete)

tos, hogy változtatni kell a grammatizáló módszeren, mely még a felső osztályokban is paradigmák, a verbo-k és szerkezetek iránt érdeklődik, egyenes kérdést alakíttat át függő kérdéssé, és kíváncsi a consecutio temporum szabályaira. *(De szót hüvelyből nem örömest bonta, Virágot nem tiport el a gyomér'.)* Még az élő nyelvek tanítását is módosíthatjuk, ha a következő sorokat megszívleljük. (Ő *az egésznek bátran nékironta, Kileste, hol foly az a finom ér, Melyen halad cselekvés, érzet, eszme – Habár egy szócska néhol kárba veszne.)* Ez az elv később még egyszer visszatér, egy másik oldalról világítva meg a problémát. *(Vágyának az sem épen akadálya, Ha könyve néma, nyelve idegen: Előbb egy-két szó értelmét kivájja, Tűnődve mint hieroglypheken, Míg a mondatnak is nyitját találja; – Így ássa, mint szú, a laprétegen Magát keresztül; – s ha kezére jön, Nyelvtant is olvas, meg szótárt – külön.)* Ez utóbbi esetben ugyanis újabb pedagógiai probléma, meggazdálkodható-e bizonyos fokú erőfeszítés a teljes sikertelenség, sőt meddőség veszedelme nélkül (ez ti. az ún. „puskák" használatának máig is nyitva maradt kérdése), no meg az is, lehet-e egyszerre szókincset gazdagítani, nyelvtani biztonságot nyerni és érteni idegen nyelven. Végül, hogy békíthető össze a nyelvtanulás eme módjával a direkt módszer.

Újabb probléma vetődik fel: hogy lehetne azon segíteni, hogy ne törjön le az egykor olyan lelkesen induló kisdiák félúton, ne hagyja abba a munkát dolgavégezetlen. *(Az érdemlépcsőn nem magasra hágott, Se' a tanuló hoszszas évekén; A pálya fele-útján félrevágott, Nem, mint amolyan kirugó legény: De csüggeszté e taposó malom Egyhangusága és az únalom.)*

Mitévők legyünk, hogy a jó eredmény ne következzék idegen motívumokból. *(Tanulni ugyan annyit „a tanárnak" Iparkodott ő, „a becsületért", Hogy nem nevezték publice szamárnak... Jobb „calculusa" is alig egy párnak Lőn, mire az esztendő véget ért.)* Hogy lehetne végét vetni a verbalizmusnak. *(Elfújta hangosan, amit nem ért.)* Hogy mutassuk az iskolai munkával egynemű értelmét meg ennek a munkának. *(Azonban őt ez mind nem boldogítá, Sőt, hogy időt lop, azt érzé, gyanítá.)* Hogy lehetne még az utilizmust is távoltartani az iskolai munka közeléből, megszabadítani a középiskolát és az egyetemet a gyakorlati szakképzés veszedelmétől. *(A pálya végén hosszú reverenda Intett felé, vagy olyan kutyabőr, Minőt nem rejteget az ős gerenda: Pap is lehetne, ügyvéd, ingenieur;... De ő a „lenni vagy nem lenni" célt Nem így fogá föl: „enni vagy nem enni"; „Kenyérrel" ő csak napról napra élt, Tíz-húsz év múlva ma szüksége semmi; Annak fejébe nem tűrt és remélt: Hol fogja egykoron magát „letenni" Mint doctor, prókátor, ludi-magister, Vagy más ilyen tor-ter nevű philister.)* Közben egy mellék-problémahajtás, de nemkülönben lényeges: hogy lehetne az iskolát úgy megreformálni, hogy ne szabadítson másokra a tehetetlenségi erő kikerülhetetlenségével selejtes elemeket. *(Bajtársit e pálmák varázsa vonta, Lett is valami, valamennyiből, Ki mind az iskolát végig taposta, Lesz az.)* Külön fájdalom, miért olyan utolsó

mesterség maga a nevelői, melynek elsőnek kellene lennie. *(Ha más nem, egy falusi „kosta".)*

Túl most már a kötelező tanórákon és az azokra való előkészületen, a szabadidő és szabadfoglalkozás problémáját is meg kellene már egyszer – szabályozás helyett – oldani. *(Ami szünidőre A megszabott órák s napok során, Önvád nekűl szert tehetett, a dőre! Azzal henyélte el későn-korán, Hogy olvasott borúra és derűre, Mohón, systéma nélkül, szaporán, Mintha, mit a világ nyomdái nyomnak, Fejébe kéne férni mind, a lomnak.)*

Magának a tanulásnak a központi problémája következik. Az én diákkoromban úgy élt ez a probléma köztünk: mi az okosabb és sikeresebb: tizenöt-húsz sort kapni egy napi leckéül, de azt apróra megemészteni, szisztematikusan feldolgozni, mint ahogy a fölöttünk járó osztályt tanította egy fiatalabb tanár úr, vagy úgy, ahogy minket „kínoz" egy öreg tanár, ötven-száz sort sózva a nyakunk közé, amit akarva sem lehet jól preparálni. Egyszerűbben: akkor tanulok-e meg hamarabb és jobban latinul, ha a szószedetemben egyszer előforduló szót néhány társa közt ismételve beemlézem, vagy akkor, ha a mindennapi száz sorban egy szó minduntalan előfordul. *(Csodálatos fő; hova fér e zagyva, Emészthetetlen brutto töltelék? Jut-é fiókja mind ennek az agyba'? Vagy, mint edény ha színig megtelék, A többi átfoly még nyomot se' hagyva? – Elfolyt biz' abból, gondolom, elég: Sőt, ami része bennmaradt nehánynak, Nevezni azt se' merném tudománynak.)* A két utolsó sor pótproblémája: vajon komolyan az iskolát kárhoztatja-e Arany, hogy rendszertelenné lett a tudása, vagy az iskolai tudással szemben az önirónia szelíd szatírájával éppen csak ezt a részét hirdeti műveltségének komoly értékéül, amit így szerzett? Alighanem ez utóbbi gyanításunk a helyes, a folytatás legalábbis ezt sejteti. *(Nincs tárgy, miből, az iskolák szokása Szerint, kiállná a vizsgálatot; De általában véve, egyremásra, Elméje mégis nyílt, gyarapodott: Mint testi étkünk nagy részben lemállik, S mi bennmaradt, az más anyagra válik.)* Megint nagy kétségek közt mozgunk: mitévők legyünk, hogy tanítványaink a nyert anyagot ne csak megtanulják, hanem meg is emésszék?

Egy idézhetetlenül hosszú, bár gyönyörű rész a diákot *mint embert* ajánlja a nevelés figyelmébe. Először is hogy lehetne azt elérni, hogy ne látszat szerint, felületesen ismerjük meg tanítványainkat, hanem a maguk valójában? Továbbá hogy lehetne testi-lelki nyomorúságukon úgy segíteni, hogy ne sebzetten és holtig való szenvedésre ítélve hagyják ott az iskolát, mely bizonyos mértékig felelős is volna igazság szerint az elszenvedett kárért? Végül hogy lehetne visszatenni a diákokat abba a természetbe, melyből neveltetésük és egyéb körülményeik erőszakosan kiszakították őket?

A természet a maga kívánnivalója mellé odasorozza még a természetes társadalmi környezetből szintén erőszakosan kitépett diákkal szem-

ben a társadalom kívánnivalóit is. Hogy lehetne szisztematikussá tenni a kollégiumi élet szükségadta közösségi munkanevelését (téli favágás a Nagyerdőn). Hogy lehetne orozvakelt közösségi szórakozásukat annak rendje-módja szerint valóvá nemesíteni (mulatozás az elorzott bitang palló melegénél, karcos vinkó mellett).

A serdülés és adoleszcencia korának azok a problémái következnek, melyek még ma is megoldatlanok a nevelés keretében. *(De majd kijózanúl, és koszorúk Távol kecsegtető sejtelme bántja: Sovárg egy cél nélküli cél felé, Amelynek útját-módját nem lelé.)* A szobrászkodó, festegető, muzsikáló, komponáló s utána iskolahagyott színészkedő Istók a maga teljességében elénk tárja a tragikus sorsú adoleszcensek magukramaradását és magukrahagyottságát a legnehezebb években, a legkritikusabb lelki válságok kellős közepén. Hiába vigasztaljuk magunkat eddigi kísérleteinkkel, és hiába is igazoljuk, a mai diákok e tekintetben éppen olyan szerencsétlenek, mint annak idején Bolond Istók. A legjobb tanár sem igen tehet egyebet ma sem, mint annak idején a „kibőgött" agg Simeon tett. *(Föllelkesült a lelkes ifion, Szavalni fogta, énekelni... minden... Említe Shakespeare „hallatlan" nevet: Megáldá, s írt ajánló levelet.)* Minden hiába: ezek már csak búcsúszavak és gesztusok, akár törvényes időben, akár előbb: a diák végérvényesen otthagyta az iskolát, kikerült hatásunk alól, félő, még mindig nem idő előtt-e?

A XIX. század végének és a XX. század elejének pedagógiai irodalma mint egy eljövendő iskolareform másik előfeltétele

Ha már most az európai és főleg a magyar pedagógiai irodalmat Arany *Bolond Istók*-jának a világánál tekintjük át röviden, meglepve állapíthatjuk meg, hogy a pedagógiai gondolkodást valóban ugyanazok a visszásságok foglalkoztatják, amelyek a diák-Aranyt annak idején meggyötörték, a költő Aranyt pedig panaszos versek dallására ösztönözték.

Az internátus problémája nálunk Fináczyt foglalkoztatta időrendben először, a francia középiskolák tanulmányozása közben (1890). A kérdés újra aktuálissá vált 1914-ben, mikor az internátusok állami felügyeletének terve felmerült (Barczán E., Bihari F., Fallenbüchl). Maguk a franciák az angolszászok fölényét egyenesen vezetőik kollégiumi neveléséből származtatják (Ed. Demolins: *À quoi tient la supériorité des Anglo-Saxons).* Legutoljára minket is az angol internátusok érdekeltek jobban (Kornis Gyula: *Az angol középiskolák,* 1929), bár praxisunkban a francia kollégium

jobban bevált, mint az angol, igaz, hogy amannak már huzamosabb ideje látszanak a hatásai. Ez összehasonlításnál a franciás Eötvös Kollégiumra és a sárospataki angol internátusra gondolok. Ami a kérdés reformmá érését illeti, a mi mostani kollégiumi mozgalmunkról jól leolvasható. Az együttnevelődés problémája tör megvalósulásra ebben a mozgalomban, s e tekintetben ott folytatódik az élet, ahol a XVII. században részben abbamaradt, részben romlott formában jutott Arany János diákéveiig, s azóta sem mozdult előre egészen napjainkig. Világosan látszik máris a kibontakozás útja: annyi fog belőle reformmá érni, amennyit a magyar irodalom felrigolírozott* Bolond Istók, Nyilas Misi, Barla Jóska és Mudrony Sanyi, tehát Arany János, Móricz Zsigmond, Komáromi János, és bízvást hozzátehetem még: Fehér Gábor diákhősei internátusi fájdalmának a segítségével. Még pártikulákra is tör ma már a magyar ifjúság kollégiumi mozgalma, konokul mutatva a XVII. század nevelésügyi érgörcsére, s még konokabbul próbálkozva annak megorvoslásával.

Az internátus problémája tehát jóval több és egészen más, mint a diákság koszt-, kvártély-, ruha-, ösztöndíjkérdése. Benne van maradék nélkül az a vágy is, hogy a nevelők lépjenek ki saját absztrakciójukból, és így szüntessék meg a növendékek absztrakcióját is. Ne a nevelő éljen külön életet a növendéksereg csupádon-csupa külön életével szinte szemközt, sőt szemben, hanem egyfelől egy Péter nevű öregebb, húsból, vérből, velőből és lélekből összegyúrt élő ember éljen emberi életközösségben ifjabb Pálokkal, Jánosokkal, Istvánokkal, akik szintén emberek és különkülön egyéniségek, másfelől ezek a Pálok, Jánosok, Istvánok is szűnjenek meg osztálytársak lenni, s éljenek emberi életközösségben mint nevelők és növendékek kollektívuma. (Kívánatra női nevek is behelyettesíthetők.)

A pedagógiai gondolkodás háromirányú munkát is végzett ezen a téren. Egyrészt nagyarányú gyermektanulmányt folytatott, és külön foglalkozni kezdett a gyermekkel, a növő gyermekkel, a serdülővel és az adoleszcenssel, másfelől külön problémának ismerte fel a szociális nevelést. Harmadsorban, részben a kettős gond szenvedéseinek gyümölcseképpen, megkísérelte a növendékegyéniségek felderítését és nyilvántartását a jellemlapok mennél pontosabb kidolgozása formájában.

Nincs rá módunk, alkalmunk, helyünk és időnk, hogy W. Preyer első kísérlete óta *(Die Seele des Kindes,* 1882) J. Piaget nagyszerű eredményeiig *(Le langage et la pensée chez l'enfant,* 1923 és *Le jugement et la raisonnement chez l'enfant,* 1924) még csak vázlatosan is ismertethessük az amerikai, angol, orosz, német, svájci, olasz, francia idevágó irodalmat, köztük a magunkét is, amely pedig egy-egy Nagy Lászlóval, Ranschburg Pállal és

* rigolírozás – rigolozás: talajforgatás – *a szerk.*

Kenyeres Elemérrel ajándékozta meg nem csak a mi szerény kis munkaközösségünket, de az egész európai tudományos világot, s közben ilyen neveket rejt és jelent, mint Balassa, Ballai, Cser, Domokosné, Éltes, Jablonkay, Kempelen, Nemesné, Nógrády, Répay, Szász és még sokan mások. Elég az hozzá, hogy mára már megpróbálta a nevelés azt az érzékeny, titokzatos kincseskamrát is feltárni, amelynek polgári neve az adoleszcens lelkivilága, Schmidkunz, Stanley Hall, Glaue-Bulss, a Bühlerek, Tumlirz, Ryla Boorman, Mendousse és sok más pszichológus és pedagógus fáradozásai árán. Az iskolakollektívum gondolatának tudományos irodalma is tele van ilyen című könyvekkel, mint *Éducation et sociologie* (Durkheim), *La vie sociale et l'éducation* (Delville), *Pädagogische Soziologie* (C. Weiss). A jellemlapok bibliográfiája sem marad el gazdagságban és differenciáltságban a többi részletprobléma mögött. Igaz, hogy ezt a kérdést majdnem teljesen kisajátították a német pedagógusok, majdnem az a látszat, mintha ez náluk külön hangsúlyt kapott volna valamiért. Túl is jutottak hamarosan a jellemlapok kissé technikai természetű, szűk és egyoldalú gondján, s új medret vágtak maguknak mint Persönlichkeits-Psychologie, vagy Jugendcharakterkunde. (Muchow, Trüper, Rebhuhn, Lazarsfeld munkálatai tartoznak ide, valamint Prinzhorn, Bracken, Gaudig, különösen pedig Künkel nagy publicitású műve, *a Jugendcharakterkunde.)* Legeslegújabb hajtása a pedagógiatechnika fájának a tehetségvizsga és a tehetségmentés különféle lehetőségeinek az irodalma. Nálunk különösen a legutóbbi években vált igen népszerűvé azzal, hogy különleges társadalmi összetételünk már a háború előtt sürgetve követelte az iskolai utánpótlás addigi egyoldalúságának csökkentését, a háború befejezése óta pedig politikai követelménnyé érett az osztálytagozódás megszüntetése a nevelés terén is. Ezen a téren a magyar munkák is elég jelentősek, a német idevágó irodalom bibliográfiájának a puszta felsorolása maga külön füzetet töltene meg. Ozorai-Bálint, Focher és Fohn T., Gerely J., Nagy L., Schmidt F., Tuszkai O. hadd képviseljék legalább a nevükkel a magyar pedagógiai gondolkodás töprengéseit a pályaválasztás, a hivatás és tehetség, vagy legalábbis arravalóság nehéz problémáira vonatkozólag.

Akik maguk is már ismerősök a pedagógiai irodalomban, akik számára tehát ez a néhány utalás többet mond puszta információnál, minden bizonnyal igazat fognak adni nekem, ha annak a meggyőződésemnek adok kifejezést, hogy ez az egész problémakomplexus túlutal önmagán, és saját célkitűzéseit jóval meghaladva nyugszik meg. Függetlenségi harc folyik itt voltaképpen, az utolsó még felszabadítatlan „osztály", az ifjúság felszabadításáért. Minden, ami a kollégiumok, a fejlődő lélek feslése, a szociális felelősség kialakulása, a növendékek kollektívumának egyéniségkatasztere, a képesség- és tehetségmentés, az egészségesebb utánpót-

lás érdekében történt, azért következett el, azért fáradt annyit a maga speciális területén, mert a XX. század, a gyermekek százada, az addig rabszolgaként kezelt ifjúságot az élet minden rávonatkozásában autonómiához szerette volna és próbálta juttatni. Nem hiába ért Ellen Key könyve, *Das Jahrhundert des Kindes* negyvennél is több kiadást Németországban, nem hiába ír Scharrelmann *Von der grossen Umkehr,* a nagy fordulatról, és nem hiába adja Wittels könyvének kerek perec, egyenesen ezt a címet: *Die Befreiung des Kindes.* Az már csak e gondolat megszületésének a további következménye, hogy más forrásokból fakadt mélylélektani, néha kimondottan idegorvosi felelősség a gyermekekre és ifjakra is kiterjeszkedik, kezdve Anna Freud könyvével *(Einführung in die Technik der Kinderanalyse),* folytatva O. Pfister hasonló felfogású munkájával: *Die Psychoanalyse im Dienste der Erziehung.* De az analitikus iskola „eretnekei", a Stekel, Jung és főképpen Adler követői is nagy gondot fordítanak az ifjú lelkekre, az individuálpszichológiát kis túlzással majdnem pedagógiai mozgalomnak lehetne nevezni.

Visszatérve most már magukhoz a felszabadítási törekvésekhez, csak természetesnek találhatjuk, ha pedagógiai gondolkozásunk megpróbálja újrafogalmazni legrégibb és legtöbbször újrafogalmazott fogalmát, a tekintélyt, és megkísérli azt összeegyeztetni a szabadság fogalmával. Kerschensteiner, Foerster egyaránt *Autorität und Freiheit,* tekintély és szabadság kettősségéről írnak, Anton így módosítja a kérdést: *Autorité et discipline.* Ám Thiess már nem is beszél tekintélyről, csak a szabadságról nem hiszi el, hogy az önmagában adott, arra már nem szükséges nevelődni *(Erziehung zur Freiheit).* Magukat a nevelőket is iparkodott felszabadítani a pedagógiai gondolkodás. Egyik irány úgy próbálta ezt a célt elérni, hogy bevezette a nevelőket a lélektani módszerekbe (James–Ozorai: *Lélektani előadások tanítók számára;* O. Lipmann: *Psychologie für Lehrer).* A másik irány bele szeretné életni az egyik embert, vagyis a nevelőt a másik ember, azaz a növendék lelkivilágába (Geiger: *Über das Wesen der Einfühlung;* Lipps: *Zur Einfühlung).*

A pedagógiai praxis sok mindent reformmá érlelt ezek közül a gondolatok, tervek, teóriák közül. Megalakult nálunk is a Magyar Gyermektanulmányi Társaság, lélektani laboratóriumok, intézetek, lelki klinikák nyíltak, képességvizsgálati állomásokat állított fel az állam, a főváros, több nagy intézmény, mint p. o. az Országos Társadalombiztosító Intézet, no meg természetesen az egyetemek és főiskolák is.

Kísérleti iskolák is indultak (megint csak p. o.: Domokosné Új Iskolája és Nemesné Családi Iskolája, többé-kevésbé ilyen a sárospataki angol internátus is). Diákállamok, ifjúsági városok, különleges autonómiával rendelkező iskolák, internátusok, erdei iskolák, táborok tanították a növendékeket kollektív életre és egészséges felszabadulásra. Nálunk ezek

közül csak a cserkésztáborok váltak népszerűekké, igaz, hogy autonómiájuk nagy részének feláldozása árán. Az önképzőkörök autonómiája a felügyelő tanárok egyéniségétől függött, s így meg is szűnhetett, viszont nyert azáltal, hogy szakkörök váltak ki belőle.

Érdekes megfigyelni, milyen törvényszerűen sikerültek vagy nem sikerültek ezek a reformok aszerint, Arany *Bolond Istók*-jának és társainak szellemében akartak-e megvalósulni, vagy tőlük függetlenül. Kezdve mindjárt az önképzőkörön, az a tapasztalatok szerint csak ott és akkor működik, ahol a diákoktól indul ki, és hamisítatlanul az autodidaxis eszköze és alkalma s az igazi kollektív munka megemésztési folyamata. (Az iskolai munka egyéb alkalmainak, azaz a szellemi táplálékfelvétel folyamatának kiegészítő mozzanata.) Az ifjúságlélektan, egyéni lapok, karakterológia, lelki klinika, képességvizsgálat is csak annyiban vezet eredményre, amennyiben ment marad az absztrakciótól, a mechanikus kezelésmódoktól, noha lépten-nyomon nagy a kísértő ereje az errefelé tévedésnek. Az egyéni lap, a lelki klinika szemmel tartja, pacifikálja a növendéket, tehát felszabadítása helyett még nagyobb vagy újabb rabságba ejti. A lélektani módszerek és a beleélés azzal a veszedelemmel járnak, hogy a valóságos ember helyett egy kikövetkeztetett vagy elképzelt, de mindenképpen absztrakt fantommal dolgozik a nevelő, s húsból és vérből való valaki helyett az eddiginél is nagyobb mértékben „a növendék" társasviszonyába kerül. Bolond Istók „partner" után epedezett annak idején, addig nincs igazi reform, míg ez a partner nem jelentkezik. A letört vagy álmotívumokból diákoskodó növendékeket különben sem gyógyítja meg, az oda nem valókat és a kimondott utilistákat sem söpri ki egyéb, mint egy a mostaninál egészségesebb szelekció és szorgosabb toborzó, mert csak a társak egészséges közszelleme biztosíthatja az iskolában olyankor is a jó levegőt, valahányszor a mégolyan kiváló nevelő nincs jelen, nem hibájából, hanem a dolog természete és rendje szerint. Az adoleszcens szemében egyébként is csak annak a partnernek van tekintélye, akivel lehet és szabad vitatkozni, s akinek nem hivatalból van mindig igaza, hanem most éppen véletlenül igaza van neki, incidentaliter volt eddig még mindig igaza, s esetleg a jövőben is kivétel nélkül mindig igaza lesz. A „rossz levegő" miatt bőgte ki a debreceni diákság az agg Simeont, s ez fáj tulajdonképpen Bolond Istóknak, akinek a szemében tekintély marad mégis, hiszen Shakespeare neve, az életében először tőle hallott név Debrecenszerte „hallatlan" egyébként akkor még. Sajnos, azt sem ígérik a pedagógiai reformok, hogy a szabadidő és iskolánkívüli szórakozás alkalmait a jövőben az elsajátított kultúra köréből emelik növendékeink magasabb színvonalra. Megint csak ez a baj, hogy nem figyeltük meg az autodidakta Istókot, helyette a „schaffendes Kind" elvont fogalmát iparkodtunk eleven figurának tartani, és azt szolgáltuk ki. A növendékek esetleg hálásak irántunk, hogy a munkát, melyet se testük, se lelkük nem kíván, megkönnyítettük számukra külön pedagógiai fifikáinkkal és trükkjeinkkel, maguk jókedvére hagyva azonban, természetesen, a maguk kedvére rendezkednek be, és aszerint is viselkednek. Az a gyanításom, hogy a kísérleti iskoláknak és diák-, cserkésztáboroknak is az az eredendő bűnük, hogy a problémát csak megkerülték, de meg nem oldották. Az életet derűsebbé, könnyebbé tették, de élni nem tanították, csak a régiek penészes, sötét sziklabörtönét „varázsolták" levegős, virágos fegyenctelepekké.

Megérkeztünk Bolond Istók legkardinálisabb fogaskérdéséhez: mi mindent hogymindenféleképpen tanult ő maga, s tanítottak neki professzorai. Azóta minden tárgy didaktikája és módszere módosult, s magának a tanulásnak is változott a technikája. Azóta a pedagógiai gondolkodás az egyes tárgyak külön gondozásán kívül legfőképpen három irányban vizsgálódott magának a tanulásnak a problematikájában: hogyan tanítsunk (és hogyan tanuljanak növendékeink) leggazdaságosabban és mégis legeredményesebben; hogyan demonstráljunk, hogy a puszta szónak képeink, ábráink, egyéb jeleink, tárgyaink, kísérleteink és esetleges kirándulásaink, sőt utazásaink segítségére siethessenek; különösképpen pedig hogyan tanítsunk idegen, egyfelől holt, klasszikus, másrészt élő, modern nyelveket. Bolond Istóknak és a modern pedagógiai gondolkodóknak ugyanaz a problémakör fájdítja hát a fejüket, méltán gyötör bennünket a kíváncsiság, vajon ott vakarja-e a tudományos pedagógia, ahol Istóknak viszket, és nyújt-e ez számára valamelyes enyhülést.

Még mindig az egyesből haladunk az általános felé, még ma sem a természettudomány nyelvi stúdiumaként tanítjuk a matematikát, még mindig a klasszikus mechanika uralkodik fizikaóráinkon, még mindig nem imponál tudásunknak sem az intuíció, sem a művészet és irodalom szimbólumrendszere. Még mindig nincs kedvünk filozofálni, és bár tagadjuk, még mindig a barbara-celarent-darii-ferio* alapján tanulunk gondolkozni. Ha lehetséges, ma még nagyobb mértékben kapcsoltuk ki tanulási metódusunkból az egészséges és meggazdálkodhatatlan erőfeszítést, még nagyobb mértékben, hozzá még sokkal veszélyesebb formában uralkodik tanóráinkon a verbalizmus (régebben klasszikus szövegeket emléztettek legalább, s a szabályokat és értelem nélküli szócsoportokat is versben). Az egyetlen történelem az a tárgy, melynek keretében a kronológia és a politikai történet túltengése valamit enyhült, de sajnos, ennek is csak a pozitív tudás szegényedése lett nem várt és nem óhajtott

* számos változatban ismert, a logikai szillogizmusok megjegyzését segítő versike; ismeretlen szerző műve, címe: Barbara Celarent. – *a szerk.*

következménye. Igen, mert egészségesen csak a fejlődéstörténeti módszer és a történetfilozófiai elv szoríthatták volna ki egyiket is, másikat is, így azért szorultak ki csak, mert egyrészt nehéz volt az egyre szaporodó puszta adattárt észben tartani, másrészt a politikai történet addig elhanyagolt jelenségekkel bővülve került be a stúdiumba. A barokk művészet tanítását például a neobarokk egyházi világnézet kényszerítette bele a történettanításba, a gazdaságtörténetet meg a progresszív baloldali politika. A helyzet tehát alapjában véve változatlan, bármilyen örvendetes önmagában véve maga az a tény, hogy a tananyag legalább bővült, s az élet több vonatkozását mutatja meg, mint a korábbi csaták, békekötések, parlamenti harcok és királypuccsok tömkelege. Az egyesből kiindulás elve az általános felé legtöbbet a nyelvtanulásnak ártott. Növendékeink ma már úgyszólván teljesen mentek maradnak a klasszikus nyelvektől az iskolában, s hosszú éveken át sem viszik annyira modern nyelvekből, hogy, akár szótár segítségével is, végigolvassanak legalább egy közepes vastagságú könyvet, vagy kárpótlásul, ha már egyebet nem is, társalogni bírnának a véletlenül társaságukba vetődött idegennel. Arra pedig, hogy az anyagot ne csak átgyúrják, elvégezzék, de meg is emésszék, nem is kíváncsi a felsőbb hatóság, a felügyelet mindig csak arra vigyáz, hogy az előírást és előirányzást komolyan vegyék a közegek, és szót fogadjanak neki. Az eredmény csak mint a végzett munka fokmérője vagy diagrammája érdekli. Megint nem mondhatunk egyebet. Ha nem hozták meg a reformtörekvések a kívánt eredményt, magunkra vessünk: vagy idegen mintákat utánoztunk szolgailag, vagy ujjunkból szoptuk reformjainkat, semmi esetre sem néztünk annak utána, mekkora mértékben és milyen irányban ment végbe már megelőzőleg a hangulati és érzelmi alapvetés a közvéleményben. Sőt még arra sem igen vetettünk ügyet, mi a való helyzet a kormányzati intézkedések körül. Egész sereg végrehajthatatlan, tehát végrehajtatlan akadt ez intézkedések közt. Minden kormányzati intézkedés végrehajtatlan marad ugyanis, mely nem közvéleményből fakadt, melynek hangulati és érzelmi alapvetését nem végezte el megelőzőleg az irodalom és a művészet. Roppant tanulságos példa erre helyesírásunk. Van akadémiai helyesírási szabályzatunk, az iskolában is ezt taníttatjuk, mégse respektálja úgyszólván senki, íróink egyéni helyesírással írnak, kézirataikat a nyomdászok a maguk szokásjogon alapuló helyesírása szerint szedik, iskolás gyermekeink az akadémiai helyesírásra kellene, hogy esküdjenek, de öregebb évjáratú tanáraik meglehet, hogy az 1902-es úgynevezett iskolai helyesírás szabályai értelmében nézik át és javítják ki fogalmazványaikat. A magyar nép zöme, a milliók, az a tömeg, mely iskoláit hamarosan abbahagyta, teljesen negligálja ezt a helyesírást, és dialektusai szerint más-más helyesírással ír, de ez legalább következetes. Elképesztően következetes, hiszen logikusan úgy kellene lenni, hogy

a népies helyesírást zavarnák legalább hellyel-közzel az iskolában tanult helyesírás emlékképei. De nem zavarják, s éppen ez mutatja, mennyire nincs tekintélye, és ereje is milyen kevés és mennyire nem átütő, az iskolás tudásnak. Hiába minden. Ha nem a közvélemény akarja, hogy ezt a mondatot *mondjátok meg neki* úgy írjuk, ahogy ide van írva, és ne úgy, ahogy több százezren írják: *mongyátokmeg néki*, akkor hasztalan szorgalmazza a kormányzati intézkedés a maga akaratát, nem lehet végrehajtani. Elemlegethetjük és megmosolyoghatjuk, hogy maga Mikszáth Kálmán, a nagy magyar író sem tudott helyesen írni. Szégyellje talán Mikszáth Kálmán magát? Egyrészt már régen meghalt, másrészt nem szégyellte magát bizony életében sem ezért. Szégyellje magát az Akadémia helyesírási szabályzata. Vörösmarty, Arany, Mikszáth csipkelődései feljogosítanak engem annak a feltevésemnek a hangoztatására, hogy a magyar helyesírási szabályzat teljesen önkényes, legfeljebb néhány absztrakt elv rideg megvalósításának a hű tükröződése. De soha senki nem tanulmányozta sem azt: hogyan ír voltaképpen a magyar nép, sem azt: hogy viszonylik a milliók tényleges írása és ez a néhány szigorúan merev elv egymáshoz, vajon egyáltalában lehetséges-e ez elvek szerint írni, ha azt akarjuk, hogy valóban követhessék, és így tényleg kövessék is írás közben ezeket a szabályokat. Milyen jó alkalom lett volna a háborúban a tábori levelezőlapokat feldolgozni helyesírás szempontjából azért, hogy egyszer már a tényekkel, a valósággal néztünk volna farkasszemet. Háthá szolgált volna a valóság valamilyen jó tanáccsal. Keserves állapot ez a mostani: lassanként már az érettségi írásbeli dolgozatok is csak akkor ütik meg a mértéket, ha a lágyszívűbb magyar szakos tanárok a helyesírási hibákat fekete tintával javítják előbb, mielőtt egyáltalában piros tintába mártanák a tollukat. Cefet egy helyesírás az, melyet tizenkét esztendő leforgása alatt sem képes megtanítani a legügyesebb pedagógus sem, még a legjobb diákjainak sem. Mert még a legjobb tanárok legjobb diákjai is ejtenek hibát. Talán nem sokat, talán nem gorombákat, de ejtenek.

Ilyen körülmények között óhatatlan, hogy a reformkedv meg ne reformáljon efféle végrehajthatatlan kormányzati intézkedést is. El lehet képzelni, milyen gyökértelen reform válik az ilyenből. Hiszen már az alapul szolgáló kormányzati intézkedésnek is az volt a hibája, hogy nem a közvéleményből fakadt, hát egy ilyen reformnak milyen lehet a sorsa, mely nem egy élő és ható érvényt talál a fejlődés törvényei értelmében helyesen, okosan és jogosan problematikusnak, hanem egy érvénytelen „álérvényt" fejleszt tovább még álabb érvénnyé.

Nincsenek nyelvek, csak nyelv van. A magyar ember hadifogoly korában ennek az elvnek az alapján tanulta meg az idegen nyelveket. (Vagy pedig nem tanulta meg sehogy sem.) Eleinte a maga magyar nyelvén beszélt az idegenekkel, később – békére hajló ember létére – azoknak a – sze-

rinte – magyar dialektusán. Nem lehet ezzel az elvvel perbe szállani, mert ez a nyelvi közvéleménye a magyarságnak. Ezt énekli meg Arany a már idézett módon így: *Ő az egésznek bátran nekironta, Kileste, hol foly az a finom ér, Melyen halad cselekvés, érzet, eszme, Habár egy szócska néhol kárba veszne.* (Ez népszerű formában és praxis közben így hangzik: Hallod-i csues komám, az a kérdés, van-e kleba, vagy nincs kleba. Rozumis? Ha nyet, az elég baj, de ha van, akkor dajmi. Osztán davaj, mert nem érek rá.*) A valahai nyelvtanítási reform ezt az elvet, ezt a praxist és ezt a verset nem vette tekintetbe, levegőben lógó kormányzati intézkedés vált belőle, amely soha, egy pillanatig sem volt hatékony. Az utána következő reformok ezt a nem létező érvényt problémásították. Ezért eredménytelen iskoláinkban jelenleg is a nyelvtanítás. És ezért egyre eredménytelenebb.

Az áldozat ereje mint maga a reform

A közvélemény hangulata elindította, a kormányzat érvényre emelte az egykori reformot. A közvéleményt a milliók politikája érzi helyesnek, a kormányzatot a hatalom gyakorolja, s az érvényt is mindig a hatalom tartja helyesnek és igaznak, azért hajtja végre. Mi történik olyankor, mikor az érvény igaza problematikussá válik? Olyankor új igény jelentkezik. Ezt az új igényt azok jelentik be, akiknek eddig még nem jött el az idejük. Most az a benyomásuk, hogy végre eljött. Ezért emelik az igényt. A közvélemény mindig a népé, de láttuk, hogy az íróké és a művészeké is. A kormányzatot a hatalmon lévők gyakorolják, ezek elég nagy számban értelmiségiek, de parasztok és munkások is vannak közöttük. Az új igényemelők, azok, akiknek még mostanáig nem jött el az idejük, szintén lehetnek parasztok, munkások, értelmiségiek, költők és művészek, de mint ahogy a közvélemény emberei legnagyobbrészt a nép, a kormányzatéi az értelmiség, az új igény emelői pedig leginkább fiatalok, vagyis az ifjúság.

A reformot az igény kívánja, az ifjúság igénye. Azt már láttuk, hogy a nép hogy készíti elő a reformot: közvéleménye összetöri a régi formákat forradalom útján. Azt is tudjuk, mit csinál a hatalom: kormányzata megszünteti a régi érvényt azzal, hogy problematikusnak ítéli. De hogy válik az ifjúság igényéből reform? Hadd mutassam meg ennek az útját egy gyakorlati példán.

Adva van egy fiatal magyar–német szakos tanár. A tankerületi főigazgató székhelyén működő egyik iskolába tették helyettes tanárnak, a főigazgató úr bizony még elég az év elején megtiszteli látogatásával. Ő is nyelvszakos, belépése után tíz-tizenöt perc múlva már nagyban csavargatja a fiatal kollega rokkján a felső gombot, és magyarázza hévvel, buzgón, hogy kell modern nyelvet és hazai irodalmat tanítani. A kollega meg van illetődve, és tisztességtudóan hallgat. Rendben is volna a dolog, de a magyarázat olyan bőséges, hogy rácsengetnek Őméltóságára, ő erre abbahagyja a prelegálást, elereszti ifjú kartársa gombját, barátságosan a vállára üt:

– No, mit szól mindezekhez, kedves fiatal barátom?

A tanárocskával felfordul a világ, tótágast áll benne minden és mindenki. Első percben csak rettenetet érez és kétségbeesést. Ha a főigazgatónál kegyvesztetté válik, elveszti állását, hiszen a helyettes tanárság megbízás csupán, nem kinevezés. Igen ám, de nagy csomó tervvel, csupa jó szándékkal lépett erre a pályára. Megérezte most azt is, hogy önámítás minden, ha akármilyen opportunus indokolással hallgat. Akkor az is csak hiú képzelgés, ha azt hiszi, hogy esetleg talán máskor merészelni és cselekedni mer majd. Hiszen akadályok mindig lesznek. Gondol merészet és nagyot, ráteszi életét. Megszólal:

– Azt szólom hozzá, főigazgató úr, hogy ha én lennék főigazgató, másképpen fogadnám a tankerületembe beosztott nemrég végzett tanárokat.

A főigazgató hátratántorodik-formán.

– Nem így fogadná? Hát hogy fogadná?

– Kivallatnám alaposan. Hol végzett, merre járt, kiket hallgatott, mit olvasott, mihez ért, mi érdekli, mit tud, mik a tervei, hogy érzi magát ebben a városban, mit látott eddig belőle, kiket ismer igazgatóján és tanártársain kívül? Különösen az érdekelne, hol tart most a tudományos világ az illető kartárs tudományszakjában, még inkább, ha véletlenül közös a szakja az enyémmel. Főigazgató úr az imént olyan kedves volt, megtisztelt engem, és kitanított egyben-másban. Hálám és tiszteletem jeléül bátorkodom megjegyezni, hogy engem nyilvános rendes professzorok, magántanárok és lektorok képeztek ki az egyetemen, főigazgató úr pedig tagja ugyan a Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottságnak, de csupán bölcsészetdoktor. Amit a szakjából mondott, körülbelül a harminc évvel ezelőtti státust jelenti és mutatta nekem. Nem megrovásképpen mondom, hiszen jelenlegi állása annyi elfoglaltságot ad, hogy bajosan jut ideje olvasásra, továbbképzésre.

Kissé ingerülten szólt közbe ennél a passzusnál a nagyúr:

– Énvelem még nem beszéltek így soha.

Tiszteletteljesen hajolt meg előtte zsenge korú pályatársa:

– Mindjárt gondoltam, mert akkor már másképpen méltóztatott volna fogadni engem is. Bocsánatát kérem, ha valamelyik mondatom megsértette volna. Ilyesmire se okom, se jogom, se szándékom nem volt.

* csues...kleba...rozumis – hallod, kenyér, érted stb.; szláv szavak az első világháborús bakanyelvben – *a szerk.*

Békülékenyen nyújtott kezet erre az imént még megbántott arcot vágó éltes férfiú:

– Nem sértett meg, dehogy sértett. Ámde mégis ismételnem kell: így még nem beszéltek velem, pedig öreg ember vagyok, sok mindent megértem már eddig.

A másik kétség és remény közt vergődve maradt magára, mikor felettese elsietett. Nem látta egész világosan annak a magatartásán, udvariaskodott-e az imént, vagy komolyan nem haragszik. A főigazgatói hivatal rejtelmes némaságba burkolózott hetekig. Aztán egyszer csak megint rányílt az osztályterem ajtaja a szabadszájú kollegára, egész barátságos hangulatban lépett be hozzá a tankerület legfőbb vezetője:

– Azt hallottam az igazgatójától, hogy valami új és egyéni módszerrel tanít németül. No, hadd hallom, mutassa be, kíváncsi vagyok rá.

Hősünk megmutatott a tudományából annyit, amennyit egy óra alatt meg lehet mutatni. Az öregúr vonogatta a vállát.

– Isten tudja! Lehet, hogy nagyon ráfizet. Lehet, hogy nem. Vitatkoznom könnyű volna, de akkor azt hinné, a múltkori kölcsönt adom vissza. Majd meglátom egy idő múlva, mennyire haladt, mire végzi.

Két hét múlva csakugyan ott termett ismételten. Ezúttal pesszimista hangulat áradt belőle:

– Á, nem lesz ebből se gálickő, se prédikációs halott. Látja, annyit se tudnak, mint ilyenkor szoktak a többiek.

De elhozta a kíváncsiság nemsokára megint. Ezúttal keményen összehorgoltak. Ő maradt győztes, mert ezzel torkolta le a fiatalabbat:

– Nohát, hadd tanulok magától. Magyarázza meg az egészet elülről, mégpedig töviről hegyire. Indokoljon minden lépést.

Figyelmesen hallgatott, másfél óra hosszat. Másnap bejött órára megint. Harmadnap is. Azon a héten mindig, még dolgozatjavításra is. Nagyon óvatosan nyilatkozott:

– Hm. Lehet, hogy mégse bolondság. Az idő mutatja meg.

Az idő gyorsan száguldott akkortájt, s nem volt valami nagyon mutogatós kedvében. Mire sor kerülhetett volna ilyesmire, országhatár húzódott az ifjú tanár és az öreg főigazgató közé. Annyi azonban kiszivárgott a környezetéből, hogy szereti és becsüli azt a fiatalembert, aki pedig úgy beszélt vele első alkalommal, ahogy addig soha még senki.

– Azt szeretem és becsülöm benne, hogy mindig az egész életét teszi rá arra, amit meg akar védeni, vagy meg szeretne valósítani. Pedig azt is érezni rajta, hogy nem vakmerő a fickó, nem is va banque* játékos, csak bátor ember. És nem tiszteletlen vagy öntelt, hanem őszinte.

* va banque játékos – hazárdjátékos – *a szerk.*

A történetnek folytatása is van. Hamarosan Pestre került a kis kollega. Itt Pesten meg hamarosan kitaláltak egy új hivatalt, nem az egyszem tankerületi főigazgató látogatta a középiskolákat évente, néha csak minden két évben egyszer, hanem szakfelügyelők elég sűrű egymásutánban. Hozzá is ellátogatott a szakfelügyelő, meghallgatta figyelmesen az óráját, meg volt vele elégedve, egyetlen kifogást nem hallgathatott el előtte mégsem:

– Miért nem írja be, kedves kollegám, a végzett tananyagot már mintegy másfél hónap óta?

Gondolj merészet és nagyot, és tedd rá éltedet – dobbant megint egy irtózatos nagyot hősünk már a múltból előnyösen ismert szíve. Megint csak „itt állt", és megint csak „nem tehetett másképpen".

– Azért nem írtam be a végzett tananyagot, mert nincs ilyen. Az osztály mintegy másfél hónap óta beszüntette a tanulást.

– Lehetetlen. Már maga az valószínűtlen, hogy a többi tantárgyat tanulják, az önét meg szabotálják.

– Hát persze, hogy valószínűtlen. Magam is azt hiszem, hogy ez nincs is egészen így. Nem tanulnak azok most semmit az ég világán.

– De hát mi ütött beléjük, az istenért?

– Pubertálnak. Ritka eset, de előfordulhat, s itt éppen elő is fordult: egyszerre pubertál az egész osztály. Ha csoportokban cselekednék, el lehetne velök bánni, így tehetetlenek vagyunk, akárcsak a pásztorember ítéletidőben. Meg kell várni, míg abbahagyja. Ahogy feljött, szinte pillanatok alatt, éppolyan hirtelen el is viharzik.

– Mégis, mégis, kedves kollegám, írjon be valamit az osztálykönyvbe. Az úgy szokás, annak úgy kell lenni.

– Nem írhatok be semmit hazugság nélkül. Hazudni pedig nem is szabad, nem is szokásom.

– Én se szeretek, nem is szoktam hazudni. Gondolja meg, milyen kényelmetlen ez nekem. Jelentést kell tennem a tankerületi főigazgatóságnak.

– Hát akkor tessék jelentést tenni, ha ez a kötelessége. Ez a jelentés nem fog változtatni magán a való tényálláson, hogy a pubertáló osztály nem tanul.

– Csakhogy nem visz rá a lélek, hogy egyik legjobb tanárunknak kellemetlenséget vagy éppenséggel kárt okozzak.

– Ha nem viszi rá a lélek szakfelügyelő urat, akkor persze ne tessék jelentést tenni. Én csak örülök neki, legalább nem kell igazolni extravagáns bánásmódomat.

Egy darabig megint a bizonytalanság hetei és hónapjai következtek. A reform azonban megvalósult itt is.

A reformot mindig valami másnak, legtöbbször valami plusznak a vágya igényli. Ez a más vagy ez a plusz hiányzik a világból, tehát valami többletre van szükség a világon, hogy az, aminek híjával van ez idő szerint, előteremhessen, vagy megvalósulhasson. A többlet energiatöbblet, statikus vagy dinamikus energiáé. Csak az a kérdés: honnan kerül elő? Onnan, ahol legnagyobb a potenciák feszültsége. A szükséges többletet a kollektívum legpotensebb tagjai szolgáltatják: a mindenkori ifjúság egyedei és összessége. Míg az éppen legjobbnak tartott igazság érvényben volt, funkcionált is, nem volt szükség külön erőfeszítésre, a gép forgott szinte magától. A reform esetén cselekedni kell, mert csak így lehet szó a hiány pótlásáról, a többlet előteremtéséről.

A népnek és a hatalomnak is van gesztiórendszere, de az nem elégséges erejű a hiány pótlásához szükséges többlet előteremtésére. A nép ösztönösen mindig csak annyit hajlandó s csak annyit képes megtenni, amennyi szokásos. A hatalom, a tudatosan cselekvő értelmiség is megteszi, ami telik tőle, de többre sem nem képes, sem nem készséges. Csak az ifjúság potenciája tud erején felüli teljesítményeket szolgáltatni. S nemcsak tud, de szer is az ilyesmikre, szívesen, nagy kedvvel csinálja. A nép mindig is szívesebben ajándékoz, mint szolgáltat, az értelmiség gesztiórendszerét a szolgálat jellemzi. Áldozatra az ifjúságnak van jókedve, természetes adottsága és elég ereje. A reformhoz a hiányt többlettel pótolni pedig csak áldozatok árán lehetséges.

A fenti két példában ott mutatkozott meg az áldozat, mikor a szóban forgó ifjú kétszer is egyformán ugyanazt a két Vörösmarty-sort idézte saját maga bátorításául: gondolj merészet és nagyot, és tedd rá éltedet. A végzett tananyag beírása az osztálykönyvbe olyan megmerevedett és gépiessé vált apró része az iskolai szokásrendszernek, amelyen csak úgy lehet változtatni, ha akad tanár, aki egész életét teszi rá arra, hogy az érvényét vesztette funkció ne maradjon meg a maga változatlanságában, hanem törjön össze mint forma, váljék problematikussá mint érvény, és módosuljon mint megreformált gesztió. A merész és nagy gondolatra rátett élet adott a cselekedetnek akkora erőt, hogy az sikerült. Végbement, nem kellett az egész életet odafizetni érte, vagy éppenséggel elherdálni eredménytelenül miatta.

Ez a „gondolj merészet és nagyot" kitétel vár még tisztázásra. „Gondolat" van benne egyfelől, másrészt „merész és nagy" gondolat. Aki nem merész és nagy gondolatra teszi rá életét, az nem bátor, hanem vakmerő, és nem áldozatot hoz, csak tékozol. Már a liturgikus áldozatokban is volt valami felemelő és ünnepélyes jelleg, nem hiszem tehát, hogy nagyot tévednénk, ha azt állapítanók meg, hogy a „merész és nagy" jelzők a „gondolattal" kapcsolatban annyit jelentenek, hogy a gondolat az áhítat jegyében kell, hogy elfogja az olyan embert, aki arra a gondolatra rá akarja

tenni életét. Maga a gondolat pedig alighanem az a valami, amit már a görögök is bölcsességnek neveztek.

De vajon mi is lehet az a bölcsesség? Nem tudomány, mert a szakemberek értelmi funkcióját értjük alatta, s ez valami egyéb: kevesebb is, több is annál. Az a bölcs ember, aki az egész univerzumban megtalálta helyét, s akinek a teljes létre vonatkoztatva jó a társaslelki közérzete. Szókratész például bölcs volt, mert kivégzése előtt való nap csendes álomban találja barátja, Kritón, s ugyanezt a lelki harmóniát találjuk nála a méregpohár kiürítése után is. Ez a nagy és teljes harmónia arról tanúskodik, hogy ő az egész világgal, tehát természettel és emberiséggel egyaránt békességre jutott és békességben volt. A béke a társaslelki jó közérzet áhítatos foka, tehát a jog klasszikus formája. A bölcs a béke embere, s Szókratészt azért tartjuk bölcsnek, mert az ő társaslelki jó közérzetét nem zavarja az a tény, hogy a másik ember, a többi ember, esetében vádlói, az athéniek békesség fejében az életét követelik, s kevesebbel nem elégesznek meg. Ő még ebben az extrém esetben is tiszteli a másik ember jogát, s nem hiszi el barátainak, hogy olcsóbban, esetleg ha elmenekülne, biztosíthatná a maga jogát. Az élete árán is kitart az igazi jogi álláspont mellett: az én autonómiám előfeltétele és záloga a te autonómiád biztosítása, ó, másik ember.

A megrendült jogi viszony rendezése reform útján

Már az eddigiekből világosan látható, hogy jog csak az osztály nélküli társadalomban lehetséges, mert csak az osztály nélküli társadalomban képzelhető el úgy egyik ember és másik ember, tehát az embertárs, továbbá a nép, értelmiség és ifjúság, végül a bölcs, vagyis a mi szóhasználatunk szerint szofokrata, mint funkciók viszonyulása, nem pedig úgy, mint egymással harcban álló osztályok. Az embertárs nem rivális, a nép nem alsó néposztály (paraszt és munkás), az értelmiség nem középosztály, az ifjúság nem a fennálló rend szolgálatára és védelmére nevelt janicsársereg, és a szofokraták nem szellemi arisztokrácia. Ellenkezőleg, minden kategóriába funkciói szerint tartozik és tartozhatik bele mindenki. Vegetatív életünk jó közérzésre tör, ha ez társaslelki viszonyulástól függ, és valahányszor erről van szó, kivétel nélkül minden ember embertárs a kollektív élet osztály nélküli társadalmában. Nép, ha ösztönös, érzelemre hangolt életstílusa jellemzi, és valahányszor így él. Értelmiség, ha vonatkozásai tudatosak és értelmi jellegűek, és mindig az, ha éppen ilyen az életstílusa. Ifjúság, ha nagy a potenciája és akarati típusúak élet-

jelenségei, s mindenki az, életkorra való tekintet nélkül, aki így él, vagy ki-ki, mikor így él. Szofokrata, aki az életet áhítatos fokra hevülten és emelkedetten éli, s aki éppen ezért az élet legmagasabb funkcióira nézve is illetékes. Természetesen szofokrata is mindenki lehet, akinek az illetékessége nyilvánvaló, és valahányszor nyilvánvalóvá válik az illetékessége. Az eddig elmondottak után már az sem lehet vitás, miben áll a szofokraták illetékessége. Merészet és nagyot gondoltak: áhítatos fokon élnek, és megbékéltek emberrel, világgal. Rátették erre éltöket, azaz mindenbe teljes életükkel vetik bele magukat, mindenért élettel-halállal felelnek. Ezen alul nincs illetékesség. Természetes, hogy mire felérkeztek az áhítatos fokig, túljutottak az ösztönös, a tudatos és a potens életstíluson, s abban különböznek néptől, értelmiségtől és ifjúságtól, hogy forma, érvény, áldozat áhítatos fokú náluk, hiszen ezekbe is belevetik egész életüket, esetükben tehát nem lehet szó illetékességük kétségbevonásáról azzal az indokolással, hogy a jelképrendszer vagy a jelrendszer vagy a tettrendszer nem kenyerük. Dilettáns vagy nyegle illetékesség: contradictio in adjecto*.

Most már körülbelül világosak a kontúrjai a jogi funkciónak a mindenkori aktualitásban, vagyis a jelenben. Az embertársak, tehát az egyik ember és a másik ember között bizonytalanná vagy vitássá vagy kilátástalanná válik a társaslelki jó életérzés biztosítása, megrendül az autonómiába vetett hitük, háborúba keverednek egymással. Ebbe belerendül a nép ösztönös érzelemvilága is, megváltozik az eddigi közvélemény, összetöri a régi formákat, azaz kiüt a forradalom. Következésképpen megzavarodik az értelmiség tudatos értelmi funkciója, megszűnik eddigi legjobb tudásának érvénye, problematikussá válnak a tudományos rendszer tételei és elvei, módosulnak a kormányzat hivatalos rendelkezései. Az ifjúságban igény ébred az életstílus megváltoztatására, s potenciájának hatalmas erejével megteremti a reformot. Az embertársak háborús jogi magatartását forradalmon, problémán és reformon át a szofokraták illetékessége emelte áhítatos fokra, s szerzett közöttük megbékélést.

A vegetatív élet sarka és az áhítatos élet sarka közötti feszültség formájában funkcionál a háború és béke alternatívája közt a jogi viszony kialakulásának nagy lehetősége. Az igazi jogi viszony a jelenben sohasem valósult még meg, de bármikor megvalósulhat. Azt a törekvést, mely a mindenkori jelenben a helyes jogi viszonyt legalább rá emelt igényével úgy akarja a jövőben megvalósítani, hogy enged a szofokraták illetékességének, s egy bizonyos időponton túl a háborút reménytelennek, a békét pedig egyedüli lehetőségnek tartja s egyedüli lehetőségként is munkálja, nevezzük politikának. A politika tehát a jövendőbeli egyetlen helyes jogi viszonyulásra, a békére törekvés már itt és most, a jelenben. Az egészséges politikát onnan lehet felismerni, hogy lépésről lépésre halad. Először csak az ifjúsághoz viszonyul a szofokraták illetékessége, úgy jut el az értelmiségen és népen keresztül az embertársig, a potencia, tudatosság és ösztönösség megnyugtatásán keresztül a vegetatív élet megbékéltetéséig.

* önellentmondás; olyan állítás, amely önmagában hordja cáfolatát – *a szerk.*

Potencia, kultúra, adósság és jóvátétel mint a megbékélés fogalmi jegyei

Egyetlen realitás van idő dolgában a világon: a jelen pillanat, hiszen minden a jelen pillanatban megy végbe. És voltaképpen éppen ez a jelen pillanat nem appercipiálható. Mire szerbe-számba vehetem, már nem élő idő, absztrakcióvá, statikus formává: múlttá válik, a maga legvéresebben aktuális voltában pedig a mindenkori jövőre vonatkozik, arra is irányul, azt jelenti, azt készíti elő, hatásában annak ad tartalmat és irányt. Most, mikor a helyes jogi viszony kialakítását a jelenben szeretnénk szolgálni, azért tanulságos ezt a kis elmefuttatást megtennünk, hogy elvileg állapítsunk meg egy-két módszertanilag is hasznosnak ígérkező lépést, amelyet megteendők vagyunk.

Ilyen elvi meggondolásból ragaszkodunk például ahhoz a tételünkhöz, hogy politizálás közben nem extravagancia tőlünk, ha az ifjúsághoz viszonyulunk, nem is feladatunk leszűkítése. Az ifjúság problémájának megoldása önmagában véve is a közeljövő egyik politikai feladata, hiszen generációs válság van. Azonkívül az ifjúságé a jövő, tehát az ifjúság voltaképpen nem egyik, hanem mindenkor „a" politikai faktor. Jogosan mindig csak az ifjúság politizál, az új generáció, karöltve azokkal, akiknek eddig még nem jött el az idejük. A politika jogi funkció, mely fokonkinti emelkedése közben módosul, s lesz belőle forradalom, probléma, reform. Az áhítatnak a fokán, a legmagasabb fokon úgy tisztul ez a fogalom, hogy nevelés lesz belőle. Tudják ezt az egyes politikai pártok is, azért fordítnak olyan nagy gondot egyrészt saját pártfunkcionáriusaik kiképzésére a pártiskolákban, másrészt az ifjúság nevelésére, harmadsorban az öregebbek átképzésére. Az ifjúság tehát harmadikféle okból is elsősorban jön tekintetbe jogi nevelés, politika szempontjából. Negyedik okból az egészséges politizálás egyedül okos módja parancsolja ezt: a szofokraták illetékességének lefelé ható ereje a tengő élet felé haladó útjában legközelebb, igazán első állomásul a reformokat találja. A reformok népe megint csak az ifjúság, potenciájának, gesztióképességének a jogán.

Másik megjegyzésünk elöljáróban: azzal sem játszottuk el igényünket és jogunkat a jogi viszony rendezésének egész problematikájára, ha kezdetben – s e könyvnek első lapjától az utolsóig – kultúrpolitikai téren maradunk és mozgunk. Nemcsak azért történik ez, mert jó lélekkel csupán itt érezhetjük magunkat valamelyest igazán illetékeseknek. Aláhúzni, megcsillagozni, hangerősítővel ellátni, kiemelni, hangsúlyozni szeretnénk vele valamit. Valamit, amiről egészen más modorban szeretnek beszélni mások. Divat mostanában azt hirdetni, hogy az életnek elsőbbrendű, sürgősebb, gyakorlatibb szükségletei vannak, semmint hogy különösebb figyelmet szentelhetnénk a kulturális igényeknek. Nos, *szeretnők, ha fejtegetéseink során kiviláglana, hogy a jogi helyzet megszilárdulásának egyetlen lehetséges politikai lépése, a megbékélés a dolog természete szerint halad a tengő élet felé, és nem onnétfelől hág a magasba.*

Végül mondanivalónknak a természetes határait is megvonja, egyben irányát is megszabja a jövő, a múlt és a csak egy pillanatig tartó s az alatt sem appercipiálható jelen nem hármassága, csak kettőssége (a jelen konkrétum és realitás, a múlt és jövő egyformán absztraktumok és irrealitások). Ha egészségesen akarunk munkálkodni a jogi viszony megszilárdulásán, meg kell vizsgálnunk, honnan jöttünk, milyen előzmények után kerültünk a mai helyzetbe. Aztán azt kell pontosan meghatároznunk, merre tartunk. Mit parancsolnak nekünk ellentmondást nem tűrő, kényszerítő erővel egyrészt a holnapunk és holnaputánunk, másrészt azok a körülmények, melyek között utunk odáig vezet. Így kell aztán kijelölnünk a számunkra lehetséges békecélokat, s kiszámítanunk azt az árat, melyet a háború okozta károk jóvátétele diktál a fejünkre. Ennyi kérdésre kell felelnünk, és ilyen sorrendben.

Adósságaink

Mit örökölt ifjúságunk apáitól a magyar békére vonatkozó komplexumban? Egy nagy csomó nyitva hagyott kérdést, meg nem oldott problémát örökölt.

Úgy jutottunk el a második világháborúig, hogy nálunk Magyarországon nem ment végbe az osztályharc. Ezt természetesen nem úgy állítjuk, mintha azt hinnők, hogy a földkerekség valamelyik államában már osztály nélküli társadalmat, megvalósult szocializmust találhatunk. Ilyen állam nincs, Szovjetoroszország is csak törekszik errefelé. De igenis vannak olyan államok, ahol az ipari, szervezett munkásság már a második világháború előtt komolyan és számottevően parlamentképes politikai faktorrá küzdötte fel magát, s ebből a háborúból azok az államok kerültek ki győztesen vagy kevesebb kárral, ahol ez volt a helyzet.

A jobbágyfelszabadítás is csak papiroson és lármája szerint ment végbe minálunk. (A lárma ugyanis akkora volt, mintha valóságosan is végbement volna.) A telkes jobbágyság földhöz ugyan jutott, de felszereléshez vagy felszerelési hitelhez már nem. Kevés pénzét Kossuth-bankóként elégették, az uradalmak juttatásaitól elesett. Későbbi földreformra gondolni sem lehetett többé. Az „alsónéposztálybeli" álma a simléderes sapka volt, más út ugyanis nem adatott neki, hogy nyomasztó helyzetéből legalább egy lépcsővel feljebb kerülhessen. A vasutas, postás, rendőr, továbbszolgáló altiszt és hivatalszolga kedvezőbb esetben még városba vagy város közelébe is kerülhetett, gyermekeit neveltethette. A kicsi, biztos fix, meg a nyugdíj is csábítólag hatott. A fel nem szabadult jobbágy kollektív öngyilkossággal dokumentálta helyzete tarthatatlan és kilátástalan voltát. Ennek többféle fokozata s ennek megfelelő formája volt. Legszelídebb a kivándorlás. (Szeretnék élni, de itt nem lehet. Megpróbálom másutt.) Eloláhosodás, eltótosodás. (A harcias bennszülött törzsből menekülök a kevésbé harciasba, azt nem zavarja, nem sanyargatja, nem is pusztítja úgy a gyarmatosító nép.) Egyke. (Már élni se kívánok. Ha nem érdemes e világon élnünk, ne szülessünk meg se.)

Nemcsak a 48-as forradalmakat nem használtuk ki, eredménytelenül múlt el felőlünk a francia forradalom is. Nem szabadult fel nálunk a polgárság sem. Még ma sem érdemes nálunk polgárnak születni, vagy éppenséggel polgárrá lenni, így aztán felülről lenézett, alulról nem kívánt állapot ez ma is még, jóllehet kényelmes és bőséges életforma. De még mindig nagy megtiszteltetés-számba megy, ha egy megyei dzsentri meghívja vadászni a megyéjebeli nagyiparost vagy nagykereskedőt, pedig annak vagyona, súlya, esetleg műveltsége is jóval nagyobb, mint vendéglátó gazdájáé. Mikszáth Kálmán utolsó regényének, *A fekete város*-nak az a tárgya, lelőheti-e a szepesi alispán a lőcsei bírót a kutyájáért cserébe büntetlenül. Az író illúziómentesen látja és láttatja a helyzetet, s a könyvet vegyes érzelmekkel csukjuk be utolsó sorainak olvastára.

Nem szabadult fel a harmincéves háború folyamán komposszesszorátusunk sem, a bocskoros nemesekből alakult kisautonómiák közbirtokossága. Egyszerre harcolt két fronton, vármegyével meg a jobbágyokkal. Sokszor bizony a császárral kellett szövetkeznie, hogy elérhesse célját. Ennek a szövetségnek a felmondására már az első világháború kitöréséig számos alkalom elszalasztódott. De ez a társaság még a Ferenc József háborújába is béketűrőn ment, amit nem tett volna, ha nem rabságban él.

Íme, az öt meglévő politikai párt megalakulásának ezek a történelmi előzményei. Mind az ötnek megvan az indokolása a nyitva maradt kérdések és megoldatlan problémák nyitott és megoldatlan voltában.

A társadalmi osztályok felszabadulásának kronológiai sorrendje és a pártokhoz való viszonya ez. A kisgazdapárt a komposszesszorprobléma

modern változatban, a polgári demokrata párt a francia forradalom kifizetetlen számláját óvatoltatja meg, a parasztpárt végre megpróbálja valóságosan is felszabadítani a csak papiroson felszabadult jobbágyságot, a szociáldemokraták az osztályharcot folytatják, a kommunisták most szeretnék véghezvinni, ami 1919-ben abbamaradt, noha a lehetőséget rá már az első világháború és az orosz forradalom megteremtette: minden dolgozónak a felszabadítását.

Mi az az új és más, amire a második világháború adott alkalmat és lehetőséget?

Az első világháború után a Habsburg-monarchia egész csődtömege a nyakunkba szakadt. A csehszlovákok demokratikus köztársasággá alakultak, Románia, Jugoszlávia a monarchiával ellenséges viszonyban álló országok voltak, s mint ilyenek fogadták magukba a monarchiából odaszakadt népeket. Ausztria kezdetben szociáldemokrata állam, mindvégig köztársaság. Mi maradtunk változatlanul hű népe IV. Károlynak és világnézetileg egyenes folytatásai a régi szellemnek. A legitimizmus jogfolytonossággal ruházta fel a távolban a régi uralkodót, az itthoni államfő közös hadseregbeli egyenruhában járt, s sokáig csak a király helyetteseként gérálta magát. Egykor labanc érdemeikért jutalmazott arisztokratáink előjogaik és javaik birtokában éltek tovább mint a feudalizmus itt felejtett kísértetei. Ferenc József bankbárói a kapitalizmus fellegvárait építették ki a tőzsdén és az egész közgazdasági élet területén. A Bach-korszakból itt maradt, később Tisza Kálmán dzsentrimentő manipulációi folytán még nagyobbra puffadt bürokrácia hivatalnok urai mint új, modern úri rend, korszerű előjogokat biztosítottak maguknak, közben kiépítették az etatizmus és államkapitalizmus betonfedezékeit. A klérus megnövekedett befolyása is monarchiai örökség volt, legalábbis az én klérusomé, a reformátusoké (a többiekről illetlennek tartanám nyilatkozni). Püspökeink ebben a minőségükben még az abszolutizmus kreatúrái voltak (addig szuperintendensnek nevezték őket), de még inkább főgondnokaink, akik a püspökökkel együtt közjogi méltóságokká nőtték ki magukat mint a felsőház tagjai. Államsegélyes egyházzá züllöttünk, iskoláink autonómiája névleges és formális, függő helyzetbe jutottunk az állammal, később még földbirtokot is kaptak a püspökök. Rohantunk az episzkopalizmus lejtőjén lefelé, elszoktunk a teherviseléstől, lemondtunk a misszió jogáról „a jó békesség kedvéért” és egy tál lencse fejében. A volt monarchia területén egyes-egyedül nálunk maradtak használatban a k. u. k.* közös hadsereg egykori rekvizitumai, a Haydn-féle kürtjelek, a katonaiskolák szelleme és nevelésmódja, a hadseregnyelv, az úgynevezett

* kaiserliche und königliche (császári és királyi): az osztrák–magyar monarchia „közös” hadseregének és egyéb közös intézményeinek jelzője – *a szerk.*

arméedeutsch (az igazán sovány vigasztalás, hogy szolgai fordításban, érthetetlen szövegek „magyar” nyelven: Ökonomisch-administrativer Dienst = gazdászat-közigazgatási szolgálat; Richtung rechts – Chargen marsch! = irány jobb, szárnytisztesek indulj!).

Az abszolutizmus óta nagy iramban épített, a kiegyezéstől az első világháborúig pedig még nagyobb iramban, de már szinte a maga jókedvéből épült gyarmat teljes erővel épült és izmosodott tovább a két világháború között is. 48-tól 67-ig épültek azok a vasútvonalaink, amelyek kilométerekre estek a lakott helyektől, jeléül annak, hogy nem a gyarmatosított nép használatára valók elsősorban, hanem a gyarmatosító nép katonaságának a szállítására, no meg azért, hogy a gyarmat nyersterményeit az „anyaországba” lehessen szállítani. A pálya mentén is csak jó szemű ember láthatja meg nagy messzeségben az állomások oldalára kiírt falu tornyát néha (a fegyvernekit például), de egy csomó nagyobb városunkba be se megy a fővonal, vicinálison lehet odavánszorogni csak (Veszprém, Gyöngyös, Eger, Békés, Nagykálló, Zalaegerszeg, Kőszeg). Ohat-Pusztakócson emeletes az állomásépület, vagy azért, mert éppolyan kevés a hely a Hortobágyon az építkezésre, mint az osztrák Alpesekben, vagy azért, mert a gyarmat köteles eltűrni mindent, vagy azért, mert a bennszülöttekből verbuvált gyarmati hadsereg tagjainak illik a felsőbbrendű népet nüanszokban is szolgailag utánozni.

1867-1914-ig fiók Béccsé lett Budapest, tökéletes gyarmati kultúra a magyar kultúrélet. A Thun-féle iskolarendszer, melyet az abszolutizmus plántált ide erőszakkal, velejében változatlanul a nyakunkon maradt. A magyar szavakkal átmázolt régi tankönyvek továbbra is a régi szellemet terjesztették. Megerősödött a gyarmati hadsereg; egész nagy tábor bennszülött fanatikus híve lett a gyarmatosítóknak.

1919-től már egyenesen kísérteties arányokat öltött a gyarmati élet. Ha lehet, még elevenebb és rombolóbb volt a hatása a monarchiának, mint hatalma tetőfokán, mikor mégis szegült ellenébe valamelyes ellenzéki kedv. Most szisztematikusan munkába állott valamennyi a gyarmatra jellemző funkcionárius: hittérítő, ügyvivő, katonai parancsnok. A hittérítők janicsárokká nevelték a bennszülött ifjúságot, mégpedig ideológiai alapon: attól függ létünk vagy nemlétünk, hogy kitartunk-e a német–magyar sorsközösség ténye és eszméje mellett. V. ö. színes nép lakta gyarmaton: ne egyetek embert, különösen minket ne, mi lenne, ha nem lenne fehér ember, mi lesz veletek, ha mi itt hagyunk benneteket – jaj, fehér apánk! A kereskedelmi ügyvivők szóról szóra mint Bécs ügyvivői is járták az országot, de még szokottabb volt az a forma, mikor a jól forgolódó és engedelmes bennszülöttet, ha jól össze tudta csapni a bokáját, betették kisebb jelentőségű állásokba jutalmul. A katonai parancsnok fenyegetésekkel, tilalmakkal operált (vége a karrierednek, nem lesz belőled semmi,

ha nem parírozol). A hittérítő leszoktatta a bennszülött ifjakat a gondolkodásról, az ügyvivő feleslegessé tette, a parancsnok megtiltotta a gondolkodást.

Ha új világot és más életet akarunk, higgyük el gyarmat voltunkat, legyünk legalábbis szkeptikusak saját szabad ember voltunk felől. És kezdjük meg haladéktalanul, mégpedig szisztematikusan önmagunk felszabadítását, gyarmatmagunk könyörtelen felszámolása mellett.

Adósságaink felszámolása

Fel kellene számolnunk egész halommal a múltból itt felejtett gyarmati képződményeket. Az előző fejezet tanulságai értelmében fel kellene számolnunk a feudalizmust, a kapitalizmust, a kultúrharcot, a többségi elvet (nálunk, a kicsiség, sőt kisebbség klasszikus népénél), a felsőbbrendű és alsóbbrendű ember kiméráját, a szabadköltözködési elv megszorításának rég elavult brutalitását, az egész német-római szent birodalom kísértő babonáját, s végül magának a nevelésnek a válságát.

Fel kellene számolnunk mindezt, de hiányzik hozzá az egész vonalon a partner. Nincs kivel felszámolnunk például a feudalizmust. Elintézetlen ügyünk van a parasztokkal nekünk, nadrágos embereknek, s míg ezt az ügyet el nem intézzük, magamagát esetleg megpróbálja felszabadítani a parasztság, de az urakkal nem hajlandó egy tálból cseresznyézni, még saját szabadsága kedvéért és érdekében sem. Sorban, úgy ahogy a felszámolnivalók következnek, hadd sorolom fel, mennyi minden jóvátennivalónk van, mielőtt a jövőt érdemlegesen építeni kezdhetnők.

1. Dózsa Györgyöt megsütöttük, a paraszt gyűlöli az urat, ez a feudalizmus felszámolásának egyik igen lényeges akadálya.

2. Táncsics Mihályt félig megvakítottuk a börtönben, a munkás feszült viszonyba került a munkaadóval, ez áll a kapitalizmus felszámolásának útjában.

3. Csendőrrel kísértettük be a szektáriusokat (nemcsak a nazarénusokat és pünkösdistákat; nálunk szabadkőművesek vagy schmittiánusok* sem lehettek az emberek), hát hogy számoljuk fel a kultúrharcot?

4. Azt mondtuk, kása nem étel, tót nem ember, azt danoltuk, jól ismerem az oláhnak a tulajdonságát, ha kimegyen az erdőre, felakasztja magát. Belénk ivódott ez a szemlélet, bajos felszámolnunk miatta a többségi elvet.

* az „eszményi anarchizmust" hirdető Schmitt Jenő Henrik 20. sz. eleji autodidakta filozófus hívei – *a szerk.*

5. Szappant főztünk zsidókból. Lehetne azzal védekeznünk, hogy nem éppen mi, magyarok, de jobban tesszük, ha nem védekezünk, mert az a szappan itt csak szimbólum, s elég sok olyan terhelő adat nyomja a lelkünket, aminek szintén a szimbóluma. Inkább próbáljunk az alsó- és felsőrendű ember kimérájától egyszer s mindenkorra megszabadulni.

6. Bevagoníroztunk embereket, akik terhünkre váltak, hogy megszabadulhassunk tőlük. Tudom, hogy többször mint nem, kölcsönbe történt. Mégis, gondoljuk csak meg: más a krumpli, és megint más az ember.

7. Azt emlegetjük, jobb volt tavaly, nem volt davaj. Szóval: sokan közülünk nincsenek jó szívvel az oroszok iránt. Általában betegesen húzódozunk Kelettől, s éppolyan betegesen vonzódunk Nyugathoz. Nem tudom, sikerülhet-e ilyen lelkülettel felszámolnunk a német-római szent birodalmat magunk körül és a magunk lelkében egyaránt.

8. Az ifjúságot is hajlandók vagyunk még mindig úgy kezelni, mint tökéletlen felnőttek szabad embereknek nem tekinthető seregét. Még mindig érvényes a régi rímes mondás: gyerek – fenekedre verek. Ezzel a lelkülettel bizony a nevelés válságát is nehezen számolhatni fel.

Jóvátétel

Lehetne úgy is kibújni a felelősségvállalás elől, hogy az ember mentegetni próbálná magát. Nem vétettem a parasztoknak személy szerint, nem üldöztem a zsidókat, nem laktam „nemzetiségi" vidéken, tehát nem volt alkalmam a „kisebbségi" politikára, stb... Nem ér ez semmit. A parasztok mégis mérhetetlen sokat sanyarogtak, míg nekem tűrhetően ment a sorom. Az 1871-i hűtlenségi pör alkalmából mégis meghalt egy letartóztatott tüdőbeteg munkás a fegyházban, mert a júniusban elfogottak ügyében csak a következő év április 30-án hoztak (egy 6 hónapot kapott vádlott esetének kivételével csupa felmentő) ítéletet. Az én eleimet bezzeg nem bántotta Thaisz Elek főkapitány úr. Büszkén és boldogan tanultam az iskolában, hogy Magyarországon én szabadon gyakorolhatom a vallásomat, ugyanakkor még csak fel se háborodtam, mikor a falumból elvitték a csendőrök valami adventistát. Nem bántottam, nem gyűlöltem az ún. nemzetiségi kisebbségieket, de nem is ismertem őket. Egyiknek sem tanultam meg a nyelvét, nem tanulmányoztam a kultúráját. Sajnáltam a zsidókat nagyon, nem mondom, de nem tettem kockára a magam életét értük. Mikor a múltkor Dunapatajra menet találkoztam Hartán csallóközi magyarokkal, nem tudom én, élt-e bennem olyan erővel a tiltakozás a Békés megyei tótok bevagonírozása ellen, mint azelőtt vagy akár azóta is. Hálás vagyok az oroszoknak, hogy végét vetették nálunk a kilátástalan

háborúnak és vele kapcsolatos szenvedéseinknek. Azt is tudom, hogy amiért sokan úgy neheztelnek rájuk, azt a háború, a hadijog és a hadrakelt sereg egytől-egyig magyarázza és a maga helyére teszi. De még mindig nem tanultam meg oroszul sem beszélni, sem olvasni jól. Elmélet ide, meggyőződés oda, gyereket is ütöttem már meg, ismételten pedig.

Nem, nem, nemigen lehet itt egyebet cselekedni, meg kell törnöm és nagyon a szívemből jövőn bocsánatot kell kérnem mindazoktól, akik nemzetem, a magyar nemzet szomszédságában vagy vele egy fedél alatt éltek, és a mi hibánkból szenvedniök kellett. Bánom és szégyellem, hogy így történt. Kérem a parasztokat, a munkásokat, a más meggyőződésű és gondolkozású csoportokat, a „nemzetiségieket", a zsidókat, a tőlünk elköltözőket (tekintet nélkül arra, az őfajta emberek hogy bántak a mieinkkel), az oroszokat és az ifjúságot: higgyenek töredelmem őszinte voltának, és ha tudnak, bocsássanak meg nekem.

Tudom azt is, hogy a bocsánatkérés önmagában még nem sokat jelent. Elégtétellel is tartozom. Nem imilyen-amolyannal, hanem teljes elégtétellel. Nem ajánlhatok fel sem egyebet, sem többet teljes önmagamnál, akármilyen csekély érték is ez a szenvedett károkhoz képest. Mindenemet felajánlom, és odaadásomnak legfeljebb a halálom a határa, az imént felsorolt szörnyűségek, gazságok és embertelenségek nem. Parancsoljanak belőlem, süssenek meg a parasztok, vegyék el a szemem világát börtön sötétjével a munkások, gyötörjenek meg zaklatásokkal a szektáriusok, főzzenek belőlem szappant a zsidók, ne vegyenek emberszámba a „nemzetiségiek", vigyenek el vagonokban otthonomtól messzire és talán örökre az „alkalmatlan idegenek", ám nézzenek rám sanda szemmel az oroszok, okozzanak a gyerekek nagy szenvedést nekem: megérdemlem. De azt is tudom, hogy nem teszi meg egyik sem, hát így írom ide: bizony megérdemelném. Ó, ha békességet tudnék szerezni az árán, ha meg tudna születni így a magyar béke, de szívesen lemondanék az életemről, megadnám rozoga, beteg testem csontjait idő előtt. Nincs ilyesmire mód, de nincs is ilyesmire szükség sem. Emberek bűneiért váltságul tökéletesen elegendő a Krisztus keresztje. Más valamire jó az, hogy az emberekből egyszer csak kibuggyannak a másokat megkövető mondatok és elégtétel-felajánló igék: saját maguk lelkét takarítják ki és erősítik meg velök az ilyen érzésű, gondolkozású és szándékú emberek.

Az én lelkem ebben a pillanatban nyugodt és erős. Nem tudhatom, de hiszem, hogy tiszta is. Minden kollektív munkára minden embertársammal képes és kész vagyok. A magyar béke vesz körül, amely lecsendesített, és erőmet visszaadta.

MEGBÉKÉLÉS AZ IDŐ TELJESSÉGÉBEN

A politikai időpont

I.

Mi a politika? - gondolkozzunk már egyszer erről a kérdésről is úgy, hogy közben tekintetünk a legmagasabb pontokra függesztjük, s fülünk a legtitkosabb hangoknak is kitárjuk. Lábunk azonban megvetjük szilárdan a biztos talajon, hogy amit látunk, hallunk, s nyomában kigondolunk, még mindig hadd jelentsen valamit a gyakorlati életben is, különben azt mondják ránk, ábrándosak, álmodozók vagyunk.

Kezdjük tehát egészen „praktikusan". Az ember, ugyebár, azért kénytelen politizálni, mert jól akarja érezni magát, s a való életben ennek akadályai vannak. Politizál, azaz ezeket a minduntalan jelentkező akadályokat megpróbálja elhárítani jóérzése útjából.

Mielőtt továbbmennénk, tisztázzuk a fogalmakat. Mit értünk „jóérzés" alatt? Mit jelent az, most már aprópénzre váltva, hogy az ember jól szeretné érezni magát?

Ha egyedül élne az ember a földkerekségén, s nem volna másik ember, aki őt mindenben megzavarhatná, akkor a „jóérzés" azt jelentené, hogy emberünk édesen aludt az éjszaka, s most nem álmos, felüdítette az álom. Tisztességesen bereggelizett, jelenleg nem éhes, jól van lakva. Felöltözött, befűtött, melege van, nem fázik. Friss, jó egészségnek örvend, semmije sem fáj, nem beteg. Nem dolgozott erején felül, tehát nem is fáradt. Vérkeringése zavartalan, semmiféle nyomás nem bántja. Egész életérzése rendben van.

Igen ám, de mint igen jól tudjuk, az ember társaslény, s azzal még, hogy maga személye szerint semmi baja, nem intéződött el minden peres ügye. A „másik ember" még mindig megzavarhatja őt életérzésében puszta jelenlétével. Miután pedig nemcsak egy másik ember él vele egy földgolyóbison, hanem számtalan sok, sőt számtalan sok millió, nem is olyan egyszerű dolog rendeznie elintézetlen ügyét a többi emberrel, a csupádon csupa „másik ember"-rel, mint talán első szempillantásra elgondolni véltük.

Míg egymagában vettük szemügyre az embert, könnyű volt elképzelnünk, hogy életérzései rendezettek, jók. Elverte éhét, kipihente fáradalmait, megszüntette esetleges kényelmetlensége előidéző okát a másik embertől, a többi embertől függetlenül. Csakhogy egész csomó éhség-, fáradtság-, kényelmetlenségérzete van, amely éppen azért fogta el őt, mert másik ember is él a világon. Nagyon könnyen megállapítható és belátható igazság ez: életérzéseink egy része, sőt nagy része a *másik emberhez képest* jó vagy rossz.

Ha már most ismét továbbmegyünk egy lépéssel, azt sem nehéz világosan látnunk: mikor rossz és mikor jó életérzésünk a másik emberhez képest? Mindig rossz, ha a másik ember gátol bennünket jó életérzésünk előfeltételeinek megteremtésében, és jó akkor, ha nem cselekszi ezt. Még jobb, ha segítségünkre van, de nem okvetlenül szükséges. Elég, ha nem aggat. Elég, ha nem függünk tőle. Ha függetlenek vagyunk. A másik emberre vonatkozó jó életérzésünk előfeltétele tehát: függetlenségünk hozzá képest.

Ezúttal fontos állomáshoz jutottunk gondolataink során. Az ember arra törekszik, hogy életérzése zavartalan, azaz jó legyen. Ezért veri el éhét, piheni ki fáradalmait, szünteti meg mindenféle kényelmetlensége előidéző okát. Hogy azonban ezt gátlás nélkül megtehesse, függetlenségre tör. Akkor független, ha jó életérzésének megszerzése közben nem zavarja őt a másik ember. Ezért politizál.

A politika tehát egyik ember függetlenülési törekvése a másik emberhez képest.

II.

A világtörténet annak az egyetlen törekvésnek a története, ahogy egyik ember függetlenülni próbált a másik emberhez képest.

Eleinte családi körben éltek együtt egyik ember és másik ember. A családfő parancsolt, a családtagok engedelmeskedtek. Teljes volt az egyik ember függősége, születése pillanatától kezdve a családfő akaratán múlt még az is: életben maradjon-e, vagy se. Később rabszolga lett az egyik, szabad a másik, még később jobbágy, legkésőbb munkás. Legeslegkésőbb, és az napjainkban van így: egyik ember és másik ember.

Nagy, véres háborúk tesznek pontot egy-egy történeti korszak fejezetvégére. Csak hogy azokat felemlegessük, melyek a tegnapelőttből a mába vezettek át: a francia forradalom a rendeket törölte el, és a jobbágyokat szabadította fel; a negyvennyolcas forradalmak a társadalmi osztályokat törölték el, és a munkást szabadították fel; az első világháború a dolgozók és nem dolgozók kettősségét szüntette meg, és felszabadított minden dolgozót. Az ember önkéntelenül meg kell, hogy kérdezze: vajon mi dolga volt még a másik világháborúnak?

Ó, még nagyon éppen csak hogy most volt, eléggé emlékszünk rá, min veszett össze az emberiség. Mint mindig, ezúttal is két tábor nézett farkasszemet egymással. Az egyik tábor azt állította, vannak a világon alsóbbrendű és felsőbbrendű emberek és népek, és csak a felsőbbrendűeknek van létjogosultságuk. A másik tábor tagadta, hogy az egyik embernek és másik embernek ilyen köze lehetne egymáshoz. Bízvást mondhatjuk ennélfogva, hogy jelenleg itt tartunk: a második világháborúban függetlenült teljesen a másik ember az egyik ember, a felsőbbrendű ember kényuralma alól.

Nincs alsóbb- és felsőbbrendű ember, alsóbb- és felsőbbrendű nép sincs többé. A demokrácia minden ember függetlenségét elismeri. Minden ember függetlenségére tör. Napjainkban politizálni ezt jelenti.

III.

Nagy és nehéz kérdés: hogy lehet biztosítani az egyik ember függetlenségét a másik emberhez képest?

Milyen sok vért kiontott az ember saját függetlenségének biztosítása érdekében. És milyen sok bilincset kifényesített, elkoptatván őket teméntelen sok rab kezén-lábán. És mindez milyen hiábavaló haszontalan törekvés volt.

Pedig milyen régen elhangzott már törekvéseivel szemben az isteni tilalom és az isteni parancs. A tilalom valahogy így: nem biztosíthatod, ó, ember, a magad függetlenségét, a parancs meg valahogy így: hanemha a másik függetlenségének biztosítása árán.

Olyan könnyű volna belátni pedig: ha úgy harcoltad ki a magad jó életérzéseit, hogy közben a másik embert megakadályozod a maga jó életérzései előfeltételeinek megszerzésében, készülj rá jó eleve, hogy adandó alkalommal visszaadja a kölcsönt a kamatok kamatjával. Miután pedig ezt te lehetetlen, hogy magad is ne tudd, nem lehet az életérzésed igazán jó. Nyomottságot kell, hogy érezz, jövőd teljes bizonytalanságában. Hiába szövetkezel, hiába fegyverkezel: a másik embernek is megvan a szövetkezési és fegyverkezési lehetősége.

Ha meg akarsz szabadulni nyomott érzésedtől, a másik ember függetlenségét kell biztosítanod hozzád képest. Ha te nem szolgálsz számára akadályul, elképzelheted a magad függetlenségét, hamarább nem. Azt kérdezed, mi a biztosítékod az ő estleges túlkapásai ellen? A felelet csöppet sem nehéz: az ő életérzése sem lehet jó hozzád képest a te függetlenséged biztosítása nélkül.

Azért hangsúlyoztam már az elején: politizálni nem érdemes másképpen, csak ha tekintetünk a legmagasabb pontokra függesztjük, s fülünk a legtitkosabb hangoknak is kitárjuk. Csak a vak nem látja, s a süket nem hallja, hogy az egészséges politikához *hit* kell és *áldozni tudás*. Fel kell sza-

badítanunk a másik embert, aki eddig rabszolga volt. Hátrányos helyzetben volt, tehát most gyanakvó, gyűlölködő, vérszomjas és dühös. Felszabadításához hosszú lejáratú kölcsönre van szüksége, eleinte inkább kivesz a közös kasszából, semmint tenne hozzá.

Ki fizesse a deficitet? Az „egyik ember" áldozatkészsége csak a házipénztár. A hite: hitellevél egy kimeríthetetlen központi pénztárhoz, amely soha eddig sem volt, ezután sem lehet fizetésképtelen. Megbírja a „másik ember" felszabadítási költségeit is.

A pszichológiai időpont

A „másik ember" megszületése a tudományban

I.

Mikor a XX. század hajnalán, 1900-ban megjelent Wundt Vilmos Völkerpsychologie-jának első két kötete, *Die Sprache,* nem látszott még olyan tisztán és világosan, mint ma, hogy korszakváltó esemény játszódott le. Pedig ilyesvalami történt. Nem a nyelvészeti eredményekre gondolok, bár azok is értékesebbek és időállóbbak, mint ahogy az akkori nyelvtörténeti iskola eleinte gondolta. A nyelvészeti eredmények azonban mindmáig vitathatók maradtak mégis. Volt azonban Wundtnak egy vitathatatlan igaza, amely lassankint vált egyre nyilvánvalóbbá és mindig vitathatatlanabbá, s napjainkban úgyszólván már csak ez az egy tudományos igazság érdekel bennünket életművéből, jóllehet abban számos egyéb kincs is található.

Az azóta egész kis könyvtárrá bővült nagy műnek a címe tartalmazza ezt az igazságot. *Völkerpsychologie. I-II. Die Sprache. A nyelv néplélektani jelenség.* Ennyit mond a cím. A további kötetek tanúsága szerint olyan néplélektani jelenség a nyelv, amilyen a művészet, a mítosz (és a vallás), a szokások, a társadalom, a jog és az állam. Az indoklása ennek az állításnak még kissé naiv. Azért néplélektani jelenségek Wundt szerint a felsorolt funkciók, mert magyarázatukra az egyéni lélek feltételezése nem elégséges. A nyelvi és a többi hozzá hasonló (jogi, stb...) jelenségek csak abban az esetben magyarázhatók, ha az egyén szellemi élete fölé feltételezünk egy *objektív szellemet,* melynek hatására az egyén képes nyelvvel élni, műalkotásokat létrehozni, vagy megérteni és élvezni, stb. Ez az objektív szellem az emberi közösségé és közösségeké, alkotásai hagyományozódnak az egyénekre, és inspirálják azokat újabb alkotásokra. Így válik lehetségessé az egyéni nyelv, melynek funkciója során az eredmények részben megegyeznek a hagyományos nyelvvel, részben elkallódnak, részben pedig, kedvező körülmények között, újabb anyaggal gyarapítják és gazdagítják a következő generációra hagyományozandó garmadát.

Naivnak mondtam az objektív szellemnek ezt a feltételezését, bár ez abban az időben nagyon merész és modern tételnek tetszett. Tartozom is a valóságnak azzal, hogy hangsúlyozzam: jelenlegi jobbanértesültségünk szempontjából volt naiv csupán. Önmagában véve forradalmi állítás volt. Első, bátortalan meglátása volt annak a ténynek, hogy *az ember sohasem önálló egyéniség, hanem mindig partner. A többi ember, legalább még egy másik ember partnere.*

A meglátásban annak az eddig ismeretlen ténynek a tétel formába gömöródése volt az új, hogy a nyelvhez, művészethez, mítoszhoz, szokáshoz, társadalmi érintkezéshez, joghoz, államhoz nem elég *egy* ember, és így e jelenségek magyarázatához sem elegendők az egy ember lelki életének eddig megismert törvényszerűségei. Azt, hogy a szavak jelentenek valamit, mondatokká állanak egybe, a mondatokban a mondatrészek szerepét töltik be, nem magyarázza megnyugtatóan sem az, hogy az ember érez, ért és akar, sem az, ha akármilyen pontosan leírom, hogyan érez, mi módon ért, és miképpen akar. Miközben beszél az ember, nyilvánvalóan ért, de nem önmagában véve, hanem *a többi emberhez képest ért.* Már magában véve az, hogy beszél, *a többi emberhez képest értelmi munka,* ha pedig meg akarom magyarázni, mi az voltaképpen, hogy beszél, arra a kérdésre kell megfelelnem: hogyan képes ember a többi emberhez képest értelmi munkát kifejteni. Az objektív szellem feltételezése is erre a kérdésre próbált feleletet adni, egyelőre csak óvatos és gyermeteg feleletet, természetesen. De hiszen nem is ez a felelet volt a forradalmi és dicsőséges cselekedet, hanem magának a kérdésnek első ízben történt, merész felvetése: hogyan ért az ember más emberhez képest, miben áll az emberi beszéd, mi a nyelv. És mi a művészet, mítosz, a szokások, a társadalom, a jog, az állam, tehát azok a lelki funkciók, amelyek által az ember a többi emberhez képest érez, ért és akar?

Korszakváltónak mondtam mindjárt elöljáróban ezt a szép és értékes tudományos tettet, indokolnom kell, hogy miért. Lehetett volna csak értékesnek mondanom. De több volt, mint értékes, igazán korszakalkotó tett volt.

1900-zal zárult a XIX. század, az individualizmus százada. És most egyszerre azt hangoztatja valaki, hogy a nyelv nem magyarázható individuális alapon. Az egyén nem csinálhat nyelvet. Másik emberre, sőt akkor még így volt fogalmazva: a többi emberre, tehát úgyszólván az egész emberiségre rá van szorulva, hogy nyelvet teremthessen magának. Egészen pontosan akkora emberi közösségre van szüksége, amekkorának azono-

sak a hagyományai a szavak jelentését és mondatokká egybeállásának a módját illetőleg. Íme, tudományos téren a szellemi élet egyik funkciójának magyarázata közben jelentkezik a kollektívum. A nyelv pszichologikum, de hordozója nem az egyén, hanem a kollektívum. Az egyén szólal meg, az egyén fogalmaz, de a nyelv, amelynek a segítségével megszólal és amelynek keretei között fogalmaz, a kollektívumé. Ha nem az, akkor csak halandzsa a nyelv, s a másik ember, akihez a megszólaló beszél, nem is értheti meg. Hiszen a másik ember megértése is a kollektívumé, hiszen a beszédbeli második személy is nyelv segítségével szedi össze az első személy mondanivalójának értelmét, s a nyelv keretei között illeszti egybe, nyer magának fogalmat róla. Az volt a forradalmi tett, hogy Wundt voltaképpen ezt vette észre és ezt foglalta tételbe, ezt magyarázta meg tudományosan: a nyelv a kollektívum pszichológiai funkciója. Ne zavarjon bennünket az „objektív lélek" fogalma. Wundt szótára szerint a kollektívum az objektív lélek, s a kitételben az „objektív" jelző csak azt akarja mondani, hogy *nem egyéni,* nem individuális. Közösségi lelki funkciók a nyelv, mítosz, meg a szokások.

II.

Valami nem ugorhat ki a semmiből előkészítés vagy előkészület nélkül. Tanulságosan időzhetnénk el annak a folyamatnak a vizsgálatánál is, amely Wundt tételének a születését megelőzte. De nem fontosak szempontunkból ezek az előzmények. A kollektívum tudományos vizsgálatát úgysem datálhatjuk hamarábbról, csak onnét, ahol először van szó róla, kifejezetten róla és nem másról, félreismerhetetlenül. A „Völkerpsychologie", az objektív szellem feltételezése ez az időpont, mert ez a fogalom már a kollektívum egyik jelentkezési formájának elkeresztelése. Ami azelőtt volt, bizonyos mértékig róla emlékezett, de voltaképpen másról beszélt.

A nyelv nemcsak jelöl, hanem jelölésmódjában és jeleiben változik is. Abban az időben, mikor Wundt a nyelv legfőbb jellemző sajátságaképpen fedezte fel kollektív funkció voltát, a nyelvtudomány éppen azon volt, hogy ugyanennek a nyelvnek azt a járulékos sajátságát figyelje meg: az idők folyamán jelölés közben mennyire megváltoznak maguk a jelek. Amit régen így mondtak: „kegyig, mindéltig", ma így mondják: „pedig, mindig". Ez az egytagú szó: „Pferd", valaha öttagú volt: „paraveredus", ha egy dúsgazdag embert „valóságos krőzus"-nak emlegetünk, már nem igen gondolunk Kroiszosz ókori királyra. Ám ha még ezt megtennők is, bajosan jut eszünkbe a meglőtt, de még vánszorgó vad hulló vére, miközben megállapítjuk valakiről, hogy „vérszemet kapott". Böszörmény városának lakói születnek, élnek és meghalnak anélkül, hogy sejtelmük volna szülővárosuk nevének egy másik alakjáról, amely nem más, mint ez a

szó: muzulmán. A nyelvtudományt úgy lenyűgözte ez a feladat: megállapítani, hogyan változott, módosult, torzult, töredezett, szűkült, bővült, gazdagodott, szépült a jelrendszer századok során, hogy nem ért rá felfigyelni az új módszerre és új feladatokra, sőt hajlandó volt azt hinni: a nyelvtudománynak egyetlenegy feladata csak az, mert csak az az egy lehet, amit éppen végez is. Érthető és magyarázható, ha úgy viselkedett, mint kedvenc játékába merült s abban brutálisan megzavart gyerek szokta: bosszús volt a mulatságrontóra, és mélységesen megvetette azt.

Tetézte bosszúságát és megvetését az az eltérés is, mely eddigi munkásságának a módszerét jellemezte az új szempont követelte új módszerhez képest. A nyelvtörténeti módszer egy régebbi és egy mostani státussal dolgozott, a kettőt meglévő vagy feltételezett státusok kötötték össze. Ha valami végeredményt próbált megállapítani a rendelkezésére álló adatokból, az nyilvánvalóan csak annak a megállapítása lehetett, hogy viszonylik a régi státus az újhoz. Annak a megállapítása pedig, milyen volt a régi, milyen az új státus, s milyen az egyik a másikhoz képest, logikai természetű munka.

A jelentéstan területén például ilyen eredményeket kapott a nyelvészet. Adva van egy szónak eredeti és a nyelvtörténet folyamán megváltozott jelentése. Ha a két jelentést összehasonlítjuk, vagy azt látjuk, hogy megszűkült az új jelentés a régihez képest, vagy azt, hogy megbővült. Az egyik eset a jelentésszűkülés, a másik a jelentésbővülés esete. Lehet még más eset is, bennünket jelen esetben nem érdekelnek az esetek maguk, csak az érdekel, hogy a bővülés és szűkülés fogalmához logikai úton jutott a nyelvtudomány. Ez nyilvánvaló, s magából a nyelvtörténet logikájából következik. A nyelvtörténet két különböző pontján rögzített két egymástól eltérő jelentésnek éppen fogalmi jegyei segítségével megvilágított köre eltérő, egyik szűkebb vagy bővebb a másiknál. Történeti szempontból nem is igen lehet más különbséget tennünk közöttük, ezt a különbséget pedig logika segítségével ismerhetjük meg.

Az új szempont meg merőben pszichológiai módszert használt és követelt. A nyelv a kollektívumé, hangsúlyozta, s természetesen belehangsúlyozta azt is, hogy mint pszichológiai funkció, kollektív. Tudományos vizsgálatánál tehát a jelenségek in statu nascendi érdekelnek bennünket. Képzelhetni, micsoda sértődöttséggel vette tudomásul az egykori vérbeli nyelvész, hogy az ő eddigi eredményei nem érdekesek. Nem érdekes az imént példának említett jelentésbővülés vagy -szűkülés sem. Nem vitt előbbre bennünket egy lépéssel sem, ha példának okáért megállapítjuk, hogy régen „fertig" kevesebbet jelentett, mint ma, „Gewehr" meg többet, mert az egyik ma mindenre kész, régen meg csak útrakész volt, a másik meg régen jelentett mindenféle védőeszközt, ma csak a lőfegyvert jelenti. Hiába állapítjuk meg, hogy az egyik a jelentésbővülés, másik a jelentés-

szűkülés esete, magának a nyelvnek az életéről semmi lényegest nem tudtunk meg.

Az új szempont éppen jókor érkezett. Hiszen ez a logikai játék már nem is volt eleven nyelvészeti tevékenység, halódott a nyelvtudomány, mert nem kapott megtermékenyítő hatásokat. Tengő életet folytatott csak, miközben telerakta a logikai skatulyákat új meg új adatokkal.

Pedig elég régi pörben hozott végső döntést a néplélektani módszer. 1855-ben adta ki *Steinthal* Heymann híres vitairatát ezen a címen: *Grammatik, Logik und Psychologie.* Már ez is disputa volt, és tiltakozott a nyelvészeti logicizmus ellen, már ez megállapította, hogy a beszélés lelki tevékenység, tehát a nyelvtudomány pszichológiai stúdium. Pedig ez sem volt első fecske, és ez sem könyvelhette el tegnapelőttről tegnapra azonnali győzelmét. Az első fecske nem is nyelvész volt, hanem jogász, *Savigny* Károly, aki már 1814-ben megállapította, hogy a jog, éppúgy, mint a nyelv és a szokás, a népszellem alkotása, s a jogászok és törvényhozók nem tetszés szerinti új jogi tartalmakat állapítanak meg, hanem már meglevő csírákat érlelnek, tehát a jogalkotásban nem az egyesek tudatos működése a döntő, hanem a tudattalanul tovahömpölygő jogáramlat. Magának Steinthalnak az elvei pedig csak 1880 óta kezdtek terjedni és hatni, mióta *Paul* Hermann műve, *A nyelvtörténet alapelvei* hirdetni és alkalmazni kezdte a lélektani módszert.

Csodálatosképpen meddő maradt azonban a lélektani módszer a XIX. század még hátralévő két utolsó évtizedében is. Maga Paul is úgy látta például a fent említett példa keretei között, hogy a jelentés hol kibővül, hol megszűkül, hol metaforikus átvitellé költőiesedik. Nem nehéz megtalálni ennek az elvtelenségnek az okát. A nyelvtudomány elég becsületes volt nyelvtörténetileg a saját területén mozogni. Amit ott talált, nem engedelmeskedett az egyéni lélektan egyebünnen kölcsönvett s itt csak alkalmazott törvényszerűségének, lévén csupádoncsupa *nép*lélektani jelenség. Ezért hatott a reveláció erejével az új tétel: a nyelv néplélektani jelenség. A játékban megzavart gyermek haragudott ugyan, s kemény kritikával illette, sőt eleinte illetéktelennek is ítélte a békebontót, végeredményben azonban mégiscsak hasznát vette eredményeinek, s azóta nem is igen jelent meg érdemleges nyelvészeti munka anélkül, hogy hozzá valamilyen vonatkozásban ne viszonyult volna.

III.

Wundt egyik nagy kritikusa, Berthold *Delbrück, A nyelvkutatás alapvető kérdései* c. művében, 1901-ben, tehát nyomban a néplélektan megjelenése után azt gondolta, össze lehet békíteni a két nagy ellenfélt, Pault és Wundtot, és annak a nézetének adott kifejezést, hogy a nyelvtudomány épületét még abban az esetben sem kell alaposabban átalakítani, ha lélektani

alapját fel is kellene cserélnünk. Alaposan tévedett ebbeli feltevésében. A néplélektani elv beszüremkedett a hajszálcsövesség törvényei szerint a nyelvtudomány egész épületébe, pincétől padlásig, és lassan, de biztosan elvégezte rajta átalakító munkáját.

A legfeltűnőbb módosulás az volt, hogy a nyelv társaslelki viszonyulásaira mindenütt hangsúly esett. Nem volt új ez a gondolat, de új volt az, hogy fontossága egyre jobban nyilvánvalóvá vált és kihangsúlyozódott. *A. Noreen* könyve a *Nyelvhelyességről* még ugyancsak XIX. századvégi munka, de kiemeli a beszédbeli második személy fontosságát: nemcsak a *beszélő* szempontjából kell a használt kifejezés helyes vagy helytelen voltát megítélnünk, hanem *a hallgató* szempontjából is, ez utóbbi a fontosabb. Nem elég az, hogy a nyelvalak a beszélő gondolatának adekvát nyelvi kifejezése legyen, helyessé csak akkor lesz, ha a hallgató is megérti.

Attól kezdve, hogy a nyelvtudomány magáévá tette és módszerül használta a néplélektani elvet, ez a viszonyulás soha többé elhanyagolhatóvá már nem válhatott. A beszélő és hallgató attól kezdve egyenjogú személyek, addig a hallgatóról kevés szó esett. Íme, néhány idézet:

Jespersen Nyelvfilozófiájá-ban, a tulajdonnévről szólván írja: every time a proper name is used in actual speech, its value to both *speaker* and *hearer* is that of denoting one individual only, and being restricted to that one definitive being. Ch. *Bally, Language naturel et language artificiel:* A nyelv éppúgy, mint a szociális élet legtradicionálisabb, legspontánabb formái, mindjobban a reflektált akarat ellenőrzése alá kerül. *Gombocz* Zoltán *Nyelvtörténeti módszertan*-ában: a nyelvtudomány feladata a nyelvfejlődés lélektani értelmezése, szorosabban a nyelvfejlődés egyéni és *társaslélektani* feltételeinek vizsgálata. *Wundt- nekrológ*jában: Minden nyelvi folyamat szükségképpen az egyes ember lelkében megy végbe. Csakhogy a beszélő ember nem magára, elszigetelten él, hanem más, hasonló szervezetűekkel együtt társas *közösséget, népet* alkot, s e közösség tagjainak folytonos érintkezése, egymásra hatása a nyelv keletkezésének és fejlődésének előfeltétele. Nyilvánvaló tehát, hogy a szokásos értelemben vett individuális lélektan mellett szükség van *egy másik lélektanra,* mely vizsgálat tárgyává a lelki jelenségeknek azt a csoportját teszi, amelyet nem az egyéni tudat, hanem *a társas együttéléssel járó szellemi érintkezés* feltételez és magyaráz. *Nyelvhelyesség és nyelvtudomány* c. értekezésében: A jelrendszer az egyén akaratától független, kialakulását és fejlődését a közösség többi tagjával való érintkezés, tehát *szociális* feltételek magyarázzák. Alább: A nyelvhelyesség a *szociális* nyelv, vagy ha tetszik, a *nyelvszociológia* problémája. Charles *Bally Mécanisme de l'expressivité linguistique c.* tanulmányából: a nyelv akkor kifejező, ha *a beszélő* tudatosan játszik a nyelv és a logika kategóriáival, és ha *a hallgató* felis-

meri az asszociációk lehetőségét. *Gombocz Z. Leíró nyelvtan, történeti nyelvtan* c. tanulmányából: A nyelvvizsgálat tulajdonképpeni tárgya nem a beszéd..., ez az egyéni tevékenység, a bennünk élő jelrendszer alkalmi felhasználása gondolataink kifejezésére, hanem maga *a kollektív természetű* jelrendszer, amely nem absztrakció, hanem lélektani realitás, amely viszonylagosan állandó, s éppen azért változásra, fejlődésre képes. Alább: Nyelvállapot és nyelvfejlődés sajátságos kapcsolata: *a kollektív tudatban élő mindenkori jelrendszer* a diakronikus változások függvénye. Gustaf *Stern Meaning and Change of Meaning* c. közel ötszázlapos nagy művében külön fejezetet szentel a *beszélés* és *megértés* lelki feltételeinek. A nyelvi jelrendszer funkciói szerinte 1. a képzetkeltés (symbolic function), 2. a beszélő lelki tartalmának kifejezése (expressive function), 3. a közlés (communicative function) és 4. *a hallgatóra való hatás* (effective function). Ferdinand *de Saussure,* a genfi egyetem nyelvésztanára, kinek műveiből tanítványai halála után gyűjtöttek össze egy kötetre valót, *Cours de linguistique générale* cím alatt, különösen nagy lépésekkel vitte előbbre a nyelvlélektani módszert azzal, hogy pontos határvonalat húzott a nyelv és a beszéd között. *A beszéd egyéni tevékenység* szerinte, a konvencionális jelek tudatos és szándékos felhasználása a gondolatok közlésére. Ezzel szemben *a nyelv szociális termék,* beszédképzetek rendszere, amely az egy nyelvközösséghez tartozó egyének agyában azonos vagy majdnem azonos alakban van elraktározva. A beszéd és a nyelv viszonya kettős. Egyfelől a nyelv, mint a szókészletre és grammatikai formákra vonatkozó képzetek rendszere, a beszédtevékenység eredményeképpen hosszas tanulás és gyakorlás után alakul ki az egyesek lelkében: *az egyes ember egyedül sem megalkotni, sem megváltoztatni nem képes.* Másfelől a nyelv megvolta előfeltétele annak, hogy az egyes ember a beszéd segítségével gondolatait kifejezni, *magát megértetni és mást megérteni képes* legyen. Ezt a felfogást megtámadja ugyan *Jespersen, Mankind, nation and individual from a linguistic point of view* c. munkájában, a kétféle nyelvet azonban ő sem tagadhatja, legfeljebb másképpen kereszteli el, egyik szerinte az *aktuális,* másik a *potenciális* nyelv.

Saussure elvei *Gombocz* Zoltánt élete utolsó éveiben a *Funkcionális nyelvszemlélet* útjára segítették. Utolsó értekezésében ilyeneket ír: A jelentés funkciófogalom: a névnek az az ereje, hogy képzetet jelenít meg, képzetet kelt, s a tárgyképnek az a tulajdonsága, hogy egy nyelvközösségen belül ugyanazt a nevet aktualizálja. Alább: Valamely nyelv történeti jelentéstana funkciótörténet: nem fogalmak fejlődésével foglalkozik, hanem azokkal a jelölésváltozásokkal, amelyek a nyelvtörténet folyamán megfigyelhetők. A jelentésváltozásoknak is csak két alaptípusát különböztethetjük meg: vagy a név siklik át egyik tárgyképről a másikra, vagy megfordítva, a tárgykép az egyik név helyett a vele társult másik névhez

kapcsolódik. Hogy mondattani talajon is a funkcionális nyelvszemlélet szempontjából nézi a jelenségeket, két dolog mutatja. Egyik az, hogy hitet tesz *Broendal* mondattani problémái mellett, hiszen Broendal gondjai nagyon rokonok az övéivel. A másik az, hogy a „sefű-sefa" összetétel és a „se pénz, se posztó" szintagma egybevetéséből ezt az eredményt szűri le: ha a szószerkezet elveszti viszonykeltő erejét, átsiklik a képzetkeltő kifejezések csoportjába. Jellemző, hogy *Melich* János *Gombocz-nekrológ*-jában ezt a szubjektív jellegű megjegyzést fűzi szerzőnk hattyúdalához: Megvallom, hogy sok újat nyújtó fejtegetéseinek mélységes jelentőségét *inkább csak sejtem, mint világosan értem.* Nem is lehet ezeket érteni, csak annak, aki a néplélektani módszerrel 1900 óta máig velefejlődött, eredményeit nemcsak átélte, de érvényekül el is fogadta, és munka közben élt is velök.

IV.

Akármilyen szigorú kritikusa Wundtnak a már fentebb említett Delbrück, vagy Ludwig *Sütterlin, Das Wesen der sprachlichen Gebilde* c. művében, vagy akár maga Paul Hermann is, aki *Prinzipien*-jének minden későbbi kiadásában vitatkozik vele, sőt 1910-i egyetemi beszédében egyenesen a *néplélek* fogalmának ront neki úgy, hogy Wundt meg sem várja a *Sprache* új kiadását, hanem siet válaszolni az *Indogermanische Forschungen*-ben, mégsem ők az igazi ellenfelei a néplélektani módszernek, hanem az új „logikusok", *Husserl, Vossler, Porzig, Bühler, Lerch, Nehring.* Ezek aztán nemcsak Wundtnak keserű ellenségei, hanem az egész lélektani iskolának, sőt őszintén szólva magának a nyelvtörténeti iránynak is. Apriorisztikus, tiszta logikai nyelvtan ideáját keresik, a nyelv sajátos törvényszerűségét kutatják, egyetemes érvényű, magukból a jelentéskomplexumokból levezethető szerkezeti törvényeket szeretnének megállapítani. Fő kifogásuk az az egész nyelvtudomány ellen, hogy a szerintük nyelvészeti pozitivistákat a hol, mikor, hogyan érdekli, a „miért" nem. A nyelvi változások keletkezése igen, az elterjedése nem. A lelki élményt megfosztják a tevékeny Én-től, a nyelvi jelenségek feltételeit nem a beszélő emberben keresik, magukat a tudattartalmakat teszik meg tevékeny elemeknek. Pedig az igazi ok a beszélő szabadon teremtő szellemében rejlik. *Vossler* szellemesen ki is mutatja a lelki mechanizmust több nyelvi jelenségnél a divatban levő magyarázatok mélyén, így az analógiás jelenségeknél, a jelentéselhomályosulásnál, a szóvegyülés, a hangváltozás, a jelentésváltozás és a jelentéselkülönülés eseteiben. A három utolsóban például magát a változást mechanikus eltérések (differenciálódás), törvényszerűségét, szabályosságát pedig mechanikus egységesülés (integrálódás) határozzák meg. Merő passzivitás az egész, a nyelvi változások története csupa szenvedéstörténet.

Ezzel szemben szerintük a szellem a hatóoka valamennyi nyelvi jelenségnek. A nyelv igazi mivolta belső szellemi teremtő tevékenység, intuíció. Minden nyelvi jelenség az egyéni szellem alkotása. Nem kész mű, nem az ember agyában elraktározott beszédképzetek rendszere, hanem a beszélő személy alkotása. A változások oka esztétikai, a beszélő szellemi sajátosságában rejlő. Csak a kiválasztottak, a hivatottak vesznek részt a nyelv teremtő munkájában. A változások közül azok terjednek el, melyek iránt a nyelvközösségben bizonyos hajlam él. A törvényszerűség az illető nyelv szellemi sajátosságaiban rejlik.

Ezek eddig még tetszetős fogalmazványok. Konzekvenciáik azonban már erősen túlzottak. Íme néhány belőlük mutatóba: a) A nyelvi jelenségek művészi termékek, a nyelvtudomány, mint a szellemi kifejezések története, művészettörténet. b) Vossler „leküzdötte az alsóbb, műveletlenebb néprétegek nyelvteremtő erejének romantikus túlbecsülését, és a szellem, a művelődés fogalmának újra visszaszerezte az őt megillető becsületet a nyelvtudományban". c) A nyelvi változások szándékosak és tudatosak. d) A nyelvi változások végső oka a beszélők egyénről egyénre, pillanatról pillanatra változó szellemi, lelki hangulatainak legfinomabb árnyalataiban keresendő. A nyelv egyénenkint, sőt esetről esetre folyton-folyvást függetlenül, újonnan teremtődik a beszélő egyén lelkének legsajátosabb törvényei szerint. e) Az article partitif azért fejlődött ki a francia nyelvben, mert „a francia kalmár lélek", a passzívum meg azért fejlődött vissza, mert „a dekadens újkori ember képtelen a szenvedésre".

Roppant tanulságos ez az erőfeszítés többféle irányban is. Különösen a csődje teszi tanulságossá. „Idealisztikus" a felfogásuk, tehát megint a levegőben lógóvá próbálják desztillálni mindazt, amit a nyelvtörténeti módszer józan alapokra fektetett. Individualisták, mindent az egyén, mégpedig a beszélő szempontjából vizsgálnak, s nem veszik észre, hogy közben megszökik előlük a vizsgálandó anyag, hiszen az egyén elefántcsonttornyába nincs bejárás. Minden lehetőséget elzárnak az egyéni változások elterjedésének a magyarázására, s minden tudott ténnyel ellentétben állítják azt, hogy a változások szándékosak és akartak. A néplélektani módszer megtagadásával természetesen meg kell, hogy tagadják az alsóbb néprétegeket is, ezzel viszont olyan bonyolult, sokrétű körülmények közé cipelik a nyelvi változásokat, ahol azok már nem magyarázhatók többé. Csak természetes, hogy a végén zsákutcába jutnak, s szánalmas és nyomorúságos eredményeik módszerük meddőségéről kénytelenek szomorú bizonyságot tenni. A müncheni iskola erőfeszítései azzal a negatív tanulsággal adóznak, hogy a néplélektani elv megtagadása a nyelvtudomány terén ma már a szellemi öngyilkossággal, vagy legalábbis öncsonkítással egyenlő.

V.

A néplélektani módszer teljesen áthatotta legelőbb a jelentéstant, azután a hangtant, jelenleg a mondattan átalakításán látszanak mindenütt a nyomai. Meg kell vallanunk őszintén, hogy csak a nyomai látszanak. A fonológia egészen új tudomány, jelentéstan is csak azóta van igazán, mióta Wundt megtermékenyítette az asszimiláció és komplikáció nyelvlélektani törvényeinek alkalmazásával az eddig szinte teljesen logikai békókban mozdulatlanul vegetáló szemasziológiai kutatást. E két területen lehetetlen észre nem venni a haladás irányát és mérvét a XX. század kezdő évei óta. A mondattani dolgozatok körében azonban még jóval sivárabb a helyzet. Mintha még mindig csak a meghatározásoknál tartanánk. A mondat meghatározása régen kibontakozott a grammatikai, sőt a logikai gyerekruhákból is. Már régen nem „egy teljes gondolatot kifejező szócsoport", nem „tűnik fel befejezett egésznek", nem „egy gondolat nyelvi kifejezése". Már nem is „das Symbol dafür, dass sich die Verbindung mehrerer Vorstellungen oder Vorstellungsgruppen in der Seele des Sprechenden vollzogen hat, und das Mittel dazu, die nämliche Verbindung der nämlichen Vorstellungen in der Seele des Hörenden zu erzeugen". Már igencsak közfelfogássá lett a Wundt-féle meghatározás: der Satz ist der sprachliche Ausdruck „für die willkürliche Gliederung einer Gesammtvorstellung in ihre in logische Beziehungen zueinander gesetzten Bestandteile". A mondat nyelvi kifejezése egy teljes képzet egymáshoz logikai viszonyokba kerülő részekre való szándékos tagolásának.

Sőt nem is egészen új és huszadik századbeli ez a meghatározás. Riedl Szende *Magyar nyelvtan*-ában 1864-ben már ezt találjuk: A mondat keletkezik, midőn az értelem a szemlélet egységéből az alkotórészeket kiemeli, s azokat ismét egy gondolatba mint egységbe összeköti. Steinthal már idézett művében, 1855-ben ezt olvashatjuk: Die Sätze und Urteile sind nicht aus zwei Vorstellungen oder Begriffen zusammengesetzt, sondern die Anschauung, das heisst die Einheit ist das erste und das Urteil ist die Auflösung dieser Einheit. Még világosabban Steinthal tanáránál, K. *W. L. Heysé*-nél: Der Satz entsteht, indem der Geist eine konkrete (äussere oder innere) Wahrnehmung in ihre Bestandteile zerlegt und diese wiederum zu der Einheit eines Gedankens verknüpft. Egy más helyen: der Satz kann bloss aus der Zerlegung einer subjektiven, einzelnen Anschauung eines Faktischen entspringen.

Azért tartom jellegzetesnek a mondat analitikai meghatározásának történeti előzményeit, mert önkéntelen választ adnak a mondat körül manapság bábáskodók bizonytalan gesztusait kiváltó okokat kíváncsian kutatók miértjére. Igaz is: a mondat analitikus meghatározására úgy is rá lehet jönni, ha az ember közben nem tartja a nyelvet a néplélek funkció-

jának. Csak éppen az a különbség, hogy ha a nyelvet néplelki funkciónak tartjuk, a mondat csak analitikai meghatározása szerint él a szemünkben. De ez még nem minden, és innen a zavar a mondat körül az egész vonalon.

Az a baj, hogy ha a nyelv néplelki funkció számunkra, akkor ennek a ténynek következetesen le kell vonnunk minden konzekvenciáját, s közben egy pillanatra sem szabad elhagynunk magát ezt az alapot. A mondattan búvárai szerény véleményünk szerint azt a módszertani hibát követik el, hogy felhasználják ugyan a néplélektani alapvetésből nyert minden tanulságukat, magát a néplélektani alapot azonban lépten-nyomon cserbenhagyják. Legfeltűnőbb ez a módszertani elvtelenség *Klemm* Antal *Magyar történeti mondattan*-ában, amelyet bátran megírhatott volna szerzője a XIX. század végén ugyanúgy, ahogy a legújabb elvek ismeretében írt meg. *Gombocz* Zoltán *Mi a mondattan* c. tanulmányában igen közel jutott a megoldáshoz. Különösen három megállapítása látszik időállónak: a) A beszéd korrelatív egységei a hang, a szó, a szintagma, a szónak képzetkeltő, a szintagmának viszonykeltő funkciója van, szintaxis a szintagmák tana. b) A mondat két képzet predikatív kapcsolatának nyelvi kifejezése. c) A határozós, jelzős és tárgyas szerkezetek erejükvesztett predikatív szerkezetek. Kár, hogy kőnyomatos mondattanában ezeket az elveket nem sikerült maradéktalanul keresztülvinnie. Pedig ő írta Wundt-nekrológjában ezeket az emlékezetes szavakat: A lélektani és történeti vizsgálatnak szoros, egymást kölcsönösen támogató, kiegészítő szövetségében látom Wundt munkájának igazi erejét és fontosságát. Mégis, mintha a nyelvtörténeti adatok bénítólag hatnának rá, s azért nem merné a lélektani elveket maradéktalanul bátran érvényesíteni. *Papp* István *A mondat részei* c. tanulmányában szintén látszik a logikai nyűgtől való szabadulás őszinte vágya, főképpen e mondatban: „még hiányzanak igazi konstitutív mondatalkatrészek: a hanglejtés és hangnyomaték. A régebbi mondattani kutatás egyoldalú, intellektualisztikus képet rajzolt a mondatról. Ez egyengette az útját a logikai nyelvmagyarázatoknak." Kár, hogy *Mi a mondattan* c. hosszabb tanulmányában a tipikusan XIX. századbeli Riest békítgeti Wundttal, ahelyett, hogy végleg kiszabadítaná a mondatot intellektualisztikus egyoldalúságából.

VI.

Ma már hiba volna Wundtra esküdni: Hiszen híres „analitikai" mondatmeghatározásának egyetlen komoly baja, hogy nem törődik a nyelvbeli második személlyel, és a hallgatóra való tekintet nélkül szerkeszti meg a definíciót. Azért mondtam már eszmeváltásunk elején, hogy mindent meghaladhatott az idő, a *Néplélektan* egészen elavulhat, maga az a tétel azonban, hogy a nyelv a néplélek funkciója, érvényben marad.

Még ez a rövid tétel sem marad változatlanul, persze. „Néplélek" ma már nincs. Mai megfogalmazásunkban azt jelenti a néplélek, hogy a nyelvhez nem elég egy ember, legalább kettőre van szükségünk, hogy nyelvről beszélhessünk, az egyik ember beszél, a másik hallgatja. Azért beszél az egyik ember, hogy megértesse magát a másik emberrel, és ez a nyelv. Ez az alap, amelyet soha, egy pillanatra sem szabad elhagynunk, ha kutatásaink nyelvi természetűek. Ennyi a Wundt igaza.

Az egyén beszél, de a nyelv segítségével. Különben nem értethetné meg magát, hiszen a másik embernek is, neki is a nyelv áll rendelkezésére. A beszéd tehát küzdelem eredménye, hiszen a beszélő egy eddig még soha elő nem fordult valamit (a jelenlegi mondanivalóját) akarja kifejezni, s erre csak egy roppant tökéletlen eszköz áll rendelkezésére (a konvencionális jelrendszer). A másik embernek az övétől eltérő, számára ismeretlen világa is nehezíti helyzetét. Annál is inkább, mert hiszen az egész megszólalás kulcsa annál a másik embernél van, nem nála. (A megértés.) Ez a Saussure igaza, meg a Gustaf Sterné, de itt van valahol a müncheni iskola idealisztikus felfogásából is annyi, amennyit a társaslélektani alapvetés elbír. Itt rejlik egyébként a Papp István igaza is, igaz, hogy beleágyazva a régebbi mondattani kutatások eredményeibe. A mondat intellektualisztikus természetű, de a szituáció szerint mindenkor elmozdulhat a beszélő szubjektív álláspontja felé a hanglejtés, és a másik ember akaratának spontán befolyásolása felé a hangnyomaték segítségével. Ez az elmozdulás az intellektualisztikus természetű alapszövedéket is módosíthatja, sőt egészen meg is változtathatja. (Indulatszó, vezényszó; vocativus; szónoki beszéd; stilisztikai problémák; költészet, művészet, társadalmi vonatkozások.) A nyelv azonban csak addig nyelv, amíg jelrendszer, és a megértést szolgálja. A „funkció" tehát egyformán centrifugális és centripetális erő. A beszéd és nyelv kettősségében is reakció a beszélő első személy minden akciójával szemben a másik ember, a hallgató, akinél a „nyelv" kulcsa mindenkor a megértés, vagyis az egyik emberre vonatkoztatva a megértetés elkötelező ereje.

A beszélő beszél, és a hallgató megérti, amit mond. Ez társaslelki jelenség, amely körülbelül így megy végbe. Mindkettőjük lelkében látens erő feszültségeként él a közös kultúra egységes, tagolatlan képzet formájában. A beszélő lelkében ebből mint valami rádiumból szakadatlanul áramlanak a „részek", s mihelyt részekké lettek (egyből kettő), azonnal viszonyultak is, egymáshoz is, az osztatlan, sőt oszthatatlan egyhez is. Az egyetlen kép mindig két részre bomlik. Itt van azoknak az igaza, akik a mondatot nem kapcsolják, hanem bontják; s azoké is, akik szemében a mondat mondat, a mondat pedig = alany és állítmány, két képzet predikatív kapcsolatának nyelvi kifejezése. Tehát itt van elsősorban és legfőképpen a Gombocz Zoltán igaza. Nemcsak az alanyra és állítmányra, ha-

nem arra vonatkozólag is, hogy a határozós, jelzős és tárgyas szerkezetek is predikatív szerkezetek voltaképpen. (Az, hogy *erejükvesztette* szerkezetek, már nem igaza Gombocznak, csak végig nem gondolt, de zseniális eszmevillanása.)

A kép tehát mindig két részre bomlik az egyik ember, a beszélő felől. A másik ember felől ellentétes irányú módosító erő közeledik felé. Ha nem hagyom el a társaslelki alapot, rájövök, hogy a más alapon kutatók megfigyelése téves. A mondat, a nyelvi egység nem azt a célt szolgálja, hogy a hallgató lelkében hasonló folyamatot idézzen elő, mint amely a beszélőében lejátszódott. Éppen a megfordítottját idézi elő: a beszéd természetében rejlő nagy tökéletlenséget, a lélekben egységnek élő, de beszéd közben részekre töredezett kultúrát ismét egységre hozza, és úgy is raktározza el. A beszéd tehát út a kultúra osztatlan képzeletbeli egységétől, amely a beszélő lelkében él, a hallgató lelkében élő megint csak egységes képzeletbeli képig. És itt van Gombocz zseniális eszmevillanásának az igazi igaza: a határozós, jelzős és tárgyas szerkezetek olyan, eredetileg predikatív szerkezetek, melyek már beszéd közben a másik ember felől érkező ellentett tendencia hatása alá kerültek. (Ezért „erejükvesztettek".)

Most még csak arra van szükség, hogy a mondatalkotás paradox természetét észrevegyük és hangsúlyozzuk. Ez adja meg ugyanis a mondat ökonómiáját. A beszédben a megértés kedvéért bomlik ketté az, ami voltaképpen tagolatlanul egy. Az egyik ember tehát a másik ember kedvéért viszonyít. Igen ám, de a másik ember meg csak akkor érti meg, amit neki mondtak, ha sikerül neki a kettébomlott oszthatatlan egy egységét ismét helyreállítani. Ezért aztán beszéd közben állandó a két tendencia feszültsége: a bontani és egységesíteni akarásé. A két tendencia küzdelmének eredményeképpen válik a beszéd formai szempontból olyan gazdaggá: az alá- és mellérendelések különféle lehetőségeinek nagy száma adja az egyes nyelvek és egyes nyelvi korszakok mondattani finomságainak sokszor csaknem áttekinthetetlen garmadáját.

Akármennyire azonos a beszélő és hallgató kultúrája, abban az egy kicsi mértékben mégis eltér egyiké a másikétól, ami az egyik embert megszólalásra bírta, a másikat meg rávette arra, hogy az egyiket meghallgassa. Ez a kis plusz, ez a kevés eltérés ismét új relációt teremt az eredeti egység helyébe. A reláció a kultúra makrokozmosza közt és a között a mikrokozmosz között áll fenn, hogy mi ketten, én, a beszélő és te, a hallgató, beszélünk. Megint a mondat kínálkozik közbülső tényezőnek. A makrokozmoszt a szók képviselik, amelyeknek Gombocz Zoltán szerint képzetkeltő funkciójuk, német kitétel szerint Vorstellungssuggestion-juk van. A mikrokozmosz alapmondata: én szóval tartalak téged itt és most, ezért, így, e célból, bizonyos előzmények után, bizonyos következmények érdekében. Ha ezt a szituációt is a társaslelki alapra vonatkoztatom, akkor az egyik ember felől a szavak lesznek a beszélőnek a hallgató érdekében mondott elemei a mondásban, a másik ember felől pedig a hallgató által már ismert elem a lélektani alany, a számára új rész a lélektani állítmány. A mondanivalóban előforduló relációk pedig mondaton innen beszédbeli, mondaton túl fogalmi, magában a mondatban mondatbeli relációk lesznek. Egy mozzanatos igének actio perfecta, tempus praeteritumában például az, hogy az ige mozzanatos, fogalmi viszony, hogy actiója perfecta, mondatbeli viszony, hogy tempusa praeteritum, beszédbeli viszony. (A szóban forgó pillanathoz képest az állítmány előidejű, a szóban forgó pillanat meg a beszéd pillanatához képest előidejű. Magát az állítmányt is előidejűen fejezi ki az igefogalom, mert az ige kifejezte történés az appercepció pillanatában már befejeződött.)

A nyelv társaslelki jelenség ugyan, de testi beágyazottságú, s ez a tény elválaszthatatlan tőle. Az artikuláció maga, a hang, azonkívül a beszélés időbeli lefolyása, továbbá a mimika és a gesztió csupa olyan kísérő jelenségei, sőt velejárói a nyelvnek, melyek tüzetes vizsgálata és tanulmányozása legalábbis van akkora fontosságú, mint az eddigi, valóban intellektualisztikus túltengésű vizsgálatok. Itt megint rá kell mutatnunk a másik ember eddig elhanyagolt személyére. Sokszor megváltozik a beszélő mondanivalója kizárólag azért, mert az első személy beszéd közben ránézett a másik emberre, és azon kedvetlenséget vagy közönyt vagy értetlenséget vett észre. Van úgy is, hogy felvillanyozza a másik ember érdeklődése az egyiket, s az szellemessé válik, vagy egyébképpen változik meg megint csak mondanivalójának elbeszélése közben. Ugyanez a magyarázata annak is, hogy az emberi beszédnek számtalan írásban és nyomtatásban visszaadhatatlan, lejegyezhetetlen eleme van, sokszor egészen fontos eleme, mely így a kimondott szóval örök és pótolhatatlan kár, hogy elszáll a semmibe.

VII.

A társaslélektani módszer a nyelvtudományt egészen átalakította. A fonológia annyira új tudomány, hogy Gombocz Zoltánt élete alkonyán döntésre kényszerítette, és elindította a funkcionális nyelvszemlélet felé. A jelentéstan szinte nem is az a tudományszak, amilyennek százegynéhány esztendővel ezelőtt elindult, a történeti jelentéstan is funkciótörténet ma már. A mondattan – azt hiszem – hasonló csapásokon jár. Ha sikerül mindvégig társaslelki alapon megmaradnia, szinkronikus szemléletében funkciótörténetté egyszerűsödik hamarosan. Ha elmulasztja ezt a lépést, meddővé válik, vagy meddő marad. A XX. század feladata, úgy látszik, tudományos téren is a kollektívum jegyében körvonalazódik. Csak az a szellemtudomány gyümölcsöző; amely *a másik ember autonómiájáért küzd,* akár a társadalom tagja ez a másik ember, akár egyszerű beszédbeli partner.

A fejlődéstörténeti időpont

Tudományos életünk reformja

I.

Két köztudomású tényből indulunk el, ezek tudniillik nehezen volnának cáfolhatók. Az egyik tény a demokrácia *időszerűsége.* Minden kor, minden nagy háború és minden forradalom több-több embert vont bele a demokráciába, s így szabadultak fel a történelem rendjén egymás után a rabszolgák, a polgárság, a jobbágyok, a szervezett munkásság, legutoljára, az orosz forradalom következményeképpen minden dolgozó. Ennek a kornak, ennek a háborúnak és ennek a forradalomnak, mely napjainkat mozgatja, a másod-, harmad-, általában alacsonyabb rendű emberek, embercsoportok és népek felszabadulását köszönhetjük. Ennek a felszabadulásnak az egyes fázisai mennek most végbe, ezért volna nehéz a demokrácia időszerűségét tagadni, vagy csak vitatni is.

A másik nehezen vitatható tény az, hogy a demokrácia *politikum,* hiszen jogok jutnak minden egyes előre tett demokratikus lépés következtében egyre szélesedő, tehát egyre szélesebb rétegek birtokába, s ugyanakkor kötelességek háramolnak ugyanezen rétegekre. A jogok és kötelességek minduntalan való újraszabályozása pedig kétségkívül – maga a politika. Azért és annyiban politizálunk, mert és amennyiben a jogok és kötelességek relációja emberek, embercsoportok és népek között újra meg újra módosul is, változik is.

A tudományos életre vonatkoztatva ez a két tény külön-külön megint két tényt jelent. Tény az, hogy a demokratizálódás tudományos értelemben véve is időszerű, tehát nem teheti meg a tudomány, hogy elzárkózzék a demokrácia fogalma napjainkban végbemenő jelentésváltozásának tudományos vizsgálata elől. De tény az is, hogy magának a tudománynak is demokratizálódnia kell. Az egyik tény a politikai és társadalomtudományi diszciplinák körében kell, hogy bizonyos kavarodást okozzon, a másik tény azonban a tudományos élet egész területén meg kell, hogy változtassa az eddigi vonatkozásokat. Többet merek mondani: már eddig is meg kellett, hogy változtassa, mert sem kor, sem háború, sem forradalom nem jelentkezik váratlanul. Mind a háromnak, akárcsak az emberi szervezetben dúló harcoknak, lappangási ideje van, s ez, ha hamarább nem, a krízisek időpontjában, visszamenőleg mindig megállapítható.

A második ténynek azonban még másik konzekvenciája is van. A demokrácia a tudományok világában nemcsak politikai, hanem tudományos-politikai probléma is. Úgy látszik, mintha ez könnyű és egyszerű kérdés volna. Az imént megállapítottuk már, hogy a szellemtudományok terén ez mit jelent. Most tegyük még hozzá talán, hogy a tudományos élet megszervezése terén is változások történnek, ha komolyan vesszük a demokráciát. Rövid idő múltán mások állanak a tudományok szolgálatában, mint állnak ma, és állanának holnap, holnapután is, ha közben a demokrácia nem vált volna időszerűvé is, politikai faktorrá is. Azonkívül magának a tudományos életnek a megszervezése is módosult a szervezkedés demokratikus rendjén, szerepe fontosabbá vált, megbecsülése nagyobb és őszintébb, mint régen.

Igen ám, de vesszük-e észre, hogy ezzel a demokrácia a tudományos életben még nem asszimilálódott, és változatlanul még mindig politikum. Ha az osztályokra tagozódott társadalom alsó rétegéből felhoztam egyeseket, sokakat, sőt tömegeket, közelebb juttattam az értelmiségi munkákhoz, gazdagítottam talentumaikkal a tudományos életet, sőt nagy megbecsülést, gondtalan megélhetést biztosítottam számukra, még mindig csak mint politikumot vettem tudomásul a tudományt, s politikai téren dolgoztam vele. Még mindig csak annyit követelek a tudóstól, hogy legyen jó tudós, célkitűzéseiben és módszerében egyaránt, de meg sem képzett eddig nekem se, neki se, hogy ne csak mint ember, hanem mint tudós is demokrata legyen, mert az a modern célkitűzésben, módszerben egyaránt, ha a tudomány is demokratizálódik. És a tudománynak mint tudománynak a demokratizálódása az igazi tudománypolitika. Itt is, akárcsak föntebb, többet merek mondani. A tudomány demokratizálódásának is megvolt már eddigre a lappangási ideje, ez sem váratlanul, nem is készen ugrott ki a korból, háborúból meg a forradalomból, Pallasz Athénéként a Zeusz fejéből.

Fejezetünk éppen ezt a lappangási időt óhajtja ismertetni, reformterve pedig nagyon egyszerű. Tudományos életünk reformja voltaképpen egygesztusú: ennek az egy ténynek a tudomásulvétele és konzekvenciáinak levonása lehetőleg a tudomány minden ágában. Ahogy mondani szokták: az egész vonalon.

II.

A demokrácia mint emberi viselkedés a történelem folyamán változatlanul egyforma volt. Mennél több embernek, mennél nagyobb mértékben tudomásul vette autonómiáját, és alkalmazkodott hozzá. Az egyik ember viszonyulása a másik emberhez képest egyre tisztult és egyszerűsödött, ahogy az idő telt. Jelenleg annak a lehetősége következett be, amikor minden ember teljes autonómiához juthat minden emberhez képest. Azt nem merem állítani, hogy jut, de azt igen, hogy juthat, hiszen ennek az előfeltételeit teremtette meg korunk, a háború és a forradalom.

Ahhoz, hogy valaki tisztelhesse a másik valakinek az autonómiáját, egész addigi egyéniségének át kell alakulnia. Az a valaki, ha véletlenül éppen tudós, mint tudós is másképpen viselkedik. Azzal másforma, amivel embernek is másképpen viszonyul. Amivel általánosságban más, mint akár ő maga volt, akár elődei. Ha embernek nem olyan gőgös, tudósnak is alázatosabb. Biztosítja, hogy úgy mondjam, tudományos vizsgálódásának terén vizsgálódási tárgyainak az autonómiáját.

Mikor e sorok írója tudományos értelemben véve éppen eszmélni kezdett, buta, bár valamennyire indokolt gőg jellemezte a tudományt is, a tudóst is. A valakik és a valamik maradék nélkül megmagyarázhatóknak látszottak, s ájult passzivitással várták, mikor kerül reájuk a sor, hogyan fejti meg őket a megfellebbezhetetlenül érvényes tudományos törvény. Ebbe a valakik és a valamik bele sem ártották magukat, a tényeknek és valóságoknak vajmi kevés autonómiát biztosított a módszer. Meg sem képzett a tudósoknak az a lehetőség, hogy ha a módszer olyan mindenható, akkor a végeredmény is minden valószínűség szerint ő maga, nem pedig a tények és a valóságok belső mivolta. A dolgok logikájában lassanként meg sem látszottak már a dolgok a mindenen eluralkodó logikától.

Úgynevezett „filosz" voltam, nyelvet és irodalmat, esztétikát és pedagógiát tanítottak az egyetemen szegény fejemnek. A nyelvről már akkor gyanítottam, hogy ha nem is szuverén, minden bizonnyal legalábbis autonóm valami, de el kellett felejtkeznem erről a gyanításomról munka közben, mert a nyelv abban az időben a nyelvtörvények rabláncaiban sínylődött. A nyelvtörvények lépésről lépésre tágították pacifikált területeiket, egyre több nyelvi tényre vonatkozólag bizonyultak érvényeseknek, csak egy jelenség mutatkozott velük szemben baljóslatúan gyanúsnak, egyben szerfölött csökönyösnek. A győzelem ugyanis egyre gazdagabbá bonyolította a nyelvtörvények rendszerét, közben azonban egyre jobban elsikkasztotta magát a nyelvet. Kívülről épülő ház köré vont és emelt állványrendszerhez hasonlított a törvényhálózat, belülről azonban hiányzott az épülő ház. Egyre kompromittálóbban hiányzott, s egyre messzebb tolódott az elkészültét büszkén jelentő bokrétaünnep. Gyakorlati nyelven szólva a hangtanból sehogy sem adódott mondattan. Még jelentéstan is alig. Tessék végigforgatni etimológiai szótárunkat. Azt az egyetlen kisded szótárt, amely egyáltalán végigforgatható a többi torzó között. Legtöbb szavunk „eredete ez idő szerint ismeretlen". Pedig hol van még a jelentéstan a mondattantól.

Nyelvtudományi kézikönyvünk még csak készülgetformán elfele, irodalomtudományi kézikönyvünknek alig merték a tartalomjegyzékét valamikor az ántivilágban egyetlenegyszer közzétenni, s aztán nagy hirtelen még a próbálkozások és tervelgetések is abbamaradtak. Pedig ifjúkoromban valami olyat sejtetett velünk az irodalomtudomány, hogy

az irodalmi művek, termékek lévén, akár a vitriol, szintén törvény érvénye alá kívánkoznak, s maradék nélkül megfejthetők. Már-már elviselhetetlen és fejbentarthatatlan volt az a tömeg adat, amelyek az irodalmi művek szerzői körül felhalmozódtak, s amelyek eligazíthattak bennünket az irodalmi rejtélyek útvesztőjében. A Csokonai-oeuvre-t több mint félszáz honi és külföldi költő „hatása" magyarázta. Arany *Toldi*-ját szalontai intimitások tették egészen érthetővé, különösen annak a ténynek a tisztázása, élt-e még azon tájon abban az időben és milyen formában élt a Toldi-monda. Magáról a Toldi-mondáról addigra már szintén kiderült, hogy melyik nyugat-európai mesetípusnak, milyen körülmények közt hozzánk került, miféle változata. Mindez azonban nem segített semmin semmit. Magyarszakos tanáraink olvasottsága extenzitásban egyre szűkült, intenzitásban egyre sekélyesedett, a középiskolai diákok irodalmi tájékozottsága és olvasókedve szinte a nullponton alul szállott, az egyetemek szemináriumi munkájából az utánpótlás egyre nehezebbé vált, az irodalmi társaságok és az Akadémia most már nem is emlegetik a kézikönyvet, s folyóirataik nemcsak a papírhiány és a nyomdai költségek magassága miatt zsugorodtak össze vagy múltak ki végelgyengülésben. Emlékszem pedig, mekkora önteltség és magabízó önérzet csapott meg az egyetemen elsőéves, gólyakoromban, majd kétségbeestem miatta. Az volt az első benyomásom, ami a későn érkező aranyásóké lehetett Kaliforniában annak idején, hogy kár volt a fáradságért, legjobb azonnal visszafordulni: itt már mindent kikutattak, felástak, a nagy munka nélkülünk is végérvényesen befejeződött, vagy legjobb esetben a vége felé jár, s reánk itt nincs is szükség.

Esztétikában három gyanús momentum vette el az étvágyát a fogékonyabb léleknek már az indulásnál. Az esztétika professzora nem szabadon adott elő, hanem egykori előadásainak évtizedes, megsárgult, beporosodott jegyzeteit kérődzte vissza. Az előadások tárgya jószerint a körül a probléma körül forgott: van-e hát esztétikai tudomány voltaképpen, vagy nincs. (Kevés vigasztalás rejlett a tényben, hogy végeredményül igenlő lett a válasz.) Végül, de nem utolsósorban osztódás által megszaporodott ez a tudományág, lett belőle egy műkritikai fél, amely nem állott tudományos alapon, és egy tudományos fél, amely a valóság felé gyökereszakadttá vált, s jószerint azt se lehetett róla megállapítani, ilyen formájában mivégre van ezen a világon.

Pedagógiaórán éppen a „gyermekek századát" végezte ki a tudományos jobbanértesültség. Gyermek Őfelsége szakasztott olyan rossz uralkodónak bizonyult, mint dicső elődje, a mindenható Iskolamester. A tanulás mesterségének megkönnyítése, a „játszva tanítás" megrendítette a tudás szolid alapjait, a gyerekek hancúroztak ugyan eléggé, de ennek fejében tudatlanok maradtak. A fegyelem is felbomlott, a tekintély ko-

moly veszélyben forogván. A sok indokolatlanul neuraszténiás és hisztériás gyerek a maga sok gátlásával szintén tömérdek galibát okozott. Legnagyobb baj volt azonban az akkori reakció. Strapásnak és eredménytelennek bizonyulván a modern iskola, a legtöbb tanerő a kipróbált régi módon járt el: magoltatta és lazsnakolta a detronizált felséges gyermeket, mintha Ellen Key nem is élt és hatott volna a nagyszerű korszakban. A tudományos pedagógia azonban nem csüggedt. Tudományos alapon látott hozzá, hogy az eddig autokrata (és éppen ezért elkergetett) Iskolamestert népeboldogító alkotmányos uralkodóvá képezze át. A játék helyébe a módszeres eljárás jött, a Gyermek uralma helyébe pedig a kokainnal érzéstelenített és modernül hipnotizált tanulógép, a gyermeklélektan segítségével ki- és megismert gyermek, akivel aztán a minden hájjal megkent Iskolamester ismét kénye-kedve szerint bánhat el (s aki még nem is rezonírоz ezentúl, hiszen nem fáj neki). Csodaszép terv volt ez is, de ez se sikeredett happy endig, a törik-szakad boldoggá tett ifjúság egyre boldogtalanabb arcot vágott a dologhoz, és egyre iskolaellenesebben viselkedett.

A „dögészektől", a természettudományokat tanulmányozóktól csak a hír vert felénkig. Egészen pontosan nem tudhatom hát, odaát mi minden játszódhatott le, mialatt erre mifelénk az említettem ügyek folytak. Annyit azonban tudomásul vehettem mégis, hogy ott a gőg, ha lehet, még egetverdesőbb. A klasszikus mechanika uralma végképp megalapozottnak, úgyszólván örökösnek látszott, a matematikusok meg „játszottak". Költészetnek vagy művészetnek tekintették a tudományukat, függetlennek a természet valóságaitól. Szemükben és számukra a matematikának nem voltak valósággyökerei, s jelképrendszerszámba vették az egészet, nem jelrendszerszámba. Úgy látszott, igazuk is van a természettudósoknak, hiszen a kémia, fizika és biológia világa nemcsak rabságukba került, hanem – ellentétben a szellemi élet világával – nagyszerűen szuperált is.

Ilyen állapotban zuhant rá tudományos világunkra a XX. század, az első világháború és az azt nyomon követő forradalom.

III.

Az első világháborútól nemcsak forradalom fogantatott, a húszas évektől ellenforradalom is született. Ennek következtében nemcsak a politikai életben nézett egymással farkasszemet a progresszívek és a reakciósok két tábora, hanem a tudományos élet is kétféle gesztusú lett. Más-másféleképpen viselkedtek a konzervatív *szakemberek* és a radikális *tudósok.* (Egyetemeken ez a képlet nem a maga teljes tisztaságában jelentkezett. Egyik katedrára szakember került, a másikra tudós, a harmadikra – esetleg olyan protekciós ember, aki tudományos téren se nem szorzott, se nem osztott.)

Szakemberek körében ott folytatódott a tudományos munka, ahol a háború előtt abbamaradt, vagy a háború alatt tengődött. A tudósok azonban, minden kornak, harcnak és forradalomnak klasszikus alakjai, felszabadulván a minden dolgozót felszabadító alkalommal, autonómiát adtak, még nem a vizsgálatok körébe eső valakiknek és valamiknek ugyan (ennek az ideje csak a legújabb alkalommal, a negyvenes években érkezett el), hanem a tudományos élet második személyeinek, a tanítványaiknak. Már ez a lépés elég volt ahhoz, hogy a tudományos élet addigi formái belereszkessenek.

A tizenkilencedik században a tudós autokrata volt. Tudománya vitathatatlanul érvényes. Tanulni tőle azt jelentette, boldogan magunkévá tenni, amit enunciál, és irtózattal undorodni mindattól, amit mint téves, eretnek, tehát kárhozatos tant exkommunikál. A tanítványok áhítattal hallgatják szavát, amely nem is okvetlenül tör megértésre, hiszen ha valaki nem értené, azt jelentené, hogy az a valaki nem való tudósnak. A tudomány forrása, kútfeje, ősoka a tudós, ő fogalmaz, a többi, a tanítványok serege csupán recipiál, legfeljebb másodlagosan segít, például kísérleteknél vagy szemináriumi feljegyzések közben. A tudomány közege a nyelv. Ez a nyelv a tudós nyelve. A nyelvi megfigyelések köre és módszere is olyan personaprima-centrikus, senkinek soha eszébe sem ötölhet affajta kóros gondolat, hogy az első és második személy *együtt* fogalmaznak, s a mondanivaló mindig közös termék.

Pedig a forradalom végbement, s eredményei lassan, de feltartózhatatlanul jelentkezni kezdenek. Az impotens régi nyelvtörvényt maga a nyelv ténye detronizálja, megtermékenyítvén ezáltal a nyelvtudományt, fejlődésképessé tévén a magukkal jótehetetlen módszereket. A nyelvtudomány számára úgy mutatkozik meg a nyelv, mint amelyben háromfélék a jegyek. A mondatbeli viszonyban az első személy, a beszélő „én" jegyei jelentkeznek. A kifejezés és a szó a második személynek, a figyelő „te"-nek a jegyeit őrzik. A beszédbeli viszonyítások annak a ténynek a jegyei, hogy én és te, tehát „mi" beszélünk. A másik ember ezzel másik fókusszá vált, s a nyelvtudományban olyasfajta forradalom ütött ki; mint a relativitás tana következtében a heliocentrikus világban természettudományi téren. (Magyarországon is észlelhető ez a forradalom, de az egyetemes európai nyelvtudományban még inkább.)

Az irodalomtudomány területén is hamarosan mutatkozik a forradalom. Adyt és az utána következőket nem is lehetett volna az eddigi alapon még csak tárgyalni sem. Ezek „szimbolizmusa" mindaddig „érthetetlen" maradt, míg a kutató módszerek a szimbólumot egyrészt „izmus"-ként kezelték, másfelől egy ilyen sor végére tették: hasonlat-allegória-metafora-szimbólum. De lehetetlen volt a költészet és más művészetek közt nem-mechanikus, szerves összefüggést keresni és találni is

addig, míg a szimbólum fogalmát nem tisztázták, s míg a művészet közegéül fel nem ismerték az egyetemes jelentések rendszerét, a jelképrendszert, szemben a tudományok jelrendszerével, mely a pontosan definiált egyetlen jelentések rendszere.

E megállapítás segítségével azonban az is megállapítást nyert, hogy (mint ahogy a tudós is együtt fogalmaz a tanítványaival) a művész sem egyedül, hanem szimbólumrendszere segítségével a közönségével *együtt* alkot. Szeretném magam megmutatni, hogy látva lássanak, énekelte Ady, pontosan definiálván ezzel a szimbólumot. A művész önmagát mutatja meg a szimbólumban, de ha a szimbólum valóban egyetemes jelentésű, a közönség önmagára ismer benne, s ez a „siker". (Ezért szomjazza minden művész a sikert. Csak a siker bizonyíthatja, hogy megmutatta önmagát.)

Az irodalomtudomány ott reagált a forradalomra, s ott lépett egyet előre addigi halálos, mozdulatlan dermedtsége után, mikor cserbenhagyta a szerzők, a művészek kizárólagosságának a hangoztatását, s tanulságos életrajzi adatok bolhászása helyett egyre nagyobb figyelmet szentelt az irodalmi és művészeti második személy, a közönség tanulmányozásának. Új korszak ott kezdődik, ahol megváltozik a művész és a közönség egymáshoz való viszonya – hirdeti, s ezzel az irodalomtudományban is új korszak kezdődött. A „művön" is keresni kezdik az „én", a „te" és a „mi" jegyeit. Az individualizmus kora véget ért, a kollektivizmus kora kezdődött el a legexkluzívabban individualista területen is.

A műalkotó „én" és a műélvező „te" egymásra vonatkoztatása a sikerben, mely annak az elismerése, hogy az egyetemes jelentés erejénél fogva a jelképrendszer a „mi" szimbólumrendszerünk, én (a második személy) voltaképpen „te" vagyok (te, első személy): az esztétikát is forradalmasította. Jelentésváltozáson ment át s egyben életteljesé lett a „szép" fogalma, mely addig, bárhogy variálta is és bármennyire is tiltakozott a feltevés ellen az utókor, hogy lényegében változatlan, Kant óta változatlanul „érdek nélkül tetszett". A siker csak akkor lehetséges, ha a szép az univerzumra vonatkoztatva telítetten, a létre vonatkoztatva pedig kontinuitásban aktuális és emberi forma, tehát nem mindenütt és mindig az, hanem unos-untalan és szünös-szüntelen az. Lehet, hogy én mindennapi életemben félszeg és peches hivatalnok vagyok, de a művész megmutatja önmagát nekem a legkisebbik királyfi szimbólumában, abban én önmagamra ismerek, a legkisebbik királyfi dolgai jó végre mennek, s ez a happy end a szép, ebben gyönyörködöm. Egyetemes ez a jelentés, telítve van vele az egész világ, és szünös-szüntelen való is ez a happy end: az életnek az igazi, embernek való és aktuális formája, mert csak ezt vagyok hajlandó fenntartás nélkül az emberi lét formájának elfogadni. Minden más forma hamis, amorf vagy torzó. A másik ember, a peches segédhivatalnok magát a szimbólumrendszert is átalakítja; azóta a Mama is lehet

szimbólum, a mosónő, nem ahogy a régi recept szerint „az éjjeli munkában meghűtötte magát", hanem amint „kékítőt old az ég vizében".

A pedagógiában ott mutatkozott meg a forradalom vívmánya, az autonóm másik ember, mikor a nevelési alapreláció vált nyilvánvalóvá. Nem az a probléma többé, kinek az akarata győzedelmeskedjék, a mindenható Iskolamesteré-e, vagy Gyermek Őfelségéé, hanem az, hogyan viszonyulhat a nevelő és növendék egymáshoz úgy, hogy mindkettőjük autonómiája biztosíttassék. Az iskolavárosok, farmok és táborok (közöttük a cserkésztábor is), a munkaiskola különféle megvalósulási formái (nálunk az Új iskola vagy a Családi iskola, újabban a Jó Pásztor kezdeményezte diákállam) mind a növendék autonómiájának a jegyében születtett. A gyermeklélektan újabb formái, a fejlődéslélektani gondolat előretörése már nem ismerni és kiismerni óhajtják az „ősellenséget", hogy aztán elbánhassanak vele, hanem hozzájárulni tanulságaikkal a másik ember, a gyermek felszabadításához, azaz autonómiája biztosításához.

A természettudományos világkép szintén megváltozott a tizenkilencedik századbelihez képest. Ennek a ténynek látszólag semmi köze sincs a másik ember autonómiájához, de csak látszólag van ez így, és azért, mert az autonómiát igénylő másik fél ebben az esetben nem másik valaki, hanem másik valami. Ezt a másik valamit, a természetet, éppúgy elnyomta eddig az egyik valaki, az ember a maga tudományos módszerével, hogy a valóság csak passzíve szerepelt, úgyszólván meg sem látszott mellette. A módszer az oki viszony alkalmazása volt a jelenségekre, s lassanként már úgy is kezdtük tekinteni az oki viszonyt, mintha ez a jelenségek jellemző attribútuma volna, nem pedig a mi módszerünk, amelynek segítségével a jelenségekhez közeledünk, és azokat a magunk számára be próbáljuk fogni. Az anyag szerkezetének újabb tanulmányozása, a radioaktivitás, a periódusos rendszer, a kvantumelmélet, a relativitás, az atomfizika, az atomrombolás és elemátalakítás kissé megtépázták a klasszikus fizika tekintélyét bennünk, helyrebillentették az oki viszony elterpeszkedő egyeduralmát, s bennünket nagyobb alázatosságra késztettek, a valóság tiszteletét magasabb fokra emelték értékelésünkben. Arisztotelész tüze, vize, levegője és földje, a mai tudósok elektronja, neutronja, pozitronja és protonja közt, Démokritosz és a mai természettudomány minden törvényszerűség nélkül zuhanó atomja közt nem is olyan abszurdum többé a matéria, az anyag autonómiájáról beszélni, az egyik valakinek, a tudósnak a másik valamivel, a valóság tényeivel közösbe felépített világképéről beszélni. Ennek a világképnek egyszerre jel- és jelképrendszere a matematika, nyelv, amelyen eldiskurálhatnak egymással ember és anyag: jelrendszer, mikor az egyetlen jelentés enciklopédiáját fogalmazza meg, jelképrendszer, tehát művészet, költészet, játék, mikor az egyetemes jelentések új problematikáját írja meg, próbálja oldogatni megfele rajta intuitíve az ember.

IV.

Egy eljövendő tudományos reform célgondolata ezek után csupán a tudományos élet demokratizálódása lehet. Külsőképpen úgy, hogy az egyetem és az akadémia új szervezetet kap, belsőképpen úgy, ha a másik valakinek és a másik valaminek az autonómiája válik tudományos problémává a szellemtudományok és természettudományok terén.

Az egyetem és az akadémia közös szervezeti feladata: szigorú és szorgos szétválasztása a szakembereknek és a tudósoknak (közben és nem utolsósorban a sehová sem sorolható nyegléknek). Egyetemre és akadémiára csak tudós való. A szakember hivatalból konzervatív, mert az éppen érvényben lévő tudományos törvények értelmében jár el, a tudós hivatalból radikális, mert számára a törvények érvénye mindenkor problematikus. A világot a tudósok problémái viszik előbbre a tudatosulás emberi folyamatában.

Második lépés a tudósok szétválasztása. Másfajta tudós kell az egyetemre, és megint más az akadémiára. Az a fajta tudós, aki a maga problémáját szeretné és próbálja megoldani, tudományos intézetbe való, párbajozni termett egy másik vagy harmadik tudományos intézettel, hogy igazát megharcolhassa. Munkaközösségét az ilyen tudós olyanokból válogatja ki, akik esküsznek erre a szóban forgó problémára. Az ilyen tudós hasonló tudóstársaival egyetemben vérbeli akadémikus. Csakhogy az akadémia ebben az elképzelésben olyan tudományos intézetek egyeteme, amelyekben szorgos munka folyik, nem pedig egyébként igen tiszteletreméltó koponyák többé-kevésbé érdekes vagy unalmas időnkénti klubszerű összejövetele.

A másikfajta tudósban a problémából a problématudata erősebb, s feladatának nem annyira a megvalósítást érzi, mint a kétely sötétségoszlató hatalmának felfokozását. Az ilyennek egyetemen a helye, mert a probléma megoldását valahol a jövőben látja. Az ő dolga tehát: a következő generációt ránevelni a problémára, és képessé tenni azt annak végleges megoldására. Az ilyen tudós is párbajozik, de kizárólag a nála fiatalabbakkal, és kizárólag azért, hogy a saját mínuszát elismertesse azokkal, akik ezt sehogy sem akarják tudomásul venni (hiszen tisztelik a kételkedőt, és kevesebbet tudnak nála). Az ilyen tudós vérbeli professzor. Nagyon fontos az egyetemen a professzorok munkaközösségének egészséges kialakulása is.

Az ifjúságnak egy része való csak a katedrák szemináriumaiba, laboratóriumaiba és klinikáira. E sorok írója nem vár sokat sem az úgynevezett tehetségkutatástól, sem a múltban annyit emlegetett „kitűnőek iskolájától". Lombikban embereket előállítani szerfölött nehéz. Az egészséges egyetemi élet előfeltételét a kollégiumi élet teremtheti meg egyedül. Mennél hamarabb kezd az ifjúság kollégiumi életet élni, annál valószínűbb, hogy elméletek és keretek helyett maga az élet végez köztük szerves szelekciót. Kollégiumokat tehát már a középiskolák, sőt az általános iskolák felső tagozatai mellé is szerveznünk kellene mennél nagyobb számban. A kiszelektálódó diákokból még mindig válhatnak igen jó szakemberek.

A belső reformról kevés a mondanivalóm, mert minden elmondhatómat elmondtam már előbb. Hogy ki a konzervatív és ki a radikális, sőt – továbbmegyek –, hogy ki a reakciós és ki a progresszív a tudósok közül, az a jövőben igencsak azon fordul meg: tudományos kutatás közben ki biztosítja (vagy ki tanulmányozza) szellemtudományos körben a másik *valaki*, természettudományos téren a másik *valami* autonómiáját. Az új tudományos világkép is, a demokratikus közösségi élet is egyképpen így alakul ki – többek között a tudományos munkaközösségnek is hűséges bábáskodása közben és következtében. Mert a tudomány politika is, természetesen, de elsősorban és legfőképpen mégiscsak tudomány.

MEGBÉKÉLÉS AZ ITTHONIAKKAL

1. A kultúrigény serkentése

A másik valaki egyéni igényének serkentése

Élni kell, de olvasni muszáj

E sorok írója éppen egy könyvesbolt vendégszerető karszékében ül. Barátja mellette áll, nekitámaszkodva a pudlinak, s lehangolt arccal rak helyre egy könyvet, melyben imént hosszasan és látható gyönyörűséggel lapozgatott.

– Hát nem vehet az ember többé könyvet. Nyolc ív az egész, s fele havi fizetésemet oda kellene adnom érte.

Szomorú arcot vág, el kell ismerni. Becsületére legyen mondva, mert hiszen vannak fölös számban hozzá hasonló műveltségű mások, akik még csak nem is szomorkodnának ezért fölöttébb. De azért csöppet sem riadt a tekintete, miközben elmondja, hogy nem vehet az ember könyvet többet egyhamar. Bezzeg más arcot vágna hozzá, ha azt kellene megállapítania hirtelenében megváltozott körülmények között, hogy nem vehet az ember egyhamar lélekzetet többet. Orrcimpái hogy reszketnének idegességében, szemei hogy elmerednének, vagy üregeikből hogy kívánkoznának kifelé elmondhatatlan, jeges, iszonyú rémülettől elformátlanodva.

Hát ez az. Ez az, amiről nem beszél, mert mi tűrés-tagadás, átallana is beszélni, s nem csoda. Minden embernek szüksége van levegőfelvételre, különben megfullad. Minden testnek szüksége van táplálékfelvételre, különben éhen pusztul. Minden léleknek szüksége van szellemi táplálékra, különben... Írjuk csak ide, akármilyen nehezünkre is esik: különben nyomorultul vész el.

Lehet, hogy a szellemi táplálék megszerzése nagy terhet ró mostanában az amúgy is megterhelt emberek roskatag teherbíró képességére. Ez bizony meglehet. De hiszen sok pénzbe fáj testünk jóltartása is. Drága az ennivaló, a tüzelő, a világítás, a ruhanemű is. Mégiscsak kell belőle szereznünk valamennyit, ha keveset, ha selejtesebbet is. Halál ellen kell belőle annyi, amennyi, ha már nem csurran, cseppen legalább.

Meglehet, ismétlem, hogy a lelkünk ennivalója, a jó könyv is sokba kerül mostanság. Össze lehetne ugyan hasonlítanunk a testi és lelki táplálék mai és tegnapi árdifferenciájának pontos arányát, s akkor esetleg az derülne ki, hogy a könyv most sem a legdrágább luxus, de kicsire ne nézzünk, s ne csipp-csuppozzuk ezt a problémánkat. Fogadjuk el szó nélkül a megállapítást: megfizethetetlenül magas a könyvek ára. Higgyük el, hogy így van, de tegyük hozzá mindjárt folytatásul, úgy, ahogy a régi hajósnép a hajókázásról törvény gyanánt kimondotta: hajózni mindenképpen muszáj, élni nem is muszáj olyan okvetlenül (navigare necesse est, vivere non est necesse). Mondjuk ki mi is őszintén, kurtán-kereken, az éhes-szomjas lélek minden sóvár vágyától kényszerítve: öltözködni, melegedni, enni-inni csak *kell*, de olvasni – *muszáj !*

Nagy úr a muszáj. Szegény, méltatlan bánásmódhoz szokott, űzött-hajtott lelkünk már-már beidegzett aszkézisében tűr, tűr a végletekig, de aztán megmakacsolja magát és – bejelenti igényét a magasabb rendű életre. Mint minden szenvedély, az olvasás szenvedélye is egyszer csak úrrá lesz józanságon, meggondoláson, bölcs beosztáson, jobb belátáson, mindenen, elönti egész karakterünket, parancsolni kezd, és érvényesül. Igaza is lesz – notabene.

Ma? Még kér a lélek, hát adjatok neki!

A lélek jussán, a könyvek nevében próbáljuk megapellálni az Ön költségvetését is, Asszonyom vagy Uram, vagy éppenséggel Asszonyom és Uram! Önök minden bizonnyal felelősen, okosan és egy bűvész ügyességével osztják be földi javaikat, ha még ezekben a nehéz napokban is tudnak beosztva élni. Könyveink átvizsgálása alkalmából azonban mégis sajnálattal kellett megállapítanunk, hogy egy lényeges és elmaradhatatlanul fontos tétel elkerülte b. figyelmüket: egy idő óta nem költenek nyomtatott betűre semmit, vagy keveset költenek, vagy pedig semmi esetre sem költenek eleget. Veszedelmet jelent a késedelem. Mentsék meg Önök, amíg lehet, lelkeiket és lelkeinket. Adják fel forduló postával könyvrendelésüket, vagy legközelebbi bevásárló körútjukon haladéktalanul térjenek be megszokott könyvkereskedésükbe, s csak néhány kötettel a hónuk alatt jöjjenek ki onnét megint.

A más valakik kulturális igényeinek serkentése mint a jövő ígérete

A Szabadművelődési Híradó első esztendeje

Régi mese szerint a hőssel gyerekkora óta együtt növekszik a palástja is. Most, hogy a *Híradó* éppen egy esztendős, szinte a kényszerképzetek makacsságával tér vissza minduntalan figyelmem előterébe ez a régi kép, olyan nagy a különbség a legelső és a legújabb szám között. A *legelső szám* cikkei alig egyebek külön címek alá tördelt, egyébként azonban Krónika rovatba kívánkozó híreknél, kivéve természetesen a rövid vezércikket. A *legújabb számban* már több eszméltető elmefuttatás között komoly, terjedelmes ismertetések olvashatók, hatalmasan megnövekedtek a lapszemle és könyvkritika, színház és képzőművészeti rovatok, s maga a Krónika majdnem akkora terjedelmű, mint induláskor az egész kis újság volt. Megnövekedett jelentőségében a szabadművelődés gondolata, területe és munkateljesítménye, csak természetes, hogy vele nőtt a lap terjedelme, figyelő látköre és színvonala is. Mindez egy szóval kifejezve azt jelenti, hogy a Híradó már külső kiállításában, lapjai számában, majdnem így írhatnám: *fogására* is gazdagabb, több, más, mint tavaly ilyenkor.

De nem ez a legfontosabb növekedési jelenség. *Problémái és eredményei* is megizmosodtak egy esztendő múltán. A legeslegelső szám igazán olyan, mint egy maszületett csecsemő: csak magával törődik, sír, ha szükségletei jelentkeznek, és megbékélten szunnyad, ha kínzó igénye betöltetvén, minden gondja elcsitult. A legeslegújabb szám már maga körül vizslat, *az egyetemes emberség* problémáit tartja nyilván, s azok sorsa felől nyugtalankodikformán. A partikuláris iskolák, Móra Ferenc mint az egész nemzet szolgálómestere, a szabadiskolák, a vidéki kultúrnapok, a magyar művelődés jövője, a Munkás Kultúrszövetség programja, a hagyományőrzés nyitott kérdései, 1000 ember kultúrversenye, a korszerű könyvtárpolitika, a Szabadművelődési Tanács vidéki szervező törekvései, a magyar hangszertanítás ügye, a Pest megyei újjáépítési kiállítás, a ceglédi körzet járási ügyvezetői értekezleteinek jövőbeli tervei: *egyre szélesedő horizont* egyre gondosabb megfigyeléséről, s ennek következtében *egyre mélyebb felelősség* egyre nehezebb gondjairól tesz egyre elevenebb tanúbizonyságot. Megmaradt s megél a gyermek – állapíthatjuk meg diadalmas örömmel.

Vajon mire nő – kérdezhetjük új kíváncsisággal. Ha látásaink helyesek, bizonyára be is teljesednek majd időjártával. Márpedig – s ez maga jelentős tény – nekünk igenis vannak látásaink egy még robusztusabb életerejű, még jobban szerkesztett, még kényesebb ízlést szolgáló, sőt kielégítő *Híradó* felől. Ebben a még csak eljövendő Híradóban nem lesz már szívességből átengedett vagy elnézést remélőn más újságból, esetleg könyvből kiollózott cikkrészlet, fejezettörmelék. Az egész magyar írástudó világ osztatlan gondja nyilatkozik meg rövid, de szinte szillabuszszerű cikkeiben az egységes, egyre jobban differenciálódó magyar szabadművelődés problematikájáról. Potensek lesznek ezek a cikkecskék, mégpedig szemmelláthatóan úgy, hogy mindenikük munkába indít valahol valakiket, azon nyomban. A beszámolók jellege is egyre nagykorúbbá válik, már nem a szereplők névsora lesz a fontos, hanem maga a munka, amely megindult és folyik, s az egyes esetek nem „ütik egymást", nem kaleidoszkópszerűen folynak egybe, hanem lassan-lassan az világlik ki jelentéseik nyomán és következtében, hogy egyazon munka folyik országszerte, és ugyanaz a szerves élet fejlődik és nő százféleképpen: a gyarmati sors nyomása alól végre-valahára megszabadult és új életörömmel megvalósulni vágyakozó drága magyar kultúra. Tudatosul majd a Híradó, s ezáltal maga is tudatosít.

Ehhez kívánjunk neki ma tiszta szívből még sok-sok évfordulót jövő ilyenkorra és azontúl is, a folyóiratkor legvégső határáig.

A más valakik kulturális igényeinek serkentése mint a jelen lehetősége

Új szántás

I.

Jó íze van ennek a címnek, leírom, kimondom, elgondolom, amit jelent, barátkozom vele, kóstolgatom. Jóízű frázis, szimbolikus ereje van... A szabadművelődés csakugyan új szántás, ha jelképesen akarom kifejezni. Szántás, mert legelölről kezd valami folyamatot, és új, mert...

Hirtelen megállít ez a szó, hogy *új*. Az jut eszembe, hogy valamikor régen készen kaptam, attól fogva éltem vele, és soha addigi életemben nem volt még módom meg érkezésem, hogy jól végiggondoljam: milyen is az, milyen is minden, ami *új?* Újesztendő, újkenyér, újbor, újhold, újhús, újszülött, ismételgetem azokat a kifejezéseket, ahol már nem helyesírási hiba, ha összeírom a jelzett szóval a jelzőt, s hirtelen elémdöbben egy régi, de felejthetetlen jelenet, mikor újszülött kisfiamat nézegetem hosszan, és gépiesen mormolom magam elé: új ember.

Új ember. Soha még, mióta a világ, ebben a variációban nem élt a föld hátán. Első és egyetlen a maga nemében. De elmosódott vonáskáiban ott bújkál és ott küszködik valamennyi ősének valamennyi vonása. Nemcsak atyai nagyapjáé, a nagyapja valamennyi húgáé, nénjéé, bátyjáé is (öccse nem volt atyai nagyapjának), s ahogy egészen távoli rokonokra gondolok, ennek is, annak is az arcából elém mosolyodnak részletecskék, s rálátom a fiam arcára. Pedig éppen alszik, a szemét nem is figyelhetem. Hát még néhány hónap múlva, ha kifejezőbb lesz a tekintete! És én csak háromfertály annyi elődjét ismerem igazán jól, mint amennyi valójában volt neki. Anyai nagyapja, anyai nagyanyja, apai nagyanyja famíliájával éppen nem, vagy csak futólag és nagyon hiányosan volt találkozásom. Ádámtól, Évától datálódik emberben igencsak az *új*. Sohasem volt eddig, és mégis elejétől fogva volt és van mindaz, ami *új*. A fenyőfán a gyökerének és a szárának állandóan osztódó merisztémaszövetei az „új", mint ahogy minden növénynek a vezérsejtje vagy tenyészőcsúcsa, rügye és sarja az „új". De ez az „új" szerves összefüggésében az, az egész fenyőfa, az egész növény egységében. *Gyökeres* valami minden, ami új, s most látom, hogy az újszülöttről a fenyőfára nem játékosan repült a képzeletem, hanem a családfa képzetének erejénél fogva.

Új legyen a szántásunk. Mit jelenthet hát ez a szimbólum nyelvén? Hiszen a szántás nem lehet úgy új, mint az új sarj a fán, vagy az újszülött a családban. Nem lehet gyökeres. S esetünkben a hasonlat mintha sántítana.

Minden hasonlat sántít, de a szimbólumok nem hasonlatok. Akik az „újat" mint eredményt nézik, elfelejtik, hogy mindennek, ami *új*, *megújulás* az előzménye. Újul a föld színe tavasszal, és újul a régi családok megcsendesedett vére minden mezalianssszal. Az új szántás tehát újulást jelent. Újjá lenni azonban csak egyféleképp lehet, s a felrigolírozott földben is régi lehetőségek kezdődnek újra, mégpedig eleitől fogva. *Új* a szántás: *megint* teremhet a föld. Sokakat talán az zavar a teljes megértésben, hogy az *új* szántás mellé *régi* szántást képzelnek. Pedig mióta *az ugar* kiment a divatból, kétféle e tekintetben a föld, az egyik darab szántatlan, a másik *új* szántás.

Minden *új* szántás elülről kezdett világtörténelem. És minden szántás alulról kezdett világépítés. A szántás az aratás érdekében történik, s ott kezdődik az aratás, hogy felszántjuk a földet. Ha nem biológiai folyamatnak veszem, a termés fogantatása az a tény, hogy a mag a szántás következtében a földbe került, születése pedig az a másik tény, hogy ott van a földben, alávetve az ebből következő folyamatoknak. A szántás az egyedül lehetséges és helyes alapvetés.

Új szántás a mi munkánk, egy darab elülről kezdett világtörténelem és alulról kezdett világépítés. A termés, melyet ad majd, fogantatott a szántás-vetéstől, született a termőföldtől, naptól, esőtől, széltől.

II.

A szimbólum tökéletes, hiszen részleteiben is szervesen egyezik. 1945-ben kitavaszodott nálunk. Szántás ideje következett ránk. Kitavaszodott a szó szoros értelmében, új korszakba léptünk. Eddig a német-római birodalom gyarmata voltunk, mostantól kezdve önálló, szabad kultúréletet élhetünk. (Élünk-e, nem tudom, de a történelem során hosszú idők óta először: élhetnénk.)

Szántásunk új szántás. Ott kezdődik benne elölről a világtörténelem, hogy a legutóbbi aratás óta rajta felburjánzott tenyészetet tarlónövényeknek vagy – virágoknak kell tekintenünk, tudomásul vévén, hogy nem mi vetettük. Nem a mi kultúránk. Hiszen éppen ez mutatja gyarmat voltunkat. A gyarmati kultúra nem a gyarmat magatermette, hanem a gyarmatosító nép kölcsönadott kultúrája, a gyarmati földön álkultúra, nem is kultúra, csak civilizáció. A német-római birodalom gyarmatosító törekvései kb. a XVIII. század közepe tájt kezdtek hazánkban érvényesülni. Ami azóta kulturális téren történt minálunk, már nem a magyar folklórból fakadó, nem gyökeres kultúra termése, éppen ezért csak álkultúra. Minden kulturális törekvésnek nyoma van nálunk azóta is, de folklorisztikus gyökere nincs. Ha *új* szántást akarunk kulturális téren, szó szerint véve elölről kell kezdenünk a világtörténelmet, s a XX. századbeli kultúrát a XVII.-ből kell gyökereztetnünk, különben nem csináltunk voltaképpen semmit.

Ezért beszélünk szántásról, alulról kezdett műveletről. Tévedés azt hinni, hogy meggazdálkodhatjuk valamelyik társadalmi rétegünket, ha kultúráról van szó. Hiába tanítjuk értelmiségünket XX. századbeli kultúrára, ha népünk és munkásságunk kultúrája XVII. és XVIII. századbeli. Értelmiségünk megtanulja a XX. századbeli formákat, de csodálatosképpen csak a XVII., legfeljebb a XVIII. századbeli formákat éli. Hiába adjuk a kezébe legmodernebb pszichológiai regényeinket, vagy megtalálja bennök a kalandos-szerelmi regényt, és azt olvassa ki belőle élvezettel, vagy unottan dobja félre, ha nincs benne ilyen, mint élvezhetetlent, az egészet. Miért? Azért, mert népünk a füzetes vásári ponyvákból is azt olvassa, és mert a XVII. században a legmagasabb kulturális forma sem volt egyéb: a Trisztán és Izolde típusú kalandos szerelmi regény. Egyetlenegy példa ez a sok közül, de rendkívül tanulságos példa.

Esetünkben a „szántás" tehát annak a szimbóluma, hogy félmunkát, sőt semmilyense munkát végzünk kulturális téren, ha csak értelmiségünket akarjuk felemelni XX. századbeli színvonalra. A művelődés egyetemes folyamat, értelmiségünket csak népünk és munkásságunk kultúrájával egyazon színvonalra emelhetjük. XX. századbeli színvonalra emelt parasztság és munkásság az előfeltétele annak, hogy értelmiségünk színvonala megfelelő fokra emelkedhessen.

Új szántás – szimbolikusan két feladat jegyébe állítja a mi munkánkat. A magyar kultúra kibontakoztatása gyarmati sorából – ez a dolgunk. Ezt a dolgunkat sikeresen csak akkor végezhetjük el, ha

a) mindenféle kultúrát folklorisztikus gyökereiből sarjasztatunk ki, szöktetünk szárba, borítunk virágba, s gyümölcsöztetünk;

b) ugyanazon kultúra részeseivé avatjuk parasztságunkat, munkásságunkat és értelmiségünket. (Eddig alacsonyabb *rendű* volt egyiknek a kultúrája, mint a másiké, ezentúl legfeljebb alacsonyabb *fokú* lehet.)

Az „új szántás" – a dolog természete szerint – formájában modern kell, hogy legyen. A talajt ma már nem szokás kényszeríteni, azt termi, amit legszívesebben terem. Ma már nemcsak a másik emberben tiszteljük a másik valakinek, de úgy látszik, a talajban is a másik valaminek az autonómiáját. Bele ne essünk tehát a régi hibába, mi, akiktől fogantatik a kultúra, passzív valaminek ne vegyük a kulturálandó felet, a népet, munkásságot és értelmiséget, akiktől születik. Mint ahogy a talaj hajlandóságát előbb tanulmányozni illik, s csak azután érdemes megfelelő magvakat vetni belé, úgy kell nekünk is tanulmányoznunk a kulturálandó fél kultúrigényeit, mielőtt ilyesfajta feltételezett, sokszor csak elképzelt igények kielégítésére gondolnunk volna szabad.

A folklorisztikus gyökér sem szóvirág szimbólumrendszerünkben. Nép, munkásság, értelmiség kultúrájának az a sok minden a gyökere, amit mindhárom igényel. Ha lehet az aligmúltnak ezen a téren valamit jogosan vetni a szemére, az a nemtörődömség volna az, amellyel ezeket az igényeket kezelte. A kultúra munkaközösségnek az eredménye, benne a két félnek egyforma része van, a kulturálandó félnek éppen az igénye ez a része. Csak abban részesíthető, amit igényel. Hiába tömik, erőltetnek bele egyebet, visszautasítja. A kulturálandó fél igazán termőföld, azt termi, amihez kedve van, az gyökerezik meg benne, ami bele való. A szabolcsi földnek termőkedve szerint való a krumpli. Teremnek is benne akkorák, mint a két öklöm. Búza meg a bihari földben terem 80-82 kilós.* Szőlő, hogy lezárjam a sort, mondjuk a tállyai földben.

Ez a meggondolás késztet bennünket arra, hogy a régi iskolánkívüli népművelés helyébe a szabadművelődést iktassuk és segítsük. A népművelésben más műveli a népet, a szabadművelődésben maga művelődik a nép – ahogy igénye és kedve tartja.

Új szántás. Elülről kezdődik a világtörténelem általa, és alulról a világépítés. De a ma igényei szerint és eszközeivel.

* Ez a mértékszám nem földterülethez, hanem űrmértékhez való viszonyítás: meghatározott (koronként és vidékenként eltérő) méretű fatartályba férő gabonának a súlyát jelzi, tehát a gabona fajsúlyát; Földesen is használták még a 19-20. századfordulón is. – *Magyarázatunk részletezéséért ifj. Tisza Istvánnak, Karácsony Sándor unokaöccsének, valamint Csuha Jánosnak, a Karácsony-birtok hajdani telekszomszédjának tartozunk köszönettel – a szerk.*

2. A kultúrigény jelentkezése

A más valakik kollektív serkentésének megsejtett első éve

A Szabadművelődési Tanács elnökének hozzászólása a kultuszminiszter tájékoztató beszédéhez

A miniszter úr beszédében nem véletlenül esett aránylag legkevesebb szó a szabadművelődésről, hanem a dolgok természete szerint. A Szabadművelődési Tanács éppen csak hogy megalakult, feladatköre legfeljebb kontúrjaiban ha látszik.

Az sem véletlen tehát, ha én ebben a felszólalásomban konkrét adatokkal még nem szolgálhatok, legfeljebb hangsúlyozhatok vagy aláhúzhatok a beszédből passzusokat, melyek a szabadművelődés szempontjából különösen figyelemreméltók. Négy ilyen passzusra szeretném hát felhívni a figyelmet. Beszélt a miniszter úr a) a szellemi hitbizomány szétosztásáról; b) értelmiségünknek ama múltbeli bűnéről, hogy a népet kizárólag csak tanítani akarta, tanulni tőle nem volt hajlandó; c) pedig igenis kétféle hagyomány van, egyik visszafelé rángató teher, másik időálló érték; d) a nép emberei között is de sok volt eddig a pocsékba ment, sőt elherdált sárarany.

Az első passzus célkitűzése a mi speciális szempontunk szerint teljesen világos. A Szabadművelődési Tanács feladata ugyanaz a művelődés terén, mint a Nemzeti Bizottságé politikai, a Gazdasági Főtanácsé gazdasági, a Földbirtokrendező Bizottságé társadalmi téren: elemi kulturális jogait biztosítja mindazoknak, akiknek amazok földet, munkát, közjogi szerepet juttattak. Alapjában véve nem kulturális, hanem jogi problémát kell megoldanunk: kultúrához jutni minden egyes embernek elemi joga.

Második feladatunk becsületesen megtudni, mi a közösség őszinte és kendőzetlen kulturális igénye. Ezt a lépést elmulasztva csináltunk mi már a múltban is úgynevezett iskolánkívüli népművelést, de az – éppen ezért – rosszabb volt a semminél. Bármennyire alkalmatlan az alkalom anekdotázásra, el kell, hogy mondjam egy régebbi idevágó élményemet. Vidéken tartózkodtam, estefelé földbirtokos házigazdám parasztnak öltözött, mintha jelmezes estére készülődne. Kérdezősködésemre elárulta, hogy valami vádortanfolyam van náluk, teljes részvétlenség mellett persze. Ezért aztán ő, egy szolgálatonkívüli alezredes, a postamester, a gyógyszerész, az orvos, az állatorvos, meg még egynéhányan, az ún. in-

telligencia veszik fel esténkint ütött-kopott bekecseiket, hogy a tanfolyam vezetője megvigasztalódva lássa, mégsem beszél hiába. Még a lámpaüveget is kormosan hagyják, hogy a csalódás könnyebben eshessen. Lehetne erre azt felelni, hogy ez az eset csak a magyar nép kultúrközönyét mutatja, ha más oldalról nem ostromolták volna már a múltban a tömegek értelmiségünket valóságos, hamisítatlan és mohó kultúréhségükben népfőiskoláért, szakszervezetek vagy pártok körében szemináriumokért, tanfolyamokért, fővárosban, nagyobb helyeken népszerű főiskolákért, munkásgimnáziumokért, szabadegyetemekért. Tudomásul kell vennünk a valódi igényt, és nem szabad pótszerekkel kielégítenünk többet a jövőben.

Az időálló hagyományok és az elherdált sárarany együttesen követelik egy másik igény irányvonalának engedelmes követését. Még csak azzal sem védekezhetünk, hogy a „hogyan" kérdését ezentúl kell tanulmányoznunk. Kodály Zoltán mellett ülök ebben a pillanatban: ő és Bartók Béla példát adtak nekünk arra, milyen feltételek mellett figyel fel egész Európa mondanivalónkra. Míg majmoltuk Európát zenében, ügyet sem vetett ránk Európa, mióta folklorisztikus zenénk a gyökere, s arról hajtott zöld ágat muzsikánk: külföldön is meghallgatják, és gyönyörködnek benne, nem kuriózumképpen, hanem az európai kultúrkincs szerves egészének egyik változata gyanánt. Ez a szabadművelődés második problémája: annak az igénynek a szolgálata, amely az értelmiség felől hat a nép felé, a folklór anyaga felé, hogy kultúránk mindig európai, de mindig gyökeres is maradhasson.

De hogy egyik problémánk megoldása sem olyan egyszerű, arra a miniszter úr beszédének egy ötödik passzusa világít rá élesen, mely a német befolyás túltengését emlegette röviden. Ezt én nyomatékosabban ki szeretném emelni, jelentőségének megfelelőképpen. Hasonló helyzetbe kerültünk, mint amilyenben a finnek a XIX. század elején lehettek. Akkor is náluk, most is nálunk arról van szó: fel tud-e szabadulni egy kis nép egy nagy nép gyarmatosító szándéka alól. A finnek is a svédek szellemi gyarmata voltak, de ki tudtak bontakozni a kultúrakölcsönző másik nép halálos öleléséből abban a históriai pillanatban, mikor a haminai béke következtében megváltozott katonai és politikai helyzet erre nekik módot és alkalmat adott. Mi a németek szellemi gyarmata voltunk idáig, a németség volt számunkra a kultúrakölcsönző nép. Minden jel világosan mutatja, hogy ez a valóság. Van minden nagyvárosunkban bennszülöttnegyed és európai fertály: van egy népi kultúránk, mely gyökeres, de fejlődésében visszamaradt, sőt megállott, és van egy idegenből táplálkozó, sőt ideplántált (vagy vázában pompázó) gyökértelen magas kultúránk. A gyarmatosítás veszedelmétől akkor szabadultunk meg, ha a kultúrának minden funkciójában végbemegy, ami zenénkben és irodalmunkban már

megtörtént, az ti., hogy nagykultúránk a folklorisztikus kultúra gyökeréből táplálkozva borul virágba és ígér gazdag termést.

Mindezt a Szabadművelődési Tanács a maga nevében nem ígérheti. Ha valahol, úgy e területen az eredményes munkát elsősorban nem az országos Tanács fogja végezni, hanem a megalakulófélben lévő kerületi és helyi Tanácsok, mert azok indíthatják egészségesen mindkét igényt: a népét is a művelődésre, az értelmiségét is a folklorisztikus gyökerek utáni vágyakozás őszinteségével.

A más valakik kollektív serkentésének megvalósult első éve

Záróbeszéd a kultuszminiszter tájékoztató beszéde és a hozzászólások után

Tárgysorozatunknak végére érkeztünk. Nekem két feladatom maradt már csak: meg kell köszönnöm a miniszter úrnak tájékoztató előadását, és köszönetet kell mondanom a Köznevelési, Szabadművelődési, Művészeti és Sport Tanácsok, valamint a Magyar Tudományos Akadémia tagjainak, hogy meghallgatták és hozzászólásaikkal értelmezték az elmondottakat.

Diákkoromban éreztem utoljára ilyen tiszta örömöt, mint most, amikor ezt cselekszem. Történettanárom szavaira fogott el hasonló öröm, hallván tőle, hogy 1848-ban megalakult az első felelős magyar minisztérium. De ma intenzitásában nőtt bennem ez az öröm. Mert az a minisztérium csak az államfőnek és a parlamentnek volt felelős. Ma – úgy éreztem – megint tettünk egy lépést előre demokráciánk fejlődésének útján. Ebben a meggyőződésben szeretném tehát fent jelzett kötelességemet teljesíteni.

Köszönöm a miniszter úrnak, hogy első volt azoknak a sorában, akik a társadalom felé is felelősnek érzik magukat. A négy Tanács és az Akadémia tagjai a magyar társadalmat képviselték itt, s mikor számukra a miniszter úr beszámolót tartott és programot jelentett be, arról tett bizonyságot, hogy nemcsak az államfő és a törvényhozás, hanem a társadalom színe előtt is felelősnek érzi magát munka közben, munka előtt és munka után.

De köszönöm a társadalom megjelent tagjainak is, amit tettek. Voltam én együttes ülésen egyébkor is, a főattrakció végeztével szét szoktak széledni a megjelentek, a vitákon már csak csengnek-lengnek néhányan. Itt

nem ez volt a helyzet: a nagy többség együtt maradt, s tevőleges részt vett a megbeszélésen. Köszönöm Önöknek, hogy maguktartásával a miniszter úréhoz hasonló bizonyságot tettek ugyanarról az egy dologról. Arról nevezetesen, hogy megérdemli társadalmunk, ha felelősséggel tartozónak érezzük iránta magunkat, mert ő is felelősséget érez immár a közügyek iránt. Most nevezetesen felelősnek érezte magát a kulturális közigazgatás minden eddig végzett munkája s most mutatkozó valamennyi nyitott kérdése iránt egyformán.

Mindkét tényezőnek hálás köszönet mondva, együttes ülésünket bezárom.

A más valakik kollektív serkentésének eljövendő második és harmadik éve

Az Országos Szabad Művelődési Tanács első és második éve fordulóján

A debreceni kollégium a XVII. század elejétől a XIX. század közepéig mint rajt eresztette ki évenkint messzi vidékekre akadémikus rektorait. Tanulói pályájuk vége felé tartó diákok voltak ezek a rektorok, három évre vállalták a falusi gyerekek oktatását eltartásért és abban a reménységben, hogy külföldi tanulmányútra némi pénzt is szerezhetnek maguknak a három esztendő jövedelméből. Később sok kifogás merült fel e rektorok eredményes munkája ellen. Legtöbben a háromesztendős periódusokat rövidellették. Egy évbe beletelik – mondották –, míg a rektor tájékozódik, tisztába jön valóságos helyzetével, megismeri a falut, ahová jutott. Egy következő év szükséges számára, hogy módszere alakulhasson ki és némi terve a már megismert falu szellemi nevelésére, s máris elkövetkezett a harmadik év, amikor már – kifelé állván szekere rúdja – nem sokat törődik szegény rektor a falujával, inkább azon töri a fejét, hol tegye le magát az elkövetkezendő időszakban, és mi lesz azután. A falu következő évben új rektort kap, s elülről kezdődik az egész komédia, amely – így állván a dolog – mindvégig értelmetlen és meddő kísérletezés, nem komoly népnevelés.

Lehet, hogy volt a kritikusoknak sok igazuk, de érdemes volna azért egyszer már komolyan lemérnünk, *volt-e valaha is és valahol is Magyarországszerte magasabb fokú és eredményesebb népművelés, mint amilyen az akadémikus rektorok váltógazdasága mellett a debreceni kollégium partikuláiban folyt.* Az a gyanításom, hogy egészen érdekes eredményeket hozna napvilágra

egy erre irányuló tudományos kutatás, amely nem válna szégyenére ennek a régi, sokat ócsárolt, de egyben sokat is dicsért, mindenesetre invenciózus és feltétlenül eredeti, itthon termett iskolaszervezeti rendszernek. Azonkívül feltétlenül szolgálna egy magára a dolog érdemére nem is okvetlen tartozó tanulsággal, és e tanulság kedvéért idéztem fel a partikuláris iskolarendszert éppen erről a helyről és ez alkalommal. Ez a tanulság pedig valahogy így hangzik: akár beváltak az akadémikus rektorok, akár nem, *munkájuk ritmusa az éppen elvégzendő szellemi munka mindenkori menetének törvényéül, sőt kánonjául kínálkozik. Legalább egy esztendő szükséges ahhoz, hogy induló munkák beágyazódjanak a meglévőségekbe, egy másik arra, hogy nem a levegőben, nem is nagy általánosságban, de kifejezetten a meglévőségekbe gyökereztetve életképes terv és módszer lehetőségei megképződhessenek, és újabb harmadik évben indulhat csak meg teljes gőzzel most már tervszerű, céltudatos, a meglévőségek realitástalaján eredménnyel is kecsegtető munka.*

Ha elfogadjuk a munkakezdet menetének racionális formájául ezt a hármas tagozódást mi is, akkor a Szabadművelődési Tanács első éve annak rendje-módja szerint telt el, és nem hiába. Nagyjából a tájékozódás sokszor tétovának látszó, de a maga valósága szerint okos és ökonomikus gesztusaival telt, és ennek nem is lett volna szabad egyébképpen történnie.

Annak azonban, hogy ilyen megállapítást tehessünk, van egy előfeltétele, és addig, míg ez az előfeltétel nem adódik természetesen, minden illetékes szerv, egyén és közület *consensus gentiumaként**, csak magunk vigasztalása minden további következtetés. Ez az előfeltétel pedig sem több, sem kevesebb, sem más, mint annak az alapvető ténynek a komoly belátása, hogy *a szabadművelődés maga most induló folyamat, nem egy régebbi folyamatnak* megváltozott keretek között és módosult lehetőségek mellett ugyan, de mégiscsak: *folytatása.* Éppen ezért engedjék meg nekem, hogy ezt tételt a maga teljes tisztaságában és félreérthetetlenségében állíthassam fel, és hangsúlyozhassam is: *a szabadművelődés nem az iskolánkívüli népművelés korszerű formája, hanem merőben új valami,* amely csak azóta lehetséges, és éppen ezért csak azóta is van, mióta Magyarország a demokrácia útjára lépett.

Örömmel látom, hogy az első év minden próbálkozása, kísérletező kedve, botlása, sikere, elkedvetlenedése, újbóli nekibuzdulása, ébredező s egyre növekvő munkakedve, harciassága, kisebb-nagyobb torzsalkodása, vetekedése és fogadkozása mind-mind központi jelentőségűvé nőtt elvi alap tisztázódásának jelenti egy-egy fázisát. Szinte hivalkodásnak érzik, amikor teljes felelősségem tudatában azt kell kijelentenem, hogy egy csepp energia sem ment pocsékba ennek az évnek a folyamán a mi mun-

* consensus gentium: népek egyetértése, közmegegyezés – *a szerk.*

katerületünkön és a mi munkánk végzése közben, mert minden energia azt a központi tényt segítette mennél nyilvánvalóbbá tenni – mégpedig arra való tekintet nélkül, pozitív, vagy negatív irányú energia volt-e –, hogy lehetséges-e hát vagy sem az iskolánkívüli népművelést demokratizálni, illetve lehetséges-e, vagy csak délibábos vagy romantikus elképzelés a szabadművelődés?

A tisztázódás folyamatára – minden jel azt mutatja – tökéletesen elégséges volt a rendelkezésünkre állott egy teljes esztendő. Talán szükségtelen is részleteznem, olyan világos az egységes, tagolatlan képzet úgy, ahogy jelenleg kibontakozva elénk tárul, és mint egy instrumentumról olvashatók le róla a mindent megmagyarázó adatok. *Amennyi múltbeli örökség terheli aktíváinkat,* múltban állítólag becsült módszerek, automatikusan továbbtengődő megszokott jelenségek, ittfelejtett vagy tehetetlenségi erő következtében még funkcionáló munkaerők formájában, azoknak kivétel nélkül valahánya *mind az iskolánkívüli népművelést „eszközli" vagy „jelenti" vagy ügyeskedi tovább.* Már ez a nagy egyöntetűség is rendkívül illusztratív erejű. Állapítsuk hát meg tárgyilagosan és szenvtelenül: *a tegnap hallani sem akar szabadművelődésről,* és még csak véletlenül sem próbálkozik szabadművelődéssel sehol az országban.

Ha csak a tegnapról volna szó, nem volna a szabadművelődés ügye csöppet sem problematikus. Sajnos azonban, egészen jóindulatú és az élet egyéb körülményei között tiszta látású demokraták közt is akadnak számosan olyanok, akik *még mindig ragaszkodnak az iskolánkívüli népművelés jól bevált, múlti rendszeréhez.* Úgy gondolják, hogy a múltban sem az volt a hiba és nem az volt a demokráciaellenes cselekedet, hogy műveltük iskolán kívül a népet, hanem az, hogy reakciós elemek művelték, saját retrográd céljaik felé. Rendben van azonban minden, és jóvégre megy ugyanez a tevékenység azáltal, hogy a jövőben ezt a munkát a demokrácia kipróbált harcosai veszik kezükbe, és látják el.

Nehéz munka egy kicsit, mert szubjektív körülmények között követel objektív magatartást, s erre nem mindenki képes, mégis arra kérek mindenkit, aki kedvet érez hozzá, és reméli, hogy el tudja végezni: nézzen körül, és vegye számba egy egész esztendő becsületes törekvéseit a mi munkamezőnkön, s az eredményektől kérdezze meg, vajon igennel válaszolnak-e feleletet váró kérdéseinkre maguk a tények, tehát a valóság? Azonnal látni fogja, hogy: korántsem. *Az iskolánkívüli népművelés meddő marad, csődöt mond, tekintet nélkül arra, hogy ki végzi.* Ha látszateredményektől nem engedjük magunkat félrevezettetni, lehetetlen, hogy más képet nyerjünk. Az iskolánkívüli népművelés csődöt mond azért, mert nem sikerülhet. A művelődés igénye és vágya *alulról felfelé ható erő* minden olyan kollektív életformában, mely nem mechanikus, hanem organikus jellegű. Az értelmiség nem idegen elem a közösségben, hanem a közösség egyik speciális végrehajtó szerve. A közösség akar művelődni, s ez irányú igényét jelenti be az értelmiségnek, az értelmiség tehát mindig csak a közösség ez irányú határozott igényét szolgálhatja ki a siker reményében.

Ezért is állított fel a végrehajtó szerv maga mellé Tanácsot a társadalomból ország-, megye-, város- és faluszerte. *A Tanácsok feladata megfogalmazni és hangoztatni a közösség művelődési igényét, valamint azt is, hogy fogadja az igény kielégítésére megindult folyamatokat.* A végrehajtó szervek feladata pedig részben noszogtatni a Tanácsokat, ha azok újszerű helyzetükben vagy régi helyzetük magyarázta elgémberedettségükben késnének, esetleg bizonytalankodnának az igények emelésében, részben ugyancsak a végrehajtó szervek feladata tudomásul venni és kiszolgálni nemcsak az igényeket, hanem az igény kielégítésére szolgáló folyamatokra reagáló esetleges ellenzéseket is – új megoldási lehetőségek keresése és nyújtása formájában.

Egy esztendő elégséges volt, hogy a jövő kialakulásának egyetlen egészséges formájaként látszódjék meg a szabadművelődés elve és gyakorlata. A második év már egyébre való. Valóságnak kell tekintenünk, hogy *az értelmiség szerepe a szabadművelődés terén a szolgálat,* s most már ebbe a valóságba kell beleágyaznunk egész tevékenységünk módszeres és rendszeres tervcsíráit, s azt kell tennünk, amit mindenkinek, ha magvetés a munkája. Hinni és várni kell megtanulnunk. Hinni abban, hogy az elvetett mag – ha szakszerűen történt a talajba kerülése – megfogan, kicsírázik, kihajt, szárba szökken, virágba borul, és a végén bő terméssel adózik. Várni arra, hogy ami e folyamatokból az emberi akaráson kívül eső funkció, éppúgy végbemegy majd, mint az emberi akarás funkciói. Nemesített mag, elkészített talaj, eső, fagy, hó, szél, napfény, múló napok és hónapok éppúgy megteszik a magukét, mint az emberi szorgalom és szakértelem.

Ebben a hitben, ezzel az optimizmussal vessünk számot az elmúlt esztendőről, és készüljünk a következőre.

3. A kultúrigény emelői

A parasztság mint megbékélt működő kollektív faktor

Nyelvünk, folklórunk – és a szabadművelődés

I.

1938 nyarán jártam másodízben s ez idő szerint utoljára Helsinkiben, a finnek fővárosában. Bölcsészetdoktor volt a vezetőm, tudta rólam, hogy a készülő magyar Nagyszótár gyűjtőmunkatársa vagyok, kéretlenül is elvitt tehát a készülő finn Nagyszótár munkatársai közé. A finnek szótára ugyanabban az épületben készül, ahol a finn folklór gyűjtőmunkálatai is folynak, bizony nem tudom, melyik munkaágnak érkezett meg vidékről éppen a postája, mikor közibük toppantunk. A mondanivalóm lényegét alig érinti, mert az az egy benne a lényeges, hogy nagyban bontogatták a leveleket, legfeljebb még az is, hogy roskadozott a nagy asztal a temérdek ráborított papiros súlya alatt.

– Honnan küldik ezt a tekintélyes anyagot? – kérdeztem a kollegáktól valósággal elfogódva.

– Az ország minden részéből. Városokból, falvakból, tanyákról.

– És kik küldik?

– Munkatársaink. Körülbelül négyezer munkatársunk él és dolgozik vidéken szanaszéjjel.

– Nyelvészek és folkloristák?

– Mindenféle foglalkozásúak. Vannak köztük tanyasi parasztemberek is.

– Értenek azok tudományos munkához?

– Adunk ki egy kis nyomtatott körlevélfélét, némi túlzással folyóiratnak is nevezhetném. Az tartalmazza a szükséges tudnivalókat. Mindegyik számában konkrét kérdéseket teszünk fel nekik, esetről esetre mást. Most például arról érdeklődtünk tőlük, hogy készítik a szállást háziállataiknak, hogy rendezik be, és mit hogyan neveznek benne? Természetes, hogy ezúttal faluról és tanyáról kaptuk az érdekesebb és érdemlegesebb válaszokat. Félreértés kikerülése végett rajzokat is tartalmaznak a kérdések meg a válaszok.

Nekiestem én is a leveleknek, s mondhatom, izgalmas olvasmányra leltem bennök. Olyasféléket tanultam meg finnül, mintha magyarul azt magyaráznám Budapesten született és növekedett gyerekeimnek, hogy nézzétek, *ez istálló, ez ól, ez kutrica, ez akol, ez karám, ez állás, ez szárnyék, ez nyári jászol,* ez idebent megint csak *jászol,* ez idefenn *lésza,* ez idelent *hídlás.* Ez a szecskavágó *járgánya,* ez maga *a szecskavágó,* az ott *burgondiszeletelő,* mellette egy kupac *burgondi,* ez itt merevül *szecska* mind. Ezek *zaboszsákok,* tele, *megkezdve,* meg üresen. Odafenn a *hászián gyepszéna* meg *luterna* vegyesen. Ez a sok furcsa ákom-bákom fehér rajz *lóporból* van idecifrázva, *vakaróval.* Azt a fényes hegyeset ismerhetitek egyébünnen, *vasvilla.* Avval vet *aljadzót* a *jószág* alá Márton bátyátok, meg avval *villázza* alóluk a *dudvát.* A lészában, úgy nézem, *bodorka* van. Amott az ólban a tehenek előtt *misling* volt, ha jól emlékszem. *Ez eszterenga,* birkafejéskor jó.

Csak azért részletezem, ha nem is nagyon, ezt a jelenetet, mert rögtön kitetszik belőle az is, mi a jelentősége, hogy az egész országból gyűltek össze ezek az adatok. Amit itt az imént egyetlenegy magyar tanyán meg tudtam mutogatni, bizonyára másutt is meg volna mutogatható, de az elnevezések másképp hangoznának. A mislinget nem egész Magyarországszerte nevezik mislingnek, van, ahol csalamádé. A bodorkának is *lóhere* a neve sok helyen. A dudva *trágya,* de *terágyának* is ejtik helyt-helyt. Fontos az is, hogy másutt másképp mondják, ugyanekkor az is fontos, hogy itt meg éppen így mondják.

Elgondolkozva tettem az egyik, messzi tanyáról jött levelet a többi közé.

– Hogy szaporodott ekkorára ez a gyűjtősereg? – kérdeztem a mellettem álló tudóstól, akit nevéről ismertem, s tudtam, hogy vezetőféle itt.

– Hát bizony nem egyik napról a másikra – válaszolta. Agitálnunk kellett, szót értenünk az emberekkel sokáig. Országot járni, tanítani, eszmét váltani, még vitatkozni, veszekedni is elébb, sokat. Küzdeni közönnyel, megnemértéssel, ellenállással, még rosszakarattal is, kivált eleinte. Egyenkint, párjával, kis csoportokban megnyerni azokat, akikben az érdeklődés észrevehetően felcsillant, kinél hamarabb, kinél csupán időjártával. És azt ne gondolja, hogy ezentúl kezünk-lábunk összetehetjük, elindult a munka, rendben van minden. Még azt se higgye, hogy most már szépen, simán eladminisztrálható innen a központból. A régiek elgépiesednének, utánpótlásuk elmaradna, ha ilyen félvállról cipelnénk a gondját.

– Még mindig folyik az agitáció?

– Uram, nem volnánk sehol sem, ha fel nem ismertük volna idejében, mi a motorja ennek a mi közösségünknek. Egy ilyen gyűjtés *nemcsak* tudományos munka. Szótár, néptudományi anyag egyetlenegy módon gyűlhet egy garmadába: ha az egész nép akarja, mégpedig szívvel-lélekkel szeretné nagyon. Nekünk tehát az anyag elrendezésén és tudományos közzétételén kívül van egy, merem állítani, még fontosabb és sokkal sürgősebb feladatunk: közvéleményt ébreszteni és ébren tartani tevé-

kenységünk alapjául. Hogy egészen bizonyosan és hamar, hozzá még az elképzelhető legjobban meg is valósuljon, amit elterveztünk. A négyezer munkatárs a maga számszerűségében nem csupán praktikus szempontból hasznos segítség. Egyúttal annak is felemelő hatású szimbóluma, hogy amit mi akarunk és csinálunk, azt az egész finn nép akarja, sőt csinálja is. Magyarországon hányan végzik ezt a munkát?

Lehajtottam a fejemet, s úgy pusmogtam, hogy hallani is alig lehetett.

– Tízen, tizenketten, néha nyolcan, mikor hogy.

Ez persze 1938-ban volt. Azóta elfogytak lassan, elébb ötre apadt a számuk, azután háromra. Most, úgy tudom, teljesen szünetel a gyűjtés. Akarom mondani a gyűjtés már 1941-42-ben abbamaradt, az anyag rendezése kezdődött akkor. Nem mintha készen lettünk volna az előmunkálatokkal, csak hogy a közben egészen reménytelenné vált befejezésnek, helyesebben a befejezés lehetőségének az illúziója támadhasson gyűjtőkben, felelős vezetőkben egyaránt. Legalább az illúziója. Nos tehát, a jelek szerint az illúzió nem kelt fel mégsem, s az egész Nagyszótár-ügy elaludt csendesen.

Lehajtottam a fejem akkor Helsinkiben, mondom. S amit pusmogtam, csak a legszükségesebbeket vallotta be a kérdezősködésre. Egy érdekes különbséget például már nem is merészeltem közölni, olyan groteszknek láttam magam is. A finn nyelvtudósok csak jeleket tesznek a példaként kimásolandó mondat elé, után s a kérdéses szó alá, magukat a mondatokat pedig gépírókisasszonyok írják ki cédulákra a pontos utalásokkal együtt. A magyar tudósok pedig azzal töltik a drága időt, hogy maguk írják, sőt maguk is kezelik a cédulákat. Tehát a munka technikai, sőt fizikai részét is ők végzik el. Nem szégyen a munka, nem arról van szó, de azért van munkamegosztás a világon, hogy ki-ki maga mesterségét folytassa. S azért készül el a finn Nagyszótár belátható időn belül, s azért vesznek a jövő ködébe még ma is a magyar Nagyszótár bizonytalan kontúrjai, mert amott jól meg van szervezve a tudományos élet, emitt meg még nincs.

II.

Bennünket az érdekel elsősorban a nyelvi és folklorisztikus gyűjtőmunka finn tanulságaiból, hogy van ennek a feladatnak egy kifejezetten a szabadművelődést érintő, általános népi oldala. A körülötte-mellette kifejtendő, agitációs természetű közvélemény-teremtés kötelessége ez. Az ember azt hinné, az aztán már igazán csak néhány csendes tudósnak a dolga, lesz-e Nagyszótár, össze sikerül-e gyűjteni egy-egy nép folklórjának az anyagát, s íme egyszer csak kiderül, hogy hiába minden, ha nincs az ügynek megfelelő közvéleménye. Nem lesz abból semmi, amit nem az egész nép akar. Az a néhány csendes tudós a sok ezernek, a millióknak a

megbízásából űzi a maga csendes, látszólag alig egy pár emberre tartozó tudományát.

Pedig aligha így nincs ez valahogy. Hirtelen egészen más területről jutott eszembe egészen más természetű probléma. Itt van például a debreceni kálvinista kollégium. Tengődik csak, küzd a nyomorral. Milyen más volt hajdanában a sorsa, mikor még egész nagy-Debrecen városának, meg széles Debrecenvidékének közös gondja volt. Mennyi ember segítette, aki sohasem járt belé, mégis szerette, mégis felelősséget érzett iránta. Mert homályosan, de halálos biztonsággal tudta, hogy az ő életétől messze eső, azzal látszólag semmiféle kapcsolatba nem hozható ügy, titokzatosan ugyan és megmagyarázhatatlanul, az ő ügye is. A kollégiumban tudós professzorok tanítnak és huncut dejákok tanulnak, s ehhez őneki szorosan véve semmi köze. De aztán egyszer csak megnő az a sok huncut deják, derék okos ember válik belőle, s az a sok okos ember az ő nyavalyáját gyógyítja, az ő ügyes-bajos dolgát intézi, az ő megnehezedett lelkét vigasztalja, az ő unokáját tanítja majd. Jó, hogy van ez a kollégium, kell is az, hadd legyen. Azonkívül is ügynöke, agitátora volt a kollégiumnak minden falura került vagy csak oda sodródott kollégiumi deják: valaha ott végzett öregebbek, a fiatalok közül a kápsálók*, a légátusok, a kistiszteletesek és az akadémikus rektorok mind. Közvélemény támadt Debrecenben, Debrecen vidékén, sőt távolabbi helységekben is, ahová akadémikus rektor, légátus, végzett diák széthordta a hírét, erős és megrendíthetetlen közvélemény, hogy legyen, éljen, növekedjék és virágozzék a debreceniek nevezetes nagy iskolája. És adakoztak neki, hagyakoztak rá olyanok is, akik testi szemökkel talán soha nem is látták.

Vagyunk már egynéhányan, akiknek a magyar kultúra ügye szívügyünk. Szeretnők, és mindent megcsinálnánk érte, ha élne, nőne és virágoznék ez a kultúra. De közvéleményre igazán nem támaszkodhatunk. A köznek, inkább azt mondhatnók, semmiféle véleménye nincs a magyar kultúráról. Részben azt se tudja, eszik-e azt, vagy isszák, részben nem bánja, él-e, hal-e, csak hagyják békén, hallani se akar róla. Az meg egyenesen idegesíti és nyugtalanítja a közvéleményt, hogy újabban holmi értetlen emberek új divatot próbálnak kezdeni éppen a magyar kultúra körül. *Mámmög* – mondaná rá a Baksay Sándor ismeretes kiskunja, ha élne, vagy mondja is bizonyosan az unokája, ha ugyan értesül efféléktől. *Mineka?* Eddig is megvoltunk valahogy, ahogy esett, úgy püffent, ezután is csak hadd maradjon minden a régiben.

Nos hát, ezt a közvéleményt kell nekünk a szabadművelődés keretei között és lehetőségeinek felhasználásával megráznunk. Addig ráznunk,

* az iskolájuk számára adományokat gyűjtő diákok – *a szerk.*

míg felocsúdik, és eszmélni kezd. Míg tudatosulnak értelme előterében a dolgok. Megrázkódik, most már magától, és cselekedni kezd. Mert hiába akarunk mi kevesen magyar kultúrát, ha a közvélemény nem akarja.

A közvélemény pedig nem akarja, vetheti ellen, akiben csak egy kis ellenmondást támasztottak az elébb elhangzottak. A szabadművelődés meg azért „szabad", hogy ne lehessen erőltetni a címkéje alatt még a legszebb elgondolásokat sem. Ami oktroj, az már eo ipso nem demokratikus.

Igen, ez így van, és nincs másképp. Nekünk is ez a fő érvünk. De nem gondoljátok, hogy az, ami itt nálunk folyik évtizedek, sőt évszázadok óta kultúra, tovább megyek, magyar kultúra örve alatt, az van erőltetve, egyenesen oktrojálva? Nem jut néha eszetekbe, hogy az az ájult közöny és felvillanyozhatatlan fásultság, mely minden kulturális erőlködést fogad és a végén csődbe szokott vinni, mind, mind ennek az oktrojnak szól? Hogy azt mondja, ez nem én vagyok, ez nem belőlem sarjadt, se testemnek, se lelkemnek nem kell. Aki engem ebbe a táncba mégis belevisz, számoljon vele, hogy kifullad a végén, mert én húzatom vele magam. Úgy megkínlódik velem, mintha egy búzászsákot vagy holttestet ráncigálna a muzsika taktusára.

Nagyon téved, aki azt hiszi, hogy nekünk sajátos tisztünk és kötelességünk szerint nürnbergi tölcsérrel kell a magyar kultúrát beleönteni azok fejébe, akik ezt a műveletet gyerekkorukban elmulasztották elvégeztetni magukon, és hogy ez voltaképpen a szabad művelődés. Egészen más a mi dolgunk. Egy ájult, majdnem tetszhalott népi közösség szellemi személyiségének kell első segítséget nyújtanunk, mégpedig a mesterséges légzés alkalmazásával kezdve. De a mesterséges lélegeztetést csak addig alkalmazzuk, míg a kollektív személyiség a maga rendes módján lélekzeni nem kezd. Az agitáció, melyről beszélgetésünk elején szó esett, ezt a célt szolgálja. Vigasztalnunk kell az egészen vigasztalan lelkiállapotban szenvedő kollektív személyiséget, s amikor már megvigasztalódott, tudatosítanunk kell szükségletei felől, hogy kulturális igényei hadd támadjanak, és hiányérzet hadd fogja el. Mikor aztán itt tart, fel kell világosítanunk, hogy a hiányt, amelyet jogosan érez, nem tüntethetjük el, tehát meg sem szüntethetjük másképp, egyesegyedül az ő segítségével és szíves közreműködése mellett.

Szeretnék most egy kis pihenőt tartani a gondolatmenet továbbfűzése előtt. Szeretnék ebben a pihenőben valamit őszintén megvallani. Csak ennyit. Akik lelkesen elkísértek erre a szellemi sétára, és még mindig tovább óhajtanak jönni velem, innentől kezdve mérsékeljék a tempót, és elérendő célunk érdekében lassítsanak. Nem hiszem ugyanis, hogy az eddig elmondottak hamari programot adnának, amit egykettőre elvégezhetnénk, és aztán hajrá, haladhatnánk tovább gőzerővel. Megvigasztalni,

életkedvre deríteni, ocsúdófélben lévők agyában világot gerjeszteni és rendet teremteni, étvágyukat meghozni akik nem ehetnének, tettre szuggerálni a halálos dermedtségbe esetteket: ez, kollektív személyiségről és nem egyénről lévén szó, esetleg esztendőket jelent. Se ne siessen tehát senki kelleténél jobban, se kétségbe ne essék, hiába várván korai gyümölcsöt. S azt sem győzöm ismételten hangsúlyozni, amit nekem mondtak a helsinkiek: egyenkint, párjával, kis csoportokban kell megnyernünk azokat, akikben az érdeklődés egy-egy kis sugara felcsillant. A már megnyerteket pedig gondoznunk kell türelmesen és sokáig. Egészen addig, míg a maguk lábára nem állottak. Ne feledjük – ezt már megint én teszem hozzá –, hogy a tojásból ma kibújt kultúrlény kényes madárfajta, és inkább fészeklakó, mint fészekhagyó.

Hanem aztán, ha már van egy-két emberünk, aki félig-meddig a maga lábán jár, az ilyeneket állítsuk munkába azonnal. És erre lesz jó az a gyűjtőtevékenység, amit ott messze északon megcsodáltam, s amit most is ilyen lelkesülten emlegetek el.

Az agitáció folyamán – említettem már – szó fog esni olyan jogosult hiányérzetről, amelyet ez idő szerint nincs módunkban még megszüntethetni. Kulturális szempontból mi az az elemi életszükséglet, amely nélkül létfenntartás nem is lehetséges? Nyelv és iskola. Helyesebben: könyv és tanulási lehetőség. Most aztán ki kell jönnünk a nagyágyúval. *Nekünk nincs nyelvünk.* És nincs az se, amit tanuljunk azon a nemlétező nyelven. Helyesbítek. Vanni van mind a kettő, de elszórva, összeögyeledve sok más egyébbel, s ha azt akarjuk, hogy legalább a fiainknak vagy az unokáinknak legyen min és legyen mit tanulniuk, össze kell szednünk és ki kell szemelnünk, ami elszóródott és elögyeledett. *Össze kell gyűjtenünk a magyar nyelv kincseit:* szavait, fordulatait, a fordulatokban rejlő grammatikai és stílusbeli törvényszerűségeket. Mostani nyelvünk idegen nyelv: fordításnyelv. Ez magában véve nem volna baj, de mégis baj, hiszen nyilvánvaló, hogy nem értünk rajta. Kulturálatlanságunk tanúskodik felőle, hogy nem fogja a fejünk sem a tankönyvek, sem a hivatalok mondanivalóit. És *össze kell gyűjtenünk a néptudomány kincseit is,* mert közben az is nyilvánvalóvá lett, hogy *csak annak a népnek a magas műveltsége vált az emberiség közkincsévé, amely nép a maga magas műveltségét a néptudományból mint gyökérből sarjasztatta és növelte. S csak az ilyen nép vált maga is igazán művelté.*

Össze kell gyűjteni. Szép szó, nagy szó, csak azok hiányoznak hozzá, akik igazán szót is fogadnának neki. Azaz, hogy azok sem hiányoznak voltaképpen, csak pillanatnyilag nem tudják, mennyire rajtuk múlik ez a fontos és sürgős teendő. Megérkeztünk az agitáció végállomására, most már igazán a szervezés következik. *Erre a gyűjtőmunkára mindenki alkalmas, és ehhez a gyűjtőmunkához mindenkire szükség van, aki belátja annak fon-*

tos és sürgős voltát, aki kedvet érez hozzá, aki tudatában van a teendőjének, és aki hajlandó azt a kevés szakértelmet is elsajátítani, ami nélkül nem lehet, nem is szabad elindulnia.

Azt hiszem, ilyenformán a mi táborunk is eléri hamarosan még csak nem is a négyezres keretet, hanem azt az annál is többet, amit a finnekhez képest nagyobb arányszámunk, meg annak a veszedelemnek a nagysága, amelyben forogtunk és magunkra eszmélésünkig forogni is fogunk, az élet parancsaként s az élniakarás jogán megkövetel tőlünk.

A munkásság mint megbékélt működő kollektív faktor

Új magyar műveltség, különös tekintettel a dolgozókra

I.

1922 decemberében *Az Erő* c. ifjúsági lap a Petőfi-centenárium alkalmából rendre megszólaltatta mindazokat az írókat és tudósokat, akik valaha valamit írtak Petőfiről. *Pintér* Jenő, az irodalomtörténet-író magának Petőfinek a nevében, egyes szám első személyben nyilatkozott, s többek között ezeket mondotta: „Azt üzenem a magyar ifjúságnak, hogy mindvégig szeretettel forgassa azokat a költeményeimet, amelyekben a nemes családi érzéseket, eszményi szerelmet, önfeláldozó hazaszeretetet s a magyar föld vonzó képeit éneklem meg, s ne lelkesedjék azokért a verseimért, melyeket rossz óráimban írtam, s melyeket később magam is kitagadtam volna munkáim sorából. Aki forradalmi korban élt, s ifjan halt meg, az – fájdalom – nem rendezhette nemzetének szánt szellemi örökségét a tapasztalatokban gazdag férfiú életbölcsességével. De a későbbi kor gyermekének annál inkább át kell éreznie, mikor beszél a nemzete vigasztalására rendelt költő, és mikor a politikai izgalmaktól zaklatott versíró. Így olvassátok munkáimat."

Azért közlöm ezt a szomorú idézetet mindjárt tanulmányom legelején, mert olyan, mint valami tükör. Árulkodón és híven mutatja, hogy van „régi" magyar műveltség, és „nem igazi" műveltség is van, tehát igenis, szükség van igazi, új magyar műveltségre. Sőt tovább megyek. Még mindig ez az egy idézet mutatja, mint valami tükör, hogy olyan régi magyar műveltség is van, mely semmiféle tekintettel nincs a dolgozókra, szükség van tehát olyan igazi, új, magyar műveltségre, mely különös tekintettel van rájuk. Menjünk szép sorjában, s vizsgáljuk meg a fenti idézetet figyelmesen és alaposan.

Mi mutatkozik tükrében nem igazi, hanem hamis, mondhatnók így is: álműveltségnek? Más szóval élve: mi benne tudománytalan tudomány? Könnyű a válasz erre a kérdésre. A tudomány az igazságot keresi, tehát mindig igazat is mond. (Vagy bevallja őszintén, ha nem tudja még: bizonyos vonatkozásban mi a tiszta igazság.) Ez az idézet ellenben: hazudik. Hazudja, mintha Petőfi valaha mondott volna hasonlót, mint amit a szájába ad. Azt is hazudja, hogy ugyancsak Petőfi, ha tovább él, megtagadta volna azokat a költeményeit, amelyek az irodalomtudós úrnak nem tetszenek. Általában véve hazug az úgynevezett tudomány, ha lelkiismeretes és pontos ténylеírás helyett jóslásokba bocsátkozik, vagy a tudós alanyi természetű kijelentését vegyíti a száraz és gondos adatközlés kézzelfoghatóságai közé.

Mi a régi, helyesebben elavult az ilyesfajta műveltségben? Az, hogy a tárgyilagos, teljes tartalmat irányzatos, meghamisított, hiányos szemelvények próbálják pótolni. Ezt tudva az ember önkéntelenül is kérdezni és kutatni kezdi: mi oka lehetett rá a tudósnak, hogy ilyesmire vetemedjék? Hiszen Petőfi nyilvánvalóan több és más, mint családi, szerelmes, hazafi és leíró versek írója. Úgy, ahogy összes művei csorbítatlan teljességükben elénk tárulnak, ő a világszabadság, a forradalom és az örökifjúság költője is, sőt legfőképpen és elsősorban az. Márpedig az irodalomtörténész, még ha érveink súlya alatt megtörve vissza is vonná azt, hogy Petőfi, ha tovább él, megtagadta volna éppen ezeket a verseit, azt bajosan tagadhatná, hogy neki ezek a versek nem tetszenek, az ő véleménye szerint ezekben a versekben nem a nemzete vigasztalására rendelt költő beszél, hanem a politikai izgalmaktól zaklatott versíró. Miért mond a tudós ilyeneket vajon? Azért, mert „régi". Ő maga is „régi", az a kor, melyben élt is, „régi", az a korszellem, melyet kiszolgál ezekben a soraiban is, egész életművével is, szintén „régi". Osztályharcos a tudós, saját társadalmi osztályának érdekeit véli védelmezni, mikor az igazság helyett irányzatosan ferdíti és hallgatja el az osztatlan egésznek nagyon lényeges részeit.

Ugyanezért nincs tekintettel a dolgozókra sem. A dolgozóknak drága kincsük Petőfi, hiszen az ő szabadságuknak, az ő forradalmuknak, az ő ifjúi hevüknek és látásaiknak dalnoka. Még ha nem is volna hazug, ha nem is volna irányzatos a tudós tudománya, akkor is hiányos volna, egy olyan új és igaz műveltségnek, mely a dolgozókra is tekintettel van, még ebben a legszelídebb esetben sem volna alkalmas.

Nem is magyar ez a régi, hazug, dolgozókat megvető műveltség. A meghamisított és megcsonkított Petőfi nemcsak dolgozók költőjének kevés, magyar költőnek sem elég, és nem megfelelő. Családi, szerelmi, hazafias és leíró verseket írni meglehetősen nemzetközi gesztusa minden népek és minden idők lírai költőinek. De Petőfi módjára énekelni a világ-

szabadságról, élni egy ifjú szokatlan arányú, de jellegzetes életét, és árasztani maga körül a forradalom légkörét, az jellegzetesen, sajátosan, bélyegesen magyar, mert nem akadt párja, nem volt elődje és nem támadt utódja világirodalomszerte, eddig legalábbis nem támadt. Ami viszont a mi irodalmunkban rokon jelenség a későbbi lírában, Ady és József Attila szabadság-, fiatalság- és forradalom-attitűdje, az bennük kettejükben is szakasztott úgy, mint Petőfiben: a magyarságuk mint jelleg, bélyeg és sajátosság.

Hogy mi az új, a magyar és a dolgozóknak való egy olyan műveltségben, amely még csak ezentúl megvalósulandó, az rendre mind kiderül a későbbiekben. De hogy ilyesmire égetően szükség van, az hadd vált légyen nyilvánvalóvá vagy bebizonyítottá már most, itt elöljáróban, úgy, ahogy a Pintér-idézet tükrére eddigi, négy irányba villantott szempillantásunkat vetettük volt.

II.

De hát, uramfia, milyen lehet egy magyar tudós tudománya, ha nem magyar? Nem szavakkal való játék ilyesmit mondani? Kinek a tudománya magyar, ha a magyar tudósé nem az?

A tudomány jelentős része, de mégis csak egy része az egyetemes, osztatlan, teljes kultúrának, vagy más szóval műveltségnek. A műveltség pedig mindig annak az országnak vagy államnak a szellemi élete, amely országban vagy államban él és hat a szóban forgó kultúra. Az a kérdés, melyik országban vagy államban élt és hatott a szóban forgó tudós tudománya?

Olyan könnyű volna azt írnunk ide, hogy Magyarországon, vagy azt, hogy a magyar államban. De vajon nem csak papírforma szerint volna igazságunk, ha megelégednénk ilyen könnyű, de egyben ilyen felületes válasszal? Volt 1922-ben, volt egyáltalában 1945-ig önálló Magyarország és benne vitathatatlanul magyar műveltség?

Ha mellőzzük azt, amit az imént Pintérben kifogásoltunk, a tudós alanyi természetű kijelentéseit, és csak az adatokra szorítkozunk, meg kell látnunk, hogy Magyarország a mohácsi vész óta egy darabig megpróbált, később csak akart, legkésőbb szeretett volna önálló állam lenni, de ez a törekvése sohasem sikerült neki. Legeslegkésőbb már bele is törődött sorsába, s mikor a múlt világháború után alkalma nyílt az önállóságra, nem élt ezzel az alkalommal. Nemzeti hiúságunk másképpen láttatta talán időnkint helyzetünket, valójában a német-római birodalomnak, később az ennek helyébe lépő Habsburg családi hitbizománynak, legkésőbb a nagynémet Reichnek voltunk, rosszhiszemű volnék, ha azt írnám ide: integráns része, így fejezem tehát ki magam: az egyre tökéletesebben pacifikált gyarmata. Elébb sikeresen támadó, később védekező állásba

szorított, legkésőbb eszkábálássá halkult és értelmetlenedett, de mindvégig becsületes ellenállási törekvéseink ennyi eredményt mégis elértek, sohasem váltunk „örökös tartománnyá", egészen 1945-ig kiégőben lévő vulkán láváján taposott nálunk a hódító hatalom. Gyarmat voltunk. Ez a szenvtelen, száraz, tárgyilagos igazság.

A gyarmat élete nem öncélú. Termékeinek a gyarmatosító hatalomé a haszna, amely annál nagyobb, mennél kevesebb beruházás költsége terheli. Ez a könnyen belátható tétel vezetett a földkerekség minden gyarmatán a gyarmati hadsereg felállításának eszméjére. A gyarmati hadsereg kevésbe kerül, hiszen csak szellemi irányítása, tehát vezér- és tisztikara áll a gyarmatosító hatalom embereiből, altisztjei és legénysége bennszülöttek. Nálunk Magyarországon körülbelül Mária Terézia korában kezdődött meg a gyarmati hadsereg szervezése. 1848 megzavarta a szervezési munkát, amely azonban a kiegyezéstől az első világháborúig mégis végbement, sőt befejeződött, különben 1914-ben mi is úgy viselkedtünk volna, mint a csehek. Az első és második világháború között a gyarmati hadsereg már önállóan is olyan kifogástalanul működött, hogy a közben elhunyt Habsburg-monarchia örökségét örökösödési pör nélkül íratta a jogutód, a nagynémet Reich nevére, sőt zökkenőmentesen installálta be jószágaiba az új tulajdonost.

Természetellenességében is érdekes és izgató jelenség az ilyen bennszülött hadsereg. Tagjai fanatikusabbak maguknál a gyarmatosítóknál. Étük-bérük a gyarmatosító hatalomtól függvén, esküsznek annak igazára és üdvére. Egy-egy bennszülött altiszt hűsége és kérlelhetetlensége majdnem megható, s ha az ember mégis inkább ellenszenvet érez iránta, azt az illető korlátoltságának köszönheti. Pedig igazságtalanok vagyunk így érezvén és gondolkozván. Hiszen relatív lények a föld lakói, s szegény szerencsétlen bennszülött altiszt honnan venné észre, hogy megcsalták, s saját érdekeivel ellentétes célok szolgálatába fogták. Körülötte-mellette az egész világ egyértelmezésű, esetleges másfajta világmagyarázatoktól meg eleve elvették a szája ízét: mielőtt beléjök kóstolhatna, máris undorodik tőlük. A sajtkukac jólértesültségével tengeti életét: a világ kicsi, sötét és túrószagú.

Ilyen körülmények között nem mondhatjuk a műveltségről sem, hogy az a gyarmat műveltsége. Voltaképpen a gyarmatosító hatalom műveltsége volna, de az sem, hanem jóval kevesebb és hitványabb nálánál. Műveltségpótló valami, az anyaország civilizációjának a törmelékei, vagy még találóbb képpel illusztrálva: uraságtól levetett műveltségpótló civilizáció. A gyarmati nép eredeti műveltsége, ha van neki, folklorisztikus fokon teng, a magas műveltség az anyaország fél századdal azelőtti formáit őrzi. Úgy aránylik ez a fajta műveltség az igazihoz, mint például a kétszáz évvel ezelőtt ideköltözött svábok vagy a hazulról még sokkal ré-

gebben elszakadt erdélyi szászok beszéde, életmódja és szokásrendszere az otthoni és mai németek beszédéhez, életmódjához és szokásrendszeréhez. De még ha meg is próbál újulni az ilyen gyarmati kultúra, ugyan melyik forráshoz tódul megtöltőzni? Természetszerűleg a gyarmatosító hatalom kultúrgócpontjait keresi fel, könyveit olvassa odahaza, termékeit vásárolja a helyszínen nyitott üzletekből. Hiszen annak a nyelvét érti, eszejárásában mozog, ízlését szokta meg. Legkönnyebben és legjutányosabban ahhoz is jut hozzá.

A magyar tudós gyarmati helyzetében tehát nem okvetlen, nem a dolog természete szerint, csöppet sem magától értetődőleg magyar, még ha véletlenül magyar is. Sőt éppen azért, mert tudós, tehát legalábbis altiszti rangot visel a gyarmati hadseregben, nem is valószínű, hogy magyar, hiszen a gyarmatosító hatalom zsoldjában él, céljait szolgálja, hihető, hogy esküszik is ennek a hatalomnak az igazára, meggyőződéses, világnézetileg iskolázott – bár bennszülött, mégis – gyarmati katona.

A magyar tudós esetleges, sőt valószínű gyarmati helyzetéből ésszerűen következik az egész magyar tudomány, ebből meg az egész magyar műveltség gyarmati jellege. Valószínű, hogy egész mai magyar műveltségünk gyarmati álműveltség, nem-magyar.

1945-ben új világ kezdődött a magyar életben. Megszűntünk gyarmat lenni, az a hatalom, amely eddig gyarmatosított bennünket, jó időre a maga bajával van elfoglalva, ki is szorult innét, saját határai közé vonult vissza. Kitűnő alkalom ez számunkra, hogy szellemi életünk területén is felszabadulhassunk. Ezért hangsúlyozzuk a magunk részéről is ilyen nyomatékosan, hogy az a műveltség, mely ezentúl a dolgozókra is tekintettel próbál lenni, egyúttal magyar legyen, hamisítatlanul magyar.

Ne sallangos, jelszavas, magyarkodó, vagy éppenséggel faji indulatokat leplezőn, vagy azokból sarjadtan legyen magyar, hanem praktikusan, a való élet számára legyen az, ahogy nyelvünk külön célzatosságtól menten, mindennapi használatunkban magyar nyelv, amely más, mint a többi népek sokféle nyelve, mégis a földkerekség minden egyes pontján egyformán „emberek" egy bizonyos csoportjának, a magyar embereknek a gondolatait, mégpedig a többi emberekkel közös gondolatait hordozza és fejezi ki sajátosan magyar módra. Ha meg akar újulni és gyarmati sorából fel akar szabadulni a magyar ember, egész műveltségét olyan magyarrá kell tennie, amilyen vitathatatlanul és összetéveszthetetlenül magyar a nyelve. Ma nálunk, csak hogy néhány példával illusztráljam a helyzetet, a debreceni reformátusok Nagytemploma azért olyan, amilyen, mert a bécsi Karlskirche olyan, amilyen. Ez nemcsak azért veszedelmes, mert az utánzás mindig érdektelenebb, mint az eredeti alkotás, hanem azért is, mert esetünkben a Karlskirchének még kupolája is van, a debrecenieknek meg építkezés közben elfogyott a pénzük, s a Nagytemplom, így ahogy a szükséghez mérten, de mégis csonkán megépült, művészi szempontból értelmetlenebb épület, mint bécsi mintája. Másik példa. Nálunk a hivatalnokok azért olyanok, mint amilyenek, mert az osztrák, értve alatta a Habsburg-birodalmat, úgy fejlesztette ki a maga hivatalnokéletét, mint ahogy éppen kifejlesztette. Igen, de a mi életünk viszont ezer apró kis vonásával tér el az ausztriai, mondjuk pontosabban, bécsi élettől, s közénk, így ahogy van, nem illik úgy bele a mindennap rendjébe a bécsi módon hivatalnokoskodó tisztviselő, mint ahogy ott nem is beilleszkedett az élet egyéb jelenségei közé, hanem kisarjadt és kihajtott onnan, szervesen, természetesen. Ebből aztán az a sajnálatos körülmény támadt nálunk, hogy mi mai napig a fejlődés akadályának, saját magunk személyes ellenségének érezzük a hivatalnokembert, az is ellenségének tart bennünket, holott széles e világon mindenütt és Ausztriában is, az effajta ember, az ilyesféle foglalkozás az emberi közösségi lét egyik formája, mely vegyesen tevődik egybe jobban vagy rosszabbul sikerült példányokból meg esetekből.

III.

Hogy válhatik magyarrá műveltségünk? Úgy, ha nem mindenokvetlen akar magyarabbá válni, hanem megelégszik azzal, hogy megújul. Már most elárulhatom a titkot, hogy meg viszont akkor sikerül majd újulnia, ha nem mindenokvetlen megújulni próbál, hanem megelégszik azzal, hogy ezentúl inkább lesz tekintettel a dolgozókra, mint eddig volt.

Említettük már, hogy a gyarmati kultúra, éppen azért, mert gyökerei nem a gyarmat talajában vannak, hanem importált valami, az anyaországból hozták s onnan is nyeri utánpótlását, mindig uraságoktól levetett, divatból kiment, elmaradott, a jelenkor használatára nem nagyon alkalmas szellemi fegyver vagy szellemi szerszám. Ezért is mondtuk róla, eszmeváltásunk elején már, hogy „régi", ezért követeljük tőle, hogy égetően szükséges megújulnia. Egy kis fogalmunk már afelől is támadt, mi jellemzi a műveltség elavult formáját. Az, hogy irányzatos, válogat, teljesség helyett szemelvényeket mutat, tehát elhallgat, módosít, ferdít, hazudik, ahelyett, hogy a tiszta, osztatlan, egységes igazságot vallaná.

Nekünk sem volna igazunk, ha olyasmivel rágalmaznánk meg közelmúltunk magyar műveltségét, hogy az nem törekedett valamilyen törmelékműveltség nyújtására, sőt munkálására is. Hiszen, hogy megint egy tanulságos példa segítségével illusztráljam a helyzetet, középiskoláinkban tanították Petőfit, Aranyt, utóbbi időben Adyt is, volt a legfelsőbb iskolai osztályokban olyan tantárgy, amely társadalmi és közgazdasági ismereteket közölt, múltunk ismertetése felölelte legrégibb századainktól legutolsó napjainkig terjedőleg egész felkutatott történelmi életünket. De – amint legelső, tanulságos idézetünk is mutatja – irányzatos, szemel-

vényes, töredékes, nem egészen jóhiszemű volt ez a tájékoztatás. Petőfi, Arany, Ady helyett jólfésült Petőfi, idomított Arany és szobatiszta Ady szerepelt az iskolákban. A közgazdasági és társadalomtudományi ismeretek azzal a végső tanulsággal szolgáltak, hogy egy örök időkre szóló legjobb világ bölcs törvényszerűségének keretében folyik paradicsomi életünk, amelyen veszedelmes is, de meg kár is volna valamit módosítanunk. Múltunk tanulságai ezt a véleményünket még külön megtámogatták, segítették szilárd meggyőződéssé érlelni bennünk annak a hangsúlyozásával, hogy ez a jelenlegi tökéletes világ lassú fejlődés útján, tehát szervesen, saját logikája belső erején állott elő, azt lehetne róla mondani, hogy isteni eredetű. A Jóistennel ugyan kinek volna kedve perbe szállani? Ha pedig mégis – megint csak történelmi tanulság –, jaj annak, aki ilyesmire vetemedni merészel.

Rendes körülmények között lehetetlen lett volna ennek az álló, merev, halott, minden zsendülő erőt eleve mozdulatlanságra nyomasztó világképnek a kialakítása. Mi azonban, mint már megállapítottuk, a XVII. század második fele óta defenzívába szorított gyarmat voltunk, s ez sok minden egyéb között azt jelentette, hogy nálunk az európai fejlődés egyes lépései valójában nem, csak papiroson, elméletben, s ami legszomorúbb és elsőrendűen tartozik ide, csupán szemelvényekben, tehát irányzatosan, eltorzulva mentek végbe. Hogy csak a XIX. század második felét, tehát a közelmúltat hozzam fel példának, nálunk polgári demokrácia, osztályharc, kis népek öntudatra ébredése, a szocializmus fejlődési szakaszai a II. és III. Internacionálé lépcsőin Lenin és Sztálin mai Oroszországáig mindennapjainkban nem tudatosulhattak, tehát nem is élhettek, még kevésbé hathattak. Csak illegális, földalatti, szektárius, törpe (s így korlátolt hatású) minoritás ellenzékieskedésének formáiban tenghettek valahogy. Népünk s értelmiségünk tömegeinek, azt mondhatnók, halvány sejtelmük sem volt róla, mi történik körülöttük-mellettük a földkerekségen 250-300 esztendő óta immár.

IV.

A fejlődés tehát olyan formában ment végbe nálunk, mint ahogy a kisgyerek „vasfoga" félrenő, ha „csontfogát", vagyis kifele kívánkozó tejfogait idejében oda nem adja a mondóka szerint az „egérnek", hogy cserélje ki. Az élet kérlelhetetlen ritmusa nem áll meg, csak következményeinek a megjelenése torzul el. A magyar nép életében e tekintetben az a tény mutatja a torzult formát, hogy értelmiségünk eddigi hordozói, az ún. intelligencia, a középosztálybeli sokiskolájúak műveltsége minimumra csökkent, a szó teljes értelmében elsorvadt, degenerálódott. Ennek következtében vezető rétegeink egyre alkalmatlanabbakká váltak a vezetésre, s valójában is egyre fogytak azok a tömegek, akik jóhiszeműen vezetésükre bízták volna magukat. Így aztán hovatovább megszűnt nálunk a vezetés és a vezettetés egészséges kettőssége, s helyébe a drill, az idomítás, a terror, a diktatúra lépett: a vezetők kíméletlen kényszere és a vezetettek gépies, lélek nélkül való, majdnem állati engedelmessége. Az értelmes élet leszorult a közéletből az illegális alakulások vagy legjobb esetben fedőszervek katakombáiba. A fejlődés kérlelhetetlen törvénye itt is érvényesül: a szociáldemokrata párt és a szakszervezetek tanfolyamain, pártiskoláiban, szemináriumi munkája közben új értelmiség fejlődött ki, csak, természetesen, kedvezőtlenebb körülmények között, mintha ugyanez a folyamat a középiskolák padjain és az egyetemek laboratóriumaiban, tudományos intézeteiben, katedrái körül játszódhatott volna le. Olyanná vált vezetőrétegnek, mint a tejfog miatt deformálódott gyerek „vasfoga". Az egyetlen olyan értelmiségi réteg volt, mely lépést tartott a művelt világ fejlődésével, mely ideológiáját úgy fogalmazta meg, hogy ki-ki azt értette egy-egy fogalmon, amit azon mainapság világszerte értenek. De egyrészt jogbiztosító papiros nem volt az így nevelt értelmiséginek a kezében, amely megengedhette volna neki, hogy kellően felkészülve, ténylegesen részt is vehessen a vezetésben, másrészt egész műveltségének harcias volt a jellege (a dolog természete szerint), amely arra kitűnően megfelelt, hogy ellenzéki szerepben politizálhasson, de kormányzásra nem a legszerencsésebb formában képesített. A középiskolának és az egyetemnek a jellegéből következik, hogy az formájában végső fokon kormányzásra készít elő. A reform után kiáltó hibája sohasem ez a természete az iskolának, hanem az a másik jellege: hogy mikor kiket készít erre elő.

V.

Megérkeztünk eszmeváltó utunk végállomására. Régi gyarmati műveltségünk alapvető hibája tehát valóban az induláskor előre sejtett negatívum volt: a gyarmati élet civilizációja, a Herrenvolk* érdekeit szolgálván, nem volt tekintettel a kulikra, a páriákra, a jobbágyokra, a proletárokra, egyetlen közös szóval jelölöm: a bennszülöttekre, ami itt egyúttal azt is jelenti: a dolgozókra.

Az új magyar műveltség akkor születhetik meg igazán, ha elsősorban ezen a bajon segít. Megnyitja a kultúra kapuit a dolgozók ezrei előtt. Ez a legsürgősebb reformgesztus. A többi egy darabig még várathat magára. Mert ha ez nem történik meg, száz másféle történhetik, mégsem történt semmi. Mit jelent ez a gyakorlat síkjára vetítve?

Nem egyedül csak az alkalomnyújtást. Fontos, persze hogy fontos és sürgős: a dolgozók hadd lehessenek mindenütt ott, ahol műveltség sze-

* uralkodó, felsőbbrendű nép – *a szerk.*

rezhető. De nem elég, ha ott vannak, ha beszélnek, ha mutogatnak, magyaráznak nekik, szellemi értelemben foglalkoztatják őket. Az is fontos, hogy *értsék* a szót, az ábrát, a jelt, a tennivalók értelmét.

Ne vegye hát tőlem senki rossz néven, ha ezt teszem a második helyre, ezt a követelményt. Baj volt, sőt bűn volt, hogy eddig kevés embert részesítettek nálunk kultúrában. De éppen olyan baj volt és bűn volt, hogy akiket közel eresztettek a műveltség kincsestárához, azok se töltőzhettek meg belőle igazán, mert nem tudták a módját. Nem értették a közvetítő jeleket. Nem érthették, mert nem az ő nyelvükön szólt. Nem magyarul szólt. Műveltségünknek előbb egyetemessé, aztán magyarrá kell válnia. De nem egymás után, hanem egyidejűleg. Mert az nem megoldás, hogy amit eddig tízezrek nem értettek, tehát nem tehettek igazán magukévá, azt ezentúl milliók ne értsék, következésképp szintén milliók ne tehessék igazán magukévá.

De még csak ez sem a végső megoldás. Nem elég az sem, ha valamit értek. Az is fontos, hogy érdekeljen engem, amit megértettem. A régi magyar műveltség, az 1945 előttről való, azért is volt olyan unalmas, emészthetetlen, végeredményben elsajátíthatatlan, mert avult volt, nem a ma találós kérdéseire adott választ, nem a holnapot segített felépíteni, hanem a tegnapelőtt halott és visszahozhatatlan szép álmait kérődzte vissza. Az új magyar műveltségnek, ha hatni akar, időszerűnek is kell lennie.

Most már minden lényeges vonás kéri a maga megvalósítását. Tennivalónk tehát ennek megfelelően hármas irányú.

a) Időszerűvé kell tenni műveltségünket, azaz össze kell kötnünk a századok folyamán egyre mélyülő szakadékot a XVII. század eleji még tényleges és a jelenlegi már csak papírformájú műveltség között. Át kell tehát értékelnünk minden kulturális fogalmat, mely azóta született, s köztünk jelentése annyira bizonytalan, hogy nem kél erejéből semmiféle élet. Az igazi kulturális fogalom: érvényes, vagyis valamilyen formában hat és terem. A papiroskultúrának csak erőtelen jelszavai vannak. Új magyar enciklopédiára van szükségünk.

b) Magyarrá kell tenni műveltségünket. Meg kell tanulnunk elfelejtett kulturális anyanyelvünket, mert csak annak segítségével fejezhetjük ki maradéktalanul és őszintén a bennünk élő belső kultúrát. Ez a belső törekvés fordítja figyelmünket egyre jobban néptudományunk, folklórunk felé. Nem az idő kerekét akarjuk visszafordítani, nem visszaprimitívesedni akarunk, csak azt szeretnénk, hogy egész műveltségünk gyökeres magas műveltséggé fejlődjön, úgy ahogy József Attila-Ady-Arany-Petőfi költészete és Bartók-Kodály zenéje kivirágzott költői és zenei anyanyelvünkből, a népköltészetből és parasztzenéből.

c) Demokratikussá, a dolgozókévá kell tennünk műveltségünket: a tömegek műveltségévé. A görög nép megtette ezt a maga akkori tömegeivel (a rabszolgákat abban az időben még nem vették emberszámba, kulturálisan tehát nem is törődtek velük). Ugyanez a görög nép ráakadt a titok nyitjára, hogyan lehetséges ez. *Tudom,* ezt a fogalmat így fejezi ki: *láttam* (ojda). Azt tudja az ember, amit ha csak egyszer is, egy pillanatig is életében maga előtt látott. A régi magyar kultúra a szó mindkét értelmében *képtelen* kultúra volt. Az emberek beszéltek, beszéltek egymás között, egymásnak róla, közben nem láttak maguk előtt semmiféle képet, ami annak a jele volt, hogy maguk sem értik azt, amiről beszélnek. Ezért is van úgy tele mondanivalónk elvont, absztrakt fogalmakkal. Ha azt akarjuk, hogy a jövőben műveltségünk a dolgozók millióinak közkincsévé váljék, *konkrétabbá,* felfoghatóbbá, megérthetőbbé, képesebbé kell átfogalmaznunk irodalmi, művészi, tudományos nyelvünket és társadalmi szokásrendszerünket.

Tennivalónk van hát temérdek, de tennivágyásunk ereje is napról napra fokozódik. Nyugodtan dolgozhatunk a holnap elé. Műveltségünk holnapra minden bizonnyal megújul, magyarrá lesz, és a dolgozók millióinak közkincsévé egyetemesedik.

Az értelmiség mint megbékélt működő kollektív faktor

Népdalok, népi táncok, népszokások, nyelvjárások

I.

1914 tavaszát Bécsben töltöttem. Diákoskodtam, németül tanultam, éltem világomat. Három kisleány vidám kacagása tette derűssé különben elég egyhangú életemet, félig-meddig rokonleányok voltak, annak a fiatal orvosnak unokahúgai anyagi ágon, ki nekem viszont apai ágon volt édes unokatestvérem. Tegeződtünk is a kisleányokkal, akik közül különben Anny hatodik gimnázista volt, Ili ötödik gimnázista, Gréti pedig gondtalan, még dedóba sem járó, három esztendős földreszállott angyal. Magam harmadéve bölcsészkedtem már az idő tájt.

Éldegéltünk, mint galamb a búzában, közben szinte észrevétlenül ránk köszöntött húsvét másodnapja. – Meglocsolom őket, gondoltam, hát jóelőre fel is szerelőzködtem jószagú vízzel, fortélyos szerszámokkal, amelyek meglepetésszerűen öntik nyakon a gyanútlan fehércselédeket. Volt nekem ilyesmi még tavalyról, Pestről. Beállítottam a familiához, elvégeztem feladatomat, vártam, milyen szép hímes tojást kapok érte. Hármat legalábbis.

– Bist total verrückt, Schandor, sikoltozott Anny megbotránkozva.

– Meschüge, bömbölte Ili tömören ugyan, de annál vésztjóslóbban.

Gréti nem nyilatkozott, csak nevetett. Neki egyelőre tetszett ez a merőben új játék.

Igen, hát erre bizony nem számítottam. Náluk nem szokás húsvétkor locsolódni. Nem csinálnak hímes tojást. Úgy kellett számos bocsánatkérés és jámbor kimagyarázkodás közt elmesélnem, hogy az én szülőfalumban ilyenkor némelyik legény, aki komolyan veszi a dolgát, belefekteti szíve választottját a vályúba, s úgy húzza rá a vedérrel a jéghideg vizet, mint delelőkor a gulyakútból a szomjas jószágnak. Megértették, hogyne, nem volt semmi hiba attól fogva, de azért határozottan benne lógott a levegőben az az érzésféle aznap és közöttünk, hogy csak „kis hibával" vagyok szakasztott olyan ember, mint ők.

Engem már akkorára humanistává neveltek egyetemi tanulmányaim, elnézően mosolyogtam rajtuk. Annyit azonban meg kellett jegyeznem, és végérvényesen tudomásul kellett vennem az eset kapcsán, hogy az „egyetemes emberi" fogalmi jegyeit valahogy úgy kell egyszer összeválogatnom: individuális természetűek közül ne legyen benne az, kinek milyen színű a haja vagy a szeme vagy a bőre, kollektív természetűek közül meg az ne legyen benne, ki milyen nyelven beszél, ki milyen szokások közt nőtt fel, s több efféle.

Aznap – mai napig emlékszem rá – sokat forgolódtam ágyamban elalvás előtt, s mindegyre ez a délelőtti incidens nyugtalanított. – Hiába, mégis mások, mint mi – tűnődtem. Nemcsak abban, hogy náluk nem divat a locsolódás. De miközben velem úgy kötődtek otthon kisgyerekkoromban, hogy mondjam csak, de gyorsan ám: *iszik magyar, mert jó nyár jár rája,* ezeknek azt kellett nyelvbotlás nélkül gyorsan mondani: *sechs zerquetschte Zwetschken.* Én ilyeneket tudok, hogy: *nyolc, üres a kis polc, kilenc, Kisferenc, tíz, tiszta víz,* ők eme fajtát: *Zweimal drei ist sechs, das Giegerl ist ein Fex, hat hohen Hut und langen Schuh und noch 'nen dicken Stock dazu.* Én úgy tudom a kiolvasó mondókát: *egy, kettő, három, négy, te kis kutya, hová mégy,* ők emígy: *achtzehn, neunzehn, zwanzig, die Russen gehen nach Danzig.* Mikor az ő öt ujjukon kezdte mesélni a mamájuk, hogy *das heisst der Daumen, der schüttelt die Pflaumen,* úgy végződött a mese, a kisujjukról szólván, hogy *der isst sie ganz allein,* a mi hüvelykünk is *„elment nyulászni",* de a mi mesénk úgy tudta a kisujjunkról, hogy *„ennek semmi se maradt..."* És így értesültünk eddig a világról hol egyformán, hol kisebb-nagyobb eltéréssel, hol ketten kétféleképpen, fel egészen odáig, hogy szerintünk az ördög, *Lucifer,* diametrális ellentétbe került az Úrral, és dacol vele: *Hol a tagadás lábát megveti, Világodat meg fogja dönteni;* szerintük nem olyan merev az *ördög, Mefisztofelész,* mert az mondja: *Von Zeit zu Zeit hab' ich den Alten gern, und hüte mich, mit ihm zu brechen.* Nem, nem, nem szabad itt

sem sematikusan, sem felületesen gondolkodni. Az „egyetemes emberi" úgy esik valahogy ezeken az eltéréseken túl, vagy fölül, hogy közben egy nagy testvéri öleléssel ezeket az eltéréseket is mind magához szorítja, magában foglalja, sőt jelenti is.

II.

Ez a régi élményem úgy rázódott most emlékezetem legaljáról legfölülre, hogy időszerűvé vált, és jelentőségében meg is nőtt valamicskét. Egyre többet emlegetik ugyanis sajtóban, szónoklatokban, beszélgetés közben a „népi" szellemet, s ezzel kapcsolatban, méghozzá szabadművelődési vonatkozásban ismételten érte már szó a mi házunk elejét is. Minek az a sok népdal, népi tánc? – mondják a gáncsoskodók –, sok más egyéb szépség van a világon rajtuk kívül. Nem jó egyoldalúságba esni, túlságba vinni valamit, akármilyen értékes is. Szép program felkarolni a parasztot, de munkásság is van a világon. Különben is, mi az, hogy „népi"? Tulajdonképpen annyi, mint „völkisch". És máris megfogamzik a gyanú, megfogalmazódik a vád: nem egyéb mindez, mint fasizmus új köntösben. Vérmítoszteremtő, sovinizmusra nevelő, végeredményben gyűlölködést szító, ellentétet teremtő fasizmus. Még osztályharcot is hirdet a falu meg a város között a népiesek és urbánusok két táborba osztó, egymással farkasszemet nézető jelszava.

Azzal kezdem a vád elleni védekezést, hogy teljes mértékben elismerem az igazát is, a jogosultságát is. Egyének, csoportok, sőt tömegek úgy lejtik vagy lejtetik a népi táncokat, daloltatják a népi nótákat, rajonganak a parasztért, hangsúlyozzák, sőt túlhangsúlyozzák az ellentéteket és különbségeket falu meg város, paraszt és munkás, magyar és nem magyar, kelet és nyugat, sláger és Bartók, cigány és Kodály, tangó és csűrdöngölő közt, hogy az csakugyan eszébe juttatja az embernek, valahány rossz hangzású jelzőt csak kitermelt áldatlan emlékezetű tegnapunk és tegnapelőttünk. Van ebben a magatartásban minden, ami szemnek és orrnak kellemetlen: osztályharc, reakció, felekezet elleni izgatás, fasizmus, hazug romantika, irredenta, illuzionizmus, búsmagyarkodás, vagy amit akartok. Sőt még más egyéb is van benne, amire a „mozgalom" kritikusai nem is igen szoktak gondolni, lévén francia mondás szerint még a bűnnél is nagyobb valami: hiba. Egészen gügye és bárgyú naivitás is van benne helyretyutyutyuzáson kívül és túl, összeszorított fogakon keresztül szűrt fogadkozó szitkozódáson kívül és innen. Minek nevezzem egyébnek azt a vállalkozást, mely meg nem történtté próbál tenni több száz éves kultúrtörténelmet, régen kinőtt gyerekruháiba akarja visszaerőltetni és belegyömöszölni az időközben felnőtteket, s általában véve elhiszi azt, hogy a természet, nem ismervén és nem tűrvén ugrást, belenyugszik holmi hatalmasnak tervezett, de kevés energiára kapcsolt hátrafelé szökellésbe.

Mert körülbelül ilyesmit tartanak valószínűnek mindazok, akik tiszteletreméltó csökönyösséggel le akarják szoktatni értelmiségünket, munkásságunkat és parasztságunkat XX. század eleji formáiról abban a reménybben, hogy mind a három tényezőnk rövid időn belül cseremisz nótákat dúdol majd eddigi dalai helyett, sárközi hímzésű ruhába öltözik, hódmezővásárhelyi fazekasremekből oltja szomját, kanásztáncot lejt, és megszokott bútorai helyett stilizált kemencepadkára vagy faragott fejőszékre telepszik, ha napközben megfáradt, és pihenni óhajt. Én például magam részéről erre az ábrándos hiszékenységre talán még a „völkisch"-népiesség fogalmának jelszavasditöltésénél is jobban haragszom, mert kártékonyabbnak és negatíve ugyan, de hatékonyabbnak is ismertem meg amazt emennél.

Nincs nekünk ezekkel semmi „közösségünk".

III.

Pedig mi is barátai vagyunk a népdaloknak, népi táncoknak, népszokásoknak, sőt annak is, hogy a nyelvjárását ne szégyellje senki emberfia. Csak az indoklásunk más, és a célkitűzésünk eltérő. Hol is kezdjem, hogy se meg ne unják, se félre ne értsenek?

Kezdem talán azon, hogy mi itt Magyarországon általában véve magyarok vagyunk. Ha ezt az egyébként vitathatatlan tényt valaki úgy értelmezi, hogy magyarnak lenni vér kérdése, tehát az a magyar, akinek az ősei ezer esztendővel ezelőtt Ázsiából jöttek ide, vagy az a magyar, aki aláveti magát az ezeresztendős, magyar vér súgta misztikus parancsoknak, s akkor nem baj, honnan és mikor származtak ide az ősei, csak zsidók ne lettenek légyen ezek az ősök, mert akkor kizárt dolog, hogy engedhessenek e titokzatos parancsoknak – hát ez fasizmus. Ha meg valaki úgy értelmezi a magyarságot, hogy az semmit se jelent, az nem fasiszta, de egyszerűen nincs igaza. Annak, hogy magyar vagyok, igenis, vannak konzekvenciái, csak nem azok, amelyeket a fasizmus emleget.

Egyik ilyen konzekvenciája, hogy magyarul beszélünk. Magyarok vagyunk, nem azt mondjuk arra a bútordarabra, amelyről eszünk vagy amelyen írunk, hogy *Tisch* vagy *table* vagy *stol*, hanem azt, hogy *asztal*. Magyarnak lenni tehát sok minden eddig még nem tisztázott egyéb ismérvein kívül azt jelenti röviden, asztalnak mondani azt, amit nagyon sokan Tischnek vagy másnak mondanak.

Ez az egyszerűnek látszó tény természetesen sokkal bonyolultabb valami a maga valóságában és teljességében, mint amilyennek így kapásból, első intrádára látszik. Aki magyar, az nemcsak másnak mondja a dolgokat, mint aki nem magyar, hanem másképpen is mondja. A magyar emberre akkor is ráismernek más nyelvközösségben, ha nem magyarul, hanem németül, franciául vagy oroszul beszél. Akkor is, ha nem beszél,

hanem ír. Ez utóbbi esetben két áruló jel is tanúskodik ellene. Vagy az eszejárásáról ismernek rá, vagy a színtelenségéről. Első esetben arról, hogy másformán ír, mint ahogy azon a nyelven írni szokták, második esetben arról, hogy utánoz másokat, s nem mond semmi érdemlegeset.

Ez a más meg ez a másképpen sok ezer sokmindenféléből tevődik össze, meg se lehet mondani, mi mindenből. De tagadhatatlan, hogy: van. Van a más is, meg a másképpen is. Nem az a fasizmus, hogy az ember ezt elismeri és igazodik hozzá, nem az az antifasizmus, hogy az ember homokba dugja a fejét előle, letagadja, és úgy viselkedik, mintha nem volna. Az a fasizmus, ha az ember erről a tényről úgy nyilatkozik, mintha ez a tény és hozzá hasonló tények elválasztanák az embert az embertől, holott éppen ezek teszik lehetségessé, hogy ember az emberrel találkozhassék, ember az embert megismerhesse és megérthesse. Fasizmus az hirdetni arról, ami az embert *jelöli*, hogy *megbélyegzi* az embert, hogy ami az ember *értékét adja, leértékeli* őt.

Azt a tényt, hogy a magyar ember a Tischt asztalnak mondja, nem lehet se egyféle-, se másféleképpen kitudni a világból. Nem lehet rá se azt mondani, elég baj az neki, se azt, nem fontos, mindegy az. A németek köztudomásszerűen hajlamosak a fasizmusra, mondtak is olyanfélét, már abban az időben, mikor még fasizmus nem is volt, hogy a nem indogermán nyelvek tökéletlenebbek az indogermán nyelveknél, s az akkori européer magyarok váltig röstelkedtek is nem indogermán anyanyelvük számos tökéletlensége miatt. (Nincs a főneveinknek „nemük", az igéknek ablautsoruk, bezzeg a német nyelvben der a Löffel, a kanál, die a Gabel, a villa, és das a Messer a kés, hozni bringen, hozott brachte, hozva gebracht.) Az, hogy én nem így mondom: ich habe es gehört, hanem így: hallottam, nem tökéletlenség, hanem tény és való. A fasisztáknak tehát így nincs igazuk. De az imént említett másik társaságnak meg úgy nincs igaza, hogy nem mindegy, mit mondok, és hogy mondom. *Hallottam* vagy *hálotam*, nem „egykutya".

Nem fasizmus tehát fontosnak tartani azt a problémát, hogy ha már egyszer magyarul beszélünk, hát beszéljünk magyarul. Nem fasizmus hangsúlyozni, sőt szorgalmazni, sőt életünk egyik gyökérkérdésének tekinteni azt, hogy *hallottam* magyarul van, *hálotam* meg nincsen magyarul.

Azt hiszem, abban mostanra már megegyeztünk, hogy ez *a hallottam-hálotam* példa csak szimbolizálja azt a sok ezer mindenfélét, ami együttvéve jelenti azt a tényt: jól van magyarul, és nincs jól magyarul. Most még csak azt szeretném, ha meg tudnám értetni mindenkivel, hogy nem fényűzésképpen ragaszkodunk mi ehhez a sokak szerint nem is olyan fontos tényhez, hogy ha már egyszer magyarul beszélünk, hát beszéljünk magyarul. Nem soviniszta magyarkodásból hangsúlyozzuk ezt, hanem egyetemes emberi érdekből. A magyar embernek nem könnyen

levetkezhető, szervetlen járuléka az, hogy magyarul beszél, hanem egyetemes embervoltának eleme. A magyar beszéd segítségével fejezi ki önmagát, a magyar beszéd segítségével gondolja el az emberiség számára közölnivalóját, a magyar beszéd segítségével szolgálja az emberiség egyetemes érdekeit. Nem szebb vagy több vagy különb ez, mint a német vagy a francia vagy az orosz beszéd, egyszerűen: olyan, amilyen. Ki-ki olyan kalappal köszön, amilyen van neki. Ez a mi kalapunk, hát ezzel köszönünk.

IV.

Egyszerű tény volna ez így önmagában véve, ha nem kereszteznék egyéb tények, s nem bonyolítanák ezáltal. A magyar beszéd, a magyar nyelv azonban több és más, mint a magyar érintkezésmód pszichologikuma és a magyar ember eszejárásának a logikuma. Történelmi fejlődés eredménye is a magyar nyelv, s esete ezért bonyolult eset.

A magyar emberek összessége, a magyar nép egészen 1945-ig a német-római birodalom, majd jogutóda, a Habsburg-monarchia, végül a német „Reich" gyarmati népe volt. Kultúrája tehát nem itthoni gyökerekből sarjadt, és nem is onnét táplálkozott. A magyar nyelv sem olyanná fejlődött, mint fejlődhetett és fejlődött is volna, ha nem így áll a dolog. Tele van idegen elemmel. Fordításnyelv.

Még így is egyszerűbb az eset, mint amilyen a valóságban. Az is csak féligazság, hogy a magyar nép gyarmati nép volt, s a magyar nyelv ennek megfelelőleg ilyen idegen elemmel telítődött fordításnyelv. A teljes igazság az, hogy a magyar nép sohasem nyugodott bele gyarmatosításába, hanem ellenállott. Nem élhetett önálló életet, de mindig akart azt élni, és meg is próbált így élni. De persze nem engedték, tehát nem is tehette háboríthatatlanul. Nem gyarmat volt Magyarország, hanem örökös harctér. Kultúrája és nyelve is ilyen alakot öltött idők folyamán. Ami mármost a magyar nyelvet illeti, az is ilyen felemás. Van népnyelvünk, az itthoni talajból önnön gyökereivel sarjadt és táplálkozik. Magas kultúránk azonban nem ezzel a nyelvvel él, mert magas kultúránk már gyarmati képződmény. Annak azonban egyrészt nincs is gyökere, másrészt otthon van a gyökere, nem nálunk.

Nem volna ez baj, hiszen például a bolgárok is elfelejtették régi nyelvüket, sőt Angliában a velsziek is, s egy másik nyelven érintkeznek azóta egymással, s közlik gondolataikat az egyetemes emberiséggel. Az a baj, hogy mi erre, úgy látszik, nem vagyunk hajlamosak, mert nekünk csak a magunk módján jut eszünkbe valami érdemleges, olyan, amivel másoknak is szolgálhatunk. Példa erre zenei életünk. Addig, míg Bartók és Kodály népzenei kutatásai bele nem oltották magas kultúránk zenéjének szelíd vesszejét népzenénk vadhajtásának alanyába, tudomásul sem vették a többi népek, hogy nálunk zene, sőt zenekultúra van. Mióta ez megtörtént, meghallották, sőt hallgatják muzsikával közölhető mondanivalónkat, azóta az egyetemes emberiség közkincsévé lett az, ami ezen a téren „magyar".

Nem tudom ennek más magyarázatát adni: a muzsikusok egyéni mondanivalója, úgy látszik, nem a maguk individuális egyéni tulajdonuk, teljes egésszé, mások számára is átvethetővé annak a rezonanciának a segítségével válik, amelyet az a kollektívum szolgáltathat, amelyben az egyén él. Az egyén tehát sikeresen csak saját kollektívumának formáival fejezheti úgy ki magát, hogy mondanivalóját az egyetemes emberiség is megértheti és vállalhatja.

Magyar nyelv, magyar muzsika: a magyar kollektívum formavilága. A magyar nép felszabadulása politikai téren azt jelenti, hogy a kollektívum minden egyes tagjához el kell juttatnunk a függetlenséget, mert eddig elnyomva, kizsákmányoltan éltek a kollektívum tagjai. Társadalmi téren a szabadságot kell megnyerniök a kollektívum tagjainak, mert eddig egyes társadalmi osztályokat más osztályok rabságukban tartottak, vagy osztályharc dúlt egyrészt a feudálisak és tőkések, másrészt csak papíron felszabadított jobbágyok és munkások között. Kulturális téren ott van szükség a gyarmati sorból való felszabadulásra, hogy az egyéni mondanivaló a formák segítségével megkapja a kollektívum rezonanciáját, s így az egyetemes emberiség közkincsévé válhasson.

Mennél magyarabb formát ölt a mi kollektívumunk kultúrája, annál egyetemesebben válik emberivé. Sajátságos ellentmondás. Pedig csak a dialektikus feszültsége teszi ilyen aforizmaszerűvé. Hiszen ha nem így volna igaz, a középkor kísérlete bizonyult volna annak, és ma egyetemesen latin nyelvű és latin ízlésű lenne az egyetemes emberi kultúra. Nem így történt, jeléül annak, hogy nem így igaz. Az egyén is úgy adhat többeknek, másoknak érdemlegesen, ha önmagát adja (önmagában őszintén az embert), a kollektívum is saját formáinak törvényszerűségében mutathat valamit az egyetemes emberiségnek.

V.

Mi azért figyelünk nagyon a népnyelvre, népszokásra, népi táncra, népdalra, mert ezek őrizték meg leghívebben és legmegbízhatóbban a magyar kollektívum formavilágát, azonkívül a dolog természete szerint ezeket nem is szennyezte úgy a német-római gyarmatosító hatás idegen elemekkel, mint magas kultúránkat. Formára vonatkoztatva: tartalmilag gazdagabb, formailag tisztább, tanulmányozásra, tehát felszabadulási törekvéseink számára alkalmasabb, mint akármelyik más területe kulturális életünknek. Nincs ebben semmi ködös romantika. Szerintünk az értelmiség nem tud, mert nem is tudhat magyarul. Nem tudhat, hiszen nem

volt alkalma megtanulnia. A magyar kollektívum magas kultúrája nem adott, nem is adhatott erre alkalmat neki. Eddig módja sem volt ilyesmire. Nem volt független, nem volt szabad, csak mint forradalmár juthatott hozzá. Tömegeiben bizony semmi esetre sem.

De most hozzájuthat, most módja volna rá. Ezért beszélünk mi is anynyit népnyelvről, népszokásról, népi táncról, népdalról: a magyar kollektívum formavilágáról. Hogy politikai és társadalmi felszabadulásunkkal egy időben magas kultúránk is felszabadulhasson, s mi magyarok is eredményesebben szolgálhassuk ezentúl az egyetemes emberiség érdekeit.

MEGBÉKÉLÉS SZOMSZÉDAINKKAL

Hiszen magyar, oláh, szláv bánat
Mindigre egy bánat marad.
(Ady)

Románok között

I.

1910-11-ben Tirolban voltam császárvadász-önkéntes*. Az úgynevezett önkéntesiskolát az északtiroli Hall in Tirolban végeztük el, gyakorlati kiképzésre, századhoz a déltiroli Tionéba kerültünk, olaszok közé, nem is a magunk tiroli császárvadászezredéhez tettek bennünket, hanem egy cseh Feldjägerbataillon vendégszeretetének váltunk élvezőivé. Harmadmagammal fogadtunk közös szállást, egy végzett gazdász, egy román ügyvéd és én, a tizennyolc esztendős, nemrég maturált fiatal gyerek. Debrecen vidéki létemre egy kicsit sok volt nekem a rámszakadt nyelvi problémák tarkasága és súlya. Egyszerre ennyi minden ostromolt: a könyvek és színházak irodalmi német nyelve, a tiroli dialektus, az úgynevezett hadseregnyelv, az irodalmi olasz, a tionei ladin, a cseh, és lakótársam anyanyelve, a román. Én magam addig magyar anyanyelvemen kívül más nyelvet csak olyan mértékben hallottam, amekkorára Debrecenben, a reformátusok kollégiumában ilyesmire mód és alkalom adódhatott. Édeskeveset, majdnem semmit.

Lakótársaim közül a román ügyvéd volt az idősebbik. El lehet képzelni, mekkora respektussal viseltettem iránta, hiszen a fiatalabbikat, az okleveles gazdát is tiszteltem módfelett. Mikor lesz még nekem oklevelem, neki meg máris van. Az ügyvéd nálánál is idősebb és konszolidáltabb.

Hát így tessék tudomásul venni a helyzetet. Adva van egy fiatalember meg egy idősebb úr, akit amaz a rendesnél is jobban tisztel és becsül. Azonkívül a megadott fiatalember naponkénti közelharcot vív egy fél tucat idegen nyelvvel, hellyel-közzel bizony élethalálharcot, hiszen a kardbojtja függ attól, hogyan fékezi meg az arméedeutsch vadcsikaját a vesze-

* Az osztrák-magyar monarchia hadseregében az érettségizett fiatalok a kötelező sorozás előtt „egyévi önkéntesi" szolgálatra jelentkezhettek; maguk választhatták meg csapattestüket, és ott tartalékos tiszti kiképzést kaptak, saját költségükön – *a szerk.*

delmesen közeledő tisztivizsga végzetes napjáig. (Azért tempózom így, mert cifra dolog következik.)

Ilyen körülmények között egy este a monarchia etnikai tarkabarkaságáról esik szó. Úgy emlékszem, én voltam a ludas, keservesen kifakadtam, miért nem tehetem le magyarul a vizsgát. Az ügyvéd arca egészen elsötétült a panasz hallatára.

– Kölyök (ezt a nevet adták nekem, hatványozott kiskorúságomra való tekintettel), ne légy szemtelen. Adj hálát az Istennek kedvező sorsodért.

Eleinte azt hittem, tréfál, s tódítani akartam a tréfáját. De rendreutasított.

– Okosabb embernek tartottalak, kölyök. Kezet kellene csókolnod Ferenc Józsefnek, hogy kidedóz, és a végén kénytelen leszel németül érteni. Az legalább világnyelv.

– Miért mondod azt, hogy „legalább"?

– Azért, mert nekem meg magyarul kellett megtanulnom, vagy akartam, vagy se. Hát mi szükségem lesz nekem, mire megöregszem, magyar nyelvre, mondd?

Roppant sértődött ábrázatot vághattam, hangosan felkacagott a láttára.

– Ide figyelj, kölyök. Ez az öreg Ferenc József nem húzhatja sokáig. Máris azt rebesgetik róla a rossz nyelvek, régesrégen meghalt, csak nem merik neki megmondani. A monarchia pedig az ő halála után darabokra hull, Erdély mindenestül Romániához kerül, de ha az egész nem is, Fogaras mindenesetre, s azt szeretném tudni, mire lesz jó nekem attól fogvást, hogy ilyen jól beszélek magyarul.

Valami nagy keserűség sütött a szavából, inkább éreztem, mint értettem, haragudni mindenesetre elfelejtettem rá e miatt a keserűség miatt.

– Sokat szenvedtél az idén, kölyök, figyeltelek. Megbűnhődted a múltat s jövendőt meggondolatlanságod miatt, hogy otthagytad az áldott jó tepertő és kolbász klasszikus hazáját, és idecsámborodtál, ahol senki sem érti egyetlen vakkantásodat sem. Kínlódsz, küszködsz, hogy el ne felejtsd a pogány szavakat: der Lauf, der Aufsatz mit dem Korn, der Kasten mit dem Zubringer és a legvégén die Putzrequisiten, ugyebár, a nyavalya majd kitör, míg bemagolod, s a végén sem tudod, melyik hogy hangzik magyarul, nemde?

Csendesen bólintottam. Ő nekihevülve folytatta:

– Szakasztott így voltam én a gimnáziumban, tudod-e? A nyavalya majd kitört, míg megtanultam magyarul: Törtet törttel úgy osztunk, hogy az osztandó számlálóját és nevezőjét megszorozzuk az osztó reciprok értékével. Aztán tudtam jelesre mindent, de ma sem tudom, hogy kell ezt a szabályt románul mondani.

Felnevetett nyersen, hangosan.

– Elszavalom neked, ha kívánod, a *Toldi* négy első énekét szóról szóra még ma is, és alig ismerem a román költészetet. Csevegek románul, de csak mindennapi kifejezésekkel, amelyek otthon, gyerekkoromban rámragadtak. Jogi dolgokról tárgyalni csak magyarul vagyok képes igazán, általános műveltségem szókincse is magyar: folyékonyan, szépen kizárólag csak magyarul tudok társalogni, előadni, fogalmazni is. Ó, ha sejtelemmel bírnál róla, kölyök, mennyire gyűlölöm emiatt a magyar nyelvet, hogy utálom a magyarokat, még téged is utállak, pedig te szeretsz engem, és amúgy is jó kisfiú vagy, nem érdemled tőlem. Mégis, mégis...

Végigvágta magát a kereveten, betemette fejét a díványpárnákba, patakzott a szeméből a könny, és üvöltözött, mint egy eszeveszett:

– Kutyák, kutyák, elraboltátok tőlem az anyanyelvemet!...

Dermedten bámultam rá, új és rémítő volt számomra az egész jelenet. Hiszen Debrecenben csak magyarok laktak, s nekem hasonló panaszokról addig fogalmam sem volt, nem is nagyon lehetett. Látni se igen láttam addig románokat, nemhogy a szenvedéseikről tudtam volna. Még inkább nehezteltemformán rájuk, mert igen bemártotta őket nálam Rákosi Viktor az *Elnémult harangok*-ban. De ez a neheztelésem is csak mondvacsinált volt, egyrészt az élményalapja hiányzott, másrészt Rákosi Viktor zsenije sem hatott reám túl robusztusan és felettébb meggyőzően.

II.

Később felokosítottak, hogy történelmi jogon mienk Erdély, no meg kultúrfölényünk jogán is a mienk. Sajnos, a kontinuitás elméletét sohasem tartottam elég meggyőzőnek, de kultúrfölényünket valószínűnek tartottam. A regátbeli románok sokkal tovább éltek török hódoltság állapotában nálunknál, a kultúra hosszabb utat volt kénytelen megtenni hozzájukig, és jóval későbbi időben. Életmódjuk primitívebb a miénknél fent a hegyek között, a Kárpátokon túl meg pláne. Az analfabéták arányszáma jóval magasabb náluk, mint nálunk. Mikor az impériumot az első világháború után átvették Erdélyben, meglehetős nehézkesen és elég tökéletlenül ment a berendezkedés, stb., stb. Elhittem a kultúrfölényt, s mintha fátyolfüggöny ereszkedett volna ettől a hiedelemtől közém és a románok közé, soha többet nem találkozhattam későbben velök. Éppen emiatt kezdtem sejteni, hogy aligha hazugság nélkül való az egész feltevés. Ilyen hermetice elzáró erejük csak hazugságoknak lehet.

Nehogy valaki kétségbe vonhassa e kijelentésem teljes komoly voltát, sietek ideírni, hogy tudományos és gyakorlati megfigyelésem szerint egyaránt: ember és ember találkozásának előfeltétele az erosz, egyiknek a másik felé kölcsönösen áradó vágya. Jugoszlávokkal, csehekkel azért találkoztam, mert vágytam velük találkozni, románokkal azért nem, mert vélt kultúrfölényem miatt nem volt értelme, hogy találkozzam velük,

ezért nem is óhajtoztam soha ilyen találkozóra. Ismételten hangsúlyozom azonban, hogy jó ideje már hazugságnak orrontottam e hermetikusan elzáró, vágyakozást sorvasztó feltevést.

Érdekes következményei lettek ébredező, majd egyre jobban megbizonyosodó gyanúmnak. Először is minden tanítványom, aki elhitte azt a tanításomat, hogy a Dunavölgye egységes folklórú terület lévén, a lélek közlekedőedény-törvénye alapján a szellemi élet egésze szerint is egységes, tehát nekünk meg kell ismernünk és meg is kell szeretnünk egymást, itt lakó népeknek, nem északi vagy déli szlávul kezdett tanulni, hanem románul. Ennek az „egyoldalúságnak" egy bizonyos idő elteltével tudatosan és tervszerűen kellett végét szakítanunk. Jómagam egyszer csak sorozatosan kezdtem meghívásokat kapni Erdélybe, ahol azelőtt sohasem jártam, s ahová azelőtt soha senki sem hívott. Végül megismerkedtem egy kicsit a román irodalommal és a román népzenével is, egyikből sem ismervén addig a szó szoros értelmében semmit sem.

Eljött aztán a dolgok rendje szerint annak is az ideje, hogy egész komolyan farkasszemet nézzek kultúrfölényünk kimérájával is. Ez hozta meg teljes felszabadulásomat, s azt hiszem, ez rendezte véglegesen viszonyulásomat is a románokkal. Kiderült, hogy egyikünknek sincs kultúrfölénye másikunk rovására. Ez rendkívül megnyugtató jelenség. Egy későbbi együttmunkálkodás lehetőségének úgyszólván egyetlen elképzelhető előfeltétele ez a tökéletes parataxis.

A dialektikus sarkítás szinte minden egyes vonatkozásban felfedezhető. A mi kultúránk német kölcsönzés, régebb ideje megkezdődött, egyetemesebb, és kevesebb a porlási százaléka, mert szomszédos kultúrából való. Az ő kultúrájuk francia kölcsönzés, nemrég kezdődött, de erőteljes ütemű, nem tehénkedik úgy reájuk, mint reánk a német, ám porlási százaléka jóval nagyobb, mert Páris messze esik Bucureştitől, és nem is szomszédos vele. Nálunk a tudományos, gazdasági, művészi, társadalmi életnek több a tradíciója, náluk viszont több az egyéni iniciatíva és a speciális román jelleg. Nem annyira franciák ma már, mint kezdetben, s mint amilyen németek vagyunk mi még mindig. Mi hamarabb kiszabadultunk a török hódoltság érdekszférájából, ők balkánibbak, ennek fejében azonban nálunk teljes végzetességében befejeződött a gyarmatosítás folyamata, ők meg akkor kezdtek európaiasodni, mikor már kifejlődött a kis népeknél is a nemzeti öntudat, s így kultúrájuk, ha fejletlenebb is, gyökeresebb a mienknél. A két kultúra úgy viszonylik egymáshoz, mint a városi ember lelkialkata a falusi emberéhez; amelyikben több a részletek finomsága, abban több a neurotikus gátlás is, amelyik meg primitívebb, egyúttal ösztönösebb és robusztusabb is.

III.

Az a vonás, mely kultúrfölény valahai lehetőségét is illuzórikussá teszi részünkről és számunkra, kultúrájuknak a mienknél szolidabban gyökeres volta. Ők sohasem voltak annyira gyarmatai a franciáknak, mint amilyen fokon német gyarmat voltunk mi. Mindazonáltal náluk is volt Párizsimádat és a gall szellem majmoló utánzása, csakhogy már kigyógyultak ebből a nyavalyából. Ennek következtében egész kultúrájuk tájszerűbbé, szervesebbé, sajátosabban románná természetesedett. A miénk kvantitatíve több, az övék kvalitatíve érvényesebb.

A mi földreformunk például jelenleg nagyobb arányú az övékénél, de ők már a múlt világháború befejeztével megcsinálták a magukét. Azonkívül szervesebb az övéké, hiszen elméleti megalapozása az 1907-es moldvai parasztlázadástól datálható: ennek vérbefojtása után kezdenek komolyan foglalkozni Radu *Rosetti* (Pământul, stăpâni şi săteni din Moldova = Moldva földje, földesurai és parasztjai c. művében) és Dimitrie *Gusti,* akkor még iaşi egyetemi tanár a parasztság helyzetével. Érvényereje is nagy ennek a földreformnak, hiszen már a rá vonatkozó ígéret helytállásra késztette a menekülő román hadsereget, s Moldva így menekült meg a német megszállástól a mărăşeşti csata következtében.

Mint harmadik szervesen összefüggő láncszem következik annak a szociológiai tudományos iránynak hatalmas arányú kibontakozása, amelyet a moldvai lázadás váltott ki, és amely az 1918-as földreformot előkészítette. A Román Szociológiai Intézetről van szó (Institutul Social Român) és annak folyóiratáról, az Archiva pentru ştiinţa şi reforma socială-ról (A társadalmi tudomány és reform gyűjteménye). Azóta már, pontosabban 1920 óta a bucureşti egyetemen tanít Gusti professzor, az ő fáradhatatlan szervező erejének köszönhetjük az intézetet is, folyóiratának vaskos köteteit is évenként.

Negyedik láncszem a falukutatás. Ez 1925 óta folyik, a Román Szociológiai Intézet és a bucureşti egyetem szociológiai szemináriuma közösen csinálják. A gyűjtött anyag 1938 óta jelenik meg kötetekben. Egy-egy falu monográfiája több nagy kötetet megtölt, eddig három falu anyagát tették közzé, egy Hunyad megyei, egy fogarasi és egy délmoldvai faluét (sorban: Clopotiva, Drăguş, Nerej).

Ötödik láncszem a folklorisztikus gyűjtés nagyobb arányú megindulása és a gyűjtött anyag erősebb tempójú publikálása. Az Academia Română (Román Tudományos Akadémia) hatalmas könyvsorozatot indított a román népélet ismertetésére. Többek között Bartók Béla első folklorisztikus-zenei monográfiája is ebben a sorozatban jelent meg 1913-ban (a Cântece poporale Româneşti din Comitatul Bihor, Ungaria) a fekete-Körös-völgyi román nép zenei életéről. Ezen a ponton aztán igazán nehéz

volna a mi kultúrfölényünkről beszélni, hiszen a Magyar Tudományos Akadémia népzenei gyűjtése még ma, 1947-ben is kiadatlanul hever és porosodik. Az akadémia gyűjtéséhez hozzájárul még a Román Zeneszerzők Egyesületének és a kultuszminisztériumnak a gyűjtése. Ezek együttesen háromszorta nagyobb anyagot gyűjtöttek össze, mint mi, s magyar gyűjtő (Veress Sándor) bevonásával ők kezdeményezik a moldvai csángók dalainak fonogramfelvételeit is, pedig ez már igazán a mi feladatunk volna.

A folklór és a néprajz egyéb területein is szorgalmasan gyűjtenek. Nekik már van a stockholmihoz hasonló skanzenjük, mi emlegetni is csak félve merünk ilyesmit. Népi hímzés, szövés, faragás, ikonfestés, a román népművészet egész garmadája látható Bucureştiben is, Kolozsvárt nemkülönben (Muzeul artei naţionale amott, Muzeul etnografic emitt).

Magas művészetük különösen az építészet terén keresi örvendetes mértékben és sikerrel folklorisztikus gyökereit. Nálunk Lechner Ödön és Kós Károly épületein mindig érzik valami kigondoltság vagy enyhe egzotikus mellékíz, ők már nemcsak templom- és középület-építésükbe, de lakóházaikba is vittek bele határozott nemzeti stílust, mely a nagyvárosban is természetesen hat, és mégis sajátosan román. (Igen jó példa erre a kolozsvári nagy katedrális, ennek a művészeti iránynak egyik legszebb alkotása.)

A múlt század végén irodalmuk is mutathatott fel három nagy klasszikust. Jon *Creangă* a próza, Mihail *Eminescu* a líra, Jon Luca *Caragiale* a dráma terén alkotott örökbecsűt. Ady Endre és Móricz Zsigmond boldog birtokában engedjünk meg nekik nagylelkűen legalább annyit, hogy Caragiale darabjainak színszerűsége, darabjai dikciójának pedig színpadszerűsége olyan természetesen és akkora közvetlenséggel eleven, hogy az még nálunk is ritka és hatásos. (Saját megfigyelésem: Debrecenben 1945-ben sorozatosan adták a Năpasta-t, a színészek játéka és dikciója meglepő erővel érvényesült még a fordításon és a szereplők szögletességein keresztülütve is. A szögletességeket nem bíráló éllel említem, de a román népéletet egyik színész sem ismerte autopszia alapján. Nyilván a színszerűség elánja röpítette a darabot, nem sztárjáték, nem is rendezői ügyeskedés.)

Történettudományunk nem vethet egymás szemére semmit. Náluk a dákoromán, nálunk a hun–magyar kontinuitás elmélete kísért. Megmondta pedig már – nekünk legalább is megmondta – boldog emlékezetű Móra Ferenc, ha nem is erre, de egyéb tendenciózus tudományos ténykedésre vonatkoztatva, hogy Attila apánk sírját csak megtalálni lehet esetleg, de megkeresni bajos, sőt lehetetlen. Legfeljebb arra következtetek mégis, hogy mi voltunk az ábrándosabbak, mert nálunk a történeti irányzatos tudományoskodást a nyelvtudomány is megsínylette, szorítkozván majdnem kizárólagosan hangtörténetre (mert helynévkutatás közben csak erre volt szükség), náluk hatalmas nyelvatlasz is született közben, s egyéb termékeny munkaközösségek is létesültek.

Vegyük hozzá mindehhez még azt is, hogy náluk sokkal többen tudnak magyarul, mint nálunk románul, hogy tanítóképzésüket Barabás Endre már 1914-ben különbnek találta a mi preparándiáink eredményeinél, hogy az ő líceumaik francia rendszerűek, érettségit pótló baccalaureátusuk is francia mintára megy, hogy a líceum 5. osztályába csak szelekcióval juthatni fel, tehát a mi általános iskolánk náluk régebbi idő óta nem újság, és akkor talán nem emlegetjük többet fennyedén kultúrfölényünket.

Ne is emlegessük, nincs ilyen. Van egyéb emlegetni valónk. Valaha a XVII. században még éreztünk valamelyes felelősséget a tőlünk keletre lakó népek kultúrmissziónálása iránt, mi, „az európai kultúra keleti bástyája". Az erdélyi fejedelmek románra fordíttatták a bibliát, abban a korban az volt a legmodernebb és legmagasabb rangú kultúrtett. Az erdélyi fejedelemség megszűntével ez a missziós tűz kialudt, kulturális kapcsolatunk előbb ellanyhult, később teljesen meg is szűnt Romániával. És érdekes, mintha a kapcsolatok megszűnése óta várakozó álláspontot foglaltak volna el a románok, a reformáció kései utórezgései tapasztalhatók különösen parasztrétegükben egy idő óta. Sok vallásos szekta dolgozik körükben lelki ébredésükön, részben kötetlen formában, részben az ortodox egyházon belül. (Az ostaş-mozgalom tagjai például legtöbb helyen bennmaradnak az ortodox egyházban, vagy legalább is ortodox jellegű szabadegyházakként működnek tovább.) Megjárjuk, ha egy szép napon román evangyélisták kezdik meg az ébresztgetést közöttünk, akik elég restek és lelkiismeretlenek voltunk közibéjük nem menni az örömüzenettel. Az ortodox görögkeleti egyház vezetői közt is sok régi és kipróbált harcosa van a demokráciának, köztük elsősorban hadd említsük meg Gala Galaction bucureşti teológiai professzor nevét.

IV.

Alighogy végérvényesen és teljes-tökéletesen lemondtam elmémben és szívemben kultúrfölényünkről, kopogtat valaki dolgozószobám ajtaján, s engedelmet nyervén a belépésre, beköszönt hozzám Avram Todor, a bucureşti egyetem magyar lektora, a Tudományos Akadémia könyvtárosa, egyébként középiskolai tanár is egyben.

Elkezdtünk beszélgetni. Nem éreztem semmiféle kultúrfölényt, nem érzett ilyesmit, úgy vettem észre, ő sem. Elolvasta, nem sokkal megjelenése után az én *Csucsai front* című pedagógiai regényemet. Ennek kapcsán egy darabig pedagógiai problémák érdekeltek bennünket. Aztán egy budapesti egyetemi hallgatóra fordult a beszélgetésünk sorja, aki

jelenleg ösztöndíjas a bucureşti egyetemen, tudományos értelemben véve Avram Todor a gyámja, ki meg valahogy úgy került az én buzgó és szűnni nem akaró noszogatásaim következtében. Végül a budapesti román-magyar szép napoknak örvendeztünk, és annak, milyen szeretettel vették körül a Lónyai utcai gimnáziumban a román miniszterelnököt az egykori szászvárosi diákok, jórészt iskola-, kisebb részben osztálytársai.

– Mikor a Mocsáry Lajos Kollégium megnyitásán a velünk jött temesvári román csoport román táncokat kezdett járni, mondta Todor megindultan, kibuggyant a könny a szememből. Éppenúgy, mint nemrégen Bucureştiben, mikor székely és magyar népdalokat hallottam énekelni magyaroktól. Itt nem nyílt meg a föld a táncolók lába alatt, ott nem szakadt ránk a tető a fortissimók erejétől. Itt magyarok tapsoltak a román táncok láttára, ott románok a magyar nóták hallatára.

Avram Todor nemsokára elbúcsúzott tőlem, s másnap délután visszavitte a különkocsi Bucureştibe, ahonnét elhozta. Már eltelt azóta valamelyes idő, érezhettem volna, mégsem éreztem semmiféle kultúrfölényt, úgy látszik, nem fogok recidívázni. Igaz, hogy pontosan megint csak azóta nem rettentem fel éjszakának évadján legédesebb álmomból egyetlenegyszer sem, pedig azelőtt, nem tagadom, elég gyakran álmodtam a fogarasi fiskálissal, önkéntestársammal, ahogy ott hentereg a kanapén, párnába fúrja a fejét, és azt üvöltözi felém, hogy elloptam tőle az anyanyelvét.

Jugoszlávok között

Mikor először életemben jártam jugoszlávok, közelebbről horvátok közt – nem közéjük mentem, átutazóban voltam náluk csak –, az egyik vasúti állomás fehér táblájáról ezt a nevet olvastam le: Kőrös. A fővárosuk pályaudvarán is ez a szó díszlett: Zágráb. Nem túlságosan tűntek fel akkor nekem, hiszen csak az iskolás tudásomat igazolták. Már az elemiben megtanultam, hogy Belovár-Kőrös megye székhelye Kőrös, Zágráb megye székhelye Zágráb. Mikor másodszor és harmadízben utaztam Horvátországon keresztül, már nem emlékeztem rá egészen biztosan, cseréltek-e helyet közben dupla felírások, s így arra sem mernék megesküdni, melyik név volt elöl, melyik hátul, lehet, hogy rosszul rémlik, de mégis úgy rémlik, mintha a két út közben helycsere történt volna, s első ízben ezt olvastam le a tábláról: Kőrös-Krizsevci, Zágráb-Zagreb, másodízben ezt: Krizsevci-Kőrös, Zagreb-Zágráb. Legutoljára, de még mindig az első világháború előtt már csak horvát nyelven volt kiírva: Krizsevci, Zagreb.

Akkor mind a két állomáson voltam, tehát kétféle kiírást obszerváltam meg: az államvasútit, Zagreb drzsavni kolodvor, és a délivasútit, Zagreb juzsni kolodvor. Legeslegutoljára megint kettős felírást találtam a nagyállomáson, egy cirill betűset, meg egy latin betűset.

Érdekesek az emberek. 1915 nyarán a varazsdini kórházban feküdtem sebesülten és betegen, már lábadozófélben voltam, mikor egyszer estefelé szóba kerültek ezek az állomási felírások. Bal oldali szomszédom magyar ember volt, a jobb oldali horvát. Véletlenül mind a hárman középiskolában tanárkodtunk, foglalkozásunk közös volta mint embereket is közelebb hozott egymáshoz. Magyar pályatársam roppant fájlalta, hogy eltűntek a magyar feliratok az állomások oldaláról. Említettem, mennyire közömbös voltam ezzel a problémával szemben, mikor először jelentkezett egyéni életemben. Ekkor már nem voltam közömbös iránta. Horvát kollegám nem elegyedett a vitába, mi ketten horgoltunk keményen össze rajta, magyarok.

Neki sok érve volt, nekem csak egy. Ő a társország fogalmából indult ki, és Szent Lászlót emlegette, én mindössze ennyit kérdeztem tőle: – Hogy esne az neked, ha a Keleti pályaudvar oldalára ez a felírás volna biggyesztve: Ofen-Pesth? Tudod, hogy kezdődött az Arany Ábécé: Amit nem kívánsz magadnak, te se tedd embertársadnak.

Magyar cimborám morgott ugyan még valamit arról a bizonyos három megyéről, amelyeket Deák Ferenc odaadott a horvátoknak azoknak a területeknek a fejében, melyek a kiegyezéskor nem tartoztak Magyarországhoz, egyébként azonban a régi Horvátország integráns részét alkották, de aztán elhallgatott. Annál beszédesebb lett azonban a horvát. – Hogy én komolyan úgy gondolkodom, ahogy az imént mondottam? Mondjam csak még egyszer, hadd hallja, mert a magyarok nem így szoktak beszélni. És meséljek arról, de kiadósan ám, hogy jutottam el ilyen szokatlan, már tudniillik magyaroknál szokatlan felfogásra.

Hát én meséltem. Elmondtam neki három történetet az életemből. Az első arról szólt, hogy 1914-ben minket már elindítottak a harctérre, tizenkilences győri magyar közösbakákat, de útközben visszafordult velünk a vonat, s észak helyett délnek kanyarodott. Valami nézeteltérés támadt Zagrebben (így mondtam: Zagreb, horvát kollegám hálás fejbólintással nyugtázta figyelmességemet) a horvátok és szerbek között, minket magyarokat parancsoltak oda a rend és nyugalom helyreállítására. Nekem kellett a hosszú vonatról kaszárnyákba szállítani azt a temérdek batyut, amivel annyi ember kimozdul hazulról: kora délutántól hajnali három óráig veszkődtem vele. Az utcán állítottuk meg a szekereket, képzelhetni, milyen sötéten néztek rám a horvátok, szerbek egyaránt, azért is, hogy kényszerfuvarba parancsolom őket, azért is, mert egyenruha van rajtam, azért is, hiszen nem értjük egymás nyelvét.

Úgy kezdődött a barátkozás, hogy minden kocsis mellé két baka ült feltűzött szuronnyal, töltött puskával. A kocsis káromkodott, a járókelők öklüket rázták titkon a bakák háta mögött. A gyerekek versenyt futottak a szekerekkel, és becsületsértő kifejezéseket kiabáltak utánunk.

De aztán mégiscsak a gyerekek segítettek rajtunk. Kíváncsiak voltak, körülvettek bennünket, bámészkodtak, nézték, hogy rakodunk. Volt köztük egy pár magyar gyerek is. Ezeknek a segítségével szóba álltam a többivel. Kettős hasznát láttam egy-két tolmácsomnak. Aznap délután egész határ horvát szót és kifejezést eltanultam tőlük, volt aztán nagy nevetés, mikor azonmód beszélni próbáltam nyomorúságos szóbőségemmel és még idétlenebb fráziskészletemmel. Mindegy, meg volt törve a jég. Amit tudtam, magam mondtam el, kerékbe törve az új nyelvet, amit nem tudtam, nyelvmestereim és egyben tolmácsaim adták tudomására a gyerekseregnek. A kocsisok visszakerültek, annyian lettek, hogy egy-egy társaság közben mindig pihent, azok is karikába vették vidám kaszinónkat. Kiderült, hogy a gyerekek igen jó szövetséges csapat, a felnőttekkel már ők barátkoztattak nagy egyértelműséggel össze előbb engem, később a bakákat is. A másik fordulónál már lekerült a szurony a puskáról, a harmadiknál leeresztettük a ravaszt, a negyediknél én már gúlába akartam rakatni a fegyvert is, s mai eszemmel sem cselekedném egyébképpen, de azt a jelenlévő altisztek nem vállalták, hát nem erőltettem. Egy bizonyos. A kaszárnya körül lakó gyerekek megvitték a hírét a pályaudvar körül lakó gyerekeknek, ha én voltam a napostiszt, és sok volt az ácsorogni való időm a kaszárnya előtt vagy a gyakorlótéren, s azok olyankor rendszeresen megviziteltek, folytatták a barátkozást. Két-három hivatásos fuvaros is barátságosan integetett le a bakról, ha későbbi napokban véletlenül keresztezték egymást útjaink. Ez történt 1914 késő nyarán.

1915 késő tavaszán meg az történt, hogy Varazsdinszke-Toplicén katarális tüdőgyulladást és mellhártyagyulladást kaptam. Én voltam a második számú lakója egy olyan fürdőhotelnek, mely egész télen zárva volt. Két dolog ment igen könnyen benne: halálosan átfázni, s mikor már ágynak esett az ember, elhagyatva heverni benne napokig úgy, hogy másik embernek se híre, se hamva. Akár éhen is pusztulhatna benne az, aki nem szokta még meg a méltatlan bánásmódot.

Az egy szál, penzióból előrángatott, félig siket, félig vak öreg katonadoktor nem hallja persze a hörgéseket, könnyű hűlést konstatál, sorsomra hagy. Napok telnek, állapotom súlyosbodik, tizenegy óra tájt, éjfél előtt elvesztem az eszméletem. Késő délelőtt van, mire megint ráocsúdok a létő világra. Hát egy kis hétesztendős lányka ül az ágyam mellett egy széken illedelmesen, tekintetét egy pillanatra sem véve le rólam. Mikor észreveszi, hogy szót lehet érteni velem, bemutatkozik, és informál a legszükségesebbek felől.

– Pucika vagyok, és anyuka azért ültetett ide, hogy ha felébred a beteg bácsi, mulattassam.

– Hát ha azért ültettek ide, akkor mulattassál.

– Tessék választani. Mesélhetek anyukáékról, öcsikéről, vagy a babámról. Melyik érdekli inkább a beteg bácsit?

– Menjünk talán sorjában. Mesélj előbb anyukádékról, és így tovább.

– Anyuka a szomszéd szobában van, ahol mi lakunk, és sárga rézkarikákat varr a plédünkre, hogy ideakasszuk a beteg bácsi ágyához a falra, mert a fal nagyon hideg. Apukám belovagolt Varazsdinba pezsgőért, mert a doktorbácsi azt rendelt a beteg bácsinak, de itt olyan nincs.

Apródonkint megtudtam minden. Pucikáék, a harmadik számú beteg családja, tegnap este érkeztek a szomszédságomba. Apuka domobranszka-, vagyis horvát honvédőrnagy volt, sebesült, utókezelésre vezényelték ide. Mikor már megsokallta kínos köhögésemet, behatolt hozzám, látva eszméletlenségemet, orvosért szalajtott. Ismét látva az öreg doktor elesett voltát, a szomszédbeli hotel üdülőbetegei közül kerített egy másik katonaorvost, az állapította aztán meg pontos diagnózissal, mi a nyavalyám. A fürdőtelepen felvadászott egy üveg pezsgőt még az éjszaka folyamán belémerőltették, délelőtt újabb üvegért lovagolt be az őrnagy. De nemcsak pezsgőt hozott, hanem mentőkocsit is, azon Varazsdinba vitetett be, s úgy kerültem én két hónappal ezelőtt ebbe a kórházba, ahol most ezeket elmesélem. Az őrnagy úr felesége magyar asszony, a gyerekei is magyarul beszélnek. Ez volt a második számú élményem Horvátországban.

A harmadik számú élményem, amit el akarok mesélni, nem Horvátországban történt, és nem is horvát a hőse. Egy katonai főreáliskolában bízták rám, mint az egyik nemzetiségi nyelvet, a magyar nyelv tanítását. A növendékeknek csak egy töredéke tudott magyarul. Két csoportban oktattam őket, kezdők és haladók csoportjára osztván a társaságot. Az egyik növendék vonakodott a haladók csoportjába menni, azzal az indokolással, hogy nem tud jól magyarul. Behívattam a századirodába, négyszemközt kérdeztem meg tőle:

– Miért mondja magáról, hogy nem tud magyarul, mikor tud?

Egy darabig tagadott, de aztán megtört, és most megrendítő jelenet következett. A komoly, serkedő bajszú fiatalember leborult a földre, átölelte a térdemet, és kifogástalan magyar nyelven elkezdett rimánkodni, hogy ne áruljam el.

– Tessék nézni, főhadnagy úr. Hármas kitüntetéses vagyok, második az osztályomban. Édesapám tudta jóelőre, hogy idead, a negyedik gimnáziumot Karlsburgban végeztem, osztrák helyen. A nevem sem magyar hangzású. Senki sem tudja, hogy magyar vagyok. A rangban utánam következő magyar fiú huszonvalahányadik, pedig a kisujjában több van, mit egész magamban. De róla tudják, hogy magyar, hát nem jöhet a rang-

sorban feljebb. Ha el tetszik árulni, én sem maradhatok „der Klassenzweite".

A horvát kollega sokáig némán hallgatott. De aztán átmelegedett a hangja, és ezen a meleg hangon válaszolt.

– Értelek. Azt akarod mondani, hogy inter duos litigantes tertius gaudet.*

– Azt. Látod, az elébb valami olyat állapítottál meg, hogy magyaroktól még nem hallottál ahhoz hasonlót, amit az imént tőlem hallottál. Sok magyarral beszéltél már eddig életedben?

– Őszintén szólva, nem. De mindenkitől azt hallom róluk, hogy gyűlölnek minket.

– Én még csak nem is tagadom, hogy ilyenformán áll a dolog. De nekem például használt az, hogy közétek kerültem, s többőtöket megismertelek. Használt az is, hogy van köztetek jó egynéhány, akinek le vagyok kötelezve olyan nagyon, hogy életben maradásomat is horvátoknak köszönhetem. Legjobban azonban az használt, hogy rájöttem: nem saját érdekeink tragikus egybefonódásából következik kölcsönös gyűlölködésünk, hanem uszított és uszít egymásra egy harmadik, idegen érdek, a monarchia, vagy mondjuk így, Ferenc József uralkodócsaládi érdeke. És én elhatároztam, hogy nem uszulok többet. Itt a kezem.

Kezet fogtunk. Nem tudom, horvát szaktársam él-e, hal-e azóta. Én azonban, akár tőle függetlenül, tartom a szavam mai napig. Szeretem hinni, hogy ő is a magáét.

Csehszlovákok között

I.

1918 első felében a hranicei (akkori nevén mährisch-weisskircheni) lovassági hadapródiskolához vezényeltek tanárnak, a vele egy fedél alatt működő főreáliskolához pedig óraadónak. Hadirokkant voltam, két mankón jártam, jutott időm szemlélődésre, olvasásra, tűnődésre, azelőtt meg nem igen jutott. Így történhetett, hogy én bizony csak akkor, s akkor is egy morava-ostravai újságból értesültem arról a – mint utóbb megtudtam – meglehetősen ismert tényről, hogy a csehek igénylik tőlünk Szlovákiát. A szóban forgó újságban ugyan még nem is esett szó egész Szlovákiáról, csak egynéhány felvidéki vármegyét emlegetett, de még így is nagyon megdöbbentett a hír.

* két veszekedő közül a harmadik örül – *a szerk.*

Úgy tessék ezt elképzelni, hogy egy Debrecen vidéki fiatalembert ebben a bizonyos pillanatban serkentett fel hirtelen erőszakkal valami kívülről rárontó hirtelen hatás a milléniumi mákonyos álomból. Kimondhatatlan keserűség és méreg kezdte fojtogatni torkomat. Az ebédnél a tiszti kaszinóban cseh származású tartalékos főhadnagy volt a jobb oldali szomszédom, civilben maga is gimnáziumi tanár, tehát kolléga. Az átellenes szomszédom meg az iskolaorvos volt, szintén cseh ember, ezzel viszont a muzsika iránt érzett közös vonzalmunk barátkoztatott össze szorosabban. Ő hegedűs volt, én zongorista, egy harmadik cseh barátom vendégszerető házában szoktunk együtt hangversenyezni, annak meg a felesége énekelt igen csinosan, kissé gyönge, de nagyon iskolázott hangon. Nehezen vártam a közös ebédre hívó jelt. Alig ültünk asztal mellé, azonnal meginterpelláltam mind a két jó cimborámat:

– Hogy is állunk azokkal a vármegyékkel?

Egyikőjük sem politizált különösképpen, természettől is békességes hajlandóságúak voltak. Azonkívül igazán jó, őszinte pajtásságban éltünk idáig, s baráti érzelmeink kölcsönösek lehettek, mert csak nagyon nehezen bírhattam őket szóra. Végre mégis kiviláglott a beszédjükből annyi, hogy igen, vannak ilyen törekvések, emelődött újabban ilyen igény.

– No jól van – nyugtáztam a válaszokat –, ha így áll a dolog, hát így áll. De azt mondjátok meg most már őszintén, lelketekre: ti ketten emeltek-e ilyen igényt velem szemben, nektek vannak-e ilyen törekvéseitek?

Ez már nehezebb kérdés lehetett (most utólag azt is látom, hogy igazságtalan kérdés volt, az akkori közjogi helyzetben még 1918-ban is, és Morvaországban is), mert hosszú hallgatás következett utána. Hosszú hallgatás után azonban mindketten igennel válaszoltak. Igenis, vannak ilyen törekvéseik, emelnek ilyen igényt. Ők ketten is úgy gondolkoznak, mint a többi jó cseh: cseheknek és szlovákoknak egy államban a helyük háború után. Lélekben az entente keretek között küzdő cseh légiókkal tartanak mind a ketten.

Hadd írom ide, hogy másképp éreztem irántuk már akkor is, mint a magyar intelligencia zöme. Igazat adtam nekik, mikor verni kezdett a hír felőlük, hogy a „hore ruki" regimentek* megtagadták az engedelmességet Ferenc Józsefnek. Az volt a véleményem, jól teszik, ott folytatják, ahol a XVII. század elején a fehérhegyi csatánál abbahagyták. Mi is okosabban tennők, ha követnénk példájukat, s ott folytatnánk, ahol 1849-ben Világosnál abbahagytuk. Személy szerint kitörése óta nem éreztem magamé-

* *hore ruki* – „kezeket fel"; az I. világháborútól a csehek országuk önállósulását, tehát a monarchia vereségét várták, ezért az orosz fronton egész cseh csapattestek mentek át feltartott kézzel az oroszokhoz – *a szerk.*

nak Ferenc József legújabb háborúját. És mégsem hallottam ki két barátom szavából a testvéri hívogató kiáltást. *Sőt ellenkezőleg.*

Milyen érzések kergették bennem egymást, leírhatatlan. Pedig kívülről is meg lehetett érezni a forróságukat. Későbbi vitánk hevében egyszer csak rátenyereltem az ezredorvos kezefejére. (Úgy látszik, roppant bensőséges hangú érvelés kísérő gesztusaképpen.) Az ettől hazafiból nyomban szakemberré józanodott.

– Neked lázad van. Mégpedig magas. Hogy lehet ez? Ilyen hirtelen!

Egyébre nem emlékszem, lefordultam a székről, úgy cipeltek fel ők ketten harmadik emeleti lakásomra üggyel-bajjal, ájult állapotban. Másnap délfelé ocsúdtam fel újra e létő világra. Egész éjszaka ők virrasztottak mellettem, rakták fejemre és szívemre a jeges borogatásokat, egymást váltva. Ébredésem pillanatában éppen a tanár aludt valamicskét a hencseren, és az orvos bóbiskolt az ágyam szélén. Mikor felébredtem, hőmérőt nyomott a hónom alá. Kisvártatva kihúzta onnan, megnézte, és örvendezve konstatálta:

– Most már láztalan vagy. Az éjjel negyvenegyig feltornáztad bizony a higanyt. Te, én azt hiszem, ez volt az az úgynevezett spanyol*, amiről annyit kezdenek újabban beszélgetni. Te voltál az első fecske nálunk.

Valószínűleg igaza lehetett, mert később sohasem estem e divatos nyavalyába, körülöttem-mellettem meg mindenki megkapta. Ellenben több is és más is lehetett, mint spanyol, mert én azon az éjszakán abban a lázas állapotban elfelejtettem csehül, pedig addigra már elég jól megtanultam. Tömény gyűlölet vert fészket bennem minden és mindenki iránt, ami és aki cseh. Nemcsak beszélni felejtettem el, érteni is. Előbb az élőszót, aztán az írottat. Az ezredorvost meg a tanárt kínosan kerültem attól a naptól fogvást. Az ezredorvos érzékeny lélek létére sértődötten vissza is vonult, s többet nem muzsikáltunk együtt. De a tanár az egészséges és robusztus szellem nagylelkűségével csak nevette ezt az erőlködést, időnkint belémkarolt, s erőnek erejével kivitt a fák közé vagy a mezőre filozofálni, ahogy ezeket a kényszersétákat emlegetni szerette.

II.

A cseh forradalom kitörésekor Kassára helyezett a hadügyminisztérium az ottani katonai főreáliskolába. Oda is utánam jöttek a csehek, bevártam őket leszerelés után, lévén civil állomáshelyem is Kassán. Az ottani állami reáliskolának voltam civilben a tanára.

Különös élet szakadt rám. Sem azelőtt nem voltam italos ember, sem azóta nem élek alkohollal. Nem vagyok absztinens, sem kékkeresztes, nem

* „spanyolnátha", az 1918-19-ben Európa-szerte sok áldozatot követelő súlyos influenzajárvány – *a szerk.*

elvből nem iszom, nem is egészségi okokból tartózkodom a szesztől. Azoknak, akik e tárgyban kérdezősködni szoktak tőlem, azt szoktam válaszolni, intenzív szellemi életet élek, telítve vagyok „spiritusszal", nincs szükségem egyéb narkotikus szerre. Azért beszélek erről a szigorúan véve mégiscsak magánügyemről ennyit, hogy annál nyilvánvalóbb legyen életem folyása kassai szakaszának a szó szoros értelmében veendő „különös" volta.

Kassai tanár koromban ugyanis egyszer csak minden átmenet nélkül kezdtem el részegeskedni. Direktorom sem vetette meg a bort, nem mondom, a helyettese is megitta a jót, néhány premontrei barát kollegám, akikkel összecimboráskodtam, szintén hasznát vette a rend híres pincéjének, s valamennyien együttvéve segítették bennem a könnyen táncba vihető Katót sűrű egymásutánban megforgatni, de hiábavaló lett volna mindez, ha én normális lelkiállapotban vetődöm Kassára. Hiszen míg a katonai főreálban tanítottam, három hónap alatt, nyárspolgári életet éltem. Mióta a csehek bent vannak, azóta temetkezem mámorba, azóta kell valami, ami elkábítson.

A Hranicéből magammal hozott ellenérzés, ami hamu alatt hamvadozott idáig, hirtelen lobbot vetett. Nem bírtam a józanságot, nem állottam az ébrenlétet. Egyetlen elviselhető lelkiállapot volt számomra: kábultan, félig alva, enyhe öntudatlanságban kóvályogni, szinte lebegni egy valószínűtlenül értelmetlen világban. Az én eddigi világomba nem illettek bele a csehek Kassára, csak ebben a mámoros, fejetetején libikókázó, furcsa képben nyertek valamelyes elfogadható logikát. Kétféle érzelem fogott el felváltva. Hol vak düh rázott, valahányszor arra kellett gondolnom, hogy Rákóczi fejedelem városában idegen hatalom katonái korzóznak, hol minduntalan elfakadtam ríva: vége az ezeréves Magyarországnak, régi dicsőségünk immár nem is késik az éji homályban, hanem elült végérvényesen a századokkal, mélyen enyésző fénycsóvát hagyván maga után. Ami közben elfogott, mély fásultsággal elegy cinikus közönynél alig volt több, megbénított, és hivatalos kötelességem gépies elvégzésére szorított. Steril, sőt záp energia volt, haszontalan, meddő, negatív életre kárhoztatott.

Híre szaladt egy szép napon, hogy én éjszakának évadján két mankómmal bevertem volt iskolánk magasföldszinti ablakait, amelyek mögött az idő tájt cseh katonák aludtak. Egy hivatalból körözött kérdőívnek arra a pontjára, tudok-e csehül vagy szlovákul, azt válaszoltam: nem, nem is akarok tudni. A csehek nem csináltak kázust egyik esetből sem, pedig az utcai zenebonában egész nagy társaság segédkezett nekem, direktorom is köztük volt, egy-két volt reáliskolai tanár, egy premontrei kanonok is. A katonai őrjárat igazoltatott és szétoszlatott, de be nem kísért bennünket. A tanfelügyelő is napirendre tért az illetlen válaszon. De azért hamarosan idehaza leltem magam, *ilyen* lélekkel nem lehetett volna huzamosabb ideig odaát élnem és dolgoznom.

Itthon aztán körülfogott és dajkálni kezdett a hazai irredenta. Ki is józanított alaposan, hamar és örökre. Amit a valóság fényes, sima lapján nem bírtam meglátni, megmutatta ennek a torz képződménynek a görbe tükre: a milleniumi magyar életszemlélet igaztalan, ál és tarthatatlan voltát. A változás egyébként lassan, észrevétlenül, fokról fokra mehetett végbe bennem, mert sem jómagam, sem mások nem vették észre belőle semmit. Jómagam például meg mertem volna esküdni rá, hogy a Hranicéből és Kassáról magammal hozott csehgyűlölet légmentesen elcsomagolva lelkem mélyén, változatlan intenzitásban megvan bennem, süt belőlem, és hat is másokra.

Feltűnhetett volna pedig, ha másoknak nem is, legalább magamnak: valahányszor cikket írtam vagy előadást tartottam vagy eszmeváltást vezettem erről a témáról, sohasem helyezkedtem az ezeresztendős jogfolytonosságra. Mindig potenciális alapon vitattam a kérdést: kié az ország, s mindig arra buzdítottam volna különösen az ifjú magyarokat, tessék megmutatni, hány zsákkal telik. Minden ország olyan ország, amilyen kultúra megtölti tartalommal. Tovább fejlődött bennem ez a gondolat. Minden ország olyan ország, amilyen a különböző kultúrák harcából győztesen kikerült kultúra, amely győzelme jeléül megterül rajta, és amely telíti. Nem vettem észre, hogy ez nem a honfoglalástól datálja az installációt.

III.

Egyszer aztán, már a harmincas évek közepe tájt nagy csomó csehszlovákiai magyar középiskolás felsőosztályos diák meginvitált konferenciára. Harmadmagammal kaptam meghívást, de csak magamat eresztettek át a hivatalos közegek. A cseh követségen ülők jobb pszichológusok voltak nálamnál, tudták, kit eresztenek be, kiket nem. Társaim dühös irredenták voltak, én – mint utóbb kiderült – abban az időben már csak tartottam magam annak.

Szomorúan állítottam be a konferenciázók közé. Néhány nappal azelőtt azt olvastam a Milotay–Pethő-féle Magyarságban, hogy az idén különösen brutálisak voltak a csehszlovákiai érettségi elnökök, tisztán politikai üldözésből kivétel nélkül minden magyar diákot megbuktattak a maturán. Részvéttel nézegettem szegény áldozatokat. Volt ugyanis a konferencián belőlük vagy negyven. Szlovákia minden középiskolájából eljött ebből a fajtából kettő-három. Komáromból, Pozsonyból számosabban is. A konferencia második napján kérésemre külön összejövetelre gyűltek egybe, ott interpelláltam meg őket.

Kiderült, hogy a negyven diák közül nem bukott senki, ellenben jelesen és jól érett jó egynehány. Nem mondják, buktak is, az csak véletlen, hogy a jelenlevők közt ilyen nem akad, buktak, de kevesen és megérdemelten. Jogtiprásról, üldözésről szó sem volt. A nyelvi nehézségek letagadhatatlanok, mondta az egyik nyíltszívű naivitással, de tetszik tudni, még jót is tesz az embernek, ha úgy istenigazában megizzasztják. Hajlamos az ember arra, hogy elhagyja magát, de nagy a konkurencia, kevés a kényeztetés, hát inkább még idejében nekidurálja magát...

Érdekes volt ez az összejövetel, de nem ez volt számomra a legnagyobb élmény ezen a konferencián. Hanem részt vett rajta a magyar diákokon kívül két cseh diák is: egy negyedéves csehtestvér-egyházbeli teológus, meg egy nyolcadik gimnazista, egyik valahonnan Pardubice mellől, másik Moravából. Egymást sem ismerték azelőtt, diákszövetségük delegálta őket, a magyar diákszövetség vendégszeretetének tévén eleget; ők maguk is itt találkoztak egymással életükben először, mikor velünk magyarokkal először találkoztak.

Teltek, múltak a napok, a konferencia végeztével arra kérte a vezetőség a résztvevőket: ki-ki számoljon be írásban és őszintén róla, milyen hatással volt reá a tíznapos tábori együttélés. Mozgalmi lapocskája is jelent meg a diákoknak, abban olvastam később ezeket a beszámolókat. Másodiknak a cseh teológus írása jelent meg. Sok minden érdekes megjegyzése közt számomra az a kijelentése volt a legmeglepőbb, hogy a legnagyobb hatást az én lelkemből felé áradó igaz embertestvéri szeretet váltotta ki belőle. Értetlenül bámultam az újságocska telenyomtatott lapjaira. Újra meg újra elolvastam a cseh diák sorait. Lehetetlen az – morfondíroztam. Hiszen belőlem nem áradhat szeretet csehek felé, én haragszom rájuk, sőt gyűlölöm őket. Úgy lesz az valahogy – fűztem tovább a gondolatot –, hogy ez a derék teológus érzékeny, idealista, jámbor belsejű férfiú, és olyan érzelmeket imputál mintegy hivatalból nekem, amilyenek csak az ő képzeletében fogamzottak meg, a valóságból tökéletesen hiányoznak. Önnön lelkületének rám vetített projekciója az egész, a papos lélek jóhiszemű tévedése.

Igen ám, de nehány magyar beszámoló múlva a másik vendég került sorra, a morva nyolcadikos diák. Az is érdekes volt, és a végén az is azzal állott elő, hogy a jó Sándor bácsi mindenik szavából érezte a felé áramló szeretet melegét. Már hogy az én szavamból, mert én voltam az a bizonyos Sándor bácsi. Ezúttal meg kellett adnom magamat, mégpedig fenntartás nélkül. Ez a másik diák civil volt, életkorának megfelelően cinizmusra hajló adoleszcens. Ez bizony nem mondaná csak úgy a széptevés kedvéért, ha őszintén nem érezné is így.

Revízió alá kellett vennem állítólagos csehgyűlöletemet. Kiderült, hogy ilyesmi nem él bennem. Lehetett, mint ahogy tudom is, hogy volt valaha, de mostanáig nyom nélkül elenyészett. S a gyűlölet érzelemtöltésével együtt megszűnt régi felfogásom addigi értelme is. Tárgyilagosan, az igazságnak megfelelően láttam az egész csehszlovák–magyar kérdést. Ez azonban most nem tartozik ide.

IV.

1938 pünkösd másodnapját Brnóban (magyar fülnek ismeretesebb így, hát ideírom így is: Brünnben) töltöttem. Az YMCA (Young Men's Christian Association) világszövetsége bízott meg a képviseletével a csehtestvér egyház ifjúsági konferenciáján. Körülbelül kétezer delegátus előtt kellett az egész világ keresztyén ifjúságának üdvözletét tolmácsolnom. Próbáltam én ettől a megtiszteltetéstől szabadulni, de nem lehetett. Hiába érveltem a két állam közötti feszült politikai atmoszférával, elintézetlen ügyeinkkel, Mott János, a világszövetség elnöke annál határozottabban kitartott eredeti elgondolása mellett, hogy a világtestvériség szavát csehszlovákoknak éppen egy magyar ember tolmácsolja.

Stockholmból jövet Brnóig hasztalan törtem a fejemet, nem jutott eszembe megnyugtató megoldás. Vagy a magyarok, vagy a csehszlovákok, vagy a világszövetség álláspontja forgott veszélyben, akármelyik lehetőséget fogadtam el tervelgetéseim közepette. Úgy virradt rám az emlékezetes nap, sőt úgy jött el felszólalásom órája is, hogy néhány obligát udvarias szólamon kívül semmi érdemleges mondanivalóm nem akadt voltaképpen.

Már felmentem az emelvényre, már végignéztem a tömegen, már el is ült az egyes felszólalások között támadni szokott moraj, még mindig nem tudtam, mit is fogok mondani. Még egyszer körülhordoztam tekintetem rajtuk. Egyikőjük-másikójuk beléakasztotta őszinte, szelíd tekintetét az enyémbe, és végre megtörtént a döntés bennem is. Azt mondom el nekik, amit itt eddig, az imént rendre elbeszéltem. A valóságot. Hogy éreztem irántuk sokáig, és hogy vagyok most. Így is történt.

Közvetítő nyelven beszéltem, tolmács nélkül. Felém sütött kezdő szavaimnak dermesztő hatása, le lehetett róla mérni, hogy a hallgatóság túlnyomó része érti még a közvetítő nyelvet, múlti nevelésénél fogva. A legfiatalabbaknak aztán az elnök fordította le és foglalta össze az általam mondottakat, hogy azok is megértsék. A többségnek azonban – ismétlem – nem volt szüksége ilyesmire. S a többség arcára kiült az én mondanivalóm izgalma palástolás nélkül. Tudtam, hogy ha egy bizonyos részen túljutottunk, meg van mentve a helyzet, de addig kritikus volt szerfelett. Egyetlen megnyugtató gondolat szabályozott egész idő alatt: annak a biztos tudata, hogy az én lelkemben már semmiféle ellenérzés nem él. Értem, megértem és szeretem ezt a nagy csapat embert, meg azokat a milliókat is, akiket képviselnek.

Mire véget ért a mondanivalóm, ők is megértettek engemet. Ahogy leeresztettek az emelvényről, ahogy körülvettek gyűlésük végeztével, ahogy átvittek egy kisebb terembe, és ott kérdezgettek, informáltak,

megint kérdeztek, megint babusgattak-kényeztettek, ahogy végre nagyon testvéri hangulatban elbúcsúztunk egymástól, annak is számtalan jelét adták, hogy megszerettek. Pedig őket készületlenül érte az eset, mondták is, hogy ez volt az első ilyen szó, amely magyar részről érte őket. Az ő egész valójuk az addig kialakult helyzetnek megfelelő tartalommal volt teli, és az egy csöppet sem hasonlított ahhoz, ami bennem élt. Pontos akarok lenni: egy-két ember ha lehetett köztük hozzám hasonló érzésekkel eltelve. És mégis megoldást hoztak a késő délutáni órák, mert két fél közül legalább az egyik lehetővé tette a megoldást.

Ne tessenek azt gondolni, hogy valami határozatlan vagy kenetes forma eltakarta előlük az én őszinte álláspontomat, nagyon is élesen fogalmaztam. De nem vágott a fogalmazásom éle, nem támadt utána seb. Valahogy így fejeztem ki magam: ne higgyék, hogy én mindezek után igazságosnak vagy véglegesnek ismerem el azt, hogy Kassán csehek az urak. Ténynek ismerem el, és kikapcsolom életemből mint problémát vagy programot mindazt, ami összefügg vele. Önöket és engem már nem választhat többé el Kassa és a hajdani Felső-Magyarország jelenlegi közjogi helyzete. Ez most az, ami, mit hoz a holnap, nem tudhatjuk, még kevésbé, hogy mit hoz a holnapután. De nekünk ma, holnap, holnapután, sőt azután is meg kell értenünk egymást, mert kendőzhetjük az ügyet így is, amúgy is, a kendőzetlen valóság az, szimbiózisban élünk a Duna-medencében, és az itt folyó történelmi élet közös termékünk, az is marad. Az a fontos mondanivalóm, hogy míg én nem ismertem, nem értettem és nem szerettem önöket, képtelen voltam ezt így látni, még képtelenebb belátni. Arra kérem tehát tanulságaim birtokában mindnyájukat, próbáljanak bennünket maguk is megismerni, megérteni és megszeretni, hogy a maguk látása is odáig világosodhassék, ameddig az enyém mostanára.

Nem az udvarias szavak simogató hatása szelídítette embertestvérekké őket, hanem az igazság keménysége. Életem egyik legnagyobb tanulsága volt ez akkor, s mái napig az is maradt. Gyűlölködni nem kifizető, a szeretet és az igazság pedig nem hogy kizárnák vagy gátolnák, hanem inkább jelentik egymást.

V.

Ami ennek az esetnek kapcsán témául kínálkozik, nem először foglalkoztat. 1941-ben kiadták Csökmei Sándor verseit mint a tizennégyes világháború érdekes dokumentumait. A verses füzethez én írtam előszót, tudta a kiadó, hogy a hirtelen és végképp elnémult poétához körülbelül olyan szoros rokoni és baráti kapcsok fűznek, mint fűzték annak idején Kosztolányit Esti Kornélhoz. Együtt gyerekeskedtünk, együtt diákoskodtunk, együtt katonáskodtunk, minden titkunkat meg-

osztottuk egymással. Nem lehetett lelkének olyan apró rezdülése, amit ne ismertem volna. Merész, szinte túlzó állítás ez, de ebben az esetben szavatolok érte. Versei elé írt előszómban többek között így jellemzem az egész gyűjteményt: *Még ma is őszintén megmutatják, hogy tör ki, milyen, és miképpen ér véget a háború az egyes ember lelke felől nézvést. A diplomaták és a fegyverek csinálják és verekedik végig a csatákat, ezt tartjuk. De hogy az egyes ember is kiveszi jócskán a részét a ludasságból, ezt bölcsen el szoktuk hallgatni, úgy tapasztalom.* Most hosszabb elemzés következik, amely itt most nem érdekes, de a vége megint idetartozik: *A közben férfiúvá érett emberpalántának kifogásai vannak egyelőre a továbbélés ellen. Végül mégis megadja magát. Dologhoz lát, beletörődik emberi voltunk ritmusának megfellebbezhetetlen törvényszerűségébe. Ez jelenti részéről és számára a békekötést, s ezzel a háború részéről és számára be is fejeződik.* Jellemző, hogy a füzet első versében ilyen sorok vannak: *Szám miért aprózza hát, Hisz tudod, mi, hol fáj.* Valahol a gyűjtemény közepe tájt ilyenek: *Megszorítom a puskámat, Verekedő kedvem támad.* Az utolsó versben viszont ilyenek: *Minden jó atyámfiától Bocsánatot kérek.*

Abban az előszóban annak a tételnek felállítására kényszerítettek a versekben mutatkozó tények, hogy az egyes ember békülni akarása vagy békülni tudása az előfeltétele a békekötésnek, nem a többi ember ilyen vagy amolyan magatartása. A háborúnak is az egyes emberben támadtak először előfeltételei, s csak azután tört ki valójában a világháború. Persze nem egyetlen egyes ember adta a lehetőséget, hanem számtalan ilyen egyes ember, belőlük tevődött aztán össze a két táborba oszlott, mert két póluson sarkított kollektívum, a feszültség és a bizonyos idő múlva megtörtént villamos kisülés. De akkor még azt gondoltam, a háborút az okozta, hogy az egyes ember egyenkint haragszik a többi emberre, és egyenkint békél meg velök úgy, hogy egy bizonyos idő múlva nem érez haragot irántuk. Nagyon finom és így nehezen vehető észre a disztinkció, az volt a baj benne, hogy az egyetemes emberi fogalma kissé avult megfogalmazású a mélyén. A hranicei, kassai, csallóközi és brnói esetek azt mutatják, hogy a háború nem egyes ember és másik ember, nem is kollektívum és kollektívum közt dúl, következésképpen a békét sem lehet ezek között megkötni. Az egyes ember elvont fogalom. A kollektívum is elvont fogalom. Az egyes ember mint a kollektívum tagja viseli a háborút és köti a békét a kollektívummal, melynek azonban megint csupa egyes emberek az eleven megtestesülései.

A Csökmei-versgyűjtemény háborús időkben jelent meg, háborúról szólott, több darabját nem engedélyezte a cenzúra. Egyiket központi jelentőségénél fogva a szerző kérésemre kicsit átalakította, mert nélküle csonka, sőt érthetetlen lett volna az egész kötet. Utólag is azt kell mondanom, a maga szempontjából éles ösztönnel cselekedett így az ellenőrzés,

csakugyan egy világ feküdt közte és a vers eredeti szövegének hangulata közt. Az a vers *Az öreg bakák*ról szólt, és nagyon világosan mutatta a háború kitörését az egyes ember felől. Így mondta el a békességes kollektívum egyes embereinek lelki változását egészen az ölési kedvig:

Hát az úgy vót, tudja kentek,
Mink hevertünk, űk pihentek,
Lekonyult a Göncöl rúdja,
Nem aludtunk. (Isten tudja.

Vagy nem akar, vagy tán nem mer,
Mezei nyúl ott az ember;
Nemigen száll álom rája,
Nem ragad a szempillája.)

Pipaszónál meg-megkérdik:
Melyikőtök vétett nékik?
Hát a légynek, talán vétünk?
De hisz ő sem vétett nékünk.

Rí az öreganyja, szánja,
Tán fia van, tán kisjánya,
Felesége visszavárja.
Bánja is azt a császárja!

Én sem tudom mér, meg ű sem...
De hisz akkor minek üssem?
Odamék, vagy idejönne,
Nem tudom én, hogy ütöm le...

Karacsék mán ott hurráznak,
Pimriék a dombra másznak,
Majd egyszer a sor mán rajtunk,
Mán kiugrunk, mán lohajtunk.

Pál maradt először ott el,
Azut Jóska nász bukott fel...
Verekedő kedvem támad,
Megszorítom a puskámat.

A kollektívum békességes szándékú, s feltételezi a másik kollektívum egyes embereinek is békességes szándékát. Az egyes ember csak mint sa-

ját kollektívumának tagja mérgelődik bele ellenkező érzelmekbe, mikor egymás után lemaradnak körülötte-mellette az egyes emberek. A lelkesítő csatadalok másképpen tudják, de az igazság ez.

VI.

A háborút tehát az egyes ember mint saját kollektívumának tagja indította a másik ember ellen, de nem mint egyes ember, hanem mint a másik kollektívum tagja ellen. Ebből az következik, hogy békét sem lehet másképpen kötni, csak így, de visszafelé. A békekötés úgy kezdődik, hogy megbocsátok a másik embernek, de nem úgy, mint individuumnak, hanem mint a másik kollektívum tagjának – mondhatná erre valaki, s látszólag igaza is lenne. Csakhogy ez nem volna békekötés. Megbocsátani csak azt lehet, ami engemet ért az ő részéről, s ha ez őszintén meg is történik, csak annyit eredményez, hogy nem torlom meg az engemet ért bántásokat. Ebből még nem lesz béke, mert ha az én megtorlásom el is marad, benne még fortyoghat a harag és bosszúvágy maradéktalanul az őtet ért bántások miatt, melyeket meg én okoztam neki. Ha békét akarok kötni, nem elég megbocsátanom neki. Bocsánatot is kell kérnem tőle. A gesztusom tehát kettős. Én mint a kollektívum egyik tagja bocsánatot kérek tőle mint a maga kollektívumának egyik tagjától, és e bocsánatkérés segítségével tudok neki megbocsátani. Ha azt hiszem, hogy e bocsánatkérést meggazdálkodhatom, és a nélkül is megbocsáthatok neki, mélységesen tévedek, s a békekötés nem sikerült.

Ez a tétel nagyon szoros így, s szorítása alól többféleképpen szeretne megszabadulni az ember. Ilyeneket mond: Hátha a másik kezdte? hátha a másik több veszteséget, érzékenyebb szenvedést, súlyosabb kárt okozott nekem, mint én neki? Miért én kezdjem a bocsánatkérést, kezdje ő. Azt hiszem, meddő dolog így gondolkozni. Az ember addig nem békül, amíg haragszik. Addig haragszik, míg meg nem bocsát. Addig nem bocsát meg, míg megbocsátani valója van. Addig mindig van megbocsátani valója, míg rá nem jön, hogy ő az, aki megbocsátanivalókat követett el, tehát nem az az ő dolga, hogy megbocsásson, hanem az, hogy bocsánatot kérjen. Az ember tehát addig nem békül, amíg ellenállhatatlan vágya nem támad bocsánatot kérni.

A háború ugyanis valamilyen mínusz miatt tört ki, és ez a mínusz azóta csak nőhetett, el nem tűnt. Valahol megvan, akármelyik oldalra sodorta az úgynevezett hadiszerencse. Olyan ez a háborút kiváltó mínusz, mint egy gödör, amelyet nem lehet másképpen betemetni s így eltüntetni, csak azzal, hogy valamit beleteszünk, egy kis valamit, többet, még többet, míg a hiány megszűnik, s a gödör helyén egyenlő lesz a felszín a környező talajéval. Az én bocsánatkérésem ilyen valami a háborút kiváltó mínusz gödrébe vetve.

Tisztázzuk ugyanis mindjárt elöljáróba azt, mit jelent bocsánatot kérni. A közfelfogás zavart és halk, töredezett és elfogódott hangú rebegést könyvel el a bocsánatkérés szokványos formája gyanánt. Joggal, hiszen a bocsánatkérés formai elemei ismertebbek lényeges jegyeinél. Bocsánatot kérek, lényeges jegyei szerint ennyit jelent: felajánlom jóvátételül egész magamat. Kárt okoztam, annyi vagyok, amennyi vagyok, parancsolj velem és belőlem. A bocsánatkérő egyes ember feltétel nélkül megadta magát annak, akitől bocsánatot kér.

A bocsánatkérés felől nézve mindegy, hogy ki kezdte a háborút. Nem lehet feltenni a kérdést, miért éppen én kezdjem? Azért kezdjem én, és azért is kezdem én, mert engem lepett meg először az az ellenállhatatlan vágy, hogy el kell kezdeni. Nem véletlenül azért kezdem én, mert én kerültem alul. Őszintén szólva az alulkerültek nem is igen szoktak ilyesmit kezdeni, nem engedi őket a tömény gyűlölet, a fortyogó harag, az ébredező revánsgondolatok, a megtorlás tervei, a tehetetlenség engesztelhetetlensége. Aki kezdi, csak abból az indítékból kezdheti, hogy elsőnek látta be a háború meddő voltát, s azt is, hogy a mínusz gödrét csak az első belevetett valami kezdheti betemetni, tehát a megoldás első pozitív lépése, ha megoldásul belevetem mindazt, ami vagyok és amit jelentek. Nem lehet hamarabb bocsánatot kérni, csak akkor, ha már rájöttem, hogy nemcsak nem hozott megoldást a háború, de nem is hozhat, mert csak nőteti, nem befele temeti a gödröt.

Nem vagyok én pacifista, tudom, hogy a háborút nem lehet kiküszöbölni az emberiség életéből. Nem most volt az utolsó háború, az unokáink unokái sem gazdálkodhatják meg, hiszen embernek születtek. Én csak a magam háborújának a kilátástalan és meddő voltát láttam be. Azért nem haragszom tovább, azért bocsátottam meg a csehszlovákoknak, és azért kérek bocsánatot tőlük.

Ruszinok között

1942 szeptemberében foglaltam el a debreceni egyetem bölcsészeti karának pedagógiai katedráját. Akkor már fogyóban volt a ruszin anyanyelvű hallgatók száma azon az egyetemen, de még akadtak jó egynéhányan. Nagy részvétet éreztem irántuk, mert az arcukról le lehetett olvasni, hogy csak feléből-harmadából értik a nehéz filozófiai szaknyelvet magyarul. A következő félévben külön szemináriumot hirdettem számukra, hogy a kezdet nehézségein átsegítsem őket.

Bizalmatlanok voltak, nemigen vették fel ezt a kollégiumot, járni pedig egyáltalán nem jártak el az órákra. Mint később megvallották, attól

tartottak, magyarizálás folyik majd rajtok szeminárium örve alatt. Szerencsére még jól az év elején doktorátusra jelentkezett nálam egyik öregebbik társuk, már működő tanár Ungvárról. A szigorlat kitűnően sikerült, a kollega megvitte a hírét ifjú barátainak, azon a héten már egész szép számmal gyűltünk össze az órán, s ez a szám alkalomról alkalomra nőtt. A vége felé az egész ruszin kolónia részt vett a munkaközösségben.

De ez már csak a félév vége felé volt így. A közepetájt még meglehetősen hideg volt a hangulat, eleven és zord a gyanú. Olyan eleven, és akkora mértékben zord, hogy még a némaságot sem bírta sokáig. Egyszer csak kitört az egyik résztvevőből:

– Én most már érzésem szerint becsületes embernek tartom professzor urat. De kérem alássan, nem tudná az eszemet is megnyugtatni valahogy?

Hirtelen nagy lobbot vetett bennem a bizonyosság, hogy a soha többé vissza nem térő, el nem szalasztható pillanat ideje jött el. Beszélnem kell. Mégpedig őszintén.

– No, idehallgassanak. Nem kívánom, hogy ruszin érdekből cselekvő embernek tartsanak, nem is bizonyítok hát ilyesfélét. De azt talán csak elhiszik, hogy magyar érdekből teszem, amit teszek.

Bólintottak, hogy azt elhiszik.

– Hát lássák, nem volna magyar érdek, ha magok elmagyarosodnának.

Egy kis elképedés okozott náluk holmi mocorgást, egyébként lélekzetvisszafojtásos csönd és némaság fogadta részükről ezt a bejelentésemet.

– Maguk a mi szempontunkból periférián laknak. A perifériákra nem volnának valók gyenge magyarok. Maguk pedig akármilyen erősek ruszinoknak, magyaroknak csak gyengék lehetnének.

– Az igaz – szaladt ki hirtelen valamelyikőjüknek a száján.

– Magyar szempontból viszont maguk ruszinok nem jelentenek kulturális tekintetben semmi veszélyt, hiszen fiatalabb és gyöngébb a kultúrájuk a mienknél. Ellenkezőleg, mint kulturális ütközőállam (Pufferstaat), helyesebben ütköző kultúrvilág, elválasztanak bennünket egy olyan keleti kultúrától, mely régi, s erősebb, mint a mienk. De természetesen csak abban az esetben értékes nekünk ez a helyzet, ha nem ideig-óráig tartó. Egyszóval: egy, erős, ép, önálló, az ukránnal és orosszal szemben is sajátosan egyéni ruszin kultúra kialakulása az egyetlen komoly, igazán magyar érdek. Ha maguk azt nem bírják megérteni, hogy én önzetlenül dolgozom a ruszin kultúráért, higgyék el, hogy magyar érdekből dolgozom érte.

Csudálatos felszabadulás megkönnyebbült sóhajai s szeretőn körülcirógató meleg tekintetek hozták felém a hírt, hogy megértették.

– Az én szerepem tehát most már tisztázódott, s talán létjogosultságot is nyert – folytatom. Hátra volna még a maguk szerepének a tisztázása. Azt hiszem, az sem kétséges, ha minden nép, akármilyen kicsi is számszerűleg, önmaga életét akarja élni, hogy nemcsak magyar, hanem ruszin érdek is a ruszin kultúra teljes kifejlődése mennél hamarabb és mennél sajátszerűbben.

Elég volt az arcukra nézni, hogy leszögezhessem: nem, ez egy csöppet sem kétséges.

– Nézzük meg objektíve, mi a helyzet. Ma egységes ruszin irodalmi nyelv még nincs. Ahány völgy Ruszinszkóban, annyiféle népnyelv van, s ezektől függetlenül egy papiros-hivatalos összetákolt nyelv, de még az sincs elfogadva, legfeljebb a rendeletekben és plakátokon, az újságokban és a tankönyvek lapjain tengődik.

– Átmenetileg beszéljünk valami egyébről – csaptam át szomszéd témára, mert emennek semmi jele nem látszott a hallgatóság arcvonásain. Az se látszott, hogy tetszenék, az ellenkezője sem, de még az sem, megértették-e, vagy sem.

– Volt idő, hogy német irodalmi nyelv sem fejlődött még, csak irodai nyelvek járták. Egyszer aztán az egyik ilyen kancelláriai nyelven megszületett Luther bibliafordítása. Kifinomodott, meggazdagodott és elterjedt a következtében ez a nyelv, s attól kezdve irodalmi nyelvvé szépült és jelentékenyedett.

– Nálunk is majd valamelyik völgy nyelve – morogta az egyik elmélyülten.

– Úgy van, ez bármelyik völgy nyelvével megtörténhetik. Csak akkor beszélhetünk igazán eredeti, sajátos ruszin kultúráról, ha igazán eredeti, sajátos ruszin irodalmi nyelvvé jelentékenyedik valamelyik dialektus. Erre több mód is van. Megtermékenyítheti dialektusaikat az ukrán kultúra, a nagyorosz kultúra is, s szomszéd kultúráról lévén szó, a magyar is...

Többen felütötték fejüket ez utóbbi szavakra.

– Szerintem egy olyan ruszin nyelv, mely – mondjuk – lírában Adytól nyert ihletet, sajátosabban válnék ruszin irodalmi nyelvvé, mint egy ukrán vagy nagyorosz indítású, mert ellenállóbb lenne minden környező kultúrával szemben. A magyarral szemben azért, mert szláv nyelv, a szláv nyelvekkel szemben azért, mert magyar elemei antitoxinokként hatnának irányukban.

Összenéztek a ruszin diákok.

– Lássák, nekünk kis népeknek össze kellene tartanunk itt a Duna völgyében – mondtam, s most már nekem is forróbbá vált a hangom, mint a puszta információk hangja amilyen –, ha egyáltalában meg akarjuk tartani sajátosságainkat. Hiszen nagy népek óceánjai nyaldossák körül apró sziget mivoltunkat. Én erre már rájöttem, s azért ajánlom fel maguknak

jótestvéri szolgálataimat. Én már nem úgy vagyok magyar, mint az apáink. Én a magam érdekében is szolgálni szeretném a maguk érdekeit. Még az se hangol le, ha azt kell látnom, hogy ez hosszú lejáratú kölcsön egyelőre, s nemigen várhatok hamarosan viszonzást. Maguk, meglehet, még nem látják a helyzetet ilyen világosan. Egyikőjük-másikójuk talán nem is tartja elengedhetetlenül fontosnak, hogy ez a kis ruszin nép a maga ruszinságában éljen tovább, s nem idegenkedik attól a gondolattól, hogy lassankint ukránná vagy nagyorosszá egyetemesedjék. Nincs jogom ebbe beleszólnom, mert ez már ruszin belügy. Harmadsorban az is igaz, hogy az én gesztusom ma még elég szokatlan magyar részről, s bevallom, nálunk sem túlságosan bevett és népszerű magatartás. Mindazonáltal én, a magam részéről, nem tehetek egyebet. Csökönyösen és hűségesen megismétlem: minden erőmmel rajta leszek, hogy a Duna völgyében minden nép, tehát a ruszin nép is, de a többi nemkülönben, mennél százszázalékosabb önmagává fejlődhessék. Mert ez nemcsak ruszin érdek, hanem magyar érdek is. És nemcsak magyar érdek, hanem szlovák, román, szerb, horvát, sőt hucul és vend érdek is. Cseh, lengyel, bolgár, albán, görög, lett, észt, sőt bizonyos vagyok benne, hogy ukrán, nagyorosz, még német érdek is.

– Ne nevessenek ki érte nagyon, de svájci, holland, belga, francia, spanyol, portugál, angol, dán, norvég, svéd, finn érdek is. Tovább már nem részletezem ugyan, de a földkerekségének is érdeke. Arrafelé tendálnak napjaink, hogy világérdek.

Összenéztünk, ruszin diákok és magyar professzor. Összemosolyogtunk. Majd azt volna kedvem ideírni, hogy megalapítottuk a dunai konföderációt.

MEGBÉKÉLÉS IFJÚSÁGUNKKAL

1. A nevelő mint a nevelés alanya

A megátalkodott nevelő

Ki hecceli az ifjúságot?

A minap diáksztrájk volt egyik nagyobb vidéki városunkban. Hamarosan elült, nem vert fel nagyobb port, nem is emlegetném, de kénytelen vagyok vele. Néhány tanártársam nevezetesen azt látta jónak kijelenteni aktualitásából, hogy szerény személyem hecceli a gyerekeket ilyesmire.

A vád tulajdonképpen hízelgő volna rám kétféle vonatkozásban is. Nagy dolog az, ha valakinek akkora a személyes varázsa, hogy megmozgat egy olyan tömeget, amelyből jó ha két vagy három egyedet ismer, és azokkal sem beszélt életében háromszor-négyszernél többet. Még nagyobb dolog, ha az eset alkalmából és azt megelőzőleg már jó ideje nem is tartózkodott az illető municipiumban. De meg az sem utolsó érzés, mikor az ember egyszer csak nem kisebb valakivel keveredik lelki rokonságba, mint Szókratész, akit tudvalevőleg szintén azzal vádoltak kortársai, hogy „megrontotta az ifjúságot".

Mégsem vállalom a vádat azon egyszerű oknál fogva, mert hamis vád. Életemben háromszor fordultam meg sztrájkoló ifjúság körében, mindhárom esetben elmúlt a sztrájkoló kedv s abbamaradt a sztrájk, az én személyes hatásom tehát lohasztja ezt a fajta lángot, ahelyett, hogy felfelé szítaná. Az is öreg hiba, csudálom is, miért nem vigyázóbbak vádolóim, hogy én az élőszóval elmondott tanításaimat azon nyomban írásba szoktam adni, így aztán mi sem könnyebb, mint írásaimból vett idézetekkel bizonyítani azt a tényt, hogy az én diákoknak adott jótanácsaim rövid rezüméje ennyi és ez: a demokráciában a radikális diáknak szabad tanulnia, a reakciósnak meg muszáj. Nem tanulni senkinek sem szabad, ilyen szabadság nincs. Ne méltóztassanak erre azzal válaszolni, hogy jó, jó, az intencióim lehetnek nemesek, de az éretlen ifjúság félremagyarázza a legjobb szándékú mondókákat is, mert a fentebb idézett mondanivalót nem lehet, és nem is szokták félremagyarázni.

Megmondom én, ki hecceli a gyerekeket. Az, aki lelkében még mindig a tegnap embere, még inkább az, aki ilyen ember létére a szájával mást vall, és leginkább az, aki szája jártatásának következtében illetéktelenül az új idők reprezentánsaként gérálja magát. A gyermeki és ifjúi lélek rendkívül érzékeny műszer lévén, rendkívül érzékenyen reagál a legkisebb rezdülésekre is, becsapni is nehéz, megbékíteni még nehezebb.

Nem mi találtuk ki a demokráciát, a levegőben van az. Az öregebbek nagy nehezen alkalmazkodnak hozzá, az ifjúságnak ellenben olyan eleme az, mint a víz a halnak, ha kiveszik belőle: belepusztul. Érthető, ha idegen elementumban illetlenül vickándozik, meg is sérti talán azokat, akik ilyesmire kényszerítik. Kész veszedelem már az is, ha a tegnap embereivel záródik össze. De ezekkel csak összeférhetetlen. A szájával a mát valló, életével a tegnapot élő embert azonban már ki is neveti és sértegeti is az ifjúság, bizony ez óhatatlan, nem igen tehetünk ellenében huzamos időre szólón és hatékonyan semmit. A magát a ma reprezentánsának géráló tegnapi embert azonban elsepri, megtapodja, semmivé teszi jogos felháborodásában ifjúságunk, és ez ellen a vere dictum ellen nincs, sajnos, se apelláta, se jogorvoslat. Ismétlem, nem mi találtuk ki a demokráciát, a levegőben van, a levegőt pedig nem szivattyúzhatjuk ki életünkből, mert még ha megtehetnők is és megtennők, se válnék hasznunkra: odafulladnánk valamennyien.

Nem segíthetek egyébképpen: ezt a néhány tanulságomat ajánlom fel orvosságul. Talán megkevesbedik segítségükkel a tegnap embereinek, a mát valló és a mát mímelő tegnapiaknak a száma, s azzal is kisebbé válik a surlódási felület öregebbek és fiatalabbak közt.

A bűnbánó nevelő

Nevelésügyünk kátyúja

Volt a nemrégiben még oly hangadó „jó társaság"-nak egy igen sikerült „bemondása", amelyet széles e hazában, Szombathelytől Nyíregyházáig ismételten volt szerencsém hallani, ez a bemutatkozásfajta: három gyermeknek vagyok neveletlen apja. Szándékos elferdítése szeretett volna lenni annak a szokásos kitételnek, hogy három neveletlen gyermek apja az, akinek kiskorúak még a „lemenői". Azért emlegetem most ezt a frázist, mert akarva, nem akarva, nagy igazságot mond meg bolondjában és áperte.

Hiszen, szó ami szó, elég neveletlenek a gyermekeink is, úton-útfélén tapasztalhatni. De hát az nem volna baj, hiszen ők, szegénykék, hivatalból neveletlenek, nem nőtt még be a fejük lágya. Az az öregebbik hiba, hogy mi, a nevelőik is neveletlenek vagyunk. Legfeljebb, s ez aztán még öregebb, mondhatnám tragikus hiba, nem látjuk ezt a borzalmas tényt ma sem tisztán, a maga égbekiáltóan szörnyűséges valóságában.

Egybefogok most minden nevelőt, szülőket, tanítókat, tanárokat és professzorokat egy bokrára, magamat se véve ki, természetesen. Mit értsünk azon, hogy neveletlenek vagyunk? Mindent értsünk rajta, amit csak értenünk lehet, szabad és kell. Elsősorban értsük azt rajta, hogy valaha gyerekek voltunk, közben ki jobban, ki kevésbé megöregedtünk, mindnyájan úgy, ahogy neveltek bennünket az öregjeink, és nem volt a nevelésünk elég szolid. Tőlünk nyugatra, a nyugati népek szolid nevelést adtak a maguk ifjúságának a maguk módján, tőlünk keletre ugyanez történt keleti szokás szerint, nálunk összezavarodott ez a különben olyan természetes, hogy már majdnem ösztönös folyamat. Mi elnémítottuk magunkban a természetes ösztöneinket, s majmoltunk másokat. Ez persze nem sikerült, az ösztönök feltörtek, ellene álltak a majmolásnak, de csak dühös csatározásig jutottak, pozitív eredményt nem érhettek el. Ez az oka, hogy a mi műveltségünk részben csak külső máz rajtunk, részben merő képzelgés, magunk ámítása, vagy a másoké, részben egyszerű halandzsázás, ami jószerint azt se tudom, mire való. Száz szónak is egy a vége: neveletlenek vagyunk mi, magyar nevelők, mert nem volt elég szolid a nevelésünk.

A hiányos nevelést azonban mindig pótolhatja úgy-ahogy egy későbbi önnevelés, autodidaxis. Az autodidaxisnak azonban már önmagában véve is van egy nagy gyengéje, ami egyúttal halálos veszedelme is. Az, hogy „ön"-nevelés, önmagunk nevelése. A nevelés ugyanis társaslelki funkció, két emberen áll, aki nevel, és egy másik valakin, akit nevelnek. Autodidaxis esetén ez a két valaki majdnem egy. Azért mondom, hogy majdnem, mert hiszen az autodidakta olvas és megfigyel nevelődésének legtöbb idejében, tehát van mégis nevelője, az, akitől olvas, vagy az, akit megfigyel. Csak az a baja, hogy a másik fél, ha nem is néma, de mégis: kikérdezhetetlen. Annyit vall, amennyit jószántából ád, nem lehet kivallatni. Nem felel, csak kijelenti, akár írott betű, akár elleshető gesztus formájában cselekszi. Minden gesztusa és valamennyi szava azt jelenti, amit az autodidakta a maga kínján belemagyaráz.

Második és harmadik hibája az önnevelésnek az, hogy esetleges, és hogy sohasem kezdődik voltaképpen, hanem mindig folytatódik vagy kiegészül. Hiányzik tehát két fontos jellege, ami nélkül igazi kultúra el sem képzelhető: az alapja és a rendszere. Nagyon sokat magába olvashat és sajátjává nézegethet az ember, de ez a sok minden nemigen válhatik

nála alapossá, sem azáltal, hogy rendszerbe áll össze benne, nem egyszerűsödik egységessé. Az autodidakta legtöbbször civilizált, de nem kultúrált ember.

Mi, magyar nevelők, legjobb esetben ilyen európai civilizációjú emberek lehetünk, de csak a szabályt erősítő kivételeinkben európai kultúrájúak. Még valami goromba statisztikát is mondhatunk afelől, hogy és mint állhat a dolog portánkon e tekintetben. Százunk közül kilencvenünknek a kultúrája nem szolid, kilencünknek ha van civilizációnk, és egy közülünk esetleg rendelkezik hamisítatlan igazi kultúrával. De ügyünknek csak használ, ha egyikünk sem véli saját magát annak az egynek, sőt van benne elégséges alázat a kilencven közé számolnia szegény személyét.

Hadd járjak elöl a jó példával. Nemcsak úgy tessék-lássék formán, hanem őszintén és igazán. Nem szeretnék az az egyetlen nagybankó lenni a cigányok tányérján, melyet a prímás maga tett oda csalogatónak. Lelkem mélyéből szakad fel a mondat, hogy ideírom: neveletlen nevelő vagyok magam is.

Nem voltam rossz diák, ellenkezőleg: jeles rendű diák voltam. Megtanultam engedelmesen mindent, amire megtanítottak. Mégis azt érzem: nem elég szolid a nevelésem, az önnevelésem meg nem elég alapos, és nem is egységes. Mind a két állításomat megindokolom erősebben.

Azt hiszem, a kultúra alapja és egysége önmagunkban van, tehát nem lehet tetszőleges. Az Isten teremtette belénk az alapot, és a rendszert, mely mindent erre az alapra mint egységre vezet vissza, és legfeljebb hazudhatunk, és az egész életünk lehet csupa merő hazugság, de ezt az Isten belénk teremtette alapot és egységet nem tagadhatjuk meg életre, legfeljebb halálra és kárhozatra átkozhatjuk el. Érdekes élményem volt a múlt héten, az, azt hiszem, sok minden homályra értelmes magyarázatul szolgál, ha elmesélem.

Bartók-műveket hallgattam az Operaházban. A *Kékszakállú herceg várát*, a *Csodálatos mandarint* és a *Fából faragott királyfit*. Kifelé jövet ott hömpölyödött el mellettem az értetlen, a megbotránkozott, no meg a megkompolyodásnak indult emberek tömege. Bennem akkorára már megért a tragédia, résztvevően szemléltem őket. Zeneértő, elméletileg is képzett ember vagyok, tudtam, miről van szó. Egész eddigi zenei műveltségünket meg kellett volna tagadnunk, ha ezen az estén zenei széphez akartunk volna jutni – ilyen nagy volt a „tét", semmivel sem kevesebb. Eddig hallgatott zenénk alapjait kellett volna megtagadnunk – szorult összébb bennem a csavar. Nem az eufónia a zene alapja, hanem a kakofónia. Nem harmóniára tör, hanem diszharmóniára. Polifónia az, hogy több akármilyen, tetszőleges hang egyszerre hangzik, és nemcsak bizonyos törvények szerint, hanem akárhogy, még legtermészetesebb, ha unisono. Az

idő szimbolikus telése pedig éppen olyan időtlen és méretlen, mint maga a tapasztalható idő. Nincs programzene a képzőművész-zenészek, sem mese a szépirodalmár-zenészek számára sem. Sőt nincs is pusztán az érzelmek világát igazán kifejező tiszta művészet más, csak a zene. Akiben pedig ez a változás végbe nem ment, az hallgathatta az este hangját egzotikus valaminek, vagy szenveleghette, mintha lelke szerint része lett volna valami szépben, még le is fordíthatta, amit kapott, egyik zenei nyelvről egy másik, általa folyékonyabban beszélt zenei nyelvre, de hamisítatlan ajándékot, nagy lelki nyereséget nem vihetett magával semmiképpen.

Bennem az elmúlt években végbement már sok minden egyéb bűnbánattal egyetemben egy nagy zenei bűnbánat is. Megbántam, bűnömül bántam meg, amit az emberek azelőtt belém neveltek, eddigi zenei örömeim alapját, az eufóniát, a harmóniát, a polifónia összhangzattani törvényeit, metronómjelzéseket és a három-, négy-, satöbbi-negyedes, nyolcados és másmindenféles taktusok „előjegyzéseit", a programzenét, az operát és a balletek „meséit", a dúr és moll skálákat, mindent, mindent. Hiszen nemcsak a zene világában, hanem egyebütt is megmutatkoztak már lelkemnek az istenteremtette természetes alapok. És csodálatos. Ahogy oda tudtam mindezt adni, vissza is kaptam azon nyomban. Úgy jártam, mint annak idején az „időmértékes" versekkel. Visszakaptam azokat is, mint a tagolt vers egyik lehetséges esetét. Most is visszajött mindahány. Az eufónia mint a kakofónia egyik lehetséges esete. A harmónia, mely a diszharmóniában néha-néha éppen olyan jól esik, mint a rímtelen Ady-sorokban a ritka rím. A moll skála, pentaton alapon és mint aeol hangsor az ión, dór, fríg, mixolid meg a többi hangsorok között.

Neveletlenek vagyunk, és azok is maradunk mi magyar nevelők, hiszen elneveltek bennünket, és önnevelésünk alapja és egysége sem lehet szolid teljes és őszinte töredelmen innen. Nevelésügyünk kátyúba jutott, és nem veckelődhetik ki belőle, hiába is próbál, míg egy nagyot nem ránt a szekerén – hátrafelé. Hátra, vissza, latinul annyi, mint: *re.* Ez a *re* a *reformáció* eleje is. Bűnbánat nélkül nincs megtérés, nincs tehát újjászületés sem. Jámbor, bárgyú ide-odakapkodás, együgyű kísérletezés minden, rendezhetjük az átképző tanfolyamokat derűre-borúra, nem sok haszon származik belőle. Az alap rossz, a hibás alapra épült rendszer egysége hamis. Meg kell bánni, szemétnek kell ítélni az egészet, hogy megújhodhassék.

2. A növendék mint a nevelés tárgya

A megátalkodott növendék

Líceumi érettségi és képesítő a magyar irodalomból

I. Érettségi

Ez a líceumi érettségi azért is rendkívül tanulságos, mert hosszú idők óta első ízben alkalom számunkra, hogy megállapíthassuk, mekkora fokú azon ifjak érettsége, akik valamilyen klasszikus képzés nélkül jutottak el erre a fokra. (Az egykori reáliskola, tudjuk, mostanában szünetelt.)

Az érettségi elnök klasszikus képzésen nem okvetlenül a latin–görög képzést érti. Van távol-keleti (pl. szanszkrit, kínai) vagy ural-altáji (esetleg csak finnugor) klasszicitás is. Az, ami klasszikus, végleges formát nyert, lezárt, tanulságos múlt. A líceumnak, ha van fogyatkozása, az semmiképpen sem az, hogy növendékei nem tanultak latinul vagy görögül, hanem csak az, hogy nem nyervén klasszika-filológiai képzést, történetlátásuk nem plasztikus, történeti tanulmányaik nem elég tanulságosak, jelen világképük megalapozása ingatag, jövőépítő normatív tudásuk valószínűleg nem megfelelő mértékben okadatolt (érvényeiknek hiányoznak a valósággyökerei).

A magyar irodalmi tételük *Ady szimbolizmusa* felől érdeklődött náluk. A feleletek e kérdésre elég meglepőek voltak. Az általuk produkált meglepetés többágú.

Először is nagyon meglepő, hogy a jelöltek nagy része nem a tanórán, nem a tanártól szerezte jólértesültségét, hanem valahol másutt, valami szemináriumban, könyvtárban, vagy – legjobb esetben – az önképzőkörben, esetleg valamelyik cétusban, baráti beszélgetés formájában. Az a nem egészen harmadrésze a társaságnak, amely iskolás tudásából merít, egy gramofonlemez egykedvűségével darálja le csöppet sem változatos és nem is nagyon érdekes mondanivalóját. E tekintetben a dolgozatok úgy festenek, mintha két teremben szétoszolva munkaközösségben dolgozták volna ki a fogalmazványokat, még a példák is ugyanazok. Csak nem egy, hanem két változat ismétlődik.

Újra meg újra halljuk a megunt változatokat. Ilyenek:

a) Adyig a magyar költők nagyon *szókimondóak* (sic!) voltak.

b) A szimbolikus kifejezésmódra úgyszólván kivétel nélkül mindenki ugyanazt a példát idézi: *Tavasszal nyíló őszirózsa.* Nem elég ez, kivétel nélkül mindenki odaírja: ilyen tulajdonképpen nincsen is. Utána kétféle verzió szerint: hanem ez egy asszony, vagy: ez egy szimbolikus asszony.

A szaktanár úr aztán megint csak kétféleképpen jár el ez utóbbi esetben: többször mint nem, aláhúzza vörös tintával a *szimbolikus* szót, néha azonban letté hagyja.

c) Az *ős Kajánról* minduntalan ismétlődő megállapítás, hogy személyében „egy sejtett misztikus alak itatja a költőt". Többen mint nem azt is hozzáteszik, hogy ez a Bűn, sőt, Keletről jövő, tehát magyar bűn, a Rossz, majdnem hogy az Ady Endre Leója. Mondanom sem kell, hogy ez a nyakatekert és ügyefogyott „magyarázat" magát a verset is teljesen kiforgatja önmagából.

d) Ugyanilyen agyoncsépelt, mindenkitől idézett megállapítás még „a zenei rezonálás az olvasó lelkében". Továbbá: „a költő a melódia alaphangját megüti, a többit rábízza az olvasóra".

e) „A fekete zongora nyers kalimpálását utánzó kattogó mondatokat" is többször élvezhetjük, „mely az élet lüktetését jelzi".

f) Az „asszociációs jelzők" nemkülönben minduntalan előjönnek, egyúttal az a szomorú tény is minduntalan megképzik, hogy a pszichológiával rendszeresen foglalkozó jelöltek az asszociációról valami brutális együgyűséget hittek el, emlegetnek és használnak fel „módszeresen", mintha annak rendje-módja szerint valóság volna. (A költő az asszociáció elejét és végét jelzi, a közepét elmondatlan hagyja. Jaj, ha ez ilyen egyszerűen menne, talán tudományszámba sem vehetnők sem az esztétikát, sem a stílustanulmányt, sem az irodalmi stúdiumokat, sem a lélektant.)

g) Egy másik verzió szerint nem az asszociáció, hanem „a szimbolizmus nem más, mint távoli dolgok összekapcsolása".

h) Ismétlődik még az a megállapítás is, hogy „Ady előtt ellaposodott a költői nyelv, mert nem szimbolikus" volt, sőt variálódik is, mert az egyik jelölt szerint nem ellaposodott, hanem „elaprózódott".

Közös megállapítás, hogy a *Fekete zongorát* „nem lehetne prózába áttenni".

j) A szimbolikus rejtvények megfejtésére is többeket „elfog a felfedezés boldog öröme".

k) Hasonlóképpen közkincs az a megállapítás, hogy „a *Vér és Arany*-ban az arany az anyag, a vér a szellem".

Többágúnak mondtam néhány bekezdéssel feljebb a dolgozatok okozta meglepetést. Nos, ha az első meglepetést az okozta, hogy a jelöltek tudása milyen szigorúan körülhatárolt, egyöntésű és szűk körű, ezzel ellentétes, de éppoly kínos meglepetés, hogy mégis milyen hibás. Ezúttal nem felfogásbeli hibákra célzok még, hanem könnyen ellenőrizhető és így letagadhatatlan tárgyi tévedésekre.

a) Egészen otromba tévedés, pedig több növendék időz el problémájánál kelleténél huzamosabb ideig, Ady szimbólumának magyarázataképpen Aesopust, illetve Phaedrust idézni, s ott is éppen *a Rana rupta et bos*-t.

b) Tetézése e tévedésnek a szimbólum és allegória összecserélése, s Tompa *Icarus*-ának például idecipelése.

c) Megkoszorúzása a tévedésnek az a megpirostintázatlan megállapítás, hogy a szimbólummal „hangulatot akar adni" a költő.

d) Tárgyi tévedés, hogy Adynak „Részeg kancsó", vagy „Mit ér az ember, ha magyar", vagy „Halálvirága" c. verse van. Ezek helyett a következő verscímekről van szó: *Az ős Kaján* és *Halálvirág: a csók. Az ős Kajánt* egyébként többen Őskajánnak idézik büntetlenül.

e) A *Versek*-et nem Nagyváradon adta ki a költő, hanem Debrecenben, Nagyváradon *a Még egyszer* jelent meg. *A Halottak élén* tényleg utolsó verskötete Adynak, mert az *Utolsó hajók* már halála után összeválogatott kiadatlan költeményeit tartalmazta, s nemcsak a *Halottak élén* után írottakat. Címe, kiválogatása Földessy Gyulától ered, nem Adytól. P.J.-nek is, M. F.-nek is igaza van tehát.

f) 1899-ben még nem volt egyetem Debrecenben, csak jogakadémia.

g) Az idézetek általában pontatlanok, de e tekintetben P. J.-é és K.L-é a pálma. Előbbi *A vár fehér asszonyát* forgatja ki a formájából, utóbbi *Az ős Kajánt* egyenesen meghamisítja, ígyen:

Részeg kancsó, piros hajnalok	*Piros hajnalok hosszú sorban*
Hosszú sorban suhannak el	*Suhannak el, és részegen*
És részegen kopognak be az ablakon	*Kopognak be az ablakon.*

A „Részeg kancsó" különben titokzatosan ismétlődik több dolgozatban.

h) Vannak aztán egészen kicsi, de mégis jellemző egyéb hibák. Léda nem Brühl, hanem Brüll Adél. Az Ister nem szelleme a Dunának, hanem ókori latin neve, nem is az egésznek, csak az alsó folyásának, Vaskaputól a torkolatáig. Vér csurran vagy *arany* csörög, nem vér csurran vagy *vér* csörög. Ady a Park szanatóriumban halt meg, elgyötört szíve mondta fel a szolgálatot, nem tüdőszanatóriumban hunyt el tüdővészben.

i) A híres Ignotus-idézet a köztudatban így él: akasszanak fel, ha értem, de nagyon szép; a valóságban pedig így hangzik: *Akasszanak fel, ha értem. De akasszanak fel, ha hat-hét irodalomban, melyet nyelvtudással megközelíthetni, sok vers akad ilyen egész értelmű, ilyen mellet és elmét betöltően teljes kicsengésű.* Csak abban a formában nem lehet idézni, ahogy a növendékek idézik, mert úgy se nem hű, se nem kifejező.

A meglepetések harmadik ága: Debrecenben vagyunk, a magyarság klasszikus helyén, és a növendékek nem tudnak magyarul. Sem helyesen írni, sem helyesen fogalmazni nem tudnak. Érdekes, megemlíteni való tünet, hogy a magyar dolgozatok írása közben még csak összeszedik magukat valahogy, de ha nem irodalmi témával ülnek szembe, egészen lenyaklanak, és még fantasztikusabb méreteket ölt hozzá nem értésük. Ilyeneket írnak például: a nép is eljuthat a nagy eszmékig. Szimbolikus versek, melyek örök igazságokat tartalmaznak. Két példa után, egyik közülük Aesopus: *és így* végig az egész magyar irodalmon. Ady *többi* nagy szimbolista versei. Madács (így, méghozzá büntetlenül) korában kiábrándult az emberi lélek a tudományból. A szimbólum bármilyen jelenségeket egyetlen vonással egybekapcsol. Ady asszociációkat *használt.* Az ős Kaján *szintén* vízió, mondja egy másik, két hibát ejtve egy csapásra. Szimbólum: nagy távolságok összehozása, állapítja meg egy harmadik. Szimbólum, szimbolizmus, szimbolikus iskola, szimbolikus irány összevissza röpködnek az írásokban, jeléül annak, hogy a gyermekek nincsenek saját terminológiájukkal eléggé tisztában, látszik ez lépten-nyomon. Sokan téves bírálatot adtak a közönség tudatára, mondja maturandusunk, vajon tudja, mit beszél? Úgy érzi magát, mint a föl-földobott kő, hát a kő is érzi magát valahogy? Ugyanez a szerző beszél a zongora lélektelen zúgásáról, és Adyról mint a szimbolizmus megteremtőjéről. Ezek láthatólag nem tárgyi tévedések, hanem fogalmazásbeli ügyefogyottságok. Befejezésül ideteszem, mert hiszen ez sem valami értékelő ítélet: Ady Endre sok költeménye Petőfi Sándornak is dicsőségére vált volna. Hiszen ha értékelésnek veszem, még nagyobb hiba. Nem, nem *kell* annak vennem, jóllehet Ady értékelése a magyar középosztály köztudatában még mindig elég labilis, no de a következő értekező megint így fogalmaz a fel-feldobott kőre emlékezvén Adyról: hiába megy külföldre, *visszaesik,* és haza kell jönnie. Hazajön tehát a költő, s újabb elmosolyodást csal ki belőlünk, mert az ifjú szerző szerint idehaza a népi politikai irány megteremtője válik belőle. Legnagyobb baj, hogy nehéz eldönteni, halott dolgok-e ezek egy l-lel, vagy csak halot dolgok egy t-vel, P. J. helyesírása szerint. Egy valakinek a hibája-e, vagy egy egész rendszeré? Igyekeztem csupa olyan példát idézni, ahol az apróbb-nagyobb pontatlanságnak a felfedezője is magam vagyok, így aztán ez utóbbi kérdésre magam is csak pontatlan választ adhatok.

A meglepetés negyedik ága, hogy a feladatot egyetlen növendék sem oldotta meg. Ady szimbolizmusáról kellett volna írniuk, és ehelyett a szimbolista költészetről, szimbolikus versekről, olyanféle szimbólumokról értekeztek, amilyen a mindennapi életben a zászló, vagy az Aiszóposz-meséében a felfuvalkodott béka tanulságos esete.

Mielőtt magát ezt a problémát közelebbről megvizsgálnók, szeretném, ha nagyon halkká és nagyon szeretetteljessé szelídülne a szavam, de azért szilárd maradna mégis, s így kérhetném meg az iskolát magát, mert kérni szeretnék, nem bírálni: szánja el magát nagyon mélyreható reformra, mert különben katasztrófa elé nem megyünk, de egyenesen száguldunk. Akármilyen mostohák maradnak is a külső körülmények, de lehe-

tetlen mégis, hogy a jövőben is „széles látókör jellemzi" azt a növendéket, aki egy mondatba beleírja, egyszerűen csak beleírja ezt a két nevet: Ibsen és Maeterlinck. Lehetetlen, hogy még nagyon sokáig érettségi vizsga elé kerülhessenek diákok, akiknek téves fogalmaik vannak vagy egyáltalában fogalmuk sincs dolgokról, mint a fent említettek, továbbá allegória, hasonlat, szókép, analógia, hangulat, probléma, zeneiség, intuíció, diszharmónia, vázlat.

Nunc veniam ad fortissimum. Lehetetlen, hogy a jövőben érettségi vizsgálatra jelentkezhessenek, érettségi bizonyítvány biztos reményében ifjak, akik a nemzet egyik legnagyobb lírai költőjének sem a szépségeit, sem mély igazságát, sem társadalmi jelentőségét nem ismerik és nem értik igazán. Ady körül lehetnek és lesznek is még sokáig tisztázatlan kérdések, tehát véleménykülönbségek is vannak és lesznek, mert az egyik vele jár a másikkal. De Ady szimbolizmusának véglegesen eldőlt a pöre, iskoláink tehát még abban az esetben sem volnának feljogosítva azt tanítani róla, hogy ő a francia irodalom szimbolista irányának magyar példánya, Verlaine, Baudelaire tanítványa, ha ez a tanítás más veszedelmeket nem rejtene magában azon kívül, hogy merőben téves. Még kevésbé taníthatják ezt a mi iskoláink egy végbement belső reform után, ha az a felfogás hazug gyökerén túl még mérget is tartalmaz gyümölcseiben. Életerőnket fogyasztja, vérünket alvasztja, egzisztenciánkban támadja meg nemzeti létünket minden olyan állítás, mely megtagad tőlünk ilyen éltető és üdítő valóságokat, mint Ady szimbolizmusa: maga a szimbolizmus. Az a tény vált döbbenetesen életessé Ady lírájában a magyarság számára, hogy a költészet: szimbolizmus, jelképrendszer, mégpedig visszamenő érvénynyel az, mert mindig is az volt. Minden Ady-szónak, minden Ady-sornak, minden Ady-strófának, minden Ady-versnek, az egész Ady-oeuvre-nek s minden igazán költői műnek abban rejlik a szépsége, hogy egyetemes jelentése van. Szinte nem is fontos, hogy melyik esztétikus melyik versének milyen „magyarázatot" ad, hiszen millió magyarázat elképzelhető, lévén az, ami egyetemes – éppen egyetemes, azaz univerzális. Ez a szimbolizmus önmagában véve *szép*, s nemcsak egy új klasszikussal (Adyval) ajándékoz meg bennünket, hanem, új elemzést követelőn, régi klasszikusainkat rendre mind visszaadja nekünk. Igazsága mélyen *igaz*, tehát megtermékenyítheti tudományos gondolkozásunkat is (új jelrendszert involválva, melynek gyökerei mélyen nyúlnak bele a végre felfedezett és feltárt magyar jelképrendszerbe, s talán még magyar filozófiával is megajándékoz). Társadalomépítő erejének is erős az etikuma (tehát: *jó* is), hiszen ha új értelmezést adunk a magyar életnek, a szociális reformot is teljesebbé, mert értelmesebbé és formailag is érettebbé segíti.

A maturandusok adósok maradtak egy ilyen szimbolizmus megmutatásával, ám ez nem az ő hibájuk, hanem a mienk, öregebbeké: hogy mutathattak volna ők meg valamit, aminek a megmutatásával mi maradtunk adósaik nekik! Csak meaculpázhatunk, de ha igazán is megtesszük, abból még sok jó fakadhat – a jövőre nézve.

II. Képesítő

Képesítő vizsgán az írásbeli dolgozatok jelentősége kissé módosul az érettségi írásbeli teljesítményekhez képes, s eme módosult voltában jelentékenyen meg is nő. Nemcsak azt kell bizonyítani, hogy a tanítónövendék bírja a nyelvet, áttekinti problémakörét, hanem azt is, hogy egyrészt autodidaxisra, másrészt esetleges későbbi vártahelyén kulturális hatások indítására képes. Hiszen az is előfordulhat, hogy élete későbbi folyamán, meglehet holta napjáig, előretolt őrségként kell viselkednie, magánosan és mégis fontos missziót teljesítőn.

Szerény véleményem szerint tehát a tanítójelöltet úgy kell előkészíteni pályájára, hogy szükség esetén egyedül is megállhasson. Magyar nyelv és irodalomból például eleven életközösségbe kell léptetnünk a könyvvel, hiszen lehet, hogy mindvégig maga erejére hagyatva kénytelenül új meg új könyvekkel újra meg újra viszonyulni, mi lesz vele, ha nem ért hozzá. Nem is kétséges, mi lesz vele: elmerül, visszasüllyed az ős kulturálatlanságba, mint a múltban pályatársai közül igen sokan. De nemcsak olvasni kell tudnia, az is feladata, hogy olvastasson. Tanítsa meg tanítványait, később iskolahagyott tanítványait, legkésőbb egész környezetét jó könyveket olvasni, mégpedig jól olvasni, úgy ahogy kell, ne cigányfülre, esetleg egészen hamisan, ahogy mai napig még mindig szokásban van.

Erről a pontról nézve az írásbeli dolgozatok csak viszonylagosan sikerültek. A régi rendszer elképzelhette még valahogy nagy nehezen a tanítót olyasvalakinek, akit képzős korában a kultúra Svengaliként* hipnotizált, s a szegény, önakaratától megfosztott individuum koporsója bezártáig az örökre elhagyott, de holtig respektált, nálánál hatalmasabb erő megkötözöttjeként és megszállottjaként gépiesen éli, ismétli az egyszer kapott és engedelmesen megfogadott parancsokat. Ilyen felfogás mellett célravezető lehetett egy megfellebbezhetetlen irodalmi, pedagógiai, történelmi, egészségtani, sőt matematikai törvénygyűjtemény, amely praktikus szabályokat ád arra vonatkozólag, mit és hogy olvassunk, mit és hogy tanítsunk, mit és hogy lássunk múltunkból és jelenünkből, mit és hogy valósítsunk meg életünkben vagy magunk körül, hogy komolyabb bajunk ne támadjon, mit és hogy vegyünk számba a természet világában, hogy lehetőleg urai maradhassunk, ne váljunk leigá-

* *Svengali* – G. Du Maurier angol író *Trilby* c. regényének hipnotizáltan cselekvő főszereplője, nevét a regényből készült színdarab közönségsikere tette ismertté a 20. század elején – *a szerk.*

zottjaivá. Egy modern tanító elindítása merőben más kell, hogy legyen, s ezt nevezném én voltaképpen gyökeres tanügyi reformnak, nem apró intézkedések variálgatásait, ide-odatologatását, másféle címkézését, vagy ellentett előjelű jelszavát.

A magyar dolgozatok tragikuma kettős, sőt hármas. Alapvetően ott vérzik el valamennyi, mikor nem veszi észre a népi írók közös és félreismerhetetlen jelentőségét, azt, hogy nem a felsőosztálybeli kultúrából jöttek, hanem vagy iskoláktól teljesen függetlenül, mint Veres Péter, Sinka István, Szabó Pál, Sértő Kálmán, vagy iskoláktól és vice versa iskolákat megtagadottan, mint József Attila, Erdélyi József, Darvas József, Illyés Gyula, vagy tudatosan elfordulva az iskolás műveltségtől, mint a többiek mind. Azért jóvátehetetlen ennek a ténynek az észre nem vevése, mert a népi íróknak ez és ennyi az értelmük: a magyar gyökérkultúra elválása és önálló életre kapása a gyökértelen, gyarmati, ál-magaskultúra mellett, sőt annak ellenére. Ezt leendő magyar tanítóknak azért is tudniok kell, mert egyébképpen továbbra is rabszolgái, türelmes és engedelmes kiszolgálói maradnak ennek a múltból itt felejtett s még mindig gőgösen itt terpeszkedő gonosz és élősdi fantomnak.

Ez a felismerés elmaradván, csak természetes, hogy egészséges következményei sem támadhattak. A jelöltek maguk sem szabadultak meg. *a)* Először is rabjai a magyarázatnak, amit az órákon kaptak. Tételek élnek bennük, nem egyéni olvasmányokból nyert élmények. Jellemzően az iskola rabjai a legnagyobb mértékben rabok, s teljesítményeik az aránylagosan legértéktelenebbek. *b)* Sokan az iskolában vagy attól függetlenül kezükbe jutott tanulmányoknak a rabjai. Dogmatikusan ismétlik, amit mégis valamilyen magasabb fokú intelligenciától kölcsönvettek (pl. Juhász Gézától), de mindez írókról, nem pedig íróktól vett anyag. Mindenesetre valamivel magasabb klasszist jelentenek az első csoportbeliekhez képest. *c)* Ismét mások rabjai a levegőben szálldosó vagy politikai pártokban emlegetett politikai jelszavaknak, s ezért nem találkozhatnak írókkal és irodalommal. A politika – a maga szempontjából igen helyesen – az irodalomnak csak tartalmi elemeivel törődik, hiszen csak ezeket a tartalmi elemeket hasznosíthatja a maga speciális területén. A leendő tanítónak azonban éppolyan kulturális szükséglete marad az irodalom, mint a politika, s politikája, pedagógiája, mindene vitaminszegény marad, ha az irodalom tartósan kifelejtődik vagy véglegesen kimarad belőle. Márpedig az a generális és tragikus jelenség ismétlődik mind a negyvenegynéhány dolgozatban, hogy irodalomról egy árva szó sem esik a téma taglalása közben, hanem a népi írók mint korjelenség, társadalmi probléma vagy politikai mozgalom jutnak sikerültebb-gyengébb méltatáshoz. Nem is lehet ez másképpen, hiszen szövegelemzést nem tanultak (tanterv és utasítás értelmében nem tanultak, nem a tanár hibájából), jószerint azt

sem tudják, módszeresen legalábbis alig, mi a könyv, hogy kell kézbe venni, mit jelent olvasni, olvasottat megemészteni, olvasási programot készíteni, azt megvalósítani, egészséges könyvtárpolitika eleven aktív vagy passzív tényezőjévé nevelődni, stb., stb. Elfacsarodik a szívem, nem azon, hogy ezekből a fiúkból a közeljövőben szabadművelődési tényező válhatik, népkönyvtárak szervezői vagy őrzői lesznek, hiszen az élet majd csak elvégzi rajtuk a ma annyira szükséges és égetően sürgős korrekciókat, hanem azon, hogy iskolarendszerünk még mindig gátja mindennek, nem hajtó motorja. Még csak arra szeretném felhívni valamenynyiünk figyelmét, mielőtt búcsút mondok e szomorú témának: amilyen szégyene az egyetemes magyar kultúréletnek, hogy jelenlegi élő legnagyobb írói nem az iskolavégzettek sorából kerültek ki, s ha mégis jártak iskolába, megvetéssel emlegetik az iskolapadokat, éppolyan meggondolkoztató tény, hogy negyvenegynéhány értekezőnek percentualiter nagy része eligazításért nem az iskolához fordult, hanem könyvtárból, előadásokból vagy pártszervezetek kulturális szemináriumain gyűjtögette öszsze ösztönösen, félszegen, de mégis saját sütésű jólértesültségét.

A harmadik tragikus vonása e dolgozatoknak, hogy legnagyobbrészt alibikísérletek. A jelöltek nem ismerik a népi írókat, mégis úgy írnak róluk, mintha ismernék őket. Ez a vád ne illesse persze azokat, akikre nem vonatkozik. De az aztán már valamennyiőjükre vonatkozik, hogy saját élményeikkel szemben is megrökönyödöttek, magukkal jótehetetlenek, gyámoltalanok. Azt már megtárgyaltuk, hogy nem látták a fától az erdőt, állapítsuk meg még azt is, külön, hogy amit a lényeg helyett adnak, amellett, hogy mint már mondtuk, nem helytálló, azonkívül önmagában véve is ügyefogyott. A jelöltek nem ismerik anyanyelvüket, nem tudnak sem szerkeszteni, sem fogalmazni, sem helyesen írni, bizony-bizony még írni is alig némelyikük.

Mindent egybevetve gennyesnek, válságosnak, reformra érettnek láttatja velem a tanítóképzés problémáját már az írásbeli dolgozatok eredménye is.

A növendék javulófélben

Az ifjú, aki a szakadékba esett

Réges-régi történettel kezdem. Az egyszeri emberről szól a történet, aki éjszakának idején szakadékba esett, s ott csüggött kétség és remény között egy bokorba kapaszkodva virradtáig. Hol az ereje volt elfogyóban, hol a bokor kezdett már-már engedni teste súlyának, kétségbeejtő fordu-

latokban nem volt tehát hiány. Csak a hajnali derengés világosította aztán fel valódi helyzetéről: voltaképpen közepes mélységű árokba jutott, s alig kétarasznyira van az árok fenekétől.

Az eset csak annak humoros, aki olvassa, s annak is csak a jó kimenetel hallatára. Aki végigélte, annak keserves, hátborzongató, halálverítékesen irtóztató lehetett éjféltől hajnalig a bokorba kapaszkodni, vaksötétben, bizonytalanságban. A sötétség és a bizonytalanság kettőssége jellemzi ezt a históriát, azért is emlegetem fel most, mikor a magyar ifjúság helyzetének mérlegelése a tulajdonképpeni mondanivalóm.

A sötétség és bizonytalanság kettőssége jellemzi a magyar ifjúság tömegeinek helyzetét is. A tömegekről szólok, nem azoknak a szerencsésebbeknek kisebb-nagyobb közösségeiről, akik már bizonyos mértékig és vonatkozásokban meg is világosodtak, sőt meg is bizonyosodtak a valóság felől, s közelebbről arról, hogy kik ők, és mi a dolguk tulajdonképpen. Röviden: magunknak szólok most, de nem magunkról. Több százezer magyar ifjúról szólok, akik még mindig igen-igen messze járnak attól, hogy saját sorsuk tudatos vállalása és irányítása még csak probléma is lehessen szemükben, nem is szólva arról, hogy életstílussá és életprogrammá érjen számukra. Azért szólok pedig róluk és nekünk, mert ez idő szerint nincs más mód és lehetőség ennek a fájó, nyitott kérdésnek megoldására, csak az, ha egyelőre a mi számunkra válik előbb problémává, majd életstílussá és munkaprogrammá az ő sorsuk vállalása és irányítása.

A magyar életnek nemcsak a mélyén, hanem minden egyes rétegében ott tűr, szerencsétlenkedik, és már nem is él, csak tenyészik és teng egy egész tengernyi tömeg, csupa fiatal lélek, amelynek nincs se baja, se bűne több annál az egynél, hogy nem tudja voltaképpen, mi történik körülötte-mellette, még kevésbé azt, hogy vele magával mi történik. Nincs egyetlen gondolata, lassanként már vágya sincs, ami valamilyen cél felé irányulna, vagy csak egy szemernyivel túlutalna az éppen most telő idő legföldhözragadtabb és legönzőbb szükségleteinek pillanatnyi kielégítésén. A mi kötelességünk, hogy felvilágosítsuk őket: ennek nemcsak hogy nem kell, de nem is szabad mindig így lennie, és örökkön-örökké így maradnia. Nem hiszem, hogy csak az én, egyébként tagadhatatlanul élénk fantáziámnak azonos a két kép: a fent idézett, bokorba kapaszkodó sötét és bizonytalan figuráé bent az árokban, kétarasznyira a földtől, és a magyar ifjúság nagy tömegének képe, ahogy görcsösen kapaszkodnak a relatív, gyönge és semmi oltalmat nem nyújtó, pillanatnyi lehetőségekbe, alig valamennyire a biztos és megnyugtató megoldástól.

Feladatunk ebben a helyzetben félreérthetetlen, és három fázisú. Először a sötétséget kell eloszlatnunk azok körül, akiket még mindig sűrű ködként vagy vigasztalan éjszaka módjára lep be és tart rabságban a vaskos tudatlanság. Ez a gyakorlat világában a felvilágosítás nehéz munkáját

rója ránk, mégpedig a tanítás szünetet nem ismerő és nehézségektől vissza nem riadó formájában. Ha már oszlik a köd, vagy dereng a reggel, vagy hull a hályog lefele a szemekről, akkor a bizonytalanságot kell megszüntetni, mert különben soha nem juthatnak el ifjaink ezrei a közösségi jó életérzés nyugalmáig, mely minden fejlődés előfeltétele. Ezt hatásos és pihenést nem engedő agitáció eredményeképpen érhetjük el. Meg kell tanulniok a magánosságban elgyámoltalanodott magyar ifjaknak egyfelől azt, hogy egységben, mégpedig egyesegyedül az egységben rejlik erő, másrészt azt, hogy az egységes magyar ifjúság kimeríthetetlen, komoly, nagy erőforrás, demokratikus szövetsége hatalmas és életképes erőgyűjtő.

Mindez azonban csak bennünket fűt és tüzel, a másik felet, a sok százezer főnyi magyar fiatalságot hidegen és mozdulatlanul hagyja mindaddig, amíg ez a nagy tömeg olyan igénytelen marad, amilyen most. Valamikor verbunkos csapattal fogdosták a katonának való legényeket. Primitív módon ugyan, de mégis valami olyat mutogattak a verbuválók a fiatalságnak, hogy a katonaélet szebb, jobb, különb, mint az ő idáig való civil életük volt. Hazug tartalmat hirdetett a verbunk, de jó formában cselekedte, mert mindig akadtak bámulói közt, akik hajlottak a csalogatásra, és elhitték, hogy a táncos, boros, cifraruhás élet hétköznap is mindig olyan, amilyennek mostanra kendőzte magát, valamint azt is elhitték, hogy a csalogatónak mutatott élet valósággal is magasabb rendű életforma.

Azért beszélek a verbunkról, mert igénykeltő próbálkozás volt valaha a verbunk. A mi harmadik kötelességünk is igénykeltés. Nekünk kell felébresztenünk az ifjúság tömegeiben a vágyat a magasabb rendű életstílus iránt. Erre viszont csak egyetlen lehetőség áll rendelkezésünkre: saját magasabb rendű életstílusunk kívánatossá tétele. Szövetségünk életét példaadó erejűvé kell fejlesztenünk és fokoznunk. Felvilágosításnak is, agitációnak is ez a legjobb és legsikeresebb módszer: valóság képében mutatni meg, amit hirdetünk, hogy eredményes életet csak úgy lehet és csak úgy érdemes élni, ahogy mi élünk. A nemrég véget ért inflációban a szavak is elértéktelenedtek, és csak a tények értékállók. Legyen a mi szövetségünk ilyen körülmények között az ifjúsági életlehetőség „forintvédő" társasága.

Csúnya lányok diktatúrája

Csúnya lányok diktatúrája. Hát olyan is volt? Igen, volt olyan is. Többet mondok, sajnos, minden jel arra mutat, hogy *van* is olyan. A szép leányok demokráciája megindulóban van ugyan már, de a csúnya lányok diktatúrájának még mind a mai napig nem sikerült neki végét vethetnie.

No de ne rágalmazzunk, hanem emeljünk vádat annak rendje és módja szerint. Törvényes alapon. Kivételes esetről lévén szó, kivételes törvény, a leányélet törvénye alapján.

A leányélet törvényei a Bibliában, pontosabban az Énekek Énekében vannak összegyűjtve, paragrafusokba szedve és hatályba léptetve. Az egyik paragrafus értelmében minden leányra kötelezően van kimondva, hogy szép legyen. Lábbal tiporja a törvényt az a leány, aki csúnya. Szól pedig ez a szigorú paragrafus ilyetén módon: Én Sáronnak rózsája vagyok, és a völgynek liliomа. Mint a liliom a tövisek közt, olyan az én mátkám a leányok közt.

Minden leány tartozik tehát Isten törvénye szerint rózsa- és liliomszerűséggel. Legyen illatos, mint a rózsa, és fehér, mint a liliom. Akkor szép a leány, ha gazdagon árad belőle mások felé az ajándékozó kedv és erő, akárcsak a rózsából az illat, és ha parancsolóan szegül szembe minden mást-akarás iránt lényéből a tiszta szűzies ártatlanság, mint ahogy a liliomnak a fehérsége a legjellegzetesebb ismertető vonása. Rózsa volta és liliomszerűsége teszi a leányt széppé. Nem az a leány szép, akinek a termete hibátlan, az arca tetszetős, a modora megvesztegető, egész valója magakellető, hanem az, akinek arcára, szavára, gesztusaira, egész életére kiült a lélek, a szűziességnek és az odaadásnak a lelke, és aki nagy lelkességében valósággal átszellemült. A lélek él és hat rajta keresztül, és ebbe egészen beleszépül. Megfordítva is, nem az a lány csúnya, akinek aránytalanok a tagjai, vagy szabálytalanok a vonásai, vagy éles a hangja, vagy más egyéb fogyatkozása miatt már-már egészen elbátortalanodott és félszegen viselkedik mások társaságában, hanem sokszor a legszebbnek kikiáltott babaarc is rút, mert üres, a legügyesebben álcázott leányélet is csúnyának tetszik, mert a lélek, a megelevenítő, értelmet adó és megszépítő lélek kiment belőle.

Ez így van, ezt tudják is a lányok eleitől fogva, és mert nagyon is jól tudják, iparkodnak is legalább látszólag engedelmeskedni Isten törvényének. Akiből a rózsa illata hiányzik, az parfümöt locsol magára, akiből meg a liliom fehérsége, az rákeni magára mindazt, amit a valóság megtagadott tőle. A modern élet sokrétű, bonyolult; száz és száz módja van s ugyanannyi is kötelező a kendőzésnek. Nem ezek a módok a fontosak, lehet a szavakat, a nevetéseket és a gesztusokat is rúzsozni meg kölnizni. A százarcú hazugságnak az egyetlenegy lényege a fontos: aki a törvényt nem tudja betölteni, pótszerekkel pótolja mindazt, ami hiányzik belőle, mert érzi, hogy a törvény érvénye kötelez. Csak abban téved, hogy a törvénynek hazugsággal is eleget lehet tenni.

Mindez azonban még mind hagyján lehetne. A csúnya lányok diktatúrája ezen túl kezdődik. A pótszereknek ugyanis megvan az az egy igen nagy gyöngéjük, hogy – azok, amik. Pótszerek, nem igaziak, s csak a vak

nem látja, hogy nem azok. A helyzet tehát nagyjából változatlan maradhatna így. Aki természettől szép, az rózsaként illatos és liliommódra fehér, a pótszerekkel kendőzöttek pedig minden valószínűség szerint igen-igen csúnyák.

Nem, hát ez nem maradhat így. Összefogtak tehát a csúnya leányok, közvéleményt teremtettek, és kimondták diktatórikus hatalommal a szentenciát: a kendőzés egyetemlegesen kötelező. Minden leány álcázni tartozik magát, hogy a festék és a kölni uniformizáló lárvája alatt meg ne tessék ezentúl, ki szép, ki csúnya. Mozdulatlan arcvonások el ne árulhassák többé, melyiken ült valaha lélek, s melyik a maga igazi mivolta szerint olyan kifejezéstelen és olyan üres, mint az Aesopus- mesében a róka csudálta maszka: *O quanta species – cerebrum non habet!** Legyen minden leány csúnya, ha már mindenki nem lehet szép.

Vége a diktatúrák idejének, demokráciában élünk – mondják, s mondjuk mi is. Én tudom, abban a részében pedig, ahol még nem tudhatom, remélem és hiszem, hogy ez valóban így is van, és a csúnya leányok diktatúrája szintén belerendült ebbe a nagy változásba és újjáébredésbe. De azt is tudom, igaz, hogy remélem és hiszem is, hogy a harc egyáltalában nem ért véget, és a szép leányoknak nem jött meg a bátorságuk egészen. A csúnya lányok gorombák is, erőszakosak is, mert ez így folyik a rútság lélektanának a törvényszerűségéből, a szépek meg szelídek és engedelmesek, s eleinte úgy tetszik, mintha csak szepegőek lennének, vagy éppenséggel gyávák. De majd annak is eljön az ideje, meglehet, hamarosan erőre kapnak, és ők is érvényesítik a maguk igazát. A festék megrepedezik, a kölninek elmegy az ereje, rózsaillat árad szerteszét, és szemet-lelket gyönyörködtetőn kicsillan a liliomok fehérsége. A szép leányok arcán meghajnallik Isten Lelkének fénye, világa és melegsége.

* micsoda külső – de esze nincs! – *a szerk.*

3. Az örök nevelés

A megátalkodott nevelés

Pedagógiai kézikönyv gazdasági középiskolai tanárjelölteknek

Megyek sorba, úgy ahogy a megbírálandó könyv szempontok helyett magukat a tényeket elém adja.

1. A könyv szerzője tehát B. J. Szerintem ez túlzás. Legjobb esetben társszerző B. J. Műve ugyanis nagy mértékben hatása alá került egy másik munkának, amelynek szerzője dr. Mirkó János, címe pedig: *Nevelés és tanítás a gazdasági szakoktatási intézményekben.* A könyv Kassán jelent meg 1944-ben, a Grafika könyvnyomda nyomása, 8°, 250 lap terjedelmű. A hatás már akkor nyilvánvaló, ha a két mű tartalomjegyzékét egybevetjük:

MIRKÓ:	**B. J.:**
I. A nevelésről általában	**I. A gazdanevelésről általában**
1. A nevelés	1. A gazdanevelés fogalma és célja
	2. A korszerű gazdanevelés jelentősége
	II. A gazdanevelés biológiája
2. A nevelés lehetősége	1. A gazdanevelés lehetősége
3. A nevelés tényezői	2. A gazdanevelés tényezői
A) A nevelők	A gazdasági tanár
B) A nevelési közösségek	Nevelési közösségek
1. A családi nevelés	A gazdacsalád
2. Az iskolai nevelés	A gazdasági iskola
3. A tanulóotthoni nevelés	A tanulóotthon
4. A nevelő és növendék viszonya	Az örök harc
II. Neveléstan	**III. Gazdaneveléstan**
A) A testi nevelés	A) A gazda testi nevelése
B) A szellemi nevelés	B) A gazda értelmi nevelése
1. Az akarat nevelése	a) Az akarat
2. Az érzelem nevelése	b) Az érzelem

MIRKÓ:	**B. J.:**
3. Az értelem nevelése	c) Az értelem
a) A gondolkodás nevelése	A gondolkodás
4. Az erkölcsi nevelés	C) Az erkölcsi nevelés
C) A nevelés eszközei	A gazdanevelés eszközei
1.A tekintély	A tekintély
2.A szeretet	A szeretet
3.A példa	A példa
4.A jutalom	A jutalom
5.Engedelmesség. Parancs és tilalom	A tisztelet
6.Fegyelem, fegyelmezés	A fegyelmezés
7.A szoktatás	
8.A felügyelet	
9.A büntetés	
10.A tanítás	A tanítás
11. Egyéb nevelési eszközök	Közvetett hatású nevelőeszközök
a) Olvasmányok	A nyomtatott betű
	Önképző gazdakör
b) A rádió	A rádió
c) A film	A film
	Az ének
d) Az ünnepélyek	Az ünnepélyek
e) A kirándulások	A kirándulások
	A vizsgakiállítások
III. Tanítástan	**IV. Tanítástan**
A) Általános tanítástan	A) Általános tanítástan
1.A tanítás célja	1. A tanítás célja
2.A tanítás anyaga	2. A tanítás anyaga
3.A tanítási idő	3. A tanítás ideje
B) A tanítás módja	B) Részletes tanítástan. Módszer
1. A módszerről általában	1. A módszer fogalma
3. A tanítási alakok	2. A tanítás külső alakja
a)A közlő tanítási alak	a) a közlő alak
b)A rávezető tanítási alak	b) a rávezető alak

MIRKÓ:	B. J.:
	c) a bemutató alak
c) A munkáltató tanítási alak	d) a munkáltató alak
2. A tanítási óra tagolása és időbeosztása	3. A belső forma
a) Az elméleti óra tagolása	Az elméleti tanítási óra
b) A gyakorlati óra tagolása	1. Tagolás és időbeosztás
7. A számonkérés. A magyarázat	a) Számonkérés
A rávezetés. A szemléltetés	b) Az új anyag feldolgozása
8. A tanultak megerősítése. Az összefoglalás	c) A megerősítés (összefoglalás)
10. Az elméleti tanítási óra felépítése	2. Az elméleti tanítási óra lefolyása
10. A gyakorlati tanítási óra felépítése	b) A gyakorlati tanítási óra
9. A tanításra való készülés	c) Hogyan készüljön a gazdasági tanár órájára
10. A népies előadás felépítése	d) A népies gazdasági előadás
12. Az iskolai munka eredményének számbavétele	4. A tanítás eredményeinek számbavétele
a) Az osztályozás	
b) Az eredménymegállapító írásbeli dolgozatok	
A vizsgálatok	
11.A tanítás megítélésének szempontjai	5. A tanítás elbírálása

Akármilyen feltűnő ez az egyezés, még mindig magyarázható, sőt védelmezhető volna azzal, hogy ugyanazon tárgyról lévén szó, a mondanivalók száma, terjedelme és rendje óhatatlanul megegyezhetnek. A közlő, rávezető és munkáltató alakja a tanításnak p.o. bajosan lehetne más is, több vagy kevesebb is, mint ez a három, s valahány didaktika ezzel a témával foglalkozik, mind ezt a három alakot tartja nyilván, és ezt taglalja. Szerzőnk azonban részletekbe menően is egyezik forrásával. Amikor pl. a tanulóotthonokról szól, az internátusi nevelés előnyeit és hátrányait taglalja, csak bőbeszédűbb forrásánál, érdemben azonban ugyanazokat az előnyöket és hátrányokat látja és jegyzi fel, mint amaz. A felügyelő tanárban – még kifejezései is egyeznek – ő is egyesítve szeretné látni „az apai szigort" és „az anyai szeretetet". A legaprólékosabb adatokig pontosan ugyanazok jutnak eszébe, mint a másik szerzőnek, és semmi sem azokon kívül. A felügyelő tanár lakjon bent. Intézkedései megelőzőek le-

gyenek, ne megtorlóak. Ne vegyen részt a sportéletben, az a tekintély rovására volna. Tanítsa meg az ifjakat tanulni. Vezesse be az önkormányzatot. Bizonyos korlátozások között engedje meg a dohányzást. Egész magatartásában a szeretet vezesse. Vigyázzon az önfertőzésre (de szóról szóra úgy vigyázzon, ahogy a forrás ajánlja, pl. még abban a nem nagyon fontos figyelmeztetésben is megegyezőleg, hogy „lefekvés után a növendékekkel kezeiket a takaró felett tartatjuk"). Egy különbség mindenesetre van a tanácsadásban, de ezt a két mű megírásának eltérő évszáma magyarázza. A kézirat nem ajánlja a tanulóotthonoknak a „katonás szellemet". Szóval legalábbis nem, de ez konjunkturális eltérés, nem lényegbeli. „Szórakozásra, bevásárlásra, sétára" már megint részletekbe menően egyező mértékben „ad alkalmat" a növendékeknek. A pontosságot a tanulóotthon órájához (emitt: „a központi órához") mérten követeli. Fürdés, derékigmosdás, csomagküldés, dohányzás, szekrényvizit, házirend annyira kompilálták, hogy még a nehezen elképzelhető egyezések is rendre megegyeznek. Földiek, rokonok kerüljenek egy szobába, hagyján, de a „cimborák" ne!

Nézzünk egy másik fejezetet, változatosság kedvéért a tanítástani részből. A „Számonkérés" taglalásában is ugyanezt a jelenséget tapasztaljuk. A szerzőnek mindaz eszébe jut a számonkéréssel kapcsolatban, ami forrásának eszébe jutott, és semmi egyéb nem ötlik fel neki. Mert ezt az egyetlenegy „nóvumot" igazán kár lenne túlértékelnünk, hogy szerző szerint parasztcsaládoknál a disznóölés alkalma igazolt mulasztás, s disznóölés után a delikvens jogosan „exkuzálhatja" magát, ha nem készült el a leckéjével. Egyébként azonban a számonkérés haszna azonos itt és amott. Csak itt is mindig bőbeszédűbben kifejtve, és a szempontok óvatosan szanaszét szórva, hogy az egyezés ne legyen fölöttébb feltűnő. Éppen ebből az okból kénytelen vagyok szerzőt bizonyos fokú rosszhiszeműséggel is megvádolni. Az az érzésem, tudta, hogy rosszat cselekszik. Sorban ugyanazok az észrevételek: számonkérésnél, mely 1/4 óráig tartson, 10 perc kérdésekkel, 5 perc összefoglalásokkal telik. E ponton oly nagy az egyezés, hogy a feltűnő terminus technikus is egyezik *(villámkérdések).* Mekkora mérvűek az egyezések, hadd mutassa egy tanulságos példa. *Mirkó:* „Átadhatjuk a szót másik tanulónak. Ilyenkor azonban mindig új kérdést adjunk fel, s ne a ‚folytassa' kifejezéssel hívjuk fel a tanulót felelésre, mert ez nem indíthatja meg a gondolkodását, de nem is kívánhatjuk, hogy egy másik tanuló gondolatvilágába teljesen beleélje magát" (i.m. 199.l.). *B. J.* (kissé értelmetlenül): „Az összefoglalásnál is új kérdést feladva folytattassuk egy másik tanulóval az ismeretanyagot, nehogy egyszerűen ‚folytassa' felszólítással helyezkedjék bele az előtte felelő tanuló gondolatvilágába" (179-180.l.). Aki elmulasztja a számonkérést,

Mirkó szerint „homokra *épít*", B. J. szerint az ilyennek munkája „homokra *épül*".

A művet tehát már csak azért sem ajánlhatom tankönyvül, mert nem önálló, és azért sem, mert származásának ezt a negatív oldalát nem egészen jóhiszeműen eltitkolja.

2. De nem ajánlom önmagában véve sem.

Először is – és ez az alapul szolgáló másik műnek is nagy hibája – nem a máé. Nem is kifejezetten a tegnapé, egy kis túlzással azt mondhatnám róla, hogy a tegnapelőtté. A Ziller-iskola pedagógiája elég korán benyomult Magyarországba, s itt azóta teljhatalmat gyakorolt. A két világháború közt ezt az egyeduralmat egy kis – nagyon szerény – eklekticizmus enyhítette, néhány haladóbb szellemű iskola elütő foltja színesebbé tette, mégis tételként szögezhetjük le, hogy az európai modern pedagógiai törekvések Magyarországot szinte érintetlenül hagyták. Nagyon szomorú volna, ha a mezőgazdasági szaknevelés gyakorlati megvalósítói olyan pedagógiai kiképzésben részesülnének, mely a legújabb kor fejlődéslélektani tanulságairól nem tud, az iskolatáborok és -városok, a munkaiskolai elv tanulságait figyelmen kívül hagyja, a kollégiumi mozgalmat is csak emlegetésből ismeri, szájával szajkózza, de elvként, munkamódszerül nem alkalmazza.

3. Ezek a kifogásaim akkor is fennállnának a könyvvel szemben, ha az egyetemes iskolai cél szolgálatára készült volna. Fokozódik azonban ellenérzésem azért is, mert hiszen gazdasági szaktanárképzésről volna szó. Ennek pedig – pedagógia szempontjából – az egész műben sehol semmi nyoma.

Ne értessem félre. Az egész mű elejétől végig folyton-folyvást gazdászképzésről beszél. Ennyiben tehát, látszólag, rendben is volna a dolog. A hiba ott rejlik, hogy ehhez a speciális irányú kiképzéshez a pedagógiát változatlanul kéri és veszi kölcsön egyrészt a középiskolától, másrészt a tanító- és középiskolai tanárképzéstől. Abba a hibába esik bele, amelybe a középiskolák, sőt az egyetem is beleestek, mikor annak idején a nőket beeresztették falaik közé, s ugyanúgy képezték őket, mint azelőtt a fiúdiákokat és férfihallgatókat.

A tudományegyetemen a tanulságok kizárólagosan embernek emberhez való viszonyulása közben adódtak és gyűltek egybe. A teológus azt tanulta, hogy tegyen bizonyságot az élet transzcendens feléről egy másik ember, a többi ember előtt. A jogász azt, hogy keresse, ossza, vagy adminisztrálja, esetleg teremtse meg egy másik ember, a többi ember igazát. Az orvos: hogy adja vissza vagy hogyan óvja meg egy másik ember, a többi ember lelki-testi egészségét. A bölcsész: hogy növelje vagy egy másik ember, a többi ember tudományát, vagy pedig hogy nevelje a másik embert, a többi embert odáig, mikor már tudatos lénnyé válik.

A műegyetem, annak egyik ága, az agrártudomány-egyetem és előkészítő vagy kevesebbre nevelő intézményei, a gazdasági szakiskolák tulajdonképpeni feladata *ember és anyag* közötti relációk megteremtése. Az agrártudományé kifejezetten az ember és a föld relációjának mennél tökéletesebb megteremtése és kiépítése. Mikor a leendő gazda arra gondol, hogy jövendő életében emberekkel is vonatkozásba kerül majd, s erre is elő kell készülnie, ugyanabban a helyzetben van, mint mikor a leendő orvos kémiai és fizikai, vagy a leendő tanár kémiai és fizikai, esetleg geológiai vagy egyéb gondjai meg-megképzenek. Mind igazak ezek, de nem elsődleges, hanem másodlagos természetűek. Az alaptétel érvényét változatlanul hagyják, s ez az alaptétel gazdasági szaktanárképzés esetén így hangzik: hogy nevelje a leendő gazdasági szaktanár a leendő gazdát *a föld* szeretetére, ismeretére és szolgálatára. Ez a probléma csak hasonlít a leendő középiskolai tanár nevelési alapkérdéseire, de nem azonos vele: hogy nevelje a leendő középiskolai tanár a leendő papot, jogászt, orvost, tanárt, bizonyos vonatkozásban a leendő gazdát, iparost és kereskedőt *a másik ember*, az emberi közösség szeretetére, ismeretére és szolgálatára.

Az eddigi pedagógiák általános pedagógiai, didaktikai, metodológiai, sőt filozófiai tanulságai is erre a második kérdésre iparkodtak kielégítő választ adni, mert az eddigi gyakorlati élet praxisa csak erre vonatkozólag emelt igényt velük szemben. Sajnos, az előttem fekvő kísérlet sem tud többet, ezt is gyöngén tudja, azonkívül is – csak ezt és csak így tudja.

A klasszikus nevelés

A nekünkvaló Pestalozzi

I.

1927-ben, tehát halála százesztendős fordulójának évében szép emléket kapott Pestalozzi Fritz *Ernst* tollából, *Pestalozzi. Leben und Wirken* címmel. Nem azért idézem éppen őt, mintha ugyanabban az évben mások is ne írtak volna a nagy emberről nálánál talán még derekasabban is, de ennek az ő könyvének fejezetcímei nagyon jellegzetesek, mondhatnám szimbolikus jelentőségűek. A síriratáról vannak kölcsönvéve. E sírirat szerint s az emlékező tudós szerint egyaránt Pestalozzi Neuhofban a szegények megmentője, *Lénárt és Gertrud* c. művében a nép prédikátora, Stanzban az árvák atyja, Burgdorfban és Münchenbuchseeben az új népiskola megalapítója, Yverdunben az emberiség nevelője. Valahogy a pedagógia történetébe beillesztve is találó ez a kép, úgy, ahogy *Michelet* igen szellemesen meg is állapítja: Rabelais királyt nevelt, Montaigne fejedelmet, Locke

és Rousseau nemesembert, Pestalozzi az emberiséget. Az egykori magyar emlékezők kisebb-nagyobb eltéréssel ugyanezt a Pestalozzit gyászolják 1927-ben. *Kornis* Gyula ellentétet lát ugyan merev determinizmusa és monarchikus hatalmú „én"-je közt, de máig élőnek tartja néhány elvét, mint amilyen pl. a Rousseau hangsúlyozta természet mellé odahangsúlyozott nevelő hatású környezet; az öntevékenység pszichológiai vonása; az a felfedezés, hogy a tanulás nem passzív befogadás, hanem belső erők tevékenysége; annak a szociális felelősségnek soha többé el nem némítható hangja, hogy a művelődés joga velünk született jog, s érvényesítéséről a társadalomnak kötelessége gondoskodni. *Berzeviczy* Albert csudálatos ellentétektől hányatott életét emlegeti, s ennek az életnek mintegy gyümölcseképpen demokratikus, szociális, család-, ember- és gyermekszerető, világjavító optimista lényét. *Gyulai* Ágost különösen azt emeli ki tanításaiból, hogy szerinte az erkölcsi regeneráció forrása a család és a családi nevelés, az igazi, a nevelő hatású munka pedig nem kenyérkeresetből van, hanem lelkünk hevületéből és szeretetből fakadó lelkesedés. Ismétlem, szimbolikus jelentőségűnek érzem ma, 1946-ban, tehát Pestalozzi *születésének* kétszázados évfordulóján a *síriratos* tételeket és azok variánsait. Szépek, helyénvalóak voltak halottas beszédekül, de temetésre valók. Ha Pestalozzi él, és a mi szemünkben is élő alak számba megy még ma is, akkor több és más, mint aminek holta után száz esztendővel emlegették. Vigyázzunk hát nagyon, meg ne ismételjük az akkori „alkalmaztatást"*, újjászületés csudálatos paszitáján vagyunk, nem divatból kifelemenés torán.

II.

Az a „mi" ezen a paszitán mi vagyunk csakugyan, 1946-beli magyarok, elsősorban magyar nevelők, azok közül is legfőképpen magyar iskolamesterek. Hálás megemlékezésen kívül és túl annyi a mienk Pestalozziból, amennyit magunkkal tudunk vinni rögös utunkon arra a szakaszra, melyet éppen ma és a közeljövőben vagyunk megteendők. Ami Pestalozzi a múltban volt, azon a mi jelenünk is úgy nyugszik, mint kősziklából emelt alapon. Hiszen mind igaz, amit hirdetnek felőle. A szegények, a nép, a népiskola, a gyermektanulmány, a családi nevelés, az anya mint a nevelés konstitucionális eleme, a vallásos és erkölcsi nevelés bensőségessé tétele mind-mind úgy és azért fejlődött nálunk is az ismert módon és mederben, mert ő élt és működött, s a mieink már jó korán jártak nála és tanultak tőle. Mindez igen szép és mindenestül nagyon hiábavaló volna, ha megoldott problémaként nyugodnék elmúlt évszázadok díszes krip-

* református temetéseken így nevezték a prédikáció elhunyttal foglalkozó személyes részét – *a szerk.*

tájában. Mi most másról szeretnénk beszélni, mert csak másról beszélhetünk több-kevesebb haszonnal. Lehet, sőt erősen valószínű, hogy ugyanezekről a tételekről, csak másforma hangsúllyal. Újabb szimbólum vágódik eszembe, az a föld szintjéből éppen csak hogy valami kevéssé kiemelkedő alapvetés, melyen a nyolcvanegy esztendős aggastyán tekintete földi életében talán utoljára nyugodott meg Neuhofban, hiszen nem sokkal azután elveszítette eszméletét, hogy soha többet ne nyerje már vissza halála percéig: épülő új árvaházának alig észrevehető első nyomai voltak azok.

Szimbólum ez is, annak a szimbóluma, hogy Pestalozzi élete még mindig nem befejezett tény, életrejtvénye nem megoldott feladat, még mindig eleven erőforrás, mert még mindig megfejtendő probléma. A kérdés tehát már csak ez és ennyi: vajon a mi problémánk-e? Helyesebben: vajon nekünk is az-e a problémánk, ami az ő eszmévé finomult lényében mai napig megoldást sürgetően maradt megoldatlanul? Tehát úgy maradt megoldatlan, hogy megoldását az utána következő kornak sikerült talán elodáznia, esetleg félreértenie, valószínűbben megkerülhetnie, de nem sikerült kitudnia a világból, a világ mái napig adós maradhatott a megoldással, de a világ rendje nem nyugszik meg, míg ez az adósság ki nem egyenlítődik, mégpedig az utolsó rappenig (ahogy a svájciak a kispénzt hívják).

Én tehát most ideülök ez újjászületett kedves szellem kétszáz esztendős bölcsejéhez mint 1946-beli magyar iskolamester, megvigasztalódni és megtöltőzni az elkövetkezendő nehéz időkre, s ha ez sikerül nekem, akkor Pestalozzi bicentenáriuma nem formaság általánosságban sem, és magyar részről sem.

III.

Kezdjük talán azon, hogy e csudálatos ember egy kicsit még mindig az, aki iskolatársai szemében valamikor volt: *Heiri Wunderli von Torliken.* Kócos, nevetséges figura, akit nemcsak nem kell, de nem is lehet komolyan venni, s aki mégis érthetetlenül és megmagyarázhatatlanul komolyan véteti magát, s akit a végén megint csak csudamódon komolyan is vesznek. Nem értik ezt már az iskolásgyerekek sem, nem érti később az ékesszólástan ifjú és nagyképű, „rámenős" professzora, Steinbrückel sem, de még a jó barát, Bruntschli sem egészen, nem értik az aargaui parasztok, de legfőképpen nem értik élete alkonyán az yverduni tanácsbeli urak, Baselben pedig a két látó szemüket kevesellik, ahogy bámulják. Igen, az az útközben lesajnált és szégyellt figura bejut oda, ahova ők, az előkelőek nem juthattak be, sőt feljebb jut, odáig, ahová ők gondolatban sem mertek reménykedni, a minden oroszok cárja elé. Egy szóra megkapja, amit kér, s utána meg kedélyesen elbeszélget a cárral, egyik szárnyas ajtótól a

másikig hátráltatván őfelségét, a szó teljes értelmében sarokba szorítja, sőt még a kabátja gombját sem átallja meg-megbirizgálni fejtegetéseinek lázában, minden illedelmet feledve és mellőzve. Sándor cár meg – csudák csudája – meg is ölelgeti őt ezért a végén. Szimbólum ez is, megoldatlan és édes vigasztalást nyújtó nyitott kérdés. Hermann Schiller szép könyvében (*Lehrbuch der Geschichte der Pedagogik*) a neveléstudomány elmélkedői között látja jónak őt tárgyalni, jóllehet két egymás után következő fejezetének ilyenek a címei: Die pädagogische *Theorie* és Die pädagogische *Praxis*. Igen, igen, a természetnek ez a tenger mélységéből tűzokádó gyanánt *egyszerre* kibukkant neveletlen gyermeke Herbarttal egy fejezetben szerepel, akkora a tekintélye. S érezzük mégis jól, hogy a probléma, melyet valaha jelentett s azóta még mindig jelent, ma is megoldatlan.

De azt is éreznünk kell, hogy áldott szerencsénkre az. Hiszen mi most romok között élünk, és még az a hajóroncsunk sincs, amelyről Robinson annyi sok holmi egyet-mást átmenthetett puszta szigetére. Higgye el az is, akinek még nem nyilvánvaló, hogy számunkra igazán élet-halál kérdése: vajon a nyitott kérdésre mostanában adandó válasz az intuíció javára dönt-e, és hogy *fit-e* a pedagógus, vagy pediglen *nascitur*. És ne is áltassuk magunkat. A nagy nevelő azért írt olyan sokat, mert mindenáron meg akarta tanulni a mesterségét, és sehogy sem tudta megtalálni az egyetlen helyes, az abszolút módszert, nem azért, mert mindenképpen meg szerette volna és semmiképpen nem volt képes megmagyarázni magát másoknak. És ez benne az örök és az óriási nagy. És ez benne a vigasztaló is. A mi romjaink között ott fekszik – hiszem és remélem legalábbis, hogy örökre odaszorult – a módszeres és rendszeres nevelőképzés kimérája is. Sem időnk, sem módunk, sem eszközünk, sem anyagunk nincs a közeljövőben ilyesmire, s ha volna is, körülbelül hasznavehetetlen lom volna nagy része, ami nemrégiben még értékszámba ment. Nagyon jó volna tudnunk, hogy a legnagyobb nevelő harminc évig se vett a kezébe könyvet, és holta napjáig kísérletezett, tegyük hozzá: a világ szemében és saját megítélése szerint meglehetősen sikertelenül. Ne értsük félre egymást, nem azt akarom ezzel mondani, mintha nem a világ legszebb és legmagasztosabb privilégiuma volna a folytonos önképzés és a célravezető, apáról fiúra szálló, közben folyton-folyvást tökéletesedő módszer. Jó annak, aki teheti. De nekünk, akik ezt mostanában nemigen tehetjük, nagy megnyugvás tudomásul vehetnünk, hogy azért még sincs elveszve minden, mert hiszen Pestalozzi pörében még nem jogerős a végítélet, még mindig nem bizonyos, hogy a nevelésben nem az intuíció-e a döntő faktor, és az egyéniség ereje az egyetlen módszerpótló módszer.

IV.

Az egyéniség ereje – mormolom gépiesen újra meg újra –, de hát miben is áll Pestalozzi egyéniségének ereje voltaképpen? Már az iménti képen is megtetszik valami ebből az erőből, mikor az orosz cár minduntalan hátrálni kénytelen a hatására, egészen a hátsó szárnyas ajtóig. De ez még csak az egyik vetülete magának az erőnek, s gusztus dolga, minek látjuk, és hogyan nevezzük. Szórakozottságnak is mondhatjuk, de belefelejtkezésnek is. Az öreget elragadta belső heve – mondhatták a kíséret tagjai és az yverduni urak, ki elnézően, ki bosszankodva, mind a két fél erős fejcsóválás közben persze azért mégis. A cár azonban megérezhetett valamit, s voltaképpen ezt zárta karjai közé a ráncos képű, aszott aggastyán kadáver képében. Ez a halhatatlan lélek egész életével deklamál, vitatkozik és tanít. És most már úgy képzik meg nekünk, ahogy magamagát megrajzolta stanzi hadiárvái közt Gessner Henriknek írt levelében. (*Szemere* Samu fordítása szerint idézek.) „Egyedül léptem a gyermekek közé; nem volt segédem sem oktatásukban, sem kézi gondozásukban. Kénytelen voltam is vele, ha célomat el akartam érni. A föld kerekségén nem mutatkozott senki, aki szempontjaimat magáévá akarta volna tenni. Nem is igen ismertem senkit, aki csak képes is lett volna rá. Minél tanultabbak és műveltebbek voltak, annál kevésbé értettek meg engem. Egész gondolkozásmódjuk teljesen idegen volt. Gondold el helyzetemet, a nép és a gyermekek hangulatát. Én mint az új, gyűlölt rend teremtménye álltam közöttük. Mennyi jólelkűségre volt ily körülmények között még ezzel a néppel szemben is szükségem, hogy akadálytalanul mehessek tovább utamon. De bár nyomasztó volt tehetetlenségem, arra kényszerített, hogy mindenben minden legyek gyermekeimnek. Ami csak jó történt testükön-lelkükön, közvetlenül tőlem indult ki. Ha egészségesek voltak, ott álltam közöttük, ha betegek voltak, ott álltam mellettük. Köztük aludtam. Este utolsónak feküdtem le, reggel elsőnek keltem fel. Minden pillanatban kettős fertőzés veszélyeitől környezve ruhájuknak és személyüknek majdnem leküzdhetetlen tisztátalansága ellen küzdöttem." Ez az arc sem új, legalább látszólag. Ezt a helyet sokan ragadták már ki s idézték már, annak jeléül, hogy akár a pedagógiatörténet egyik véglegesen irattárba tett aktájaként is bízvást kezelhető lenne. De ne siessünk, nem az árvák atyjának joviális arcaként idézem jól ismert alakját. Az ő pöre ebben a vonatkozásban sem lezárt még egészen. Legalábbis van még magasabb instanciális fórum azoknál, amelyek eddig ítéletet próbáltak hozni benne.

Reánk nézve is érvényes, mert aktuális formában a vitás kérdés így fogalmazható meg: kinek a joga és kötelessége a nevelés? A középosztálybeli szakemberé-e, vagy – valaki másé? Fentebbi fejezetünkben körülbelül illuzórikusnak jelentettük ki a szakemberképzést, legalábbis a

közeljövőben, egészen vagy részben hiányzó előfeltételei miatt. Számunkra megint csak vigasztalásul szolgálhatna egy olyan értelmű döntés, hogy a nevelésben a szakemberek illetékessége legalábbis vitatható. Az árvák atyja közismert portréja megint csak szimbolikusan dönt ilyen értelemben. Ez a fajta árvák atyja nincs, hasonló teljesítményre szakember képtelen. A stanzi kép eddigi magyarázata hibás. Nem árvák atyja Pestalozzi, hanem szofokrata. Áhítatos ember, olyanfajta valaki, aki minden korból ismeretes, csak más-más néven. Platónnál gerontes, sophoi, a középkorban pap, a reformáció korában mester, a mi válogatós korunk önmagát jellemzi, ha szofokráciának kereszteli tisztes rendjüket. Nem a név a fontos, a lényüket összetéveszthetetlenül bélyegző jegy az *áhítat*. Minden vonatkozásban áhítatos jellegű minden megnyilvánulásuk. Nem látnánk tisztán, ha azt vennők észre rajtuk, hogy tetteiket áldozatosság jellemzi, mert az ő ismertetőjelük igazi nevén a szeretet.

Mi nem akarjuk ezt az évezredes pört egyszerre eldönteni. Mi csak bele szeretnénk nyugodni abba, amit Pestalozzi jelképi jelentőségű erővel bizonyít. Abba, hogy nyitott kérdés, vajon tud-e a szakember mint szakember, az „értelmiségi" nevelő mint hivatalnok *nevelni*, ha egyúttal nem szofokrata, ami természetesen nem foglalkozáshoz, vagy pláne osztályhoz kötött, attól függő jelleg. Édes nyugalom ömlik el rajtunk, annak tudata, hogy Pestalozzi szofokrata volt, és egyéniségének az őt elfogó áhítat s a belőle áradó szeretet kölcsönzött erőt.

V.

Ma talán már megint nem megy szentségtörésszámba, ha időnként eszünkbe vesszük keleti Svájc voltunkat. De tréfán kívül ezek vagyunk a magunk ural-altáji magvával szlávok, germánok, latinok között. Ebbeli mivoltunkban egy kicsit elfeledtünk már vagy jószerint még nem tanultunk meg viselkedni. Nagyon rászorulunk idevágó szimbólumok egyetemes jelentésére, hogy erőt merítsünk belőlük, és példát vegyünk róluk. Hát erre is egészen testhezálló, erősen vigasztaló jelenség a „fekete" Pestaluz (vagy Pestilenz, ezt már döntsék el a zürichiek és az aargauiak egymás közt), aki olasz létére annyira német, hogy mindvégig nehezére esik a francia szó, de aki mégis Yverdun-ben, francia területen taníthat a legzavartalanabbul, lelke csendességére. Ez a szimbólum különben nemcsak ilyen felszínesen, hanem jóval alapvetőbben igaz. A fekete szemű, déliesen nyugtalan temperamentumú olaszt mi magyarok külön is úgy látjuk, ahogy saját tudósítónk, Brunswick Teréz grófnő bemutatta: „Azt látni kellett volna, hogy Pestalozzi mily fenséggel és mennyi melegséggel tartotta meg vallásos előadásait. A hallgatóság amfiteátrumszerűen vette körül. Fel s alá járt, intő beszédet mondott, és két nyelven imádkozott az egész vidék népéért." A fekete szemű olasz németül és franciául imádkozik: ez

a nyugati Svájc. Ez és még több is ennél. Időben is az „ütközőállamot" jelképezi. Rousseauból indul, és Fichtébe, Herbartba érkezik. A francia szellem Rousseaujából a német szellem Fichtéjébe és Herbartjába. És ez nem csak egyszövésű tény. Egyrészt azt jelenti, hogy az objektív „természet" és a szubjektív „reále" között, tehát egy abszolút külső és egy abszolút belső alakító erő között, ő a „közösség" alakító erejét érzi meg és képviseli erősen, amelyben együtt van az autonóm „belső" és annak „külső"-leg mégis nevelhető volta. Másrészt világnézeti szempontból is „svájci" Pestalozzink. Rousseau genfi kálvinista, aki megpróbált katolizálni is, s akinek alakjában a savoyai vikárius több irodalmi formánál. Herbart a vallást elfilozófiáskodó, amellett mégis ortodox lutheránus. Megint csak középütt áll az olasz valdensek leszármazottja, a zwingliánus Pestalozzi, aki a Heidelbergi Kátén túl Istenhez és Krisztushoz való személyes vonatkozásai szerint van telve forró, őszinte vallásos élményekkel.

A pör itt sincs befejezve. Keleti Svájcnak ez is örömére és megnyugvására szolgálhat. A sovinizmus tehát nem a patriotizmus elfajulása. A patriotizmus sem elrugaszkodás az egyetemes emberségtől. A sovinizmus lényege szerint s nem is okvetlenül a patriotizmusban gyökerezve förtelmes bűn, a patriotizmus pedig az egyetemes emberség előfeltétele. A szimbólum itt olyan egyéniségben jelentkezik, akinek egyetemes ember voltát soha senki kétségbe vonni még csak meg sem próbálhatta. Pedig majdnem egy lokálpatrióta sóvárgásával vágyott el a francia Svájcból, nem szeretett „welsch" nyelven beszélni, más oldalról meg a birri és müligeni parasztok nemcsak az urat, hanem a jöttmentet, a nem-aargauit is lenézték benne. Azonkívül jó tudni nekünk keleti svájciaknak azt is, hogy csak egyfajta vallásosság az igazi, a misszionáriusé. Szó-vallás helyett tett-vallás, másokat is vallásossá lenni késztető vallásosság, amelynek két vonatkozása van: Isten felé alázatos és engedelmes hit, emberek felé áldozatos és munkás szeretet. Ezek a szimbolikus tanulságok azért nagyon drágák nekünk, mert a keleti Svájcban éppen manapság szerfölött problematikussá vált, hol kezdődik a világpolgár és hol kezdődik a soviniszta, de meg az is, mi a mi tulajdonképpeni dolgunk az emberiség történelmének színpadán, a többi nemzetek sorában. Jólesik a világos látás, hogy a világpolgár minden valószínűség szerint már az igazi patriótánál elkezdődik, a patrióta meg már jóval a soviniszta álpatriotizmusa előtt véget ért; a nemzetek dolga is egy, akármilyen nemzetről van is szó: tenni, tenni, tenni, és tettekkel missziónálni minden népeket az élet legmagasabb értelme felől.

VI.

Svájc és a tizennyolc-tizenkilencedik századforduló emberének pöre ezáltal válik csak igazán problematikussá. Hiszen ha a fentiek valószínűsé-

ge valamennyire is megáll, akkor Pestalozzi sikerei nagyrészt elveinek félreértéséből, félremagyarázásából, vagy egyenesen célzatos elferdítéséből magyarázhatók.

Itt megint kínálkozik egy csupa ellentétből összetett alak szimbólum gyanánt. Furcsa kettősség ez: ugyanaz a férfi a francia köztársaság tiszteletbeli polgára és Stapfer forradalmi kultuszminiszter bizalmas barátja, akinek a Szent Szövetség egyik tagja, Sándor cár Vladimir-rendet küld, aki a mi második Lipótunkkal levelez toscanai herceg korában, és akivel Zinzendorf grófnak is messzemenő tervei vannak egy időben. Hol itt az igazság? Különösen ha azt a már érintett körülményt sem hagyjuk figyelmen kívül, hogy tudósunk élete végéig mégiscsak szüntelenül azért sóhajtozott keservesen, hogy ha ő végre- valahára szegény gyerekek iskoláját nyithatná meg valahol, sőt összes művei honoráriumán ilyesfélét fundálni is próbált. Radikális volt-e hát vagy reakciós, kérdem, a mai szóhasználattal élve.

A problémát azért datálom a múlt fejezettől, mert feszültsége az ott említett rousseau-herbarti feszültségből fakadó. Mégsem válaszolhatunk rá olyan gyermeteg-naivan, ahogy egyébként legkönnyebben esnék, mondván, hogy a neveléstörténet folyása innentől kezdve helytelen irányt vett. Pedig csakugyan magyarázhatnók a tényleges folyamatot így, mindössze egy kis jobb vagy bal felé csalogató elfogultság, esetleg csak enyhe egyoldalúság kellene hozzá. Igenis, Rousseau forradalomból árasztja hatását Pestalozzi felé, Herbartték viszont abszolutizmus felé vezetik Pestalozzi tanítását, melynek végső állomása az engedelmes és értékes „haszonállat", a jó állampolgár. Tagadhatatlan, hogy a fönt említett jobboldali nagyok ezt a szagot érezték meg rajta jóeleve. Sohasem lett volna Herbart sem akkora nagysággá, amekkorává utókora nőtette, ha a Szent Szövetség nem állandósul a maga megdönthetetlen abszolutizmusában – szelleme szerint legalábbis az egész XIX. század folyamán, bár forradalmakkal tarkázva, le egészen a XX. századi világháborúig. És ha már benne vagyunk, tegyük hozzá azt is, hogy a Pestalozzi-féle szegényiskolának amúgy is megvan a maga „szegényszaga": osztályjellegű biz az, akárhogy kendőzzük, hiszen a szegénységet szegénységre neveli és edzi. *A Lénárt és Gertrud* is úgy láttatja a nagy boldogságot héthatárra szólónak, hogy képzel hozzá egy angyali jóságú uraságot, Arnert, aki ilyenformán aligha más, mint a kívánatos ideál: a népeit atyaként szerető uralkodó.

Először is amondó vagyok, hogy könnyű így a XX. század derekáról visszamenőleg tanácsokat adni valakinek, aki e tanácsoknak legfőképpen nem is azért nem veszi hasznát, mert már meghalt, hanem azért, mert a XVIII. század második és a XIX. század első felében élt, amikor a mi problémáink még nem is lehettek problematikusak. Ez tehát meddő

elmejáték, legfeljebb azt bizonyíthatná, ha igaza volna, hogy hősünk politikai álláspontja ma már elavult. De ez meg éppen megfordítva igaz, úgy, ahogy a szimbólum eddigi jelentései egytől egyig egyetemes jelentéseknek, tehát ma is érvényeseknek bizonyultak. Pestalozzi pöre e tekintetben sincs eldöntve még, s e vonatkozásban is erőforrásunkul és vigasztalásunkra szolgál. A Rousseau forradalmárja, a természetes ember, és a Herbart abszolutisztikus eszközökkel megregulázott rabszolgája, a jó állampolgár, egyformán álmegoldások, s közöttük ott ragyog a klasszikus megfogalmazású harmadikfajta, természettől és tömegtől független lény, az autonóm ember. Direktórium és cár azért ölelgetik egyforma hévvel Pestalozzit, mert ilyen embert szeretnének gyártani futószalagon mennél többet mind a ketten: egész embert, hasznavehető embert, független embert, s pillanatnyilag azt képzelik, hogy az ilyen ember művi úton előállítható, s ha megvan, minden további nélkül szolgálatba is parancsolható. Ez a Pestalozzi legnagyobb pöre, melynek nagy értelmét ilyenformán szegte szavakba: „nem emberek dolga miatt fáj a fejök a nagyuraknak, nem az emberiséggel, még csak nem is a maguk népével törődnek, egyes-egyedül csak a hatalmukkal. De a hatalom legfeljebb csak hadsereget tarthat fenn, és országokat hajthat háborúba. Hanem aztán ha béke van, olyan a hatalom, akárcsak egy csengő, amelyben az ütő megállott. Ha valamelyikőjök hajtana a szavamra, nagyobb úrrá tenném Európában, mint Napóleon volt, s azé is lesz a hatalom Európában, aki majd először velem mer tartani." Nekünk, a haladás és reakció mindennapos pörei során, megint csak jó afelől értesülnünk, hogy az igazi demokrácia gyümölcse minden időben az autonóm ember, s míg a világ világ lesz, mindig az lesz a reakciós, aki az ember autonómiája ellen véteni próbál, vagy mondjuk talán keményebb szóval, véteni merészel.

Ez a per egyébként tisztán szellemi téren is döntésre érleli lassan a maga felvetett, de eddig kellőképpen meg nem válaszolt kérdéseit. Ha ugyanis alaposabban a mélyére pillantunk, megláthatjuk benne az ősi ellentétet az idealizmus és realizmus, sőt a materializmus és a transzcendentalizmus között. A „természet" a reális, a materiális alapokhoz parancsol vissza bennünket, a „reále" nem valóság, hiába kendőzi annak magát, s megoldását kényetlen a végtelenbe vetíteni. Az autonóm ember megoldási lehetősége ott áll biztosan mint alapon az Isten teremtette világ alázatosan tudomásul vett anyagszerűségén és kézzelfoghatóságán, de éppen akkora alázattal, ahogy ezt tudomásul vette, adja meg magát Istennek, aki a transzcendensben ideális valóság.

VII.

A jámbor Pestalozzinak erről a filozófiai vitaanyagról persze sejtelme sem volt, ő nem kispekulálta, hanem felfedezte az autonóm embert, s ne-

velői célul tűzte maga elé. Megelőzőleg alaposan áttanulmányozta már *Emilt* barátjának, Lavaternek jóvoltából, tudta tehát, hogy a természet mily hatalmas erő. Azonkívül *Emilből* is, Collegium Carolinum-beli tanulmányaiból is szinte örökségül kapott egy fogalmat, amit később ő népszerűsít aztán igazán ezen a néven, hogy szemlélet. Mikor Rousseau a gyermek első 12 évében a „szenzáció" uralmáról beszél, érzelmi alapon mozog, és az érzelmet a lelki képességek egységének tartja. Pestalozzinál támad is bizonyos zavar amiatt, hogy a régi századok e hagyományát erőlteti az ő egészen más rendszerében, amely a Rousseau és Herbart rendszereihez képest merőben akarati elképzelésű. Ugyanígy mozog később Herbart s utána egész iskolája értelmi alapon, mikor a Vorstellungot próbálja megragadni, és a nevelés központi fogalmává tenni. (Nem egy körnek, hanem egy ellipszisnek a központjává, amelynek még két fókusza is van: egy pszichológiai és egy etikai.) Időbe került, míg maga Pestalozzi dönteni tudott, hogy mit ért voltaképpen szemlélet alatt. Olyan sok időbe került, hogy pöre ezen a ponton egészen összekuszálódott, és még első fokon sem jutott el ítélethozatalig.

Jaj, micsoda zűrzavar támad ezen a ponton! Jobb volna talán nekünk is azt mondani, hogy ezek felett a tanítások felett eljárt az idő, mintsem hogy magunk is belebonyolódjunk a belőlük folyó nagy nehézségekbe. Mert hogy is állunk hát voltaképpen a három hírhedt elemi erővel és a nekik megfelelő elemi eszközökkel a mai iskola tanító munkája közben? Mi az a Schall, Form és Zahl?

A ma embereit ezek a problémák már nem izgatják. De van valami a mélyükön, ami örök emberi, és mint ilyennek, megint csak egyetemes jelentése van, tehát Pestalozzi ebben is szimbolikus jelentőségű, vigasztaló jelenség számunkra. Vigasztalódjunk hát. Ne azt tartsuk fontosnak, amivel Friedrich *Delekat* tölti az időt egyébként rendkívül szellemesen és tanulságosan Pestalozziról szóló könyvében, hogy s mint viszonylik Pestalozzi szemlélete Platón theóriájához és erosához, Leibniz perception petite-jéhez, Herder sensorium commune-jához. Hanem annak a felfedezésnek örvendezzünk, hogy akár külső észrevevést jelent, akár belső szemléletet ez a fogalom, az a fontos, hogy módszert jelent. Magát a módszert jelenti, „a" módszert, amit az öreg főleg Niederer szuggesztiója következtében maga is annyira keresett és szeretett volna megtalálni, nem vévén észre, hogy már megtalálta, sőt él is vele. És annak örvendezzünk, hogy mai napig nyitott és megoldatlan kérdés ugyan, de változatlanul kérdés az, vajon van-e, lehet-e egyéb célravezető módszer tanulás és tanítás közben az átélésnél. Ami pedig a három elemi erőt és eszközt illeti, lehet, hogy a mai iskola általában más vizeken evez immár Európaszerte, nálunk magyaroknál még mindig probléma mind a három. Ma, amikor tanítás közben minden mozgalom, minden politikai párt, minden pedagógiai irány és minden iskolafenntartó közület tartalmi nevelés címén tömködi tele az iskolásgyermek fejét, olyan jó megpihennünk annak a lehetősége mellett, hátha egyszer mégis kiderül, hogy csak a formális tanításnak van nevelőereje. Nekünk magyaroknak meg külön is fontos a Schall, mert olyan nekünk nincs. Nekünk még nincs tudományos értelemben is olyan komoly nyelvünk, amilyen költői nyelvünk már mégiscsak fejlődött, meglévő költői nyelvünket pedig egyszerűen tudottnak vesszük, és nem tanítjuk semmiféle tanóra keretében rá gyermekeinket, legfeljebb „cigányfülre", sub titulo irodalom. De baj van a Form és a Zahl (a Zeichnen és a Zahlen) körül is. Nem mérjük meg és nem számítjuk ki magunk körül a világot gyermekeink társaságában, ezért aztán egészen humoros, sőt tragikomikus helyzeteket szül az, milyen tájékozatlan és milyen gyámoltalan „természettudományos" világnézetünk. Valóságos felüdülés a csődök és romok kellős közepén azt remélhetnünk, hogy Pestalozzinak ez a pöre sem végződik majd marasztaló ítélettel.

VIII.

Most még igazán csak villanások vannak hátra, amelyek egy-egy percre megvilágítják immár a nem is világtörténeti figura, hanem halandó ember gyarló és mégis olyan rokonszenves arcvonásait. Azokban van még egyszer ám sok vigasztalás és szimbolikus erő.

A gyermek első hat éve döntő fontosságú a nevelésben, mennyivel szerényebbé válik még a legnagyobb iskolamester is, mihelyt hússá, vérré, ideggé, velővé megy szét egyéniségében ez a tanulság. Milyen nagy tisztelője lesz a családnak. A családnak is mekkora felelősséget kell vállalnia azután, ha ezt egyszer el merte hinni. De nem ez a fontos. Az az örök gyermek a tanulságos, aki ebből a tételből kifelé szepeg: az ötéves korában apját vesztette anyás fiú, a *Lénárt és Gertrud* írója, aki beleírta Gertrudba Hotze Zsuzsannát, a mamát, Bábelit, az egyik, Nőf Lisabethet, a másik hű cselédjüket, sőt Schultess Annát, nálánál 7 esztendővel idősebb feleségét is. Még jobban megszereti az ember ezt az anyás gyereket később, mikor barátok adják kézről kézre, mert élhetetlen és magával jótehetetlen, s máskülönben bizonyára kárt tenne magában is, családjában is, másokban is. Mindegy, melyik kicsoda és kinek híjják, Menalk, a diáktárs éppúgy atyáskodik rajta, mint Tschiffelli, a mintagazda, vagy Iselin, aki íróvá avatja, vagy Battier, aki anyagilag szeretné lábra állítani, vagy Stapfer, a miniszter, végül Fellenberg, az egykori tanítvány. Még meghatóbb, mikor rájön, hogy ő és felesége bár nagyon szerették egymást, voltaképpen kemény harcokat vívtak meg egymással, s hogy ez Isten szerint is így van rendjén. De legmeghatóbb törékeny emberi alakja az yverduni torzsalkodások közepette. Milyen nagy kísértést győz le, mikor nem az ő dicsőségét szolgáló és amúgy is mindenben különb Niederer mellé áll,

hanem a szegény tiroli parasztfiúból nőtt Schmidtet választja tanítványai közül, mert annak ezer ugyan a hibája, vele sem mindig úgy bánik, mint illenék, de nagyobb benne az emberség és a szeretet. Milyen boldog, mikor egyszer útközben az egykori koldusgyermek-tanítványból lett csordás „beprotezsálja" gazdájához éjjeli szállásra, és milyen alázatosan védekezik szolgája szemrehányásai ellen, mikor az úgy véli, nem volna szabad kisfiát, Jacquelit agyongyötörni tanulással, hátha halálosan beleszomorodik.

Igen, mert Isten méltatlan edényének érzi magát. Ez a legeslegmeghatóbb vonása, de ez már nem meghat, hanem felemel bennünket. Értjük már a csodát egészen. Legalábbis annyira, amennyire ember csodát valaha megérthet. Pestalozzi voltaképpen nem újjászületett kétszázadik születésenapján, hanem még meg sem halt. Nem is hal meg soha, mert klasszikus. Eszköz Isten kezében. Törékeny teste nem hiába volt méltatlan edény Isten kezében, hanem hogy megtessék ezáltal is Isten nagysága, aki ezzel az eszközzel mindazt véghez tudta vinni, amit ő korának, nekünk és minden idők nevelőinek jelentett, jelent s jelenteni fog még. Ad maiorem Dei gloriam* volt az.

* Isten nagyobb dicsőségére – *a szerk.*

MEGBÉKÉLÉS ISTENNEL

A bűn szerepe a nemzet életében

I.

Elveimmel jutnék szöges ellentétbe, ha ebben a keretben az eddig szokásos meghatározás szerint beszélnék „a magyarság bűneiről", vagy speciális „magyar bűnökről". Ilyenek az én szememben és az én számomra nincsenek, mióta életemben először szembetalálkoztam a saját, egyéni bűneimmel, s Jézus Krisztus megszabadított legnagyobb gyengémtől, a kritizálástól. 1934 óta nem kritizálok mást, tehát magyar testvéreimet sem. Ellenben, és ez sokkal egészségesebb, temérdek sok bűnöm között bűnökül ismertem meg egész csapat valamikor erénynek tartott lelki energiámat, amelyek annyiban csakugyan magyar bűnök, mert nekem *bűnös* és egyben *magyar* embernek a lelkében burjánoztak mindaddig, míg Jézus Krisztus meg nem váltott személy szerint megkötésük alól. Azóta ezek a lelki erők megvannak ugyan bennem hiány nélkül mind, de nem tulajdoníttatnak Istentől bűneimül.

Rendkívül tanulságosak ezek a bűneim, az én állítólagos hazafiságom bűnhalmazata két okból is. Először azért, mert negatívumokból tevődik össze. Természetes, hogy jó gyümölcs nélkül maradt, terméketlen fügefává lett. Nem lehet Krisztus evangéliuma ellen, az abból áradó erők nélkül semmi szép, igaz és jó dolgot csinálni. Az evangélium: szeretet. A hazafiság Isten szerint való érzés. A gyűlölet: ellentéte a szeretetnek. Tehát ellentéte Isten akaratának, az evangéliumnak, következésképpen az Isten szerint való hazaszeretetnek is. Gyűlölettel nem lehet hazafinak lenni, akármi mást is tanítanak erről az érzelemről. Ez az én „hazafiságomnak" az egyik tanulsága. A másik az, hogy az Antikrisztus gyakran mutatkozik Krisztus képében. A legundokabb bűnök gyakran jelentkeznek a legmagasztosabb emberi érzelmek formaruhájában. Én megelőző életemben, ha bűneimről megemlékeztem, szokványos jelentkezéseikben kutattam utánuk, s meg sem álmodtam, hogy mikor például olyanformákat gondolok, érzek és cselekszem, amilyeneket a legjobb hazafiak igazi hazafiúságtól vezérelve szoktak tenni, én, személy szerint én, éppen én, nem igazi hazafi vagyok, hanem bűnök által súlyosan megkötözött, nyomorult, gyarló ember, „Óh én nyomorult ember", ahogy Pál

apostol nevezi magát. Nem a hazafiúság a hibás ilyenkor, hanem az Én, aki bűneit nem tartva bűnöknek, éppen bűnei miatt nem hazafi, hanem meg nem tért ember, Krisztus szökevénye ilyenkor. De hadd kezdjem a legelején.

Onnan tudom, hogy azokat a bűneimet, amelyekről itt most beszélni fogok, megbocsátotta és „tengernek mélységébe vetette" Isten, tehát minden, amiről itt megemlékezem, már a múlté, Krisztus által megszabadultam valamennyitől – mert Isten kivette szívemből a gyűlöletet, és a Krisztus szeretetét sugároztatja a régi gyűlölet helyén, szívemen keresztül. Én a cseheket, akik állomáshelyemre, Kassára bejöttek, mérhetetlen és engesztelhetetlen gyűlölettel gyűlöltem emiatt. Még jóval bejövetelük előtt, a tizennégyes világháború második felében (mivel a háború elején megrokkantam) a mährisch-weisskircheni (hranicei) katonai főreáliskolához voltam vezényelve tanárnak. Elég jól megtanultam csehül. A gyűlölet annyira erőt vett rajtam a megszállás miatt, hogy elfelejtettem ezt a nyelvet, s később akarva sem voltam képes újra megtanulni. Attól kezdve pedig, hogy cseh uralom alá kerültem, egész addig a napig, amikor átléptem a magyar határt, én, aki sem azelőtt, sem azóta nem voltam italos ember, nem bírtam ki az ottani életet józanul. Erősen részegeskedni kezdtem, mert csupán narkotizált állapotban tompult el elviselhetővé az az idegállapotom, melyet hazafias bánatnak vagy honfibúnak tartottam, tartottak nálam, s szoktak általában nyilvántartani. Mióta Jézus Krisztus lett életem középpontjává, eltűnt szívemből ez a gyűlölet. Nem azt jelenti ez, hogy valami lagymatag, beletörődő, olcsón kiegyezkedő, rossz magyarrá lettem, hanem azt, hogy Jézus Krisztus szeretetének pozitív energiái élnek és hatnak magyar voltomon keresztül is. A gyűlölet negatív eszköz, a tehetetlen, végső kétségbeesés eszköze, arra az én lelkemnek pozitív erők birtokában már nincs szüksége. Nem bírok gyűlölködni, felesleges gyűlölködnöm. Ez egészen bizonyosan így van. Az a cseh teológus és cseh középiskolás diák is megérezte ezt, akikkel 1935 nyarán együtt voltam a kiskoszmályi konferencián, anélkül, hogy akár erről a témáról, akár valami más témáról külön is beszélgettem volna velük. Nem beszélgettünk, csak együtt voltunk egy keresztyén közösségben, s ők mindketten, Csehország egymástól távol eső két pontjáról beszámolót küldve a csallóközi magyar ifjúság lapjának, egyformán azt vallották, hogy a konferencia egyik legnagyobb élménye az én szívemből feléjük áramló szeretet volt számukra. A gyűlöletből szeretetet csak Krisztus csodája képes teremteni cseh szívekben és magyar szívekben egyaránt. Ez a csodatevő erő megszállotta és újjáteremtette lelkemben az egész komplexumot, amelynek azt a nevet adhatom, hogy az én hazafiságom.

II.

Bűneimben élve minduntalan hazudnom kellett. Az egész életem hazugság volt, nem lehetett őszinteség a hazafiúságomban sem. Nem is volt. Önmagamnak sem bírtam őszintén feltárni a valóságot az élet egyetlen frontszakaszán sem, elviselhetetlen volt a valóság a hazafiasságomnak is. Őszintén feltárva a valót, mi magyarok a többi népek között *kevesen* vagyunk és *keverten* élünk. A Nagy-Alföldön nem, de a Nagy-Alföld nem élhet meg elszigetelten, márpedig abban a geográfiai egységben, ahogy ezer évig élt, s ahogy egyedül igazán életképes, más népekkel keverten él magyar népünk. Mindkét tény elviselhetetlenül nyomott, és ma is azt mondom, hogy Krisztus erői nélkül nem is lehet elviselni egyiket sem. Csak Krisztus ereje ellensúlyozhatja a tényben magában tagadhatatlanul ott rejtőző veszedelmet, a lassú felemésztődés halálos valószerűségét. Én azonban nem Krisztus erőihez menekültem a tények elől, hanem tagadtam, kendőztem, lehazudtam és önmagam erejéből paralizáltam a tényeket. Magyarságomra hiú lettem, sajnos, mint nyelvész jól tudom, hogy „hiúnak" lenni azt jelenti, „üresnek" lenni. Kevesen vagyunk. Ezt a bűneim úgy mutatták nekem, hogy egyrészt elegen vagyunk, másrészt rövid idő múltán elegen, sőt sokan lehetünk.

Azt, hogy keverten élünk, szintén nem tagadhattam le. Krisztus 12 emberrel, tehát kevés emberrel indult, és a másfajta világba a misszió lendületével keverte bele tanítványait. A kevés számú ember missziós feladata áldássá teszi Krisztusban azt, ami Krisztus nélkül átok, de én itt sem menekülhettem akkor még Krisztushoz, tehát itt is csak a régi módszer segíthetett. Azt hazudtam magamnak erről az állapotról, hogy ha keverten élünk is, és kevesen vagyunk is, de mi vagyunk az urak. Elvégre lehetett volna így, de nem volt így. Sem a Duna-medencében, sem a falun és tanyán, sem – ezt mint tanár tudom – az ifjúsággal szemben nem vagyok úr én a magyar, a vezető osztály, az öregebb. Mai tiszta látásommal már azt is világosan látom, hogy addig nem is lehetek úr, míg az akarok lenni. Az uraság: szolgálat. Krisztus mondta: Aki köztetek első akar lenni, legyen ti szolgátok. Az uraság: szelídség. Boldogok a szelídek, mert ők örökségül bírják a földet. (Az új urak is azért olyan erőszakosak, mert nem érzik magukat örökösöknek.) Az uraság: alázat. Ő mondotta, tanuljátok meg tőlem, hogy én szelíd és alázatos szívű vagyok. A misszió lendülete: potencia. A potencia az igazi hatalom. Mióta ezt adta nekem Krisztus, azóta érzem, hogy a Duna-völgyén is, a falun és pusztán is, az ifjúság között is úgy lehetek úr, ha szolgálok nekik. Ez a Krisztusban a legnagyobb erő. Kettőt érzek: a szolgálat lehetőségeinek határtalan voltát (sok az aratnivaló, és a tájak fehérek az aratásra), s az erőt, melyet a Krisztus szeretete ad, hogy el tudom végezni a rámbízottakat. Egyet hallok: Krisztus elküldő parancsát.

Amíg az Én fel nem olvad Krisztusban, nemcsak erőtelen és tehetetlen, hanem önző is. Az önző ember erőnek erejével meg akarja tartani önmagát, és betelik rajta az Írás szavainak érvénye: Aki meg akarja tartani életét, elveszti azt. Az én önzésem sem volt különb, s mint hazafi sem lehettem nem önző, amikor egész életem az önzés jegyében folyt. Ma már tudom, hogy ember a maga emberi adottságában nem is lehet önzetlen. Az önzetlenség a kereszt titka, és egyben adománya is. Önzésem nyilvánult meg minden olyan jelenségben, mely a magát megtartani akaró élet kétségbeesett vergődéseiben mint az öregség jele, megöregedés folyamata mutatkozik. Az ifjak látásokat látnak, az öregek álmokat álmodnak. Az én hazafiságom jövőlátása ilyen álmodozás volt. Nem a jövő merész víziói voltak az én reménységeim, hanem a régi jó idők, a múlt minduntalan visszaálmodozása. Én nem voltam képes másképp elképzelni azt az időt, mikor egyszer minden megint jól és szépen lesz, mikor újra lesz még egyszer ünnep a világon, lesz még szőlő, lágy kenyér, csak szakasztott úgy, ahogy ezelőtt volt. Az én revíziós mozgalmamból, irredentámból hiányzott a víziók csodálatos merészsége, mely a lehetetlent is lehetségesnek látja, mert Isten láttatja így vele. Ezért nem meri az önzésem láttatni velem a bűneimet. Ezért élek káprázatban, hogy én jó vagyok, mindenki más rossz. Ezért képzelem el úgy az Isten igazságtevését, hogy majd egyszer eljön, a jókat visszahelyezi jogaikba, a rosszakat elűzi, megsemmisíti, vagy legalábbis megbünteti. Nálam az Én feladása ezen a ponton egészséges és termékeny magyar bűnbánatot hozott első gyümölcseként. Második gyümölcsként az a tény jelentkezett, hogy nem volt többé szükségem a vér mítoszára. Az ezer esztendő nagyon szép dolog, de az én ereimben nem csörgedez ezeresztendős vér talán egy csepp sem. Ha ezeresztendős vérre volna szükségem, baj volna. (Erős a gyanúm, hogy ezt a könyvet is nagyon kevés „vér szerinti" magyar olvassa, és mégis nagyon sok jó magyar ember került együvé ide egy olvasótáborba.) Megint szegényebb lettem egy ábránddal, de viszont egy pozitívummal gazdagabb egyúttal.

III.

Maga a *haza* fogalma is megváltozott számomra, mikor önzetlenebb lettem Krisztusban. Rájöttem, hogy a történelem folyamán mi még, legalábbis tömegeinkben, sohasem iskolázódtunk nagyobb egységgé. A mi közösségi életünk meglehetősen primitív. Én belmisszió-egyesületi életben forgolódva tanultam meg, keserű tapasztalatok árán, milyen nehezen tudok viselkedni önzésem miatt nagyobb keretek közt. Hiába mondom a legszebb szavakat, hiába kapom a legnagyszerűbb feladatokat, azt mondom: az egyház, a mozgalom, a haza, az emberiség, de legtöbbször azt értem alatta: Én, és nemigen tudok kiemelkedni a családom, a rokonságom, a kasztom szűk adottságai közül. Nagyon meg lettem volna azelőtt sértve, ha valaki azzal vádolt volna meg, hogy panamista vagyok, pedig legjobb szándékaim ellenére sem lehettem volna más addig, míg Krisztus önfeláldozó szeretete meg nem tanított az igazi önzetlenségre. Addig én vagyok a haza, az egyház, a mozgalom, a város, az emberiség, vagy a családom, a rokonságom, az érdekköröm, a kasztom, míg nincs erőm, emelkedettségem, tárgyilagosságom Krisztusban igazi önzetlenségre.

Míg Krisztus fel nem old, önmagam minden előtt való fontossága és jelentősége minden igazi életformát lehetetlenné tett számomra. Itt vagyok, most vagyok, én vagyok: ez a rög, a perc, az egyén szava. Egész életemet ezek a vezényszavak mozgatták, mint magyar ember is ezeken a drótokon rángtam. A röghözkötöttségemből fakadt az az érzésem, hogy Magyarország a világ közepe, én meg Magyarországé. A jelennek élésből a keserű panasz, a magyar bánat, mert aki a jelennek él, nem tudja elviselni azt, ha az a jelen éppen próbatétel miatt kínos és nehéz. Az egyén pedig őrületbe, betegségbe és öngyilkosságba is hajlandó inkább menekülni, csak hogy feladni ne legyen kénytelen magát. Nos, ez a röghöz tapadt, jelennek élő, egyéniségtúltengésben szenvedő Énem a maga magyarságában is szenvedett világlehetőségek határán és ütközőpontján. Mi a magyar? – tekintgettem jobbra-balra, előre-hátra, fel-le, ide-oda. Európa-e, vagy Ázsia? Közép-Európa-e, vagy Balkán? Árja közösség-e, vagy Turán? Keresztyén-e, vagy pogány? Mint keresztyén: milyen a missziója? a keleti egyház felé viszi-e az evangéliumot, vagy az iszlám felé, vagy Távol-Keletre? Germán, latin vagy szláv orientáció-e a helyes a jövője szempontjából? Szétfolyt és pesszimista lett a magyarságom ennyi kétség között. De a kétségek nemcsak térben gyötörtek, hanem időben is. Mitévő legyek a végtelen idő rámbízott szakaszán? Megegyezésre és békés munkaközösségre készülődjem-e és rendezkedjem be, vagy pedig hamarosan megvívandó élet-halálharcra? És mik legyenek a harci eszközeim lélekben: az alá-, vagy a mellérendelés? (Hiszen körülöttem-mellettem most döntenek az individualizmus és kollektivizmus módszere felől a nagy nemzetek, s az imént említett ütközőpontot időben egyszerre ostromolja a szláv kommunizmus, a germán és a latin diktatúra, miközben alkotmányunk mint történelmi képződmény egész a legutóbbi időkig más formájú és tradíciójú volt.)

Csupa kínos tépelődés, amelyet nem lehet megoldani. Nem lehet megoldani, megoldhatatlan probléma mind. Nem is oldja meg soha senki. Megoldódik. Nálam úgy oldódott meg, hogy Krisztus szeretetében felengedett, többé már nem merev és hajthatatlan. Énem megérezte, hogy a nagy tér- és időbeli vagylagosságok között egyik oldalra sem tartozik, hanem *küszöb*. Isten a küszöb szerepét szánta nekem, a küszöb végzetét

mérte rám, a küszöb szolgálatát osztotta ki számomra. Itt és most csak az a magyar boldog, és én is azért vagyok boldog, mert küszöb vagyok. Se kint, se bent nem vagyok. Áthaladhatnak rajtam, de csak rajtam keresztül juthatni becsületes és természetes úton ki is, be is. Összekötök, közvetítek, vezetek, ha tudok küszöb lenni becsületesen, hűségesen, türelmesen, szerényen, Isten szerint.

IV.

Az én hazafiságom sokáig nem volt több és más, mint bűneimnek egyik megjelenési és ható formája. Ma a hazafiságom is Krisztusé. Egy tanulságul azonban még az eddigiek mellé is szolgálhat. Jézus Krisztus azt mondta: Nálam nélkül semmit sem cselekedhettek. Ez igaz. Hazafiak sem lehetünk. Ezt is mondta: Mindenre van erőtök Bennem. Ez is igaz. És ez a magyar hazafi legnagyobb, egyben legörvendetesebb tanulsága. A magyar sors nehéz. Mindig nehéz volt, ma is az. Kibírhatatlan. Csak Jézus Krisztus erejével bírható ki. De Krisztus szeretete által és arra nézve nagyszerű lehetőség és újabb ezerévre szóló feladat.*

Mai magyar vallásos problémák

Vallásos téren nálunk két nagy probléma merült fel a háború befejeztével. Az egyik kívülről kerülgeti a vallásos életet, a másik belülről nyugtalanítja.

Közvetlen közelébe kerültünk a Szovjetuniónak, ez az egyik. Felszabadultunk a német-római birodalom, vagy jogutódja, a Habsburg-monarchia, vagy esetleg már ennek is jogutódja, a hitleri Németország gyarmatosító uralma alól, ez a másik.

A Szovjetunió nem követeli ugyan a körülötte alakult államoktól a hasonló magatartást, ő maga azonban „bezbozsnyik", Isten nélkül való, nem valláserkölcsi alapon álló és élő közösség. Nem azt akarjuk erről állítani, mintha például a magyar élet telítve volna evangéliumi hittel, csak azt, hogy nálunk a közösség elvileg vallásos. A probléma ott válik érezhetővé, ahol a más világnézet közvetlen közelségének szívó hatása vagy felénk áramlása lassankint érezhetőbbé válik majd. Ez az állapot nálunk vadonatúj.

Eddig a keresztyénség országunkban versenyen kívül állott, felekezetnélküliek állami hivatalt nem is viselhettek, a bevett vagy elismert felekezetek száma is meghatározott és bizonyos mértékig korlátozott is volt. Egyház- és vallásellenes felfogások nem érvényesülhettek szabadon, a valláshoz negatíve viszonyulók könnyen keveredhettek vallásgyalázás hírébe vagy pörébe. A vallásos világnézetet vallók privilegizált helyzetet élveztek, a nem vallásosak innen is, onnan is kiszorultak, bajba is kerülhettek. Csak természetes volt tehát, hogy a vallásosak lassanként elkényelmeskedtek, indokolatlan (bár e pillanatnyi helyzet által látszólag indokolt) gőg, hatalmi túlkapás fogta el őket, túlságosan biztosakká váltak dolgukban, jól ment nekik.

Most az új világban hirtelen és erős reakció mutatkozik ez imént vázolt lelkiállapot helyett. Azok, akik azelőtt opportunusnak látták a vallásos élet gyakorlását, ma közömbösek iránta. A nagyon is nyugodtakban páni rémület támadt. A gőg és hatalmi ösztön az ellenkező véglethez visz, azt hiszi, még mindig ő az erősebb, megveti ezt az ismeretlen erőt, mely kelet és északkelet felől nyugodt, de feltartóztathatlan áramként hat feléje. Rövid idő múltán nyilvánvalóvá fog válni mindháromfajta magatartás lehetetlen, kilátástalan, meddő volta. Reális erőhatásokra csak reális erőhatással lehet termékenyen s a siker reményében visszahatni. Tisztánlátók ezt máris láthatják, mások a maguk kárán tanulják majd meg mihamarabb.

Belülről bontotta meg a múltban kialakult egyensúlyi helyzetet az a tény, hogy megszűntünk gyarmat lenni. Ennek a ténynek sem látszanak ma még a következményei, de vannak ilyenek, s ezek egyelőre észrevétlenül, mégis érvényesülnek lassanként. A vallásos, főként az egyházi életet nagymértékben alakította nálunk olyanná, amilyen éppen, gyarmatnép mivoltunk. Az ún. szabad vallásgyakorlat csak relatíve volt szabad, különösen a múltban, s ez olyan helyzetet teremtett, melynek igen sok vonatkozásban hiányzott a reális alapja. Bővebben csak a protestantizmusról van jogom nyilatkozni, protestáns vagyok, s illetlennek tartanám, ha mások háza előtt söpörnék. Minket például határozottan válságba sodort az a körülmény, hogy a gyarmatosító nép érdekei szerint kellett alakítanunk vallásos és egyházi életünket. Bennünket a szó teljes értelmében megrontott az, hogy „fő"-papjaink és „fő"-gondnokaink közjogi méltóságokká lettek, államsegélyt kaptunk, szabad missziónkban pedig akadályozott a „felekezeti béke". Ennek következtében egyházunkból kiveszett a missziós tudat, ha pedig máról holnapra megvonódnék istápolásunkra az államsegély, sem papjainkat, sem iskoláinkat nem tarthatnánk fenn többé, mert híveink elszoktak a komoly vallásos közteherviseléstől.

Pedig az új helyzet csakugyan komoly. Most már megint az egész ország vallásos problémáiról hadd beszéljek. A földreform kivette az egyházi kezelésből a katasztrális holdak oroszlánrészét. Aki az idei költség-

* Ezt az előadást 1935-ben tartotta a szerző, és utána ötnegyed esztendeig volt „nemzetgyalázással alaposan gyanúsítható egyén", s Isten tudja, mennyi ideig szerepelt a rendőrség nyilvántartásában mint szemmel tartandó individuum – *a szerző jegyzete.*

vetés tételeit látta, azt is kiolvashatta belőlük, hogy az államsegélyt nem folyósíthatja az ország az idők végtelenségéig. A sáfárság elvének újra elevenné kell válnia a hívek lelkében. Ami a missziós lélek ébredezésének szükségességét illeti, ha mi nem bizonyítjuk be másoknak, hogy van Isten, mások bizonyítják majd be nekünk az ellenkezőjét, mert világnézet erőssé és hatékonnyá csak egy áron válhatik, ha erősen és hatékonyan szegül más világnézetek ellenébe.

Hazánk és népünk tehát – nézetem és reménységeim szerint egyaránt – mihamarabb hatalmas, egyetemes vallásos megújhodás előtt áll, helyzetéből és élniakarásából legalábbis ilyesmi következtethető.

FÜGGELÉK

Utószó

A kötet helye Karácsony Sándor életművében

A Széphalom Könyvműhely 2002-ben indította útjára a Csökmei Kör támogatásával Karácsony Sándor életműsorozatának új kiadását, ennek utolsó darabját kapja most kézhez az olvasó: *A magyar demokráciát* és *A magyar békét.* A Csökmei Kör külön-külön is kiadta ezeket a műveket 2002-ben, illetve 2001-ben, harmadik kiadásukat az életműsorozat teljessé tétele teszi szükségessé; egy kötetbe foglalásukat – terjedelmi okokon kívül – mondanivalójuk szoros összetartozása indokolja.

*

Karácsony Sándor tanár volt és a pedagógiai (de nem csak a pedagógia) tudósa, s tanárként is, tudósként is foglalkoztatta a nevelés lehetőségének kérdése. A XX. század elején a reformpedagógia a nevelést a gyermek igényei és szükségletei felől látta megvalósíthatónak, s ezek figyelembevétele nagy érdeme, ám a gyakorlatban ugyanolyan egyoldalú áramlással akart eredményt elérni (igaz, a gyermek felől), mint a „tanárközpontú" felfogás (a nevelő felől). Ez utóbbi úgy látta, hogy a nevelés célja a növendék tökéletesítése, módja pedig az, hogy a szükséges ismereteket és készségeket birtokló tanár esztétikai, intellektuális és etikai hatásoknak teszi ki a diákot, s ennek eredményeképpen kialakulnak benne a társadalom által megkívánt érzelmi, értelmi és akarati tulajdonságok, azaz a gyermekifjút voltaképpen tökéletlen felnőttnek tekintette.

*

Karácsony Sándor korszakos „fölfedezése", hogy a gyermek, serdülő, ifjú nem tökéletlen felnőtt, hanem tökéletes gyermek, serdülő és ifjú, ember tehát, de másfajta ember, mint a felnőtt, a nevelő. Az pedig már régóta ismeretes volt, hogy ember és ember között milyen viszonyulások teszik lehetővé az érzelmek, gondolatok, cselekedetek adását és elfogadását. Nyelv, művészet és társadalom adják azokat a lelki viszonyulási formákat, melyekben egyik embernek okvetlenül figyelembe kell vennie a másik felet, hogy az eredmény megértés, érzelmi azonosulás, összeférkőzés, együttműködés legyen, azaz egyik ember a másikból intellektuá-

lisan gyarapodhasson, érzelmileg gazdagodhasson s képessé váljon vele az együttes munkára. Ha tehát a növendék tökéletes, bár másfajta másik ember az egyik ember, a nevelő számára, akkor adni, kapni, cserélni csak ugyanazon formák szerint lehetséges, amelyek ember és ember között működőképesek. Nem lehetséges tehát direkt érzelmi, értelmi, akarati, de lehetséges művészi, nyelvi, társadalmi nevelés az ezeknek megfelelő alapviszonyokban, mivel ezek azok a relációs lehetőségek, melyekben nem sérül az egyéni lélek autonómiája, s melyekben tanár és diák ketten tesznek egyet, így az áramlás közöttük kölcsönössé válhat. A közönség önként vállal szolidaritást a művésszel, ha az általa felmutatott jelképben magára ismer; a beszélőre odafigyel a hallgató, ha a mondanivalója fontos és a jel érthető számára; szabad társulásban elviselhető a kölcsönös cselekvés.

Lelki működésünk testi beágyazottságának pólusán közérzetünk fizikai tényezőktől függ. Aki nem éhes, nem fázik, nem beteg, stb., annak jó a fizikai közérzete. Társas közérzetünket viszont a másik emberhez való viszonyunk határozza meg s akkor kiegyensúlyozott, ha nem érezzük veszélyben biztonságunkat, függetlenségünket. Ezt formálisan a jogelveknek és joggyakorlatnak kell biztosítaniuk, ezért a közérzet társas relációját Karácsony Sándor társaslélektanában jognak nevezi.

A mai személyiséglélektan is elismeri, hogy a lelki működés egyik legfontosabb területe a hit, az interakció során ez az aktív fél bázisa, a passzív fél számára viszont hitelesítés. A hit vallomás formájában található utat a másik emberhez, Karácsony Sándor társaslélektanában lelki működésünk másik pólusának tehát vallás a neve. A társas viszony áhítatos formája mindig vallásos, Karácsony Sándor azonban nem tett különbséget hit és hit, áhítat és áhítat között – de a hitvallást (confessio) olyan feltételnek tartotta, amely nélkül a legbecsületesebb szándék sem képes átütni a lélek mélyrétegeit a jogérzet megnyugtatásáig.

Ennek nevelési vonatkozásaival kapcsolatban csak utalok arra, hogy a nevelő hitelessége nélkül az említett viszonyulási formák működésképtelenek. Karácsony Sándor pedagógiájában azonban ennél többről van szó: a nevelő hitbizonyosságáról, enélkül ugyanis hiteltelen mindaz, amit életről és világról hirdet. Márpedig hirdetnie kell, ha nem puszta anyagközlésre szorítkozik, erre a szerepre a számítógép valóban alkalmasabb. A tudós Karácsony Sándor értéktanában (*A magyarok kincse, Ifjúság és hivatás*) pedagógiai szempontból hangsúlyozza annak fontosságát, hogy a nevelő vallja meg hitét növendékei előtt, üsse rá viszonyukra a hitelesítő pecsétet.

*

Karácsony Sándor tehát a lelki működést mindig a másik emberrel való viszonyban vizsgálta, nevelés vonatkozásában is, ezért beszélt és írt neveléstudományi alapvetése társaslogikai és társaslélektani alapjairól, s műveit maga sorolta be társaslélektani rendszerébe. Mivel kötetünk zárja ezt a sorozatot, tekintsünk itt vissza a besorolásra (a művek mögötti évszámok az első kiadást, illetve a Széphalom Könyvműhelynél való megjelenést jelölik):

A neveléstudomány társaslogikai alapjai:

A magyar észjárás és közoktatásügyünk reformja, 1939, 2009;

A neveléstudomány társaslélektani alapjai:

A nyelvi (irodalmi) nevelés és a társaslélek értelmi működése:

Magyar nyelvtan társaslélektani alapon, 1938, 2010;
A könyvek lelke (Jelrendszer és jelképrendszer. Irodalmi nevelés), 1941, 2006;

A társaslélek felső határa és a transzcendensre nevelés:

A magyar világnézet (Világnézeti nevelés), 1941, 2007;
A magyarok Istene (Vallásos nevelés), 1943, 2004;
A társadalmi nevelés és a társaslélek akarati működése:
A magyarok kincse (Értékrendszer és axiológia), 1944, 2008;
Magyar ifjúság (Tettrendszer és etika), 1946, 2005;
Ocsúdó magyarság (Szokásrendszer és pedagógia), 1942, 2002;

A társaslélek alsó határa és a jogi nevelés:

A magyar demokrácia (Függetlenségre – autonómiára nevelés), 1945, 2011;
A magyar béke (Háborúból békére – reformra nevelés), 1947, 2011.

*

Karácsony Sándor műveiben az őt foglalkoztató probléma többnyire a bevezető tanulmány-kismonográfia és a kötetbe gyűjtött korábbi publikációs anyag (cikkek, előadások) viszonyulásából bontakozik ki. Az általunk kiadott művek utószavában általában ismertettük a szerzőnek a kötetek összeállítása során követett eljárását, az összegező-bevezető tanulmány keletkezési körülményeit.

A magyar demokráciában és *A magyar békében* az előszó veszi át a bevezető tanulmány funkcióját, *A magyar demokráciá*é meglehetősen terjedelmes is. Ennek magyarázata valószínűleg az, hogy a pusztító háború után nehezen

újrainduló élet, nehéz közlekedési viszonyok, szaporodó közéleti elfoglaltságok, egyetemi tanári munka egyre nagyobb súllyal nehezednek a már nem fiatal és nem egészen egészséges Karácsony Sándorra. Nem volt tehát ideje és ereje arra, hogy külön tanulmányban foglalja össze a jogi nevelésre vonatkozó nézeteit, ezek rendszere azonban jól kiolvasható a bevezetésekből, a könyvek felosztásából, a nagyfejezetek címeiből és egy-egy különösen fontos résztanulmányból.

*

A magyar demokrácia bevezetője különbséget tesz a közérzetet meghatározó fizikai és társadalmi tényezők között, nem tagadva az előbbi fontosságát, s kiemelve az utóbbiaknál az egészséges jogi viszonyulás alapfeltételét: a másik emberhez fűződő viszonyunk rendezettségét, autonómiánk kétségbevonhatatlanságát. Máig megszívlelendő nézete szerint azonban ennek garanciája nem a kodifikált jog, hanem az, ha én biztosítom a te autonómiádat, mert csak ez ad lehetőséget a viszonosságra: „Az én autonómiám záloga hozzád képest a te énáltalam biztosított autonómiád hozzám képest." A demokrácia autonóm emberek szabad társulása, ám ez a szabadság a mások autonómiájának munkálásában, másrészt az illetékesség alapján végzett munkában valósul meg: demokráciában „szabad" a diáknak tanulni, a demokrácia munkamegosztásában az illetékesség (mai fogalommal kifejezve: kompetencia) a meghatározó rendező elv.

Külön figyelmébe ajánlom az olvasónak a könyv *Demokrácia és pedagógia* című nagy fejezetét, amely talán a legátfogóbb és legközérthetőbb megfogalmazása Karácsony Sándor pedagógiájának, melyet az előbbiekben megpróbáltam tömören összefoglalni. Fontos elvi kérdésekben is időtálló pedagógiai elveket szögez itt le, amelyek megkülönböztetik álláspontját a reformpedagógiai nézetektől. Ilyen például a szelekció kérdése, melyet a reformpedagógia teljes egészében elvetendőnek tart, nem számolva azzal, hogy a „hipomániásan felhangolt" gyerekek jelenléte a közösségben jóvátehetetlen károkat okozhat a többiek lelkében, s közben saját maguk sem jutnak hozzá a számukra szükséges különleges gondoskodáshoz. Ilyen a fegyelmezés kérdése, mellyel kapcsolatban az a téves nézet uralkodik, hogy a büntetés nem pedagógiai eszköz, Karácsony Sándor szerint viszont az. Ha például tanár és diák közös munkát találnak, akkor az a büntetés, hogy a delikvens ebből kimarad. Lélektani okokból azonban a tényleges büntetésnek is, mint a végleges magatartás következményének, ott kell maradnia a nevelés eszköztárában.

Itt fogalmazza meg a legvilágosabban azt a nézetét is, hogy az ifjúság nevelése nem bízható szakemberekre, azok érvényes tudása nem ad távlatot a jövő népének, az ifjúságnak, mert az a soha nem voltra, a nagyszerűre áhítozik, s ha erre nem mutatnak neki utat, lesz, ami most: bódulást kereső tömeg névtelen atomja. A szofokraták, a bölcsek erős közössége rendeltetett az ifjúságnak, ám Karácsony Sándor soraiból az is kiolvasható, hogy a nevelő bölcsessége elsősorban az ügy és a növendék iránti áhítatban és alázatban (nem megalázkodásban, az más) nyilvánul meg, ámbátor a nevelők szolid, csak egyetemen végrehajtható kiképzésének szükségességéről írva a bölcsesség másik vonatkozását, a fölkészültséget sem hagyja szó nélkül (*Demokrácia és egyetem*).

*

A magyar béke az első három tanulmányban (*A reform előfeltételei, Arany János Bolond Istókja mint egy eljövendő iskolareform egyik előfeltétele és A XIX. század végének és a XX. század elejének pedagógiai irodalma mint egy eljövendő iskolareform másik előfeltétele*) tudatosítja a nevelőkben – egyebek közt – a verbalizmus veszedelmét, az ifjúságismeret szükségességét, az iskolai munka egy-egy kiragadott hiányosságát toldozó-foldozó „tanügyi intézkedés" és valódi oktatási reform közti különbséget.

*

Karácsony Sándor nemcsak a pedagógiának volt tudósa, hanem nyelvtudós, a kommunikáció tudományának korai előfutára, legfőképpen pedig: filozófus.

Ki filozófus? Akinek gondolkodását nem korlátozza kimért tér és kiporciózott idő, a determinizmus béklyója; aki a problémákat és megoldásokat a határtalanság és időtlenség keretei közé helyezi, s a lét és nemlét feszültségében vizsgálja és értelmezi. Karácsony Sándor gondolatai építménye alá ilyen alapokat rakott, tehát nemcsak nevelésfilozófiai, hanem ezen túlmutató bölcseleti eszmerendszert is alkotott.

Tanár és diák kapcsolatának nem az iskola a tér- és nem a tanóra az időhatára; németül csak egy életen át lehet „megtanulni", azaz a tanulásnak nincs soha vége. A földesi kísérleti parasztgimnáziumban két kézzel kellett jelentkezni, ha valaki nem értett valamit, mert a nemértés a diáklét határa, azon túl a nemlét következik. A nevelőket arra figyelmezteti, hogy csak egzisztenciális kérdésekkel váltható ki a diákokból érdeklődés (de a tudományban minden kérdés egzisztenciális érdekű, csak rá kell találni, miért az). Ezekről – s számos hasonló kérdésről szólván – a nevelésfilozófus Karácsony Sándor nyilatkozik meg.

Amikor viszont *A magyar demokrácia Új magyar szellemi front* című fejezetében a távlatos gondolkodás hiányának veszedelmére hívja föl kora magyar értelmiségének a figyelmét, s arra, hogy távlatosan gondolkodni csak évszázadokban és kontinensekben lehetséges, akkor a nevelés megszorító értelmezője nélküli filozófus szól.

Nem nehéz azonban belátnunk, hogy a határtalan és időtlen meg a végtelen és örökkévaló paralel gondolati kategóriák, csakhogy az előbbi kettő az alapja egy következetes eszmerendszernek, az utóbbi viszont ugyanennek a teteje. Aki népe és saját maga létkérdéseire a választ ilyen magasságokban keresi, az már a Krisztus-hívő Karácsony Sándor; itt azonban külön hangsúlyoznunk kell, hogy nyelvészeti, esztétikai, szociális és pedagógiai igazságai tudományos igazságok, de mindig viszonyulnak hitbéli igazságaihoz, onnét indulnak és oda térnek vissza. Mert való igaz, hogy nevelőnek például azon kell kezdenie, hogy biztosítja diákja autonómiáját, s ez megy a legkönnyebben, pláne, ha valaki úgy érti, hogy nem kell „beavatkozni" a másik életébe. Csakhogy a folytatásban meg kell találni a művészi, nyelvi, társadalmi viszonyulásoknak mindazon lehetőségeit, melyekben nem a tanár „egyikember" személye a fontos, hanem a diák „másikemberé".

Olyan nehéz feladat ez, hogy még a hivatástudat sem elegendő a vállalásához, olyan lelkületet igényel, amely kész a mártíriumra is, hogy a szereteten keresztül a nevelésig jusson. Karácsony Sándor néven nevezi erőforrását, s a ma nevelőit arra inti: találják meg a magukét. Korunk a nevelés fájdalmas hiányaival és hiányával tanúsítja igazságát.

*

A filozófus Karácsony Sándor holisztikus gondolkodása konzekvenciáiban nem áll meg az osztálytermek, az iskolák falainál. A „másik ember" a pedagógusnak a diák, az egyik embernek viszont minden ember – másik ember.

Minden másik ember függetlenségének biztosítása adhatja a társadalom jó közérzetét, ez nyithatja meg az emberek fülét az igaz, szívüket a szép szóra, szabadíthatja föl cselekvéseiket a jóra. A társadalom érzelmi, értelmi, akarati és hitbeli működése az egyik és másik ember relációiban valósul meg. A másik ember autonómiájának elismerése, munkálása pedig a politika feladata, s ha ezt teljesíti, végbemehet a reform, amely hitbeli fokon nem más, mint nevelés. Ebben az értelemben hangoztatja Karácsony Sándor azt a ma is érvényes (bár máig nem érvényesülő) tételt, hogy legjobb politika a kulturális politika.

Ez az eszmei háttere *A magyar béke* szabadművelődéssel foglalkozó fejezeteinek. A magyar művelődés történetének egyik legjelentősebb (bár időtartamában rövid) fejezete ez, amikor Karácsony Sándor vezetésével és irányításával munkatársainak elhívatott csapata a társadalom kulturális felemelkedésének ügyét az érdekeltekkel való viszonyulás dialógusában szolgálta.

*

1945 korszakhatár volt Magyarország történelmében. A nagy háború kérdésessé tette ember és ember együttélésének, egymással összeférésének addigi kereteit másutt is, nálunk is, s nyilvánvalóvá vált, hogy e tekintetben újrarendeződés következik, ennek intézője viszont a politika lesz. Ez került hát előtérbe társadalomban és pedagógiában egyaránt.

Karácsony Sándor kiváltképpen tanárként került szembe a szociális igazságtalanság problémájával, és már legkorábbi írásaiban nyilvánvalóvá tette, hogy elfogadhatatlannak tartja a tanuláshoz való jog érvényesítésének nyelvi, szociális vagy osztályhelyzet alapján történő determinálását, korlátozását.

Jól világítja meg álláspontját *Mit izennek a radikális mozgalmak a mai kor keresztyénségének?* című, 1933-ban tartott előadása, amely az *Ocsúdó magyarság*ban található meg *A mechanikusan megszervezett társadalom (A radikális mozgalmak üzenete a krisztiánizmusnak)* címmel.

Hogy megérthessük Karácsony Sándor és sorstársai 1945 utáni helyzetét és a politika új irányítóihoz való viszonyukat, hosszabban idézek a cikkből:

„Ne azt kritizáljuk, igazuk van-e a radikális mozgalmaknak vagy sem, hanem azt vizsgáljuk: az ő részletigazságaik, vélt igazuk, többé-kevésbé őszinte teljességre törekvésük nem hangoztat-e felénk esetleg olyan szemrehányásokat is, amelyek – függetlenül az ő rendszerüktől – a mi felelősségérzetünk előtt is, de még inkább Isten mérlegén eleven szenet gyűjthetnek a fejünkre…

A radikális mozgalmak viszont sokszor meglepően ugyanazt a tartalmi elemet hangsúlyozzák, amit az evangélium, de hevesen tiltakoznak a krisztusi formák ellen. (Kommunizmus és az első keresztyének kommunizmusa.) Hadd legyen szabad tehát ezúttal nekem radikális mozgalomnak tekinteni minden olyan mozgalmat, amely elveiben az evangélium tanításait Jézus Krisztus személyének, azaz Isten Fia megváltó erejének és hatalmának a kikapcsolásával szeretné és próbálja megvalósítani…

A radikális mozgalmak nem állanak evangéliumi alapon, tehát dogmáik sem az evangéliumban találhatók. Az ő szentírásuk Marx Kapitalja, Heidelbergi Kátéjuk a Kommunista kiáltvány, azóta felszaporodott tudományos irodalmuk pedig úgy viszonylik e két kánonhoz, mint – mondjuk – a patrisztika bibliográfiája a biblia kanonikus könyveikhez. Ha ennélfogva megbízható eredményhez akarunk jutni, némiképpen el kell térnünk az eddig szokásos módszerektől. Ezt meg is cselekedjük, s célhoz semmiképpen sem segítő általános kép nyújtása, ennek az evangéliummal szembeállítása helyett textusszerűen felvesszük a Kapital egyik állítását, s annak ugyancsak textusszerű kifejtését hallgatjuk kritikai vizsgálódás mellőzésével fejünkre olvasható vagy nem olvasható ítélet gyanánt…

Egyik ilyen kardinális állítása a radikális mozgalomnak, illetőleg Marxnak ez: a tőke értéktöbbletet involváló érték. Az értéktöbblet incidentaliter származhatik ugyan csalásból vagy zsarolásból, esetleg a vevő szemfülességéből vagy az eladó

ügyetlenségéből, s egyes emberek kezében halmozódhatik is fel némi pénz ezeken az utakon is, de a szóban forgó értéktöbbletet az így felhalmozódott tőke sem elő nem idézhetné, sem nem magyarázhatja. Ez az értéktöbblet a munkaerőnek a meg nem fizetett része, amely tehát úgy áll elő, hogy a munkaadó a munkás munkájának csak egy részét fizeti meg, a többletmunkája által létrejött többlettermék pedig létrehozza a tőke értéktöbbletét.

Álljunk meg ezen a ponton, és ne azon vitatkozzunk, hogy ment-e minden egyoldalúságtól ez a beállítás, vagy pedig éppen ellenkezőleg merő elfogultság, hanem hallgassuk úgy, mint egy marasztaló ítéletet, és kérdezzük meg napjaink keresztyénségétől, mint mégiscsak uralkodó és intézkedő világnézettől: visszautasíthatja-e jó lelkiismerettel mint alaptalan gyanúsítást azt a vádat, hogy intézményesen is fogad el, sőt kényszerít ki meg nem fizetett munkát?"

A továbbiakban a cikk sorra veszi a munkaidő és szabadidő közti aránytalanságot, a munkanélküliség kérdését, s evangéliumi mérték alá állítva ezeket is összeférhetetlennek tartja a keresztyénség elveivel és gyakorlatával, ne feledjük: a keresztyén és nemzeti Magyarországon!

*

Karácsony Sándor társadalomfilozófiája nem tagadhatta a radikális mozgalmak igazságait, a kommunistákét sem, bár gondolkodásmódjukról véleményét nem hallgatta el. Híres szárszói előadásában, a *Magyar nevelés*ben, amely *A magyarok kincse* zárófejezete, olvashatjuk: „Ha figyelmesen szemléljük az osztályharcra agitálók seregét, lehetetlen nem látnunk az elöregedésnek ezt a kiábrándító szellemi állapotát. Nem lehet velük vitatkozni. Már nem is a dogma merevségével, hanem egyenesen a szabály ellentmondást nem tűrő büntető szankciójával lépnek fel a más nézetet vallókkal szemben. Vallásos velleitásaik az áhítat fokán csak az eskü és átok kettősségét élik. Nem vallanak, nem bizonyságot tesznek, hanem híveik felé enunciálnak, ellenfelüket pedig exkommunikálják..." (Kihirdetik a kötelezően vallandó igazságot, kiközösítik a más véleményen levőket.)

Prófétai szavak arra a korszakra vonatkozóan, melynek alapozása már 1945-ben megkezdődött.

A nagy dilemma az volt: szociális igazságaik alapján lehet-e, kell-e együttműködni a kommunistákkal?

Meg lehet-e tölteni valódi tartalommal az elnyomott társadalmi osztályok fölszabadításának jelszavát? Hiszen a munkásság, parasztság autonómiájának biztosítása, kulturális igényeik tudakolása, emelése és serkentése valóban feltétele a társaslelki jó közérzetnek, a békének. S a demokrácia valóban azon múlik, embernek tekintjük-e a másik embert, beleértve a másik ember fogalmába azokat is, akiket korábban nem: a térben és időben egzotikusnak, tehát nem teljes értékű embernek tekintett gyarmati népeket és ifjúságot.

Az ország helyzetének megváltozása is hasznunkra válhatott volna. A Habsburg birodalom önállóságunkat korlátozó-lehetetlenítő, egész életünkre kiterjedő osztrák-német befolyása 1918 után is tovább élt szellemi örökségként, s nemzeti létünket fenyegető súlyos veszéllyé erősödött a náci Németország agresszív politikai-kulturális gyarmatosítási törekvéseivel. A német vereséggel az akut veszély eltávolodott tőlünk. Vajon nem kerültünk-e hasonló helyzetbe, mint Finnország, amely az 1809-es haminai béke után Oroszországhoz kerülve elszakadhatott a kultúrakölcsönző Svédországtól és megteremthette saját szellemi-kulturális önállóságát? Gyarmatosítani csak fejlettebb kultúrájú ország képes a fejletlenebbet, s Oroszország sem cári, sem szovjet-birodalmi korában nem lehetett kultúrakölcsönző a finnek és magyarok számára, hisz jószerint ugyanazon kulturális problémákkal küzdött, mint azok.

Az új világrend egy táborba kényszerített bennünket a szomszéd népekkel, akikkel az oszd meg és uralkodj birodalmi politikája állított szembe, s akikkel megbékélnünk elemi érdekünk lett volna már régen. S ha magunkban leküzdjük a békesség akadályait, most, amikor egyforma helyzetbe kerültünk, nem lehet-e a kényszerűből valódi, gyümölcsöző együttműködés?

Nem volt már az elején minden annyira nyilvánvaló, mint amilyen nyilvánvalóvá vált az idő előrehaladtával. Taktikai okokból a kommunisták is együttműködést ajánlottak azoknak, akik „haladó" nézeteket vallottak, így Karácsony Sándornak is, akire különösen nagy szükségük volt eleinte, hisz akkor már az ország egyik legnépszerűbb embere volt.

Maga Karácsony Sándor sem látta mindjárt, hogy egy őrült zsarnok hajtja helytartóival fokról-fokra szolgaságba a neki kiszolgáltatott népeket (az 1945 előtti Magyarországon erről szóló híradások propagandisztikus jellege nem segítette elő a tisztánlátást). A Szovjetunió is adott a látszatra a hidegháború kezdetéig.

*

Karácsony Sándor tehát megpróbálta az együttműködést pozitív alapokra helyezni. Viszonyult a partnereihez, hisz a viszonyulás a nevelés egyetlen lehetősége, s ő nevelni akarta őket: vegyék komolyan saját jelszavaikat.

Valóban demokráciát akarunk, valóban embernek fogjuk tekinteni a munkást, a parasztot? Akkor hozzuk rendbe az iskolát. Mi az iskolában az igazán antidemokratikus? Az, hogy a diákok nem értik az iskola nyelvét. A kultúra közkinccsé tétele tehát nem jelentheti csupán azt, hogy gazdasági és szociális okokból már senki nem maradhat iskolázás nélkül,

ha az iskolában ugyanazon érthetetlen nyelven próbáljuk az ismereteket beléjük tölcsérezni. Nem lehet a demokráciának az a célja, hogy amit eddig tízezrek nem értettek, azt ezután milliók ne értsék. Ez azonban nem csak az iskolában, hanem iskolán kívül is probléma. És sem az iskolában, sem az iskolán kívül nem hagyható immár figyelmen kívül a „másik ember", elmúlt az ideje tehát a kívülről és felülről történő „népművelésnek", éppen úgy, mint a „direkt" érzelmi, értelmi és akarati nevelésnek.

Tudományos életünk reformjának azt a folyamatot kell befejeznie kultúránkban, amit az irodalom és zene kezdett el: megteremteni saját tudományos nyelvünket.

*

A filozófus Karácsony Sándor azonban nem csak egzigenciákban gondolkodott, hanem megfontolta a holnapot, holnaputánt is, ahogy Kisfaludy Sándor dalolta: „A bölcs mindent össze vesz, / Ami volt, van, ami lesz." S Szókratészként fölkészítette tanítványait mindarra, ami következik. Mi lesz a református keresztyén neveléssel, ha az egyházi vagyon kisajátítása után megszűnik az egyházi iskolák állami támogatása? De hiszen azelőtt is a hívek tartották el a református skólákat, nem az állam, rajtunk múlik hát, lesz-e tovább is református iskola. És mi lesz, ha minden iskolát államosítanak? Akkor református iskola ott lesz, ahol református nevelők mennek be az osztályba reggel nyolc órakor (és a reformátusság fogalmi jegyei megegyezők a jó tanáréval: egyetemes pap, tehát vall Isten szép világáról – tantárgya nyelvén; nem csalhatatlan, nincsenek ex katedra kijelentései; gyülekezetével – diákjaival – munkaközösségben él; primus inter pares – első az egyenlők között). És ha az államhatalom bezáratná a templomokat és üldözné az egyházat? Akkor marad a katakomba, ez esetben a család, ott lehet megőrizni a hitet és nevelni református módon. A végtelenség és örökkévalóság emberei számára soha nincs vége semminek, nincs a világ hátsó kijárata bedeszkázva, hogy ne lehessen továbbmenni. (Lásd *A magyar demokrácia Református keresztyén nevelésünk jövője* című cikkét.)

*

„Először is amondó vagyok, hogy könnyű így a XX. század derekáról visszamenőleg tanácsokat adni valakinek, aki e tanácsoknak legfőképpen nem is azért nem veszi hasznát, mert már meghalt, hanem azért, mert a XVIII. század második és a XIX. század első felében élt, amikor a mi problémáink még nem is lehettek problematikusak. Ez tehát meddő elmejáték, legfeljebb azt bizonyíthatná, ha igaza volna, hogy hősünk politikai álláspontja ma már elavult. De ez meg éppen megfordítva igaz, úgy, ahogy a szimbólum eddigi jelentései egytől-egyig egyetemes jelentéseknek, tehát ma is érvényeseknek bizonyultak. Pestalozzi pöre e tekintetben sincs eldöntve még, s e vonatkozásban is erőforrásunkul és vigasztalásunkra szolgál." (*A magyar béke, A nekünkvaló Pestalozzi* című cikkből.)

Mintha saját 1945 utáni helyzetéről és problémáiról írná ezeket a sorokat.

Könnyű 2011-ből bátorságra biztatni Karácsony Sándort, aki 1945-ben még csak sejtette (egy-két évvel később már pozitíve tudta), hogy önálló véleményét nem fogadják kedvezően az új urak, az elvtársak, ezért csomagolta azt. Úgy próbálta nevelni azokat, akiknek őszinte szívvel partnerséget ajánlott, hogy komolyan vette az olyan elveket és tényeket, amelyekben pozitívumokat látott, hogy ezzel rávegye őket: ők is vegyék komolyan és vigyék végig konzekvensen.

Amikor pedig megbizonyosodott, hogy minden hasztalan, nem lehet hozzájuk viszonyulni, mert nem ismerik el a másik ember autonómiáját, sőt autonóm emberekre egyáltalán nincs szükségük, akkor befejezte az együttműködést, amelyik tisztségéből nem mentették föl, arról lemondott, bibliakörét feloszlatta, hogy védje az övéit. S miután katedrájától megfosztották, meghalt, mert a hal víz, a tanár diák nélkül meg nem élhet.

*

„Nem hal meg az, ki milliókra költi / Dús élte kincsét, ámbár napja múl; / Hanem lerázván, ami benne földi, / Egy éltető eszmévé finomul..." – írja Arany a Széchenyi emlékezetében. Karácsony Sándor éltető eszméi aktuálisabbak, mint valaha, erről megbizonyosodni úgy lehet, ha elolvassák műveit. A Csökmei Kör az életműsorozat közrebocsátásával megtette az ehhez szükséges első lépést, reméljük, ezt követik a továbbiak.

*

Lendvai L. Ferenc írja Karácsony Sándorról szóló könyvében (*Egy magyar filozófus: Karácsony Sándor*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1993) a *Nevelés és eszkatológia* című fejezetben:

„Az emberi életvitelek ugyanis alapvetően abban különböznek és ott válnak el egymástól, hogy rejlik-e mögöttük világnézeti, vagy ha úgy tetszik, vallásos meggyőződés.

...

Akinek van ilyen meggyőződése, az úgy »alkalmazkodik« a körülötte zajló eseményekhez, hogy miközben szükségképpen bennük mozog, nem úszik az árral, de esetleg az árral szemben sem, hanem úgy *viszonyul,* hogy ő maga egy ponton mintegy lehorgonyzott marad – s így időnként az elmozdult környezethez képest *látszólag* megváltozik a helyzete. Karácsony Sándor számára a keresztyén-református hagyomány je-

lentette ezt a szilárd pontot...S mi más következhet ebből az alapbeállítottságból, mint az adott realitásként elfogadott világban egy transzcendens cél felé vonuló állandó » exodus«? Így vonult át mindig is, vonul át ma is az életen és világon – Jürgen Moltmann szavaival – Isten »vándornépe«, az *Exodusgemeinde*, hogy eközben megkísérelje ezt az életet és ezt a világot eszméivel mégis áthatni. A világosság, mint tudjuk – a sötétségben fénylik, bárha a sötétség nem is fogadja be..."

Heltai Miklós

A sorozatszerkesztő utóhangja

A magyar demokrácia, majd *A magyar béke* megjelenésével 1947-ben lezárult Karácsony Sándor társaslélektani műveinek sorozata, amely formálisan 1937/38. fordulóján indult, a *Magyar nyelvtan társaslélektani alapon* megjelenésével. Kényszerűségből zárult le, alkotójának egy ideig még megmaradt a folyóiratban való publikálás lehetősége, majd attól is megfosztották. És mégis – ki is teljesedett a sorozat ezzel a két kötettel. Tekintsünk vissza a megtett útra, hogy ezt a kiteljesedést érzékelhessük.

A sorozat igazi kiindulópontjának a még 1933-ban megjelent *Nyugati világnézetünk felemás igában* c. könyvét kell tekintenünk. Ez zárta le munkásságának azt a szakaszát, amelyben gondolatai szinte kizárólag egyházi vagy belmissziói intézmények, kiadványok keretében kaptak nyilvánosságot, előadás vagy folyóiratcikk formájában, jórészt vallásos nyelven. 1934-ben lett a debreceni egyetemen a pedagógia magántanára; ott már a tudomány nyelvén kellett megszólalnia, s kialakítania társaslélektani terminológiáját. De ez a műve is tudományos munka volt; írója a maga keresztyén hite alapján, személyes hangon elemezte a „nyugati ember" kultúráját, világfelfogását, filozófiáját – csak még nem társaslélektani terminológiával. Nyugati világnézetünk „felemás igája" szerinte a transzcendentális keresztyénség és a testiséget idealizáló klasszikus eszmények egymást kioltó vegyülése a modern euramerikai ember kultúrájában. Ebben a kultúrában a tér-idő-okság kötöttsége a rög-perc-babona kiszolgáltatottságává fajul; csak a keresztyénség következetes megélése, a *végtelenség-örökkévalóság-csoda* világába való beilleszkedés hozhatja meg a mai ember emberhez méltó biztonságérzését és produktivitását.

A könyv mondanivalója tehát (kimondatlanul) azonos az újszövetségi két „nagy parancsolat" közül az elsővel: *szeresd az Urat, Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes elmédből.*

*

Anyagi nehézségeken múlt, hogy csak 1937 végén jelenhetett meg a sorozatnyitó *Magyar nyelvtan társaslélektani alapon.* (Ennek terve Karácsony Sándort már a világháborús évek óta foglalkoztatta, amikor mint rokkant tartalékos katonatisztet német nyelvű morvaországi katonaiskolába osztották be tanárnak; ettől kezdve, sok kéziratos feljegyzésének tanúsága szerint, fokozatosan csiszolgatta elképzeléseit.) A *Magyar nyelvtan* megjelenését követte 1939-ben máig legismertebb, legnagyobb hatású könyve, *A magyar észjárás és közoktatásunk reformja.* Nemcsak a címét szokás rövidítve emlegetni, hatását is a „magyar észjárásról" mondottaknak köszönheti. De hogy pontosan mit is mondott, azt a mai olvasó könnyen félreérti, ha nem tudja: miért is látta időszerűnek, szükségesnek a szerző, hogy elmondja.

Hitler 1933-ban került hatalomra Németországban, diktatúrájának sikerült növelnie országa gazdasági és kivált katonai erejét, valamint gazdasági, kulturális és ideológiai befolyását szomszédaira. A magyar közvéleményben is egyre jobban belekeveredett a nemzeti érzésbe a Hitlerék által hirdetett fajelmélet; a „magyarság" emlegetése egyre szélesebb körben és egyre hivatalosabban züllött gyűlöletkeltő jelszóvá a nem-magyarnak nyilvánítandók ellen. Konzervatív tudósaink – köztük olyan hitelesek is, mint Kodály és Horváth János – megpróbálkoztak egy *Mi a magyar?* c. gyűjteményes kötettel, amely a magyar *kultúrára* irányította volna a figyelmet, de ennek nemigen volt hatása.

Karácsony Sándor szarvánál ragadta meg a bikát. Kötetéből itt elsősorban a *célkitűzésére* jellemző vonásokat emeljük ki.

a) Ismételten hangoztatja (és példáival külön, kimondatlanul is érzékelteti): az a nagy ajándékunk, hogy magyarok lehetünk, magyar módra élhetünk – *nem faj, hanem lélek* dolga.

b) Azt, hogy kultúránkban olyan sok az emésztetlenül maradt idegen, épp ezért nem működőképes elem, a sok százados tudatos *gyarmatosító tevékenységgel* magyarázza, ezzel is figyelmeztetve olvasóit, milyen veszedelmes számunkra a Német Birodalom befolyása, amely Ausztria bekebelezésével közvetlen szomszédunk lett, örököse a hajdani gyarmatosítónak.

c) Félreérthetetlen célzás az is, hogy a magyar viszonyulási formákat következetesen az „indogermán" formákkal állítja szembe. – Sorozatunk említett előzményére utal pedig vissza azzal, hogy a magyar gondolkozás jellemző sajátságának minősíti a dolgoknak a *határtalanság-időtlenség-megfoghatatlanság* rendszerében való szemléletét; ezek nyilvánvalóan az emberi logikában való tükröződései azoknak az isteni attribútumoknak, amelyekre a *Nyugati világnézetünk* a *végtelenség-örökkévalóság-csoda* háromságával utalt. A maga magyar voltát tehát (kimondatlanul) az újszövetségi első „nagy parancsolatból" eredezteti: *szeresd az Urat, Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből, teljes elmédből.*

Gondolatmenetünk következő állomása az *Ocsúdó magyarság* (1942), benne *A magyar vendéglátás lélektana, logikája és filozófiája* c. terjedelmes írás, eredetileg egy idegenforgalmi tanfolyamon 1941 tavaszán tartott előadássorozat anyaga. A tanfolyam közben vonult be a német hadsereg Magyarországra, hogy Jugoszláviát ebből az irányból is megtámadhassa. Ezzel ténylegesen mi is beléptünk a második világháborúba; Teleki Pál miniszterelnök nem tudta megakadályozni a németek kívánságának teljesítését, öngyilkosságával tiltakozott ellene. Karácsony Sándor is látta, hogy nemzeti tragédiával végződhet a németek ilyen fokú kiszolgálása; ezért jelent meg következő előadásainak szövegében az a reménykeltő gondolat, hogy a magyar viszonyulási mód, a magyar életforma *nem öncélú* valami, hanem „európai érték", sőt „európai szükségszerűség". A háború után Európa már nem maradhat Ázsiával, illetve a gyarmatokkal szemben az alá- és fölérendeltség jogi viszonyában, tehát meg kell tanulnia „azt a jogi alapviszonyulást, amelyből ebben a világrészben legkönnyebben és legolcsóbban nálunk vehet leckét" – vagyis szüksége van miránk, a mi magyarságunkra.

Innen már közvetlen út vezet a két utolsó kötet mondanivalójához. (Az eddigi út menetére a többi kötetben is találhatunk illusztrációt, azokat azonban elsősorban nem a sorozat koncepciójának a fejlődése jellemzi, hanem az egyes társaslelki funkciók értelmezése.)

E két kötet mondanivalójának megfogalmazásában Karácsony Sándornak természetesen alkalmazkodnia kellett országunk kiszolgáltatott helyzetéhez: lényegében azokat a kifejezéseket töltötte meg jövőépítő, a magyar nép (és a világ minden népe) számára valóban elfogadható, sőt szükségszerű tartalommal, amelyeket az új hatalom többnyire csak üres jelszóként pufogtatott. Igen, szabadság van, illetve épül; a szabad társadalomban már nincsenek osztálykülönbségek; a nagyvilágban sincsenek felsőbb- és alsóbbrendű embercsoportok, illetve azt a két embercsoportot, ti. a gyarmati népeket és az ifjúságot, amelyeknek a többiekkel egyenlő emberi jogait még elvileg sem ismerték el eddig, fel kell szabadítani.

Nincs tehát olyan ember, akivel normális emberi kapcsolatot ne alakíthatnék ki. Normális jogi viszonyunkat, hogy ne legyen ellenséges indulattal irántam, csak azzal biztosíthatom, ha megnyugtatom, hogy bennem sincs ellenséges indulat. Ember vagyok én is, a mindenkori *másik ember* is.

„Gyakorló" keresztyén ember észreveheti, hogy ezzel – el is jutottunk a kiindulásul említett két „nagy parancsolat" közül a másodikhoz: *szeresd felebarátodat, mint magadat.* Félreértések elkerülése végett az irgalmas samaritánus példázatával is megválaszolja Jézus (Lukács evangéliumában) a kérdést: ki az én felebarátom. A példázatban speciel egy más fajú, politikailag és vallásilag ellenséges beállítottságú „másik ember". Vagyis: akármelyik ember, minden egyes ember.

A sorozat íve tehát lezárult. A szerző a záró kötetekben sem titkolta hívő keresztyén voltát, de ezt a végső tanulságot nem a biblia nyelvén fogalmazza meg, szót sem ejt Lukácsról, irgalmas samaritánusról. Minden *másik embert* szólít meg: ha a *magad erején* így tudsz élni, hát nosza... De *emberi* életet élni – csak *így* lehet.

Kövendi Dénes

A szöveg egyes részeinek első megjelenése

(Elöl az illető szövegrész oldalszáma kötetünkben, utána az első közlésben viselt címe, majd a közlés helye és ideje. Rövidítések: *EmNe:* Embernevelés; *IrKó:* Irodalmi Kóstoló; *KeKa:* Keleti Kapu; *MuMK*: A munkásműveltség könyve (1947); *MRÉb:* Magyar Református Ébredés; *RefN*: Református Naptár; *SzmH:* Szabadművelődési Híradó; *SznH*: Szabadnevelési Híradó; *ÚjSz:* Új Szántás)

55-58 Az iskolánkívüli népművelés – in: Szabadnevelés, 05-07.o. (1945)
109-10 Még egyszer az iskolánkívüli nevelés = SznH 1945:02
143-45 A politikai időpont – in: RefN 1946. 46-48.o.
158-67 Tudományos életünk reformja = Forum 1946:12.
168-69 Élni kell, olvasni muszáj = IrKó (Exodus kiadó körlevele, 1946.)
169-70 Születésnapi köszöntőféle = SzmH 17. (1946)
171-74 Új szántás = ÚSz 1947:01
176-80 Az OSzMT első és második esztendejénck mesgyéjén = ÚSz 1947:03
180-85 Nyelvünk, folklórunk – és a szabadművelődés = ÚSz 1947:02
185-94 Új magyar műveltség, különös tekintettel a dolgozókra – in: A munkásműveltség könyve. Munkás Kultúrszövetség, 1947. 176-283.o.
194-200 Népdalok, népi táncok, népszokások, nyelvjárások = ÚSz 1947:04
201-07 Kultúrfölényünk és a románok = ÚSz 1947:05
221-24 Mindigre egy öröm = KeKa 1947. jan.
225-26 Előszó *a Demokrácia és pedagógia c.* füzethez. Exodus, 1946.
226-29 Nevelésügyünk kátyúja = MRÉb 1946:01
236-38 Az ifjúról, aki a szakadékba esett = Ifjúság 1946. nov. 22,
238-40 Csúnya lányok diktatúrája = Új magyar asszony (körlevél), 1946. febr.
244-54 A nekünkvaló Pestalozzi = EmNe 1946:1/2.
255-59 A bűn szerepe a nemzeti életben = MRÉb 1946:19
259-61 Mai magyar vallásos problémák = MRÉb 1947:11

Tartalom

A MAGYAR DEMOKRÁCIA

MEGBÉKÉLÉS ISTENNEL

FÜGGELÉK

KARÁCSONY SÁNDOR
KIADÓNKNÁL MEGJELENT KÖTETEI

Ocsúdó magyarság – Szokásrendszer és pedagógia
Rejtett kulturális forrásaink III., B/5, 440 old., kartonkötés, 3900 Ft

A magyarok Istene – A vallásos nevelésről
Rejtett kulturális forrásaink VI., B/5, 288 old., kartonkötés, 3200 Ft

Magyar ifjúság – Tettrendszer és etika
Rejtett kulturális forrásaink VII., B/5, 300 old., kartonkötés, 3200 Ft

A könyvek lelke – Irodalmi nevelés
Rejtett kulturális forrásaink IX., B/5, 288 old., kartonkötés, 3200 Ft

A magyar világnézet – Világnézeti nevelés
Rejtett kulturális forrásaink X., B/5, 324 old., kartonkötés, 3900 Ft

A magyarok kincse – Értékrendszer és axiológia
Rejtett kulturális forrásaink XI., B/5, 285 old., kartonkötés, 3200 Ft

A magyar észjárás
Rejtett kulturális forrásaink XII., B/5, 272 old., kartonkötés, 3000 Ft

Magyar nyelvtan társaslélektani alapon
Rejtett kulturális forrásaink XIII., B/5, 246. old., kartonkötés, 2800 Ft

Az életműsorozat szerkesztője, Kövendi Dénes filozófus írja az 1945 és a fordulat éve közötti, sok változást és kétséget magában hordó időkről, *A magyar demokrácia* és *A magyar béke* születéséről: „E két kötet mondanivalójának megfogalmazásában Karácsony Sándornak természetesen alkalmazkodnia kellett országunk kiszolgáltatott helyzetéhez: lényegében azokat a kifejezéseket töltötte meg jövőépítő, a magyar nép (és a világ minden népe) számára valóban elfogadható, sőt szükségszerű tartalommal, amelyeket az új hatalom többnyire csak üres jelszóként pufogtatott. Igen, szabadság van, illetve épül; a szabad társadalomban már nincsenek osztálykülönbségek; a nagyvilágban sincsenek felsőbb- és alsóbbrendű embercsoportok, illetve azt a két embercsoportot, ti. a gyarmati népeket és az ifjúságot, amelyeknek a többiekkel egyenlő emberi jogait még elvileg sem ismerték el eddig, fel kell szabadítani.

Nincs tehát olyan ember, akivel normális emberi kapcsolatot ne alakíthatnék ki. Normális jogi viszonyunkat, hogy ne legyen ellenséges indulattal irántam, csak azzal biztosíthatom, ha megnyugtatom, hogy bennem sincs ellenséges indulat. Ember vagyok én is, a mindenkori *másik ember* is.

»Gyakorló« keresztyén ember észreveheti, hogy ezzel el is jutottunk a kiindulásul említett két »nagy parancsolat« közül a másodikhoz: *szeresd felebarátodat, mint magadat*. Félreértések elkerülése végett az irgalmas samaritánus példázatával is megválaszolja Jézus (Lukács evangéliumában) a kérdést: ki az én felebarátom. A példázatban speciel egy más fajú, politikailag és vallásilag ellenséges beállítottságú »másik ember«. Vagyis: akármelyik ember, minden egyes ember.

A sorozat íve tehát lezárult. A szerző a záró kötetekben sem titkolta hívő keresztyén voltát, de ezt a végső tanulságot nem a biblia nyelvén fogalmazza meg, szót sem ejt Lukácsról, irgalmas samaritánusról. Minden *másik embert* szólít meg: ha a *magad erején* így tudsz élni, hát nosza... De emberi életet élni – csak így lehet."

Ára: 3000 Ft

Karácsony Sándor A magyar demokrácia ✱ A magyar béke

KARÁCSONY SÁNDOR

A magyar demokrácia
✱
A magyar béke